

KORUNK

ORBÁN BALÁZS • SZERETJÜK
EURÓPÁT • EGYDIMENZIÓS MŰ-
VELTSÉG • MI AZ ERGONÓMIA?
ELMÉLKEDÉS A BŰNÖZÉSRŐL •
LUTHER KING AZ ERŐSZAK EL-
LEN • MARCUSE ÉS A DIÁKOK •
ÁBEL KACAGÁSA ÉS SZOMORÚ-
SÁGA • A FESTŐ NAGY ISTVÁN •
A VERSENYKÉPESSÉG STRATÉ-
GIÁJA • „AVANTGARDISTA OPE-
RÁCIÓ“ • MUNKA – PIHENÉS •
AZ ÚJÍTÓK SZOCIOLÓGIÁJA •

1968 | 7

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

**Bolos, Mircea
Lőrinczi László
Oprisa, Mircea
Streinu, Valeriu
Szász János
Szilágyi Domokos**

Arad

Seidner Imre

Beszterce

Horváth Piroska

Kolozsvár

**Balázs Sándor
Bodor András
Gáll Ernő
Gáll János
Kántor Erzsébet
Kántor Lajos
Kányádi Sándor
Király László
Láng Gusztáv
László Béla
Lázár József
Mărgineanu, Nicolae
Mikó Imre
Popa, Mihai
Sift Sándor
Ifj. Szabó T. Attila
Szilágyi Júlia
Veress Zoltán**

Korond

Páll Lajos

Marosvásárhely

**Keszi Harmath Sándor
Pozsár Gabriella
Sütő András
Tóth István**

Sepsiszentgyörgy

Gazda László

Külföldi szerzők

**Marcuse, Herbert
Rousselot, Jean**

Asztalos Sándor fotoja

KORUNK

havi szemle

	Itt és most	939
VASILE REBREANU	Moldvára gondolk (Kántor Erzsébet fordítása)	941
MIKÓ IMRE	Orbán Balázs — a szülőföld szerelmese	943
LÁSZLÓ BÉLA	Építők a Nagyküküllő partján	951
KÁNYÁDI SANDOR	Kufsteini Grádicsok Éneke (vers)	957
PÁLL LAJOS	A mester, Versek, Az anyám mozaik arcképe (versek)	958
LÓRINCZI LÁSZLÓ	Szeretjük Európát	960
SZÁSZ JÁNOS	Nyugati kiszállás	968
TÓTH ISTVÁN	Beszélgetés Párizsban a költészetről	971
JEAN ROUSSELOT	Június (vers, Tóth István fordítása)	973
KÁNTOR LAJOS	Nagy családok	976
HERBERT MARCUSE	Egydimenziós műveltség	980
MIRCEA BOLOS	Ember — gép dinamikus egyensúlya és az ergonómia	985
LÁZÁR JÓZSEF	Elmélkedés a bűnözésről	991
IFJ. SZABÓ T. ATILA	Az élet szintézise felé	998
KIRÁLY LÁSZLÓ	Szabálytalan emlékmű (versek)	1004
SÜTŐ ANDRÁS	Ábel kacagása és szomorúsága	1010
NICOLAE MĂRGINEANU	A festő Nagy István magányossága	1018

HAZAI TÜKÖR

GAZDA LÁSZLÓ	Textilgyár és városiasodás	1022
KESZI HARMATH SÁNDOR	Ésszerű munka és pihenés	1027

JEGYZETEK

LÁZÁR JÓZSEF	Mi hiányzik az erkölesi spektrumból?	1032
SZILÁGYI DOMOKOS	Tűnődés egy könyv ürügyén	1034
GÁLL JÁNOS	Halász József emlékéhez	1035

NEMZETKÖZI ÉLET

MARTIN LUTHER KING	A gyűlölet és erőszak ellen	1037
MIRCEA OPRİŞAN	A versenyképesség stratégiája	1042

FÓRUM

MIHAI POPA	„Avantgardista operáció“	1048
SIFT SÁNDOR	Az anyagi világ útjain a szellemi valóság felé	1053

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BODOR ANDRÁS	Palaeologus Jakab tanítása a türelmes-ségről	1057
PALAEOLOGUS JAKAB	Catechesis Christiana	1060

IFJÚSÁG — NEVELÉS

HORVÁTH PIROSKA	A tanuló nyári szabadidő-gazdálkodása	1065
-----------------	---------------------------------------	------

SZEMLE

GÁLL ERNŐ	Marcuse és a diákok (A dialógus jegyében)	1069
VALERIU STREINU	Logosz és ethosz	1073
BALÁZS SÁNDOR	Az újítók szociológiája	1076
LÁNG GUSZTÁV	Erköletesi mérték: a valóság	1080
SZILÁGYI JÚLIA	Páll Lajos versei	1085
POZSÁR GABRIELLA	Vonat vonatot takar	1085

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

SEIDNER IMRE	A Brassói Lapok a húszas években	1096
--------------	----------------------------------	------

KRÓNIKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Ambrus Imre, Nagy István és Nagy Pál munkái
Kozma István, Mattis János, Szécsi András, Veress Pál festményei
Ambrus Imre, Buda Lőrinc, ifj. Kós Károly, Szécsi András, Vilhelm Károly
rajzai
François Pamfil térplasztikája
Asztalos Sándor művészfotói

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4—5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtítkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő Aszódy János, Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon 187—465.

Az igazságosság érvényesülésének hosszú az útja. Olykor meg tekervényes, kerülős is. Van, ami a tegnap, tegnapelőtt még szükséges s mint ilyen ésszerű volt, mára azonban már indokolatlanná, mi több, károssá, igazságtalanná válhat. Mert már nem felel meg a társadalom adott fejlettségi fokának, mert kerékkötőként hat ilyen vagy olyan irányban, mert, mert, mert, mert...

Bizonyos jelenségek, megoldások, eljárások idültségének, elévültségének vagy károssá válásának a felismerése azonban nem egyszerű dolog. Sok-sok tényező figyelembevételre, mérlegelésre szükséges, de a társadalmi mélyrelátáson túl megfelelő erkölcsi hozzáállás, bátorságos szokimondás, szocialista alapelveink tisztelete s a kellő intézkedések meghozatalában messzemenő következetesség.

Ily módon járt el a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának június 19-i plenáris ülése is, amikor a társadalmi igazságosság, a szocialista javadalmazási elvek érvényesítésének irányában döntő jelentőségű határozatokat fogalmazott meg. Gondolunk itt elsősorban az álláshalmazások módszerének a felszámolására, a különféle címekkel, kitüntetésekkel együttjáró anyagi juttatások, illetékek és kedvezmények elörlésére.

Ezek az intézkedések olyan helyzetnek vetettek véget, amely már nem felel meg társadalmunk jelenlegi fejlettségi struktúrájának.

A szocialista építés derengésekor, midőn feladatok sokaságát kellett vállalni, egy-egy tapasztaltabb, megbízható szakember vállaira óhatatlanul több terhet kellett rakni — kevés lévén a különféle tevékenységi körök avatott művelője. És ahogy előrehaladtunk, érthető módon, az anyagi javakból is többet juttattak azoknak, akik több, nehezebb, felelősségteljesebb munkát végeztek. Az elmúlt két évtized során azonban az egész dolgozó nép gazdag tapasztalatokra tett szert, egyetemünk és főiskoláink pedig negyedmillió diplomás embert neveltek. Vajon ilyen helyzetben indokolt volt-e, hogy egyesek több, egész embert kívánó munkakört töltsenek be? Nyilvánvaló, hogy nem.

Már nem.

S ha már nem indokolt, akkor az eljárás szükségtelen, káros is. Több értelemben is. Elsősorban a munka jobb menete, hatékonysága tekintetében. Az ismert, egyszerű igazságra hivatkozunk, amely szerint egy ember — bármilyen kiváló adottságokkal rendelkezik — nem képes egyforma eredményességgel dolgozni több tevékenységi területen is. Ha pedig nem képes, akkor itt vagy ott, esetleg itt is, ott is hiányosan látja el tennivalóit. Aminek következtében a munka szenved kárt, végső fokon az egész ország. De az eredményességen túl a hiányos munkavégzés er-

kölcsei kérdéssé is bonyolódik. Ismeretes a szocialista elv, amely szerint mindenki esupán az elvégzett munka mennyisége és minősége szerint részesülhet a javakból. Az álláshalmazók viszont hiányos munkavégzés ellenében teljes fizetést kaptak több felől is. Ilyen esetekben a szocialista javadalmazás elve szorult háttérbe.

E kérdésnek azonban más természetű etikai vonatkozásai is vannak. Ott, ahol egyesek az álláshalmazás miatt nem dolgozhattak teljes erőbevetéssel, ott mások fokozottabb teljesítményére, magyarán: túlterhelésére volt szükség, hogy a munka kárt ne szenvedjen. Kérdés azonban, hogy milyen erkölcsi alapon nézhető el egyeseknél a csökkent munka-járulék, másoknál viszont miért igényelhető fokozott (nem honorált) erőfeszítés? ... És hogyan hat az ilyen nyilvánvaló igazságtalanság egyesek munkakedvére, a vállalatok, intézmények belső légkörére, általában a szocialista munkaerkölcs alakulására?

Jogosan hangoztatta hát a Központi Bizottság plenáris ülésén Nicolae Ceauşescu elvtárs, hogy „...javadalmazási rendszerünkben számos olyan forma honosodott meg, amely idegen a munka mennyisége és minősége szerinti javadalmazás szocialista elvétől és végső fokon gazdasági, társadalmi és etikai rendellenességként jelentkezik.“

Amikor az egész ország jelentős erőt fejt ki és áldozatot hoz, hogy fejlett ipart teremtsünk, hogy korszerűsítsük a mezőgazdaságot, nem engedhető meg, hogy némelyek kirívó módon részesüljenek a javakból. A jelenlegi lehetőségeinkhez nem illő magas jövedelem ugyanis aránytalanságokhoz vezet az anyagiak elosztásában, visszatetszést szül és sok más, egészségtelen jelenséget.

Méltán üdvözölte hát az ország népe az említett határozatokat, mint olyanokat, amelyek akadályokat hártottak el a társadalmi igazság, a szocialista alapelvek érvényesülésének útjából, és hozzájárultak társadalmunk további megerősítéséhez.

KORUNK

Túlzott szubjektivitásommal magyarázom, hogy Moldva egy asszony alakjában él bennem. Ő nekem az ősi, e földben gyökerező „anyóka, édes, gyapjúkötényes” — e tájak szellemiségének gyümölcse; hullámzó térben száguld, távolbavesző, képzeletbeli kolompszó-kisérettel. Iszonyatos büntettek nyomát követi, mely az ifjú és a „világszép mátká, tündérkirálylány” jegyességével: a halállal végződik. Fájdalmában az öregasszony maga elé képzeletben a furcsa házasságkötést, melyben a vőfély és a nász-nép a Nap meg a Hold — mint személyek; fenyők meg juharfák káprázatos tömege kíséri őket, s csillag a fáklya ebben az örökre szóló, különös házasságban.

A voroneți kolostor
bejárati oldala
(Asztalos Sándor
felvétele)

Képzuletem aztán egy Szeretről vagy Prutról jött királykisasszony alakjával tágul; végül pedig egy másik képpel teljesedik ki, ugyancsak legendáshírű alakkal, hasonló ő a Vranceai havasok anyókájához — s ez Vitoria Lipan. Mint ősanynya, ő is egy iszonyatos büntett nyomán indult el, itt viszont a férjnek igaz, hűséges barátként ott volt a kutyája, mely tanúja volt a büntettnek, amikor gazdáját két társa megölte: „Gazda, jó gazda, — / Szólit ugatva, — / Szólitgat más is, — / Leghűbb kutyád is.”

S mindez harangok egetrázó jajveszékéléséeként merül fel képzeletünkben, templomok csendes harangszavaként, metropoliák vészes ha-

rangszavaként, melyek mind zúgtak, jaj! — mint soha máskor —, Moldova összes harangjai, mint egy világot rengető kataklizmát jelezve Moldova legnagyobb fia: Ștefan halálát. Megmaradt nekünk Moldova tiszta lelke, mely a sors tragikus tüzeben tisztult; lelke, mely kék, mint vihar után az égbolt, kék, mint Ștefan cel Mare szeme, mint Voroneț kékje, s mint Mihail Sadoveanu szemének kéksége.

Moldva, a nagyszony, ki legvitézebb fiait adta nekünk, a krónikások mézédés nyelvét, nagy államférfiakat és vajdákat adott; tájain a vándor ha megpihen, Cotnari aranyborával köszönti a napot. Itt ma is hallható holdas éjjeleken Ciprian „Balladá”-ja, Enescu szimfóniái, Sadoveanu hangja, ki úgy szavalta, mint senki más: „Sara pe deal buciumul sună cu jale . . .” (Estefelé szólal a kürt szomorúan . . .)

S íme, Moldova északi tájaira értünk, ahol a csillagos égboltra szökött fel az ország „Esthajnalcsillaga” — Mihai Eminescu; Ipotesti-en vagyunk, Mihai Eminescu falujában, kinek a sorstündér ezt kívánta:

. . . Kedves,

Gazdag elméd, szép eszed lesz,
S lelked egyre fennebb tör még,
Mint a hold s a levegőég

(A párkák)

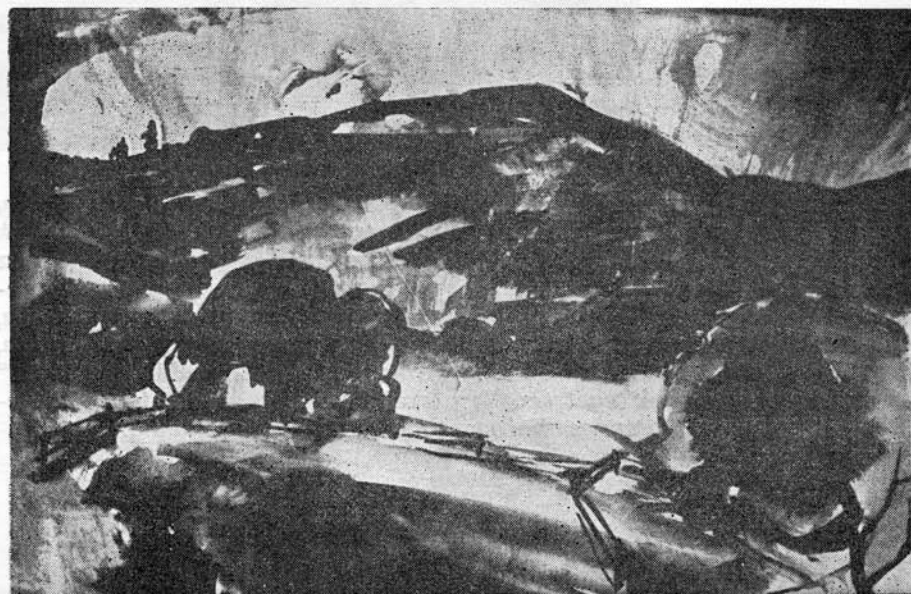
Úgy legyen, hogy mindörökre
Lényét mély vágy hassa átal:
Legnagyobb- s legtöbbre vágyjon
Itt e múlandó világon,
S melynél drágább semmi sincs,
A tökélyre rátaláljon --
Hulljon elé mind e kincs.*

(Miron és a testetlen szép lány)

* Veress Zoltán fordítása

A kiteljesedésnek, a tökéletességnek ez a vágya — Moldova Vágya — egyre nő ma csillogásában és szomjában, együtt népünk mind ragyogóbb csillagával.

Kántor Erzsébet fordítása

Veress P
Moldvai

Orbán Balázs — a szülőföld szerelmese

Szécsi András rajza

Mohamed szultán a múlt század kezdetén tizenkét bányamérnököt szerződtetett Selmecebányáról. Ezek közül Knechtel János a török kincstári bányák főfelügyelője lett. Konstantinápolyban feleségül vette egy dúsgazdag görög család egyetlen lányát. Ebből a házasságból született Knechtel Eugénia. A munkaszerződés lejártával Knechtel János szeretett volna visszatérni szülőhazájába, de felesége hallani sem akart erről. Egy este az apa, miután a tengerparton sétált kislányával, titokban hajóra szállt, és szerencsésen haza is érkezett. Kassán nevelőintézetbe adta gyermekét, ő maga pedig visszaindult Konstantinápolyba, hogy feleségét is magával hozza.

De a sors másképpen döntött. A hajó elsüllyedt, Knechtel János a tengerben lelte halálát.

Az asszony eközben az osztrákkövetség útján nyomoz férje után. Így telik el három esztendő. Mivel pedig az apa három évre fizette ki lánya neveltetési költségeit, a gyermeknek távoznia kell az intézetből. S akkor jön a „védőangyal“ Orbán Pál őrnagy hitvese személyében, kinek három lánya ugyanabban az intézetben nevelkedik. Magával viszi Knechtel Eugéniát Lengyelfalvára, Székelyudvarhely mellé. A görög-magyar leánykából viruló hajadon lesz. Közben sebesülten visszatér a napóleoni háborúból a nevelő szülők fia, Orbán János huszárkapitány.

Szerelem, házasság, öt gyermek. A második, Balázs, 1829. február 3-án születik.

Következnek az epilógus. A Konstantinápolyban élő özvegy édesanya évtized múlva hírt hall leányáról, s viszontagságos körülmények között megérkezik Lengyelfalvára. Tökéletes a boldogság, amíg a görög asszonyban fel nem ébred a honvágy. Rábeszéli leányát hogy családostul költözzék vissza Konstantinápolyba, ahol a Boszporusz ázsiai partján palotát építtetett számukra. Az anya előre utazik. A család 1846 tavaszán indul utána.

A sors azonban másodszor is közbeszólt. Orbán János és felesége Galacon értesül róla, hogy Knechtel Jánosné nem sokkal hazaérkezése után meghalt. Mire Konstantinápolyba érnek, a vagyonra rátette kezét a mo-

hamedán egyház. A család pert indít, a per tizenhét évig tart. Ebből tizenkettőt hazájától távol tölt Orbán Balázs.

A regényes életrajzi keret adva van.

De ez önmagában nem elég, hogy Orbán Balázs a székely nép csilaga legyen. Hiányzik még ahhoz valami kurucos ellenzékiesség, valami szabadság—szerelem, a romantika ikertestvére. Elődeitől ebből nem sokat örökölhetett. Azok inkább labancok voltak. Negyedik őse, a birtokszerző I. Elek Moldvában vészelte át a Rákóczi-felkelést, fia, II. Elek, Mária Teréziától kapott báróságot. Róluk nem szívesen beszélt a fiatal Balázs. Messzibbre kell visszamenni, vagy oldalágon kell kutatni a szabadsághősöket. I. Elek anyjának nagyapja Pécsi Simon kancellár, a szombatos vallás alapítója volt, akiről Kemény Zsigmond regényt írt. Az utódok közt is több „zsidózó“ akadt. Orbán Balázs nagyapjának testvére, Ferenc pedig az amerikai szabadságharcban vett részt, s a tengerentúlról csak fia tért haza Biharba. Egy rajongó és egy amerikánus. De mégsem ezek a genealógiai esetlegességek határozták meg a későbbi fró jellemét, s csak kis mértékben a székelyudvarhelyi iskola, amelyet nem is tudott elvégezni. Odüsszeusz nyomán kellett vándorolnia, hogy a szabadsággal eljegyezze magát, s hontalannak kellett lenni ahhoz, hogy a távolból is mindig zöldnek lássa hazáját.

Előbb az ókori klasszikus világot járta be. Egymás után látta Konstantinápoly márványpalotáit, Jeruzsálem kegyhelyeit, Alexandria könyvtárát és a gizehi piramisokat. Kószált a görög szigetvilágban, könyveket hullatott Marathón mezején és a Termopilei szorosban. S így búcsúzott el anyja hazájától, mielőtt szülőhazájába visszatért volna: „Még egyszer felmentem az Akropoliszba... hogy a nép dicsősége ezen templomában, a szabadság és a honszeretet oltáránál esküdjem neked örök hűséget, s annyi dicső példa látásánál tanuljak meg téged imádni, oh hazám! Szabadságodért örömet áldozom fel életemet, s neked szentelem magamat utolsó lehetőségemig.“

Azután Európa felé fordul.

Az 1848-as események hírére szabadcsapatot szervez, de az útlevel késik. Százötven emberével csak Viddinig jut el, ahol értesül a menekülöktől a világosi fegyverletételről. Visszafordul, s az emigránsokat támogatja török földön, mely egykor Rákóczinak is menedéket adott. Kosuthot Kütahyában keresi fel, ahol az angol konzul segítségével ártalmatlanná teszi az emigráns politikus megmérgezésére kiszemelt bérgyilkosokat. Az osztrák külügyi hatóságok, mint katonakötelest, kikérik Törökországtól, mire Orbán Balázs Londonba hajózik. Ott Mazzinival köt ismeretséget, Louis Blanckal barátságot. Tőle tanulja el a tudományos kutatás módszerét a British Museumban, ahol Marx is dolgozott.

Aztán Jersey, majd Guernesey szigetére költözik, s négy évet tölt Victor Hugo társaságában, kinek az a véleménye róla, hogy kétszáz Orbán Balázssal meg tudná buktatni III. Napóleon császárságát. De Orbán Balázs csak egy van. Az is visszatér Konstantinápolyba. S onnan csak újabb öt év elteltével indulhat Erdélybe. 1859 őszén érkezik meg, s mint *Keleti utazásában* írja, a hazai táj szent földjét áhitatos muzulmánként leborulva csókolta meg.

*

A székely Odüsszeusz abban az évben borul Predeal mellett az anya- földre, amikor Vasile Alecsandri külügyminiszter és Klapka György tá- bornok egyezményt köt Erdélynek és Magyarországnak a Habsburg-iga- alól való felszabadítására a nemzetiségi egyenjogúság jegyében. A fran- cia-szárd csapatok szétverik az osztrák haderőt Magenta és Solferino mellett. A magyar forradalmárok rohamra készen állnak a Kárpátok déli és keleti lejtőin. De a történelem szeszélyei a sötétség erőinek ked- veznek: III. Napóleon Villafrancában fegyverszünetet köt I. Ferenc Jó- zseffel. Orbán Balázs most érti meg atyai barátját, Victor Hugót, aki gúnyiratok pergőtüzét zúdította a francia császárságra. Ausztria szorult helyzetében elismeri Cuza fejedelem kettős megválasztását, Magyarországnak pedig az *Októberi diplomában*, majd a *Februári pátensben* tesz en- gedményeket.

Az időpont nem alkalmas arra, hogy Orbán Balázs a közélet szín- terére lépjen. A birtokos nemesség politikai téren passzív ellenállásba vonul s a közjogi kérdéseket vitatja. A székelység 48-as, és nem mozdul. Ha mozdul is, az olyan balul üt ki, mint a Makk-féle összeesküvés. Orbán Balázusra más gondok várnak. Most harmincéves. Meg kell találnia he- lyét szűkebb hazájában, ahonnan mint ifjú elszakadt. Vár rá „a zöld fák bársonyába foglalt kis falu” — Lengyelfalva. Rendbe kell szedni a gazdaságot, igaz nem nagy az egész. Osztoznia kell testvéreivel, különö- sen Celesztát szerette. Házasodni kéne, de ő megmarad legényembernek.

S amíg a vele egyívásúak „a haza sorsának siratásában” találják meg az ürügyet a semmittevésre, Orbán Balázs hozzáfog *Utazás Keleten* cí- mű munkájának megírásához. Aztán kiadja hat kis kötetben. Hogy kép- zelete se nyugodjék, s az olvasót megismertesse Kelet tündérvilágával, lefordítja Szaif Züliázám szultán regéjét Ali bég nyomán. Az európai irodalomban akkor még ismeretlen mesegyűjtemény az iszlám e bolygó hősének, ennek a muzulmán Don Quijoténak, Rolland és Garabonciás diáknak állít emléket.

A keleti utazás és az arab rege kopár tájai messze fekusznek a „min- dig zöld Székelyföld”-től. Mégis onnan ide egyenes út vezet. Mind a két mű erőgyűjtés, a szerkesztés meg a stilizálás próbája nagy mun- kája, a *Székelyföld leírásához*. S most kilép Kelet tündérvilágából a szé- kely Szaif Züliázám, a félelem és gáncsnélküli lovag, aki mindenütt se- gélyt és vigaszt nyújt. Hat év alatt bejárja a székelyek lakta tájnak fél- ezer községét, majd hat nagy kötetben leírja szülőföldjét, melynek már az Akropoliszon hűségét esküdött.

Rendszerint felfogad egy szekeret s kiviteti magát valamelyik köz- ponti fekvésű településbe. Onnan lóháton vagy gyalogszerrel folytatja út- ját. Tarisznyájába jegyzőkönyvén kívül csak egy kis hideg étket tesz: barna kenyeret, szalonnát, kofa-pecsenyét, retket, hagymát. Meg egy ivó- poharat, a lépten-nyomon kínálkozó ásványvizek kedvéért. Útközben meg- szólít minden gazdát, napszámot, menyecskét. Jegyezgeti a határrészek, dűlők és csapások neveit, elles népi szokásokat, hosszasan leírja a falusi lakodalom menetét. Gyenge lovas, de kitűnő gyalogló, könnyen mássza meg a dombtetőt és a hegyet. Ott feltérképezi az akkor még el nem hor- dott várromokat, vázlatrajzot készít a vidékről. Gyakran visz magával fényképezőgépet, munkájának műmellékletei is többnyire saját felvételei alapján készülnek. Szívesen készít fényképet a hetivásáron összeverődő

atyafiakról, ami útiköltsége egy részét is fedezi. Ő maga „szegénybáró“, ingyen mégsem fogad el senkitől semmit. Egyszerű darócruhában jár, de sokat ad szakállára, s hosszú macskabajuszát gondosan kipedri. Éjszakára szénapadláson vagy pászortanyákon húzódik meg, sokszor alszik isten szabad ege alatt. Esős időben, erős hidegben a családi levelesládákban kutat vagy jegyzeteit rendezi. Igazi Csoma Sándor, aki azonban nem az ősei, hanem a maga hazáját akarja felfedezni. De az sem hagyja könnyen felfedeztetni magát.

Akárcsak Dimitrie Cantemir műve, a *Descriptio Moldaviae*, a *Székelyföld leírása* is — másfél évszázaddal később — a történelmi és földrajzi ismeretközlés hasonló tudományos igényével készült. A módszer mégis különböző. Orbán nem adja rendszeres leírását a székely székeknek, helyesebben a székek és fiúszékek általános bemutatása az egyes kötetek bevezetőjeként szolgáló „előismertetés“-be szorul. A részletes, a tulajdonképpeni anyagközlés vezérfonala az utazás. Ariadné-fonal: szeszélyesen kanyarog, hol a vizek mentén, hol azokkal ellentétes irányba, hogy egyetlen falu vagy huta, várkastély vagy barlang bejáratlan ne maradjon. Így aztán *A Székelyföld leírása* a helytörténeti művek leíró csoportja és az érzelmes útleírások között alkot átmenetet. Legalább annyira irodalom, mint tudomány.

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s néprismei szempontból — ez a teljes címe Orbán Balázs nagy művének. Első kötete száz évvel ezelőtt jelent meg. Pótkötete, *Torda város és környéke*, csak 1889-ben. Az alcím is azt mutatja, hogy a szerző elsősorban történetész. Nem véletlen, hogy a legtöbb támadás éppen romantikus történet-szemlélete miatt érte.

Ő ugyanis a székelyeket a krónikák, a hagyomány, a várromok és az énlaki rovásírás alapján hun származéknak tartja, akik Attila birodalmának széthullása után keletre visszavonulva mai lakóhelyükön állapodtak meg, s népi egyéniségüket a magyarok betelepüléséig fenntartották. Ezt külön vitairatban is kifejtette Hunfalvy Pállal szemben. A székelység kódbe vesző eredetéről nemcsak történelmet írt, hanem mítoszt is teremtetett. Költői lélek volt, aki ismereteit önképzés útján szerezte, a forráskritika nem tett féket csapongó képzeletére. Elfogult volt saját fajtájával szemben. De akkor ki nem volt az? A kutatás mai szintjén már tudjuk, hogy a hun eredet nem bizonyítható, és a székelyek ősei a feltevések szerint csak a Kárpát-medencében csatlakoztak a magyar törzsek szövetségéhez.

Orbán Balázs művének történelmi értéke nem ebben a népregéhez illő történet-szemléletben van — bár a maga idején annak is megvolt a jelentősége —, hanem a gyönyörű anyag összegyűjtésében, amellyel művelődéstörténetünket gazdagította, mint találóan írta róla Kelemen Lajos. Több mint száz templomot és harangot, több száz szárnyasoltárt, mennyezetfestményt, kelyhet, poharat és hímzést mutatott be, jelentős részüket ő fedezte fel. Időközben ezek közül sok elpusztult, és csak *a Székelyföld leírásában* maradt nyomuk.

Földtani és földrajzi tudása nem haladta meg az alapismereteket. Mégis érdeklődése és ügyszeretete számos olyan nyomra vezetett, amelyet a tudomány és termelés további fejlődése során hasznosítottak. Az irodalomban fellelhető adatokat saját megfigyeléseivel egészítette ki, vagy ő

maga irányította a figyelmet ásványi lelőhelyekre ott, ahol a szakember érzéketlenül elhaladt. Mintha útjában a népi varázslónak valami primitív ösztöne vezetne volna, aki két keresztbe rakott vesszővel keresi a forrást.

A szájhagyomány alapján elmegy a „sárig arany folyásos“ helyekre, s bebizonyítja, hogy az aranynak nézett piritek a Hargitában is előfordulnak. Kikaparja a hargitai higany, cinóber lelőhelyeit, pásztorokkal vezeteti el magát a rejtett borvízforrásokig. Homoródoklánd közelében ő ad hírt először a Dungó-forrás működéséről, s ezzel értékes földgázkútra figyelmeztet. A Rétyi nyírt Háromszék Szaharájának nevezi, de keletkezésének megfjtését a „geognosták“-ra bizza. Ő maga csak leír, tényeket közöl, akár a szovétai sóstavak, akár Balánbánya rézhegyei felé vezet útja.

Fő gondja a székely ipar, főként a bányászat. Tudja, hogy a nép felemelkedése, helybenmaradása ettől függ. Kirujon így kiált fel: „Mily dűsan van e vidék megáldva a természettől! Van itt annyi vas, hogy fél Európa szükségleteit el lehetne látni, s mégis vas készleteinket külföldről kapjuk; mert a minden oldalról elnyomott, tengődő hazai ipar nem bír felvergődni...“ A fülei vashámort látva arról panaszkodik: „Mily veszteség a hazára, hogy ezen bánya is, mint a szentkeresztbányái... többnyire a hazához idegen s külföldi részvényesekből alakult társulat kezében van“. Torockón pedig, ahol saját tőkével dolgoznak, az lepi meg, milyen kezdetlegesek a vasbányák, milyen veszélyes a behatolás, törpék a folyosók, a falhoz támasztott meredek, korhadtt létrákon kell kézben, hátton felszínre hozni a vasércet. Kölcsönt, tőkebefektetést sürget, vasúti szárnyvonal építését, hogy azon a kőszent telep, ahonnan a tutajozható Besztercén a Dunáig és a tengerig lehetne szenet vinni, ha volna hozzá vállalkozó szellem és politikai szabadság. Mindenütt követeli az ipari szakoktatást.

Legtöbbit a só kérdésével foglalkozik. Parajdról feljegyz, hogy egész Székelyföld és Szászföld innen hordja sóját. Pedig a Homoród mentén, ahol már a rómaiak sót vágtak, a házak sósziklába vannak vesve, a pásztor sóhegyeken legelteti nyáját. De mivel az osztrák kincstár magasan állapította meg a só árát, a székelyek jobban járnak, ha a sót Moldvából csempézik. Azt is fájó szívvel veszi tudomásul, milyen rablógazdálkodás folyik az erdőkkel, s nemcsak a fakitermelés munkafolyamatáról ad hiteltel leírást, hanem a Tusnádi-szorosban arra figyelmeztet: „Bizonynal Csíksban, e par excellence gyáriparra hivatott vidéken, fel fog virágozni az ipar és azáltal fokozódni a kereskedelmi mozgalom... Addig a fával kíméletesen kell bánni, kedves atyafiak!“ S az iparosítás kérdéséről a népesedés kérdésére tér át: „Ideje azért a székely kivándorlás... megakadályozására gondolni, mit leginkább a gyáripar felvirágoztatása által lehet elérni, melyre kiválóan hivatottsággal bír Csíksnak tevékeny népesége.“

Rokonszenve a dolgozó emberé. A vasércet hátán cipelő bányász látán így kiált fel: „Oh, gépészet, jöjjön el a te országod!“

A „népisme“ vagy, mai szóval, néprajz területén Orbán Balázs éppen olyan otthonosan mozog, mintha történelmet írta. S kutatásainak ez a két területe a hat kötet folyamán egyre inkább eltávolodik: a néprajzi anyag csökken és a történelemnek adja át helyét (ezt egyébként Kós Károly figyelte meg). Bár a kettő közt nehéz megvonni a határt. A néprajzos munkája is többé-kevésbé mindig összefügg a történelemmel. Orbán Ba-

lázs „a szabadság és a polgárosodás“ örállójának vallotta magát, törvény-szerű viszont, hogy a polgárosodás a nép ősi építkezésének, ruházkodásának, szerszámainak lassú eltűnéséhez vezet. Ebben a helyzetben a néprajzos Orbán Balázs — mint a néprajzkutatók általában — meg akar menteni valamit az ényészettől.

Munkatársai minden rendű és rangú emberek voltak, de főként a falu vénei. Fényképein népviseletet, hagyományos vásári jeleneteket, lakóházakat, székelykapukat, faragásokat örökített meg. Felvételein kevesebb a munkaeszköz, a bútor. S míg az ősi várakról pontos alaprajzot készített, a falusi épületeknél ezt nem tartotta fontosnak. A nemesi címereket kor-meghatározás okából közölte, de a tárgyi néprajz emlékeinek évszamos és szöveges felírásait nem örökítette meg. Mérhetetlen szolgálatokat tett a mondák és regék, a népszokások, a szállóigék összegyűjtése terén. Magyarázatai eredetiek és találóak. A „tökfej“ kifejezést, például, arra vezeti vissza, hogy a kuruc-labanc háború kardos csataiban sok volt a fejseb, és kötszer híján üres féltököt húztak a sebesült fejére sebszorítónak („tök-fejű Pál“).

A népek történelmi kölcsönhatásait éber figyelemmel kísérte. Már nagy műve előszavában kimondja, hogy „minden e hazát lakó nemzetiség iránt tisztelet és testvériség tölti el lelkemet“. Rámutat a román—magyar—szász népviselet hasonlóságaira a vegyeslakosságú területeken, s a nemzetiségi szimbiózis olyan példáira hivatkozik, mint a torockói, ahol a vashámorok termékeit a Mócvidékre szállítják.

Az élő és zöldellő Székelyföld leírása igazmondástól fűtött vitairat. Szerzője a könyvben mindvégig jelen van: magasztal és elmarasztal. Frissen élnek benne 1848—1849 emlékei. A székek hazafiságát aszerint értékeli, hogy mit tettek a forradalom alatt. Így aztán a Marosszékről szóló kötet két fejezettel öblösödik, mert belekerül a mártírhalált halt Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály perének leírása. Vitriolba mártott tollal írt a feljelentő Bíró Mihályról, aki aztán sajtópert is indított el-lene, de az esküdtszék felmentette Orbán Balázst. Megrója a Habsburgok kegyét kereső kortársakat, nyakassága nem engedí, hogy az abszolútiz-mus alatt németül szólaljon meg, pedig ezt a nyelvet is olyan jól beszéli, mint a franciát és angolt, törököt és görögöt. Ez azonban nem teszi el-fogulttá a szászszággal szemben, melynek fejlett gazdasági életét példakép-pen hozza fel.

A helytörténet mindig felidézi a lokálpatriotizmus veszélyét. Orbán Balázsnak a Székelyföldre korlátozott leírása éppen ellenkezőleg: olyan egyetemes kitekintésű munka, amilyen az *Utazás Keleten* volt. Szülőházá-ját rajongóan szereti, de közben a világszabadságért lelkesedik, mint a kor-társ költő. Az elnyomókat, ha saját fajtájából valók is, elátkozza. Az ele-settekkkel, bármilyen nyelvet beszéljenek is, mindenütt együttérez. Mikor keleti útjára indult, így sóhajtott fel a teleagai sóaknak politikai fog-lyainak láttán: „Ti, szerencsétlen áldozatai a zsarnokságnak... eljövend az idő, midőn a szabadság szent napja fog tündökölni a népek felett!“ S amikor, közel harminc évvel később, befejezi a *Székelyföld leírását*, me-gint csak azt vallja az utolsó fejezetben: „Előttem a népszabadság a leg-nagyobb szentség.“

*

Amíg Orbán Balázs faluról falura járt, s a Székelyföldet leírta, eljött 1867, megtörtént a kiegyezés, de megszerveződött és akcióba kezdett annak nemzeti ellenzéke is. Mint Kossuth buzó híve és az emigrációban harcostársa, Orbán Balázs is függetlenségi programmal lépett fel a közéletben. 1872-ben képviselőnek választják, s attól kezdve haláláig volt a képviselőház tagja. Ott a szélső baloldalon foglalt helyet két földije mellett: az egyik az ugyancsak szombatfalvi születésű Ugron Gábor, aki Garibaldi légiójában harcolt a francia—német háború idején, ő a későbbi pártvezér, a „rabonbán“, a másik a kereszttúri fiúszék, Rugonfalva születőtte, Bartha Miklós, a tőmondatokban pattogó közíró, az *Ellenzék* alapítója. Hárman együtt valóságos székely triumvirátus itt a parlamenti viiharsarokban, ahonnan Irányi Dániel terjesztette be nemzetiségi törvényjavaslatát, de ahol egyedül Mocsáry Lajos tudott mindvégig kitartani a nemzetiségek érdekeivel egybehangolt függetlenségi gondolat mellett.

Ez a székely választók körében is erősen népszerű, gyakran demagóg, de a nemzeti függetlenség mellett mindig síkraszálló ellenzékiesség a „szabadság—testvériség—egyenlőség szentháromságának“ és az 1849-ben eltemetett köztársasági eszméknek volt késői visszhangja. Orbán Balázs, aki Európát Konstantinápolytól Londonig bejárta, meg volt győződve arról, hogy az Ausztriától való elszakadás távlatokat nyit szülőföldje számára a zarnokság ellen harcoló népek nagy családjában. Török-rokonszenve a német áfium ellen állította csatasorba. Mikor a parlamentben a liberalizmus és a demokrácia, a béke és a humanizmus néptömegek érdekeit szolgáló elveit hangoztatja, egyben személyes indulatait is levezeti és — saját bevallása szerint — mély megnyugvást érez, amikor kijelenti a szószékről, hogy a miniszterelnök agyalágyult.

Népszerű volt, akármerre járt.

Egyik kortársa feljegyezte, milyen hatást tett a francia főváros asszonyaira, amikor többszáztagú küldöttség élén Turinból Párizsba zárandokolt, s Victor Hugo szobrának talapzatáról mondott beszédet. Ő maga is a szobor mellékalakjának hatott. Elbűvölő egyéniség volt: a görög arányok és a székely vérmérséklet szerencsés keveréke. A politikában inkább személyes varázsára, mint érveinek súlyára támaszkodott. A népiességet, ami olyan homálytalanul tükröződik írásaiban, gyakran összetévesztette az olcsó népszerűség hajhászásával. Erről vall egy másik kortárs, aki Székelykeresztúr piacán látta szónokolni egy hordó tetejéről. Arról beszélt: ha képviselőnek választják, eltörlik az adót. „Ez a mi emberünk!“ — kiáltották hallgatói. Az asszonyok pedig férjük lelkére kötötték, amikor az szavazni indult: „Aztán Orbán Balázusra szavazzon kend!“

S Orbán Balázs mégis megbukott Keresztúron 1881-ben a kormány-párt jelöltjével, Szentkereszty Bélával szemben, aki maga sem volt jelentéktelen ember, felesége pedig Ioan Emil Florescu tábornok és hadügy-miniszter leánya. A kereszttúri választókat ekkor Kossuth hálátlansággal vádolta egyik levelében. Orbán Balázs pedig nemes bosszúhoz folyamodott. Ötszáz forintos alapítványt tett a kereszttúri gimnáziumnak olyanformán, hogy: mindegyik osztályban évenként száz-száz forint kamatja a legjelesebb tanulónak, nemzet és valláskülönbség nélkül, kiszolgáltassék. Az ösztöndíj odaítélésére a legdemokratikusabb módot jelölte meg: a tanulók döntenek el titkos szavazással, ki kapja meg. Az iskolai évkönyvek feljegyezték, hogy az Orbán Balázs-ösztöndíjat nemegyszer román vagy

szász tanulók is kapták, s a tanári karnak sohasem kellett megváltoztatnia az ifjúság döntését.

Keresztúri bukása után Orbán Balázs Berettyóújfalut képviselte a törvényhozásban, de szíve továbbra is szűkebb szülőföldjéhez húzta. Vagyona jó részét Szombatfalván és a szomszédos Szejkefürdőn közcélokra hagyományozta. Ide hozták, itt temették el 1890 áprilisában, amikor váratlanul elhunyt. A naszdóvidéki iskolaalap és a kincstár peregyezsége ügyében mondotta utolsó parlamenti beszédét.

A családi kriptá, melyben nyugodott, összeomlott, és Orbán Balázst 1921-ben újra el kellett temetni. A festői helyen, a Szejkefürdő mellett, az Udvarhelyen át vezető útról jól látható, kopjafával megjelölt sírja, melyet az ország minden részéből évente sok százan keresnek fel.

*Mattis János:
Kaszások (olaj)*

Nehéz az elfogultságot leküzdeni, amikor szülővárosunkkal találkozunk. Hajlamosak vagyunk arra, hogy csakis megjelenített és jelenvaló nemzedékeken át szemléljük változásait, régvolt fogyatékoságaival szemben elnézést tanúsítsunk, s valamelyes szigorral szemléljük arculatán az átalakulásokat.

Jó néhányan, akik onnan vagyunk „fel-feldobott kő”, így járunk Székelyudvarhelyre is. Akár Segesvár felől a helyiérdekű vonaton (tehát vicinálison), akár Szováta vagy Parajd felől gépkocsin (tűrhető, de itt-ott mindig javításra szoruló műúton) közeledjünk is hozzá, elhomályosul a tekintetünk.

De hogyan is nézelődhetnénk rögvest körös-körül a településtudomány pontos és rideg meghatározása szerint, még az út porával cipellőnkön, máris azt kutatván: vajon ez a településforma a tájegységen belül központi szerepet tölt-e be az aktív lakosság társadalmi, gazdasági és művelődési életében? Városfunkciója érződik-e valamivel távolabb eső körzetekben is? Középiskolái és művelődést szolgáló házai, gyógyintézetei és fürdői, szakosított üzlethálózata és vendéglátóipara megfelel-e mind a városi igényeknek? Végül pedig — és egyáltalán nem utolsósorban — mutatkozik-e ezen a *municipium*má előlépett településen az az iparfejlesztés, amely az urbánus környezetet más korszerűsödő régi városok magasabb szintjére emelheti?

Mondom, képtelenség visszapillantás nélkül, csakúgy vaktában „belelapozni” a szülőváros legeslegújabb történetébe.

Minden városnak van valami különös sajátossága. A településtudomány ezt nagy általánosságban *vonzás*nak nevezi (persze művelődési, egészségügyi, turisztikai és egyéb értelemben). Én így nevezném:

Helytörténeti sajátosság

Ez mindenütt különösen kidomborodik manapság, amikor a párt- és államvezetés országszerte szorgalmazza a gazdasági gondolkodás és elemző gondolatiság mellett a történetit is; gazdag és árnyalt föl kutatását mindannak, ami az adott történelmi körülmények között a haladás irányában előre mutatott, s a jelenvaló és eljövendő építők számára a sohasem gyökértelen szocialista hazafiságot táplálja.

Ha mostanság Székelyudvarhelyen megkérde: mi újság? szinte egybehangozóan kapod a választ: „Készülünk a háromszázhetvenöt esztendő gimnázium és a százesztendő Dalegylet megünneplésére; épül a cernagyár a kadicfalvi réten, s vagy kétszáz lakrész a volt piactéren” (tehát a Nagyküküllőn innen és túl).

Íme, így nyilatkozik meg a kettős gondolatiság, így válik nyilvánvalóvá, hogy valami történik itt, ahol a két világháború között — ugyancsak egybehangozó vélemény szerint — „az égvilágán egy szikra nem sok, de még annyi se történt” ...

Vegyük sorjában.

Az ez évben megünnepeendő iskola, ma az 1-es számú Dr. Petru Groza Líceum, laposabb országban hegynek is beillő dombon emelkedik háromemeletesen, minden utast, bármely irányból érkezzék is, elsőnek üdvözölve. Alapjait, persze hogy papok vetették meg. Hiszen Székelyudvarhely is, mint sok más helység a Hargitán innen és túl, pápai dézsmák regestrumából került a történelem napvilá-

gára. Persze, van itt még két nagymúltú középfokú iskola: a volt református kollégium helyén a 2-es számú pedagógiai liceum, s a Vargapatak utcában az ipari szakiskola. Ennek volt épületszobrászati szakán végezte tanulmányait az első világháború előtt Józsa Béla (mellszobra mégis a 2-es számú liceum bejárati parkjában áll... az „ipariak“ szívfájdalmára). Működik még Székelyudvarhelyen technikum is, az egészségügyi, a ferencesek zárdája helyén.

A közoktatási mellett e város kulturális súlyához tartozik még, hogy legmostohább gazdasági, demográfiai és közlekedési körülmények között is „hallatta hangját“ a múltban, nemcsak a középiskolai tanulmányaikat itt végzett Baróti Szabó Dávid, Orbán Balázs, Benedek Elek, Tompa László, Tamási Áron, Tomcsa Sándor és mások tudományos és szépirói munkáin át, hanem a szó szoros értelmében messzezen, babérkoszorúkat aratón és díjakat nyerve is: 1868-ban alakult a *Daláregylet*, amelynek célja „...egyfelől az énekművészet szív- és erkölcsnemesítő hatása által a társaséletet nemcsak összetartóbbá, hanem egyszersmind szebbé, kedvesebbé tegye; másfelől pedig az egyesületnek ezen irányban kivívandó sikere által magát a társulás eszméjét is mindinkább népszerűsítse.“

A Dalegylet legidősebb tagja, a Marosvásárhelyt élő Harghitai Ottó 89 éves, a „lialtalabbak“, a 83 éves Bodrogi Balázs, mellette a 77 éves Verestói Ferenc, a 74 éves Keresztély Gyula, a 73 éves Hermann Gusztáv, a 70 éves Bucsi Dezső s a többiek — még csak 60 és 70 között — minden csütörtökön este ünnepélyesen, fegyelmezetten vonulnak fel a palotaszerű Művelődési Házba szolam- és kari próbára, a nagy ünnepségre felkészülendő (ifjúkoromban az egyleti ház 87 férőhelyes „nagytermében“ folytak a próbák)... Öveze tisztelet és elismerés őket az udvarhelyi dalosok 247-re megnövekedett nagy családjában addig is, amíg a nagy eseményről érdemben országosan is szó esik.

Székelyudvarhely közoktatási-kulturális súlya tehát az idők folyamán nem-hogy csökkent, hanem — különösen az első tanügyi reform óta — jelentősen gyarapodott. Közigazgatási központ jellege, hatásköre ugyan korlátozódott, ám amolyan megyeközi viszonylatban más, közlekedésileg szerencsésebb fekvésű városok mögül versenylétezően tör előre.

Most pedig lépünk át a gazdasági gondolkodást serkentő jelenségek szférájába.

Nulla pontról korszerű ipar felé

Bocsássuk előre, hogy ez az anyavárosnak tisztelt helység a két világháború között a lakosság nagy méretű apadása folytán is vezetészerepet játszott. Az évi természetes szaporulat az elvándorlások következtében nem emelhetette a lélekszámot.

Íme, mit mutatnak népességének számadatai:

<i>Évek</i>	1867	1920	1934	1935	1956	1968
lélekszám	3625	10 142	8542	8456	14 161	18 752

Jellemző, hogy 1956—1966 között az ipari termelésben foglalkoztatottak száma 2418-ról 6361-re emelkedett. 1956-ban ugyanis itt még nem volt köztársasági jellegű ipari létesítmény. A Helyiipari Vállalat ekkor 49 szétszórt kis termelőegységet irányított, s csak két nagyobb — termelőszövetkezeti jellegű — egység volt fejlődést ígérő szinten: a fémipari és az asztalos üzem. Azóta 9 iparvállalat, köztük 5 köztársasági érdekeltiségű, működik ott, ahol 1495-ben már létezett a tímárok céhe, 1584-ben a szűcsöké és a szabóké, s 1606-ban már szélesre bővül a hálózat, szoros és közvetlen kapcsolatban a moldvai városok céheivel, — de aztán évszázadokon

Nagy Pál (Marosvásárhely): 1. Zúzmará

2. Koratavas

Ambrus Imre (Marosvásárhely): Este

át nem történik semmi, ami Székelyudvarhelyen és közvetlen környékén a kézműipart a kis műhelyek szintjéről legalább a manufaktúra, majd fokozatosan az üzemi alapozás felé lendítené. Tizenkét évvel ezelőtt valóságos zéró pontról indult el itt az élet a korszerű ipar felé. Azóta a *Tehnoutilaj* hűtőipari termékei már más földrészekre is eljutottak, exportképesse vált a bútorgyár, felépültek az Erdőgazdálkodási Vállalat ipartelepei, s a régi kaszárnya helyén kialakult Készruhágyár jelentősen járult hozzá a női munkaerőfelesleg elhelyezéséhez.

Ugyancsak jellemző, hogy 1960—1966 között a szállításban alkalmazottak száma 248-ról 828-ra növekedett, megkétszereződött a szolgáltatási hálózatban dolgozóké, a nem produktív lakosok összesítése 1956-tól 1967-ig bezárólag mindössze csak 285 főnyi emelkedést mutat.

A munkaelosztó hivatalban kiderül, hogy tíz munkakereső férfi mellett átlag háromszáz munkaaigénylő nő jelentkezik — főleg fiatalok —, persze, nemcsak a municípium, hanem a volt rajon egész területéről, amelynek munkaelosztó szerve ma is központosított. És rögtön jegyezzük le ide, hogy az épülő cérnagyár a következő évtizedben 2000-et meghaladó létszámot foglalkoztat, s az alkalmazottak 70 százaléka női munkaerő lesz. Lám, itt összefüggésbe kerül a munkaerőfölösleg az épülő nagy objektummal, jöllehet a gazdasági számítások nem mindig veszik figyelembe a helyi demográfiai viszonyokat.

Az építőtelepen

A Nagykükküllő jobb partjának lapályos részén, amelyet a két idősebb nemzedék „Régi malom és környéke“ néven ismert, a hajdani Ugron-birtok és a későbbi bolgár kertészetek helyén, a mai *Tehnoutilaj* üzem szomszédságában két méter mély betonpoharakat kerülgetek. Ezekbe ágyazzák bele a tartóoszlopokat. Erdőnyi kell belőlük, hiszen csak a nagy termelőcsarnok hossza 80 méter lesz, hét méter magasságban húzódó tetőszerkezettel. Utóbbiakkal már Bögöz állomásán találkoztam, ott rakják egymásra hatalmas „kötetekként“ a súlyos betonlapokat. Mindjárt kiolvastam belőlük, hogy be a városba, a végállomásig nem vihetik, mert nincs megfelelő rakodótér; innen a műütről kevésbé bonyolult a továbbszállításuk.

Megvizsgálta a tény, hogy az elkészült makett módosításra szorul. Az üzemanyag-tároló teleprészt, a kazánházat, az eróművet és a raktárakat a délkeleti ponttól az északnyugatra helyezik át, oda ahol a vasútvonal egyszerűen csak — sok-sok évtizedes álom beteljesüléseként — el fog haladni. Az egyik alaprajz ezt rideg tárgyilagossággal fel is tünteti, egészen nyilvánvaló logikával; ott húzza meg a jelenvaló fémipari üzem és az eljövendő cérnagyár magasságában.

Széttekintek a 31 000 négyzetméternyi területen, s máris oda képzelem a több mint 255 millió lej beruházási alapból épülő objektumot. Itt, ahol most betonoszlopok nőnek a betonpoharakból, mesterséges fényforrású zárt termelőcsarnokok sorakoznak majd egymás mellé, kondicionált levegőképző mikroéghajlat-berendezés működik bennük, egyenletes hőmérsékletet és nedvességtartalmat biztosítva. Máris foglalkoztat a gondolat: vajon ez az egykori bolgárkertből most kinyíló üzem elérheti-e az előírandó 2000 tonnát? Milyen lesz majd az 500 tonna szintetikus-és 1500 tonna gyapotcérnaféleségek minősége, eléri-e azt a szintet, amelyet elér a berendezés? Hogyan barátkoznak meg majd lányaink az öt messzi külföldről behozott automatikus berendezésekkel? A legújabb technika elsajátításáért induló küzdelemben méltó helyezést érnek-e majd el?... S álmodozom egy szép szállóról, ahol a majdan ide érkező külföldi vendégeket el lehet helyezni...

De állj meg, vándor!

Igaz, hogy az eljövendő gyár részére a szakemberképzés már megkezdődött: száz 15—18 év közötti leányt küldtek a municipiumból és környékéről Sepsiszentgyörgyre, a textilgyárba, ahol bedolgozzák magukat a fonaltermelésbe; augusztus elsején negyven lányt indítanak Talmácsra (az ország jelenlegi egyetlen cérnagyárába) négyhónapos tanfolyamra (melyre jellemző módon több mint száz érettségizett jelentkezett); további kilencven érettségizett leányt küldenek a sepsiszentgyörgyi és aradi textilipari szakiskolába.

Veres Károly gépészmérnök igazgató mellett főmérnöki beosztásban már tapasztalt szakember dolgozik: Deák József textilmérnök (s ha olyan eredményesen, mint édesöccse, a grafikus Deák Ferenc, akkor nincs hiba!) és az egyetlen rokonzenves főkönyvelő azok közül, akikkel eleddig találkoztam a bürokrácia útvesztőiben — Kocs Mihály. Mondom, igaz, hogy más biztató jelek is mutatkoznak a jövő láthatárán: hazavágyakoznak különböző textilgyárakban már régebb elhelyezkedett fiatalok, s azok is, akik most végzik Iași-ban a textilmérnöki szakot. De mégis, álljunk meg!

Egyelőre itt, a Nagyöküllő partján nemcsak hepehupák, hanem nagyobb zökkenők is fel-feltünedeznek minden lépésnél. Hiszen csak a múlt év decemberének első napján indult a munka, persze a brassói 5-ös számú építkezési tröszt 506-os építőttelepének a megszervezésével. E teletszervezéskor itt is, mint minden más nagy méretű munkálatnál, először a trösztirodák, az ugyancsak téglafalú és cseréptetős konyha, kantin, fürdőhelyiség, őrház, hullámlemezről raktárak, fedett műhelyek és betonkeverő állomások, előre gyártott elemekből összeszerelt takaros munkásszállások jelennek meg, s a tényleges gyárépítés csak azután kezdődik.

— Én, a rendelő — mondja zamatos tájszólásával a mindig kedélyes, zömök, barna Veres Károly — úgy érzem magam, mint a darázs az ökör szarván... Az ökröt befogják: no, húzza ahogy tudja, a darázs az meg reaszáll a szarvára, s azt zümmögi: „szántunk, szántogatunk“... No, hát én is valahogy azt mondhatom: építünk, építgetünk...

Engem se a golya költött Székelyudvarhelyen, s megtoldom a szót:

— Én meg, aki nemcsak nézdelődni, hanem szurkáló-bíráló szándékkal jövök ide, úgy érzem magam, mint a darázs az ökör farán, ami megfeszül a nagy huzakodásban. A darázs reaszáll, s azt zümmögi: „én is itt vagyok, vagyogatok“...

Szó ami szó, az igazi építkezés akkor kezdődött itt, amikor a teletszervezés nagyjában befejeződött (valahogy úgy, mint az igazi verekedés: akkor, amikor Ambrus visszautított)... Persze, Veres Károly és Hermann Flettenmacher, az építőttelep főmérnöke nem vitatkoznak olyan hevesen a nehézségek fölött, mint az a rendelő és szállító esetében sokszor kívánatos volna. Például akkor is szót értek, amikor — először a munkálatok megindításának történetében — az építkezést az úttal kezdték, bekötő és belső utakkal, hogy a szállítást-közlekedést a zúrzavaroktól megkíméljék. Úgy március közepén lendültek bele, s a szigorúbb bíráló észrevételek május vége táján érte őket. Az építőttelep megkapta a magáét: „az értéktervet nem az alapmunkálatok növelésével, hanem a szervezési költségek túlzott igénybevételével igyekezett teljesíteni; a kivitelezési grafikonon szereplő 2,9 millió lej értékű szervezési alapot 3,4 millió lejre módosították.“ Az első 4 hónapi tervet 42%-ban teljesítették, s egymillió lejjel maradtak adósok.

Mint mindenütt, ahol építkeznek, itt sem hiányoznak a jó öreg „objektív“ okok: a nem nélkülözhető gépek szállításának késedelme, nincs megfelelő vibrátor, hiányzik az előre gyártott betonoszlopok beemeléséhez szükséges, megfelelő teljesítőképességű emelődarú; az anyagellátás akadozik, és — ezen van a hangsúly — a munkaerőhiány kezdettől állandósultnak bizonyult.

Mielőtt elindultam, valahogy úgy képzeltem: özönlenni fognak az Udvarhely környéki falvak székelyei, hogy a megküzdeni valóval az építésben becsülettel megküzdenek. De lám, csak gyéren szívárogtak, pedig a municípium vezetőemberei is próbáltak velük szót érteni.

Az igazság az, hogy szakképzetlen férfi-munkaerőben nincs fölösleg ezen a tájegységen. Alaposan körülnéztem a betonpoharak között: ki hova való, de nem talákoztam olyan helységnevekkel, mint Zetelaka (férfiait inkább az erdőkitermelés vonzza, Ivó, Magosbükk, Pisztrángos vágterein dolgoznak szívesebben, fenn a magosba), Máréfalva és a két Vlahica (innen is készségesebben húzódnak fel a kohók, a szénégető telepek és a kaolinbánya felé). Folytathatnám a sort a Székelykeresztúr és Székelyudvarhely közötti helységekkel, a Nagyküküllő lapályvidékéről (ahonnan ez időszakban inkább kaszálni mennek résziben, mert 5—6 hét alatt megkeresnek 5000—6000 lejt).

A legnépesebb csoport itt május vége táján az oroszhegyi: 40-től 50 felé mozog a számuk. Reggel hatkor 13 kilométerről autó hozza őket, s viszi haza délután négykor. Brigádban dolgoznak, de egy perccel sem többet a nyolc óránál (nyilván otthon is vár a dolog a gazdaságban). Hasonló feltételek között végzi földmunkáját a kevésbé népes farcádi, szentléleki, abásfalvi, homoródkeményfalvi csoport. Úgy hallatszik, hogy jönnek szomszéd megyéből is, például Darócról, hiszen ezen a tavaszvégen kétszáz úgy kellene belőliük, mint a cukor. A máramarosiak mindenestre megérkeztek vagy húszan.

Meg sem kérdem Negrea Iont és Vancea Gavril: hogy megy a munka. Úgy dolgoznak, mint valami élő exkavátor. Bejárták már az egész ország majdnem minden munkatelepét. Az asszonyok meg a gyermekek a Máramaroszigettől 12 kilométerre levő Onceştiben végzik a mezőgazdasági munkát, ők meg pénzt gyűjtenek, hogy a tél beálltával hazavigyék.

Megkérdem az ugyancsak országot járt, de hazavonzódott Feleki Gábort, a nagygalambfalvi mestert: mennyit keresnek a máramarosiak?

— Még nem számoltunk el, de ahogy a munkájukat becülöm, úgy 83—85 lejt naponta megkeresnek.

Az oroszhegyiek viszont azt panaszolják, hogy „havi legtöbb kilencszáznál egy lejjel se többet.“ Igenám, de az onceştiek hajnalban kezükbe veszik az ásót-lapátot és szürkületkor teszik le (persze okos munkabeosztással mindig az dolgozik intenzívebben, aki a vízfordásban következik, s táplálkozásra vagy nagyobb szusszanásra készül. Így látszólag lassú munkautemük valóban az egyenletesen működő, váltószerkezetű géphez hasonló).

— Ha majd kibúvunk a föld alól (értsd: a betonpoharokból, ahol nem érzik jól magukat), akkor ejszen jobban fog menni, s többet keresünk — mondják az oroszhegyiek, és megjegyzik még igen nyomatékosan, hogy más megyékben dolgozó társaik, de még „a Balánbányán munkát vállalók is, többet 500—550 lejjel...“ Kocs Mihály megmagyarázza: azoknak távolsági pénz jár meg úgynevezett izolációs járulék, mert nem hozzák családból, viszik családba mindennap őket. Úgy látszik, mégis vannak számosan, akik jobban érzik magukat messze „izolálódva“, mint otthonközelen, jóllehet egy banival sem marad több a zsebükben, ha keresetüket hétvégen-hóvégen összehasonlítják a naponként hazatérőkével.

No, mégis találok egy zetelakit, Váradi Józsefet, de ez „csak“ mester, éppen újabb betonkeverő állomásnak készíti elő a terepet. A meglevő kettő közül a tegnap állt le az egyik, alkatrész-csonkulás miatt.

A harmadik mester, Keul Alfred. Ezt az atléta termetű jellegzetesen erdélyi

németet még 1963-ból ismerem. Szabadságidő alatt együtt hatvanhatóztunk Parajdon.

— Nem, nem, itt is kivágjuk! Késiünk, de nem fuserálunk! — mondja magabiztosan. — Van hátramaradás, de nincs rendtelenség — s körülmutat az építőtelegen (mintha szülészdoktor mondaná a csúnyácska csecsemőre: „be szép! hát még milyen lesz!“).

Flettenmacher mérnököt sem találok lehangoltnak. Régi neves zeneszerző-muzsikus családból származik, s gondolom, ő sincs híján a harmónia-érzéknek az irányításban.

— Csak azok a folytonos módosító javaslatok és határozatok ne lennének — jegyzi meg. — Az alapot úgy kell lefektetni, hogy azt se ide, se oda ne billentsük, mert felborul.

A helytállás példái

Mire e sorok megjelennek — meggyőződésem szerint —, inkább javulni fog mintsem nehezedni a helyzet az építőmunkában. A környékbeliek talán mindinkább rájönnek arra, hogy itt nemcsak a pillanatnyi keresetről van szó, ennél jóval többről. Mert azt és annak családtagjait, akik itt nemcsak megkeresték, hanem „le is tették a garast“ egy nagy jelentőségű, korszerű gyár létrehozásában, az üzemeteltést megelőző munkásfelvételnél, alkalmazáskor előnyben részesítik. Tudja ezt jól például a farkaslaki Szabó Julis (pedig neki nincsenek messzebbmenő törekvései, csak a kantineba akar bekerülni), most a kőművesek mellett dolgozik a bétai Győrfi Domokos csoportfelelős irányítása alatt, akinek viszont hét gyermeke van — II. osztályostól 18 évesig (persze, ezek közül nem egy szintén a felvételi lista élére kerül).

De még jellemzőbb a hozzáállásra egy székelyudvarhelyi tekintélyes értelmiségi érettségizett fiának az esete. Felvételi vizsgái nem sikerültek, elég hosszú ideig nem találta helyét. Most jelentkezett szakképzetlen munkára a cérnagyár építésénél. Elutazásom előtt történt; nem tudom, ki hogyan vélekedik szülővárosomban az esetről. Én ha nem is hősiességnek, de példamutató cselekedetnek tartom, s eszembe jut, hogy hajdanvolt tizennyolc-tizenkilencévesen hányan meg hányan feredőztünk munka nélkül a Nagyküküllőben, s kúsztunk indián módra egy-egy karalábét vagy törökbúzacsövet, vagy pityókat emelni el talán éppen onnan, ahol most a munkatelep húzódik. Nem, nem mondom nagyot: csapatostul mentünk volna ásót és lapátot ragadni, ha tudjuk, nemcsak pénzt keresünk vele — jövőt is építünk, ipari jövőt önmagunknak.

Ilyen érzésekkel és gondolatokkal távozom az Orbán Balázs útról ki az állomásra. Egy nappal előbb akartam indulni, de négyszáz leány utazott csoportosan és csoportfelelősen a tengerpartra, a közlelmezési egységekbe, ahol októberig, az idény zártáig dolgoznak jó körülmények között, megfelelő ellátással és fizetéssel. Most csak egy kisebb utócsoporthoz indult. Segesváron, a csatlakozások csomópontján búcsúznak:

— Vizontlátásra ezerkilencszázhetvenben, a cérnagyárban!

KANYÁDI SÁNDOR

Kufsteini Grádicsok Éneke

*A várba négyszázötvenkét grádics viszen,
ha jól jegyzé meg Szulyovszky*

KAZINCZY FERENC: Fogságom naplója

*Nyelvébe, nem húsába vágott a lánc.
Vérzett, sajtott a gyöngye test, talán
elbukott párszor, míg fölért, talán
tisztá zsebruhát kért, hogy gyöngyöző
homlokát, finoman, mint a tintát a
betelt lapon, megszáritgassa; de
a szeme, — főúri utazó, akinek
mindegy, ha szakát vet is a kerék,
vagy kidöglök a rossz úton a ló —,
kamerák tárgyilagos szigorával
vette a fordulókat — telért a
meddő tárnába is! —: „Fáklyát!“
S a magasba-tartott lángnál fennhangon
olvasta, mint védte néhányad-
magával, bajor ezerek ellenében,
egy tiroli hadnagy a bástyát.
„Derék.“ Mondta és tovább indult.
— Hadd számolja Szulyovszky a grádicsokat. —
„Derék. Akár a mi Dobónk.“ Földrén
a négyszázötvenkettedikre, megállt és
egyetlen tekintetével befödte a
homályló hegyeket s a várat.
A többiről már maga tudósít,
„Wer von Ihnen ist Kazinczy?“ Elsőül
szólították. Numero kettőben kapott
szállást, — ahol majd egy fő otthoni
hagyma lesz a hazája. — Ágyba
parancsolta meggyötört tagjait.
Hajnalban szinte már előtte kelt a mondat,
— ott állt a cella nyitott ablakában —:
„Gyönyörű lakás, de szabadnak.“*

PÁLL LAJOS

A mester

Az agyag forgott,
futott volna,
de aztán formává lankadt,
s apám mint egy isten nézte,
mire telik esze, vére.
Vén mester, ha vérből
mérted a műved,
mért adtad fiadat
katlanok tüzének?

Tűzbe fehéredem
Tűzbe vörösödöm
Tűzbe keményedem
s lobot vet félelmem
jaj, vajon leszek-e
álmainak mása,
kondításra csengő
csodafényű váza,
borít virág, erdő?
S kié leszek vajon?
Mennyit érek,
hogyha élek,
s ki csodál szabadon?
Vagy szégyentől égnek
körütem az orcák,
s még a fazakast is
miattam átkozzák?

Versek

I.

Vaddohány levele kókad a ködtől.
Kit zártam magamba, aki így dörömböl?
— Vándor volt, vak útján éppen nálam szállott,
úgy kellett. Nem lát már többé napvilágot.

II.

Ha elhagysz, a porka hón majd
társtalan lesz lábad nyoma,
bükkfa-csattantó hideg lesz,
hold a fényét hóba fojtja;
szívem köré békességért
gyűlnek akkor majd a vadak;
s akkor éjjel korongján a
boszorkányok fazakalnak.

III.

Kicsi hát az ágyunk
húzódhatsz közelebb
(társtalan szerencséd,
s így alszok most veled)

Szemed könnyű álom,
oldódó irgalom,
nehéz az öröm, ha
törvény a szerelem.

Kicsi hát az ágyunk,
nincs hely veszekedni
— két egész semminek
a fele is semmi.

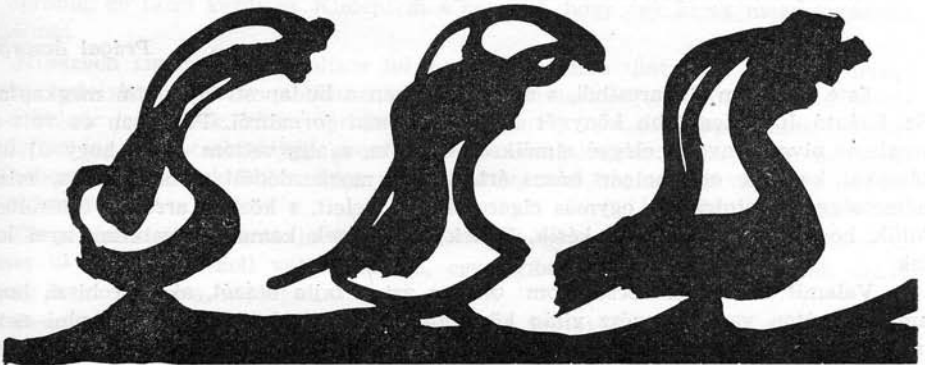
Az anyám
mozaik arcképe

Gyérül a gyapjú-kötény.
Kisebb lett tömöréj kontya,
S álmát egy bokor kökény
Tavasszal a szélbe bontja.
Fazékról bomlik a máz.

Ez hát az életek rendje?
Erőst az álma aláz,
S álmot aláz, aki gyenge.

Szólna az almavirág,
S kacag, csak kacag a kékség,
Mert egyszer a nap felé szállt,
Sólyom volt, s bogárnak nézték.

Vilhelm Károly rajza

Szeretjük Európát

Részletek német útinaplómból

Aki a maga szakállára szeret utazni, meglepődve és kissé rossz érzéssel tapasztalja, hogy esténként végtelenül egyedül marad — ha ugyan nem akarja éppen tönkretenni a barátai életét.

Ebéd után elbúcsúztam berlini barátaimtól, elmentem egy városnéző autóbussz-túrára, most pedig itt ülök — este 7 órakor — a szobámban, az Eichen-dorffstrassén. Micsoda bútorok hallgatnak itt körülöttem, uramisten, még a múlt században készült öreg darabok, amelyek átvészelték a 45-ös nagy égést. A lakás egy idős özvegyé (a Mitropától kaptam a címet, a „Zimmernachweis“-nál, amelyet úgy fordítottam le, amíg a fegyelmezett sorban sorban álltam, hogy „Szoba után — fehér“ — mert elég nehéz lakáshoz jutni), aki mindenféle madár társaságában él ennek a helyreállított háznak a negyedik emeletén. Berlini hölgyismerősöm, aki elhozott ide az autóján, esküszik arra, hogy a néni énekesnő lehetett valamikor, a hangja és a konyháját elborító fényképek után. Igen, borzasztó dallamosan beszél, „wirkliche, wunderbare Hochdeutschspraché“-n, de én mégis alig értem, mindent kétszer el kell ismételtetnem vele, ám attól félek, hogy egyszer csak rámszól: Mondja, maga megbolondult — Mondja, maga megbolondult — Hogy mindent kétszer mondat velem — Mindent kétszer mondat velem? (Sebtében bocsánatot kérek Karinthytól.) Hogy visszakanyarodjam a magányosságomhoz: régebben szenvedtem tőle, de most már úgy vagyok, mint Kosztolányi, felsikoltok a gyönyörűségtől, amikor becsukom magam mögött az ajtót: Egyedül vagyok! Igaz, de ehhez hozzájárul az a tudat is, hogy Prágában... De erről később. Most tehát itt ülök berlini szobámban.

Kint már sötét van. Odamegyek az ablakhoz, és kinyitom. Amint kihajlok, balra, az utca végében egy keskeny, sötét sáv vonul végig keresztirányban: az ott a fal, a berlini fal. Azon túl, alig kétszáz méternyire tőlem, a nyugatberlini ablakok. Ma déltájt, amíg egy kicsit várakoznom kellett valakire, nem is olyan messze a lakásomtól az Albertstrassét kerestem — s meg is találtam —, ahol Eminescu lakott, a 6. szám alatt, közel a Spree partjához. Az idő és a háború mindent megváltoztatott, de elég az hozzá, hogy ott is csaknem a falba ütköztem, a határ ott húzódott néhány méternyire.

Van valami diákos ebben a szobában, szorgalomra készíti az embert. Pedig tele az asztalom újságokkal, képeslapokkal, az előbbieket elolvasásra, az utóbbiak megírásra várnak, de én inkább naplót írok. Az utazás fáradalma mellett itt van ez az önkéntesen vállalt fáradalom is: sokszor untam, most inkább örömet szerez. Lehet, azért is, mert az egész napi nyelvi fegyelmezés után jólesik kinyújtózkodnom az anyanyelvemben.

Prágai ácsorgás

*Este indultam Bukarestből, s másnap délben a budapesti Nyugatin megkaptam Sz. Szántó Judit legújabb könyvét *Korunk drámái formáiról*. Prágában ez volt az izgalmas olvasmányom; eléggé elmélkedtem rajta, s alig vettem észre, hogy új útitársakat kaptam, egy bolgár házaspárt. Aztán megkezdődött a beszélgetés, mininémetséggel, kóstolgattuk egymás cigarettáit és ételeit, s közben arról is értesültem tőlük, hogy vonatunk erősen késik. Ennek a késésnek komoly következményei lettek.*

Valamit előre kell bocsátanom: utálok azt a fajta utazót, aki azt hiszi, hogy amiért ő úton van, az egész világ körülötte forog, sőt köteles is drukkolni neki, mintha valami nagy feladatot teljesítene. Nemrég egy komolynak mondott irodalmi

lapban olvastam egy „naplójegyzetet“; az illető „ráült“ a prágai Központi Pályaudvar információs tisztviselőinek a nyakára, órák hosszat gyötörte őket telefonálásaival — holott köztudomású, hogy a tudakozót mennyire igénybe veszik mindenütt —, minthogy a kísérője valamiképpen elkerülte, s neki „egy vas sem volt a zsebében“. Jó, jó, mindezen megvan a módja. Képelem, a prágai tisztviselők mennyire örvendtek az erőszakos vendégnek, s mennyire örvendtek azok is, akiket sorra felhívott, hogy „intézkedjenek“.

Az elveimről volt szó tehát, amikor éjfél után megérkeztem a prágai állomásra (amely meglepően szerény) és tudomásul kellett vennem, hogy már senkit sem illik felhívnom azok közül, akik szíves ígéretet tettek felkarolásomra, pontosabban: akik vállalták, hogy egy-két éjszakára vendégül látnak.

Ott álltam a már erősen néptelen állomáson, mellettem két bőröndöm, s nekem se volt — mint ama illusztris utazónak — egyetlen vas sem a zsebemben, helyesebben: csak korona nem, de váltani már nem lehetett. A nagyobbik bőröndömet mindenesetre betettem — egelőre fedezet nélkül — a megőrzőbe és nekivágtam a városnak, szállodát keresni.

Mindjárt, ahogy jobbra tértem, az állomás elé állított szálloda-térkép nyomán — mintegy három-négyszáz lépésnyire — a Burian-színházba botlottam. Megálltam, nézegettem a plakátokat és a képeket: *Közjáték Vichyben*, *Sok hűhó semmiért*. Egyedül voltam az éjszakában, a színházi képek előtt, hajlék nélkül. Hát ez nem volt jó érzés, s rájöttem, hogy ha most hirtelen beinvitálnának a színházba, hogy csakis értem újra lejátszák a rég befejezett előadást, sietve megköszönném a szívességet, de tovább állnék a puha — vagy kemény — ágy irányába. Eszembe jutott egy fiatal színész-ismerősöm, aki azt találta egyszer mondani, hogy irigykedve látja innen-onnan keltezett útijegyzeteimet és színházi beszámolóimat. Most bizony nem irigykedne, ha látná, amint egyedül bolyongok a magam-vállalta úton. Az utazásnak nemcsak szép oldalai vannak, de aki látni-tanulni akar...

Így bátorítottam magam, s az első két sikertelenség után úgy intéztem a további útirányt, hogy kissé Prágát is megnézzem a hűvösödő éjszakában, csöndesen baktatva az egyik szállodától a másikig. A Vencei téren többször is végigmentem, fel a nagy múzeumig, lekanyarodtam a Moldvához, újra visszaballagtam a Vencelre... amíg már világosodni nem kezdett. Végül is mit csináljak? Halálosan elfáradva, kissé már fázva visszasétáltam az állomásra.

Alig vártam, hogy leüljek, egyébre nem is gondoltam, többek között arra sem, hogy a bőröndömért majd fizetnem kell, s miből? A gyengén bebútorozott váróteremben négyesével ültek az emberek az asztalok körül, és mint valami titokzatos szekta tagjai, ütemesen bólogatva szenderegtek. Beültem a szektába, bólogattam egy darabig, de fájni kezdtem. Kimentem a peronra, hogy egy kicsit megmozgassam tagjaimat.

Miközben cigarettázva sétáltam fel s alá, szemembe tűnt az a bizonyos üvegkalitka, amelyben most is ott ült a tudakozó tisztviselőnöje. Erről eszembe jutottak a bolgár ismerősök, akik már Drezdában vannak, s talán éppen most készülnek lefeküdni... A csábító kép gyors elhatározásra készítetett. Odaléptem az üvegkalitkához, és megérdeklődtem, hogy mikor indul vonat Drezda felé. Egy óra múlva! Hát akkor tovább!

De a tisztviselőnő arra is figyelmeztetett, hogy — mivel megszakítottam az utamat — helyjegyet kell váltanom. No, egyszeriben rám szakadt a gond: ott a csomag is, most meg a helyjegy...

Beszéljünk csak egy kicsit arról, ami most következett, bár az útinaplók általában szemérmescsn hallgatnak erről: a turista-kereskedelemről. Sokszor láttam,

ithon és külföldön is, hogy a turisták a járdaszögleteken, üzletek előtt árulják a „cuccot“. Megalázónak és visszataszítónak tartom az ilyenféle kereskedést, s bár ismerem az utazással járó sok anyagi nehézséget, főként a csoportosan, tehát szervezeten utazó kirándulókat ítélem el, ha ilyesmire vetemednek, hiszen se lakásra, se ellátásra, se vonatjegyre nincs gondjuk. Még egyszer mondom, hogy aki utazni akar, az szervezze meg az útját, gondoskodjék előre a szükségleteiről, ne érezze magát erkölcsön és törvényen kívül állónak — amiért utazik. De én ott álltam, cseh koronám nem volt, s nem is volt időm... Elővettem hát a táskámból néhány doboz cigarettát, és se jobbra, se balra nem nézve, mereven előre tartottam őket, a levegőbe, az ismeretlen vásárló felé...

Az első, legkínosabb percek után azért egy kicsit felpillantottam. Jött az első ember, csodálkozva rám nézett, majd tovább állott. De a második, a harmadik, a negyedik arcáról bizony leolvashattam a legközönségesebb lenézést. Izzadni kezdtem. A tortúra nem tartott sokáig. Jött egy alkoholos illatú hajnali utas, kivett a kezemből két doboz cigarettát, forgatta őket, mondott valamit, de mivel nem válaszoltam, a markomba nyomott tíz koronát, és eldülőngélt. Meg voltam mentve, de orcám szörnyű pirulása árán. Egy pár cipőért, egy harisnyáért, de a világ minden aranyáért se tenném meg ezt nappal, a forgalmas utcán...

Nos, tíz perc múlva ültem, illetve hevertem a jól fűtött kocsiban, és azonnal elaludtam. Pihenten ébredtem fel a német határon. Most egy kicsit másként gondoltam vissza a prágai éjszakára.

Sok-sok embertől eltérően szeretek egyedül lenni. Pedig az egyedüllét nemcsak a szó szerinti társalanság miatt fájdalmas és nyugtalanító, hanem azért is, mert az ember ilyenkor kerül — akarva-akaratlan — szembe önmagával, s folytatja énjével a végeláthatatlan, megoldásba ritkán torkolló párbeszédeket. Így Prágában is, az annyira ismert ismeretlen városban hirtelen az emlékek fellege vett körül, s amíg az utcákat jártam, a történelemből a legszubjektivebb közelmúlt, kamaszifjúságom kora került leginkább a lelki felszínekre. Hányszor álmodoztam akkor erről a városról, amely a közép-európai friss ifjúsági erők egyik centruma volt, hányszor figyeltem szavára, meszsziről és ábrándozva, és irigyeltem a „sarlósokat“, akiknek az üzenetét felfogtam, ha nem is mindig értettem.

Tükos vágyaim közé tartozott, hogy esetleg ott járjak egyetemre, magam se tudtam pontosan, hogy miért, apám előtt egyszerűen képtelen lettem volna megindokolni vágyakozásomat. Aztán az emlékek kusza szövevényéből mégiscsak kibontakozott az élet, a ma, s megrohant az az érzés, amit mindenki ismer, aki csak tenni akar valamit az életben, akármilyen fronton: hogy eltelik, sőt el is telt az idő, s maradunk a nagy, a kimondhatatlan adóssággal, amelyet talán senki sem követel tőlünk — csak mi képzeljük el, de egyremegy, ezt a legperszónálisabb érzést nem lehet kiirtani a tudatból. S hogy ez most már így lesz halálunk órájáig...

Boldog az, aki fiatal korában lerohatta útjait a világban, hogy lásson és tanuljon, s azután dolgozott, csak dolgozott. Így általánosságban, olyannak tűnik fel ez az érzés, mely elhessenhető, ha valaki nagyon akarja, de aprópénzre, azaz az otthon hagyott munkára, gondokra, tennivalókra, szándékokra váltva, nagyon is nyomasztó. S a legrosszabb az, amikor az ember a maga ifjúkori álmaival és terveivel kerül szembe: óriási vörös falként táncol előtte mindaz, amit nem csinált meg, amit szeretett volna megcsinálni. Beatus ille, aki másként tud visszatekinteni a maga aranykorára, az üde és tiszta ifjúságra.

Drezdai intermezzo

Arra ébredtem, hogy egy idősebb német asszonyság mosolyog velem szemben.

Gyönyörű, napsos idő volt, a tekintetem egy magas sziklafalra szaladt fel. A hölgy beszélni kezdett, széles kiejtéssel, végeláthatatlanul és számomra alig-alig ért-

netően. Hogy a tájról beszélt, az bizonyos. De mit? Ma se tudom. Többször kihallottam szövegéből, azt a szót, hogy „Pantschadau“, s rájöttem, hogy ez nem egy szanszkrit szó, hanem egy helység neve. A fordítás ördöge most is megszólalt bennem, s lefordítottam a nevet, így, kissé kolozsváriasan: Pancserfalva. S vártam, kíváncsian.

S mikor Schöna, a határállomás után el is következett, nem győztem hálálkodni a sorsnak, amiért nappal indultam neki az Elba völgyének. A bukaresti expressz egyébként éjszaka szeli át ezt a vidéket — örök veszteségére annak, aki szeret olvasni a tájból. Bad Schandau a tisztességes neve Pancserfalvának, s e kitalációm egyben nagy fordítói baklövés is volt, mert ritkaságú fürdőváros panorámája tárult elém, amikor a vonat megállott. Már itt nagy lélegzetet vettem, mert hegy és folyó ölelkezéséből kezdtem megsejteni valamit a német legendák igazi ízéből, s ez a zsongító érzés Drezdáig elkísért. Fehér hajók siettek céljuk felé az Elba sima tükreán: a drezdai Fehér Flotta hajói, tele utasokkal, integető, vidám fiatalokkal. A szász hegyvidék napfényben ragyogó szépségei voltak útitársaim egész délelőtt, a kis fürdővárosok, villanegyedekkel versenyző falvak. Milyen szép is Európa, a mi kedves, civilizált földrészünk... ahol épen maradt... Néztem a Königsstein ormát, ahonnan a háború idején Giraud tábornok megszökött fogságából, de ez most csak hősi kaland volt, az összefüggések mintha elhalványultak volna a szépségek ragyogásától. S lent a vidám, fehér hajók. Aztán kertek, szorgalmasan füstölő gyárak Drezdáig.

Kiszállottam a nagy, élettől lüktető állomáson, és az alagúton át kimentem az utcára... Dehát hol a város? Villamosok zörögtek, autók suhantak, emberek siettek, messze toronydaruk hajladoztak, új magasépületek intettek innen-onnan... Dehát hol a város? Szinte megkönnyebbültem, amikor felfedeztem a városháza tornyát. De körülötte pusztaságot láttam, ami sehogysem illett egy félmilliós városhoz.

Álltam a járdán. A zűrzavarhoz fájdalmas érzések társultak, amelyeket nem könnyű megfogalmazni. Újra Malaparte, mint annyszor utazásaim során: Kaputt-Európa, amelyet mégis sokkal jobban szeretünk, mint bármely más nemzedék szerette a maga Európáját. Nekünk ezt az Európát kell sokkal szebbé varázsolnunk, mint amilyen valaha is volt. Az 1945. február 13-i bombázástól lerombolt Drezda közepén nem volt éppen vigasztaló ez a gondolat, mégis meleggel töltötte el a szívemet. Pedig a felelősség nyomasztó és felemelő, de nem könnyű érzése viharzott a legjobban bennem. Barátaim, akiket otthon hagytam, nem sejtették, hogy ott, a drezdai romok és új paloták között sorra felidéztem arcukat, és próbáltam elképzelni, ki mit csinál abban a pillanatban. Dolgoznak, végzik a munkájukat a maguk helyén, sokan elégedetten, sokan elégedetlenül, mert többre vágytak volna: s mégis, a munkájuk milyen fontos! Milyen furcsa érzés volt felismerni, hogy Európa jövője ezen a nemzedéken fordul meg, amely most életkora teljében végzi érdekes vagy érdektelenebb — de hasznos munkáját. Igaz ez? Hiszem, hogy igaz, hiszem, hogy Európától többet várhat még az emberiség, mint bármelyik más világrészről. Ott is érnek az idők, de én most nem a történelem nagy erőire gondoltam, hanem például arra, hogy él Nagybányán egy fiatal tanár, aki a *Kalevalát* fordítja, csak úgy, a maga gyönyörűségére, s ezért megtanult finnül; hogy él Bukarestben egy kékszemű szobrász, aki szobor-épületeket álmodik agyagba, s teleszórna velük a világot. Szerény ismereteimhez képest egész Európában ritka tehetségnek tartom ezt a már öszülő bihari fiút; mint én, szeret utazni, de módjával, csak pontosan körülhatárolt céllal. Érzem a szavaiból a meggyőződést, hogy mi, az ötvenhez közeledők, csak a munkában tombolhatjuk ki maradék fiatalságunkat, a fölösleges utazgatással már csak fárasztjuk magunkat, haszon nélkül.

A lelkem legeslegbelsejében érzem, hogy igaza van, de itt, a drezdai zürzavarban felszegem a fejemet. Igen, meglátjuk. Persze, jobb lett volna fiatalabb korban utazgatni, de hát a mi fiatalságunkat a háború boldogtalan emlékü éveit tették tönkre, fizikailag és lelkileg, és hoztak nemcsak erkölcsi csődöt sokunknak, de még a magánéletünkbe is beleszóltak, másként alakították, mint amilyennek szerettük volna. Hány szerelem semmisült meg, hány bimbózó egyetértést rombolt szét a zavar és rettenet, hány fiatal családi életet zúzott szilánkokra. És mégis szeretjük, halálos szerelemmel szeretjük ezt az Európát, amelybe beleszülettünk.

A városnézést — éhesen, borotvátlanul — azzal kezdtem tehát, hogy végigbámultam az épülő óriásházakat, amelyekre teljes falakat emelt fel ablakostul-ajtóstul a daru. Mire az egyik háztól a másikhoz értem, a hátam mögött úgyszólván felépült egy lakás. A házak között utat öntöttek, síneket igazgattak. A romoktól megtisztított térség egyik része parkírozva lehetett az építés megkezdéséig, de azóta bokrok, burjános szigetek nőttek magasra itt-ott; csaknem meghökkenem, amikor egy ilyen bokros sziget mögött egy bronzba öntött szobor emelte felém a kezében tartott szerszámot. Rossz szobor volt, a sematizmus korából; de hozzátartozott a történelemhez.

A diákos lendület nem tartott sokáig: amíg sétáltam, fel-felszűkölt bennem a fáradt utazó gondja: mi lesz a lakással, a meleg vízzel, hol lesz az ebéd?

Mentem szállást keresni, és közben néztem a várost. Illyés Gyula már észrevette a rengeteg gyermekkocsit a német utcán; nekem a sok nagyobb gyermek tűnt fel, az elemi iskolás had. Drezdában kevesebb történelmi épület jut nekik, de több lesz számukra az új palota. Felderengett emlékezetemben a varsói Óváros, a történelmi régiségében újjáépített régi vár. Nem tudtam másnak nevezni, mint a „piramis”-nak, amelyet intő jelül emeltek a lengyelek — másoknak és maguknak, és ehhez joguk is volt. Itt nem ezt láttam: modern penge- és toronyházak emelkedtek mindenfelé, és azt hiszem, ez is a helyes német földön. Csak kössenek minél több szálát a jövőhöz, amely mindenképpen vár ránk, európaiakra.

Hát a szállásom pazar volt, egy fás-virágos kis villanegyedben. Villanegyed? Inkább csak kistisztviselők, munkások házai voltak; a sok kerttől látszott elegánsabbnak. Ami a legjobban tetszett, az a mosdó fölé függesztett verses „utasítás” volt a fizetővendéghez, és nemcsak verses, hanem képes is, a ház fiának, a tizenkét éves Peternek a rajzaival. Amíg kezet mostam és az „utasításokat” olvastattam, le is fordítottam magamban néhány sorát, valahogy így:

*Kedves vendég, te most a szabadságot élvezed,
s mi pompás időöltést kívánunk neked...*

(Itt egy illusztráció: kézenfogva sétáló pár, háttérben az autójuk).

*De ne feledd, hogy mások dolgoznak helyetted is,
s a zaj mindenkit örületbe visz...*

(Illusztráció: egy szobában táskarádió az asztalon, a szomszédos helyiségben a fülükbe dugják öklüket a lakók)

A háziasszonyomon láttam először a ruhapótló nylonkötényt, amely oly elegáns és praktikus viselet egy dolgozó nő számára — és még fiatalos is. Lapos kosáron hozta az uzsonnát — egyszóval jól éreztem magam.

Kellemes lakótársam akadt, egy fiatal, de nagyon komoly mérnök (vegetáriánus is volt), aki azért jött be vidékről, hogy tárlatvezetést tartson egy technikai kiállításon. Meghívott, hallgassam meg, de mivel ab ovo nem értettem, hogy milyen gépekről van szó (pedig képeket is mutatott), sajnálkozva elhárítottam a programot. Egyébként tudom, hogy a látnivalók zsúfolása nem hasznos; én Drezdában összesen két valamit akartam alaposan végigjárni, az Elba-partot és a képtárat.

Együtt villamosoztunk be a központig, az épülő és kialakulatlan központig, az új történelem zsendülő bizonyosságáig; a nagy házak tövében elfogott a kísértés, hogy belülről is megnézzek egyet. Furcsa dolog ez: ki gondolta volna, hogy a mi generációnkat egyszer ennyire érdekelni fogja az építkezés technikája és minősége. De mint annyi minden, ez is a történelmi korról jár, amelytől az emberi életforma új arculatait várjuk, és lessük is minden jelentkezését, felfogásban, ízlésben, igényben, technikában, törődésben-gondban. Szófiában vagy Varsóban ezt nem kellett sokáig magyaráznom, de Bécsben vagy Milánóban útitársaim elképedtek azon, hogy egy literátus-ember úgy nézegeti a lakótömböket, mint valami műemlékeket, s egy sikerült lakásbeosztás olyan elismerést vált ki belőle, mint egy szép vers vagy egy jó kép. Befordultam az első pengeépületbe, s amíg bebarangoltam néhány folyosóját, megnéztem, amit lehetett, a kilincsektől a csengőgombig, az ajtófélfától a mozaikpadlóig; s minthogy semmiféle dilettáns véleményt nem merek megkockáztatni, csak azt mondhatom, hogy jó érzéssel távoztam, mert jó hatást tett rám minden, amit tapasztaltam. Később Berlinben láttam ezeknek a tömbházaknak nagyobb „testvéreit“ is, ezeket is éppen ilyen érdeklődéssel tekintetem meg, és hasonló érzéssel. Sőt, a Marx—Engels sugárúton a másfél évtizede épült, korszerűtlen külsejű és tagolású — de éppen ezért ismét csak a történelmi korhoz tartozó — óriási palotákban is megbámultam a jó kivitelezést, az időálló anyagot, és örvendtem, hogy zajlik bennük az élet, hiszen csaknem kivétel nélkül üzlet- és lakóházak.

Ezután már sietve tértem le az Elba partjára. Mindjárt megismertem az Albertinum épületét, amelyben most a Képtár modern részlege van elhelyezve, s innen végigmentem a part fölé emelkedő hosszú teraszon, ahonnan a legszebbnek találtam a kilátást. Háttam mögött jó néhány romos palota feketéllett, de én az Elba hídjait, a hidakon száguldó autókat, a két partot övező fényt, az érkező és induló hajókat néztem. Aztán leballagtam a partra. Éppen egy karcsú, fehér hajó érkezett, tele apró iskolásgyerekekkel, bizonyára kirándulásról. Lobogó szőke hajacskák, kipirult arcok. Elhúzódtam, felsétáltam a régi hídra, onnan néztem tovább a kiszállást, és élveztem a gyönyörű folyó lehetését. Eszembe jutott Szemlér Ferenc verse: „Nagy folyamok mellett szerettem volna élni...“ A nagy folyamok, a tenger, szigetek vonzottak engem is, de én a Szamos partján, sőt, a Malomárok partján nőttem fel, Kolozsvárt, s csak a könyvekben olvastam ilyen hajókirándulásokról; hosszú-hosszú ideig az volt a legnagyobb utazási élményem, amikor Segesvárról Kolozsvárra költöttünk. De később a Malomárok partján Laci barátommal évekig mesterkedtünk azon, hogy egy csónakot eszkaáljunk össze, és leereszkedjünk vele Szatmárig. Anynyi „vízitalasztalatunk“ már volt, hogy a Szamoshoz „lajosfenekű“ jármű kell, s meg is terveztünk valami teknőfélélt... s a tervnél meg néhány összehordott deszkadarabnál tovább nem is jutottunk. Lenéztem a mély, gyönyörű vízre, amelyen bátran úszott ismét egy hajó. Itt nem látszott a meder alja, mint a Malomároknál, de én hirtelen visszahököltem a hídkorlától, mert kettős látomás riasztotta nekifeledkezett tekintetemet. Mesélték, hogy a bombázáskor foszforos lángokkal égett az Elba vize is, hiába ugráltak bele a tűz elől az emberek. S most itt van alattam ez a meder, amelyet a szem röntgensugárként szeretne a víz alatt végigkutatni: vajon ma-

radt-e nyoma?... Igyekeztem újra a partra emelni a tekintetemet, a hajóra, a lépcsőn kapaszkodó vidám gyermekseregre. Már vissza se néztem a vízre, siettek otthonaikba.

Mit rejt a víz, és nemcsak itt, hanem annyi európai folyóban? Soha le ne csapolják őket! Van Frénaud-nak is egy verse:

*A vastag víz forró zsiroktól hájasult,
a víz nézi magát, nem pirul, folyik, hetyeg.*

Ilyenek a folyók. Ezek a gyermekek soha így meg ne ismerjék őket, gondoltam, és behunytam a szememet.

Utolsó csah — Berlinben

Úgy történt, hogy Berlinből legelőször Grünaut ismertem meg; azt szoktuk mondani, hogy „így jött ki a lépés“. De nem a lábam vitt, hanem egy Škoda-autó. „Miért Škoda?“ kérdeztem én is azonnal a Trabant és a Wartburg hazájában. Azért, mert — bár valamivel drágább ez a típus — a várakozási ideje rövidebb. Közben Grünau felé gurultunk, félszettel máris a forgalmat figyeltem: nem volt nagyobb, mint nálunk a délelőtti órákban; de később, amikor jobban megismertem a várost, változott a véleményem is, mert a központban, mondjuk az Unter den Linden, csaknem elviselhetetlen az autónyüzgés a közlekedési „csúcsok“ idején. Mi most ellenkező irányba, a városperem felé haladtunk, s gondos berlini barátom máris a térdemre terítette Nagy-Berlin térképét, hogy az autóban is „madártávlatból“ figyelhessem a Német Demokratikus Köztársaság fővárosát, a több mint egymillió lakost számláló csonka-metropolist. (Az egész város húsz kerületéből nyolc tartozik a fővároshoz, tizenkettő Nyugat-Berliné, ennek lakossága két és félszer nagyobb.)

Örvendtem, hogy kifelé megyünk; alig láttam romot, annál több építőtelepet és teljes gőzzel dolgozó gyárat, aztán kisvárosias, de négyemeletes szintű, teljesen ép régi negyedeket, aztán kis, családi kerteket, közepükön az elmaradhatatlan víkendházzal; s mindegyik kert olyan sűrűn, dúsan meg volt művelve, hogy a szó szoros értelmében nem maradt rajtuk talpalatnyi üres hely. És — ez valami egészen szép! — sok a park, a fás terület Berlinben: nem egy főváros irigyelheti ezért.

Hát ez volt az általános képem Berlinről, s később se változott. Ha szabad ezt a kifejezést használnom: nem „szabályszerű“ főváros, illetve nagyváros, hanem sok kisváros, park, óriási park, gyártelep, lakónegyed ötvözete.

A végén már annyi volt a fa, mintha erdőben jártunk volna; hátradőltem az ülésen és behunytam a szememet. „Ejnye, ejnye!“ — dorgált a mögöttem ülő asszonyka. „Hátha éppen most kerül elénk valami érdekes?“ Ennek nem lehetett ellenállni! „Ni — mutattam ki az út szélére —, ott egy eldobott csikk!“ — s nagyot nevettem. „Micsoda?“ Hogy teljes legyen a zűrzavar, szavalni kezdtem Csokonait:

*Mi is emelhet fel egy halandót jobban,
Mint ha az emberség tűzétől fellobbban...
Az emberiségnek sorsán gondolkozik,
S az egek tisztébe beléavatkozik?*

Mert én szerettem volna merengeni egy kissé azon, amit itt eddig láttam: ekkor ért a dorgálás. S eszembe jutott kedves riporter-ismerősöm, akinek az a szavajárása — s ezt borzasztóan komoly hangsúllyal szokta ismételni —, hogy az igazi riporter „lássa meg az utca szélére dobott csikket is“. Ezt elmondtam — pro primo

— és az asszony részéről zajos sikert arattam — illetve aratott a riporter-kolléga. A férj is komolyan bölintott, és kivett a zsebéből egy doboz cigarettát: „Kóstolja meg!... Tudom — folytatta —, hogy mire célzott a barátja: régebben mindenki azt mondta, hogy a német cigaretta rossz. Hát kóstolja csak meg.“ Idézett barátomnak ez persze esze ágába se jutott, de lám, csakugyan, élénkült a riport-anyag, történeti-gazdasági-szociológiai „fényezést“ kapott a cikk-históriával, mert ez a cigaretta, a Diplomát (füstsűrős) igazán kitűnő volt, az ára meg közepes: 4 lej, ha nem csalódom, tehát hozzáférhető... Így most rátérhettem arra, hogy — pro secundo — a Csokonai-idézet miértjét is megmagyarázzam: azért „lobbantam fel“ magamban, és hunytam be a szememet, mert az a jó életérzés, amely a német tájakon kísér, éppen megpezsdült bennem. Jó munka, szoros akarat, bizalom: ez van itt a levegőben, habár a német „kérdés“ korántsincs megoldva, és a lelkekben sem (nemcsak náluk). Mégis: szemmelátható árubőség, jó áruk, olcsó élelem, elegáns öltözködés, amelyben nagyon is feltűnő a „dernier cri“ nyoma...

Azt mondja erre az asszonyka, merthát ilyen csapongó az ember: „Hogy mondják azt magyarul, hogy *dernier cri*?“ Mondom, románul van egy nagyszerű caragialei kifejezés, *ultimul răcnet*, de magyarul... lám, magyarul... Ekkor feltűnt a grünaui tó, és abba hagytuk a beszélgetést, úgy szembevágott valamennyiünket a látvány: a tejfehér későőszi napfény a sima víztükrön. A tavat 1936-ban, a berlini olimpiászra szedték rendbe regatta számára, és építették a partjára a lelátót. A térképen néztem, micsoda hatalmas tó-rendszer része, s kértem is szíves vezetőimet, hogy menjünk tovább, a Müggen felé...

(Amíg egy jót kerültünk a tó partján, a cri-ügyet is befejeztem — a magam részéről. Azt mondtam, hogy a legplasztikusabban „utolsó csaholás“-nak lehetne mondani, de mivel mostanában erősen kedveljük a frappáns rövidítéseket, lehet csak „utolsó csah“. Dixi.)

A Müggensee mellett gyönyörű hegy emelkedik, amelyre vendéglővel kombinált kilátótornyot építettek, terasszal és nézőgépekkel, amilyenekkel Olaszország is tele van. A panoráma megdöbbenően szép: görög táj, csak férfiasabb, keményebb kiadásban; erdő, víz, ég, s valahol messze néhány kedves, piros ház: az ott Köpenick. Rengeteg látogató, autópark, ezer söröspohár, s a kioszkon — amelyben emléktárgyakat, képeslapot, bélyeget árulnak — figyelmeztető felirat: „Itt mindkét német állam pénzét elfogadjuk!“ A kettős, fegyelmezett sor egy pillanatra se csappan a kioszk előtt, egy óra alatt óriási forgalmat bonyolít le. Sok beatles-frizúra fiatal fiút láttam, a lányok meg háromcentis kamaszfiú-haját viselnek, söröznek, cigarettáznak, tranzisztoroznak. Az idősebbek kezében fényképező- és filmezőgépek. A teraszról látom, hogy a serpentinút felől több autóbusz fordul az épület elé: francia és amerikai katonák, Nyugat-Berlinből rándultak át. Előzőnlik a szabad helyeket, némsókára éppen úgy söröznek, cigarettáznak, tranzisztoroznak, mint a többiek. Vagy tíz francia kiskatona valami meccset hallgat élénk felkiáltások közepette. Ez is „furcsa béke“, de — béke; ez is a mi Európánk.

Igen, micsoda gondolatsorok indulnak meg az emberben, amíg ezt a képet nézi! Az emóció kipiritja az arcomat. Nehéz „az ezek tisztébe beléavatkozni“, de hát van még emberi ráció is a világon, edzett és kiforrott ész — talán mégiscsak érvényesülni fog egyszer! Nem fohászokdom, csak gondolkodom, de oly erősen és intenzíven, mintha valami prófétikus versen törném a fejemet a berlini erdőben — és valóban, hol vannak a költők, miért nem kiáltanak hangosabban?, de hát tudom, hogy ez nem elég, mégis... Talán nem beszélünk eleget egymással, mi emberek, vagy nem úgy, ahogy kellene! S megdöbbenve ismerem fel, hogy a „költészet hivatását“ szeretném emlegetni,

a költészet „értelmét“ — s hozzáteszem azonnal: vajon nem badarság-e mindez?

Lehet; a történelem azt bizonyítja. De a tényekből is valami elsöprő katarzis árad, amit én is éreztem az életemben: mindnyájan felelősök vagyunk, akiknek megadatott, hogy éljünk és dolgozzunk.

Félórával később a Treptow-parkban, a szovjet katona gigantikus emlékműve előtt: már alkonyodott, homály úszott a levegőben. Kissé megszegyenülten veszem tudomásul, hogy itt is van kilátó-terasz, a szimbolikusan ide temetett ötezer katona sírjára és a mauzóleum felé néz. Másfajta béke ez, ami itt lengedez, de ez is béke. Teljes erővel harsog a tényekből áradó heroikus szimfónia: itt el sem hallgathat soha. Mégis: micsoda nyugalom, micsoda csend... Félszeg a néző és levert, viaskodnak benne az érzések.

Fű, fű, fű... csak sarjadjon. Fák, fák... nőjenek. Emberek, emberek, emberek... éljetelek.

SZÁSZ JÁNOS

Nyugati kiszállás

Aradon átszálltunk a személyre. A fülkében fekete fejkendős néne ült, nyomban szóba elegyedett velünk. Mondta, hogy gátaljai, meg hogy „én lelkeim inkább a pusztá kenyeret, de a mások kosztját soha“. Azután megállt a vonat a sági állomáson. Mi is, a néne is szóltanul hallgattuk a tücskök ciripelését. Mi — a feleségem s jómagam — kissé meghatottan. Messziről jöttünk, Európában jártunk, s most újra — végre? ismét? megint? — találkoztunk a cirpelő tücskökkel. Ott kinn nem hallottuk őket. Bizonyára nem vesztek ki ott sem. Talán csak a mi fülünkkel volt valami baj. Nem számít. Cirpeltek a tücskök és mi tudtuk, hogy hazaérkeztünk. Európába...

Amióta hazajöttünk, minden harmadik ismerősünk megkérdi: mit hoztatok? Mondjuk, hogy könyveket és néhány lemezt, mire csak nevet minden harmadik ismerősünk. Előbb nevet, aztán bosszankodik. Mustrálja a rajtunk lévő inget, blúzt, és megkérdi, hogy párizsi-e. S amikor azt mondjuk, hogy hazai, legyint minden harmadik ismerősünk, s ezzel faképnél hagy. Sebj, mondjuk, valamit mégiscsak hoztunk...

Utazni jó, mert kicsi a világ. Allok például a bécsi állomás előtt a téren — már neve is szívdobogtató: Europaplatz —, feleségem elment telefonálni, őrzöm bőröndjeinket, egyszer csak odalép hozzám egy igen csinos fiatal leány és megkérdi, hogy „bocsánatot kérek, nem Szász János tetszik lenni?“ A tárgyzerű igazság híve lévén, bölintok. A szép lány azt mondja: „Olvastam a könyvét“. Mire én habogok, és lelke mélyén megszólal egy furcsa hang: „Ismernek Európában“ — mondja. A leány még mindig ott áll előttem, és szempillantás alatt tisztázza a „kérdést“. „Én is a Mozart utcában lakom Bukarestben, onnan ismerem magát.“ Egy bécsi nagynéni is előkerül a Volkswagenjával, és szempillantás alatt elrabolja tőlem... Európát.

Mégis, mit hoztunk? Még a fényképeket is alul- és túlexponáltuk. A vonatjegyeinket eldobtuk. Igaz, beszélgettünk néhány emberrel, mondjuk Asturiasszal, Frénaud-val és Paul Celannal, de hát cuccot nem hoz-

tunk, s így most már tudva tudjuk, hogy le vagyunk bukva. De mi mindannyian mégse — Asturias meg a többiek is melegen (ja, ezek a nyelvi klisék) érdeklődtek, mit csinálunk. S noha az egyik Nobel-díjas, a másik a francia, a harmadik a német költők élő legnagyobbika, furamód nem érdekelte őket, miféle holmit viselünk, annál inkább az, hogy mivel kereskedünk. Magyarán, mi van a fejünkben, a mienkben s a mieinkében. Igyekezünk elmondani. Ezt vittük, és ezzel jöttünk vissza. Frénaud-tól új francia kifejezést is tanultunk. Septchateaux-ról beszélt, s mi csak későre jöttünk rá — feleségem német anyanyelvű képzelőerejének hála —, hogy tulajdonképpen Erdélyről van szó. Egyébként is — igazán nem önámítás — jó volt elbeszélgetni Frénaud-val bukaresti, Brassáival brassói, Daix-szel kolozsvári, Étienne Hajduval tordai, Asturiasszal moldvai, Wurmserral kendilónai, Guillewickel mogoşoaii élményeiről és emlékeiről.

No igen: a világ valóban kicsi. A párizsi metróban valaki Proustot olvas, és én Deák Tamásra gondolok, akit egyszer kitémadtam, amiért Proust szereti. És megkövetem ott abban a zsúfolt és bűdös földalatti vonatban, mely az Étoile felé fut velem, miközben én — kicsi a világ — Kolozsváron járok. Azután: ismeretlen úr érdeklődik váradi és bukaresti ismerősök iránt valahol Bécs és a La Manche csatorna között. De a világ nemcsak ezért kicsi, hanem mert ismerős: így kettéosztva is sok azonos gondban fő, s ha érdemes volt útra kelni, hát nem egyébert, mint azért, hogy az ember ezt megtapasztalja. Mint köztudott az Eiffel-torony igen magas. Nem mentünk föl, mert hét frankunkba került volna. Többször is találkozunk vele, a tövében is jártunk. Ingyen és bérmentve.

Furcsa, hogy mennyi emléünk van arról, amit még sohasé láttunk. Ebben jórészt az irodalom a ludas. Meg egyfajta irodalmi legendakör, melynek istenei benépesítik Európát: ha az ember végigsétál a Grabenen, tüstént Kassákra vagy Gábor Andorra gondol, a kommün utáni bécsi emigrációra nyilván, s benne a mi Gaál Gáborunkra. Ez a legendakör népesíti be aztán Párizst is, meg Rómát. Érdekes, Münchent nem. Talán mert oly színtelenül-szagtalanul épült újjá, és jellegtelen új házai között az az érzésed támad, hogy sehol se jársz. Hívogatod, ébresztgeted Thomas Mann emlékét, de inkább csak kötelességből, a társítások indukciója gyöngye, mert nincs mi arra serkentsen, hogy képzelődj, vagyis képet teremts az emlék és a látvány találkozásából.

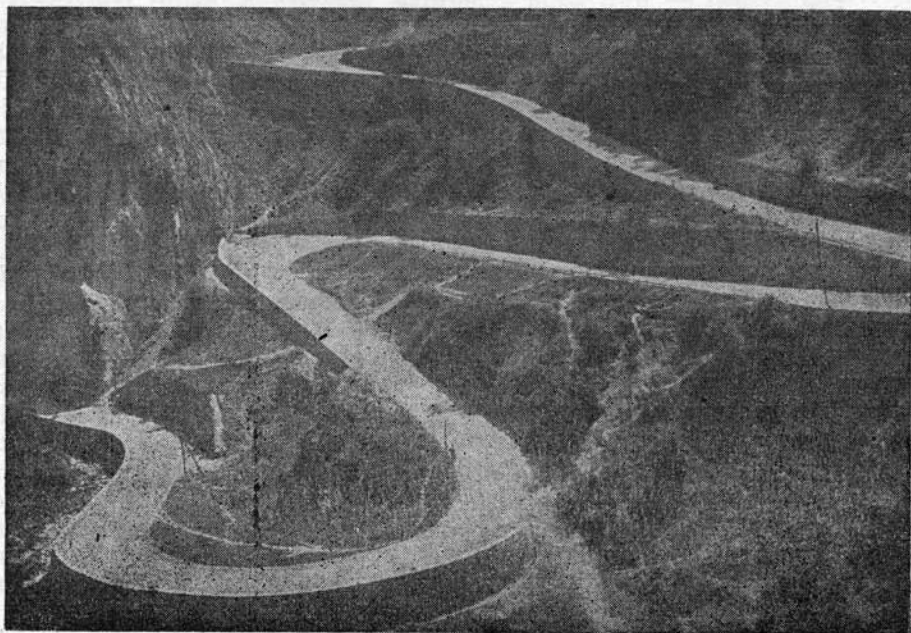
Az irodalom megbízható idegenvezető. Még a Michelin mindentudó könyvénel is jobb, pedig anélkül igazán nehezen lehet mozogni a párizsi Bakonyban. No igen, máris itt vagyunk Ady Bakonyában. S ha már ott vagyunk, rögvest József Attila szavai is fölcsendülnek. Előbb — érthető — franciául: „Il n'a deuil, il tue, il vainc. Dont seul le parti prend soin . . .” Azután magyarul is: „Minden halál és semmi gyász, akire csak a párt vigyáz . . .” Dúdol a párizsi szél, és most már érthető, miért dúdolta Attila is minden harmadik sorában azt, hogy „parapamm paramm papamm”. S a metro egyik állomásán Radnóti is megszólal: „Hol vagytok ó, felzengő állomások: Chatelet — Cite, St. Michel — Odeon! s Denfert-Rocherau, — úgy hangzol mint egy átok. Térkép virágzott foltos nagy falon. Hol vagytok ó! — Kiáltok. Hallgatózom. És zúgni kezd a test-szág és az ózon.”

Betéve tudom ezeket a sorokat, de sohasem értettem, miféle térkép virágzik a foltos falon. Most már tudom, hogy e szürrealistának tetsző kép

köznapian realista: a metró málló falain lévő hálózati térképről van szó. S miért zúgna a testszag? Miféle képzavar ez? Ez is a metró, a zsúfoltan zúgó földalatti, az ózon pedig a kortyolni való levegő a pokoljárás után a fölszínen. Más: hetekig jártam mindennap a Boulevard Bourbon kövein. Egyszer csak megszólalt Illyés Gyula: „Anna, Anna ezt dúdolom végig a Bulvár Bourbonon.“ Már tudtam, hol-merre járok. Egy utolsó példa: Közel a Palais Royalhoz kicsi utca: rue de l'Echelle. Patinás, régi házak. A név ismerős, mintha már jártam volna itt, mintha már egyszer, valamikor nagyon régen... Megvan! Lucien Rubempré szállt meg itt Angoulême-ből jövet Bargetonnéval.

Semmi se változott volna? Minden megváltozott. És Párizs mégis a régi. De változásaira ismét vigyázó szemmel figyelt föl a világ. Róma továbbra is örök. De falai közt újdonszelek fujdogálnak. Az isteni Firenzében társadalmi elégedetlenség skandál szabálytalanul klasszikus verset. Velencében a gondolóknak nászutasok álmodoznak, de lakosai baloldalt álmokkal kacérkodnak. Az áruval dugig megrakott Münchenben egyetemisták tízezre kelt birokra a rendőrséggel.

Néhaj lánnglelkű Kuncz Aladár annak idején a fény városából egyenesen a Fekete Kolostorba került. Szerény utódját kegyelte a szerencse: semmit sem kellett áldoznia azért, hogy láthassa a szépséges fényeket és a fekete árnyakat, amelyek büszkén és bőszen villognak Európa terein és felhőkkel viaskodó égen.

Szerpentin (Asztalos Sándor felvétele)

Beszélgetés Párizsban a költészetről

KÉRDEZ: TÓTH ISTVÁN
VÁLASZOL: JEAN ROUSSELOT

— *Rousselot urat, a Francia Írók Szakszervezetének elnökét úgy ismerik nálunk, mint a mai francia költészet egyik legnevesebb képviselőjét, de köztudomású, hogy a prózát is műveli. Melyik a kedvenc kifejezési formája?*

— *Mindenekelőtt költő vagyok, és nagyon természetes, hogy a vers segítségével fejezem ki a legtalálékosabban, a legpontosabban lényeges mondanivalómat. De egy költő kedvet kaphat ahhoz is, hogy elbeszélővé, esszéíróvá, kritikussá vagy történésszé váljék: miért ne? Egészen más tér nyílik ott számára, ahol öröme telhet az elmélyülésben.*

— *Miben áll véleménye szerint a vers és a próza lényeges különbsége?*

— *A vers — még ha „szabad” is — dikció, vagyis gondolatunknak és érzelmünknek elrendezett, egyszersmind felszabadult és ösztönös együtthangzása; egyszerre van benne zenei és képzőművészeti kompozíció, ahol közbejön gyakran az esetleges, a véletlen, de közrejátszik éppúgy az intelligencia és a technika s a művészi örömök. Létezik természetesen egy prózai írásművészet is, de azt a cselekmény kifejezése, a tények leírása, az eszmék körforgása végett alkalmazzák, és éppen ezért ennek, úgy látszik, sokkalta szerényebb szerep jut. Ha csak a költő meg nem szabadítja jármű-szerepétől a prózát, meg nem tölti képekkel, nem sűriti végletesen, és nem kölcsönöz neki szabad lélegzetet... De akkor ez a próza és írástechnikája is a vers dikciója felé közeledik, annyira, hogy valóban nem lehet többé különbséget tenni közöttük. Próza-vers lesz belőle.*

És mindaz, ami a külső forma terén mutatja a két kifejezési mód közötti különbséget, ritmus- és rímkérdés lenne; másként szólva, eszerint kénytelenek lennénk visszatérni ahhoz a felfogáshoz, hogy csak akkor vers a vers, ha a prozódiai szabályokat tiszteletben tartja. De hogy állunk a költészetrel? Tudjuk, hogy sok „jól megformált” versből teljesen hiányzik, és ugyanakkor például Chateaubriand prózájának minden sorából árad a költészet.

— *Jobban kedveli-e Ön a szabad verset a kötött formánál?*

— *Ha figyelmesen olvastott engem, valószínűleg láthatta, hogy nem kedvelem jobban a szabad verset; esetenként és életem bizonyos szakaszaiban alkalmazom, munkáim nagy részét azonban szabályos vagy megközelítően szabályos verssorokban írtam. Mindez a szükségszerűség kérdése, a forma alkalmazkodása a tartalomhoz.*

— *A magyar verselésben, sőt a románban is több formai szigor van, mint a franciában. Íme, ezért alkalmaztam egy franciában nem éppen találó kifejezést. De folytatásképpen, miben látja a mai francia költészet szerepét?*

— Nem szeretem a „szerep“ szót. Mondjuk inkább, hogy amíg költők lesznek, lesz bizonyos reményünk arra, hogy megőrizzük magunkban az együttérzés, a szabadság és a becsületesség egy részét. Ha Franciaországban vagy másutt van szerepe a költészetnek, az abban áll, hogy megszólaltatja az igaz embert, titkát, hatalmát, szerencsétlenségét és reményének erejét. Képes ezt megtenni, ha elutasítja az üres fogásokat, a nyelv szétmorzsolását, az írástudók kisded játékokba való menekülését. A divat, sajnos, az utóbbiaknak kedvez, de csakhamar meg fogják unni, legalábbis így remélem...

— *Melyek a francia költészet legnevezetesebb eseményei a második világháború óta?*

— A Dada felújított „lettrizmusa“; a „nemzeti költészet“, amely az *Intelmek* hazafias szelleméből született újjá és az akkor még egészen újkeletű ellenállási költészetből.

— *Kiket nevezne meg a mai francia költészet új tehetségei közül?*

— A háború után feltűntek közt Claude Bonnefoy-t, Marc Alynt, Michel Deguy-t, Henri Kréát, Lucienne Desnoues-t, Jean Bretont, Joyce Mansourt és az egészen fiatal Dominique Tront.

— *Bocsásson meg, ha élek az alkalommal, és fordításairól, főként román és magyar tolmácsolásairól kérdezem Önt.* Most fejezték be itt Párizsban egy román költői antológia fordítását. Melyek azok a versek, amelyek a leginkább tetszettek Önnek?*

— Alain Bosquet-vel és Claude Sernet-vel (aki román, de franciául ír), valamint más francia költővel dolgoztam együtt azon a román antológián, amely a Seuil kiadónál készült. A legnagyobb élvezettel a régi népdalokat, a dojnákat fordítottam, amelyek olyan üdék és olyan egyszerűek; igazi kincsestár! És több Arghhezivers csodálatosnak tűnt számomra. Tetszettek Beniuc és Botez művei.

— *Általában véve mi a véleménye Önnek a fordításról? Melyek a versfordítás legnagyobb problémái?*

— Egész kőtre volna szükség, hogy válaszolhassak erre a kérdésre; erről már sokat írtam... Nagyjából a versfordítás lehetetlen, de a „lehetetlen“ szó nem költői! Akkor hát meg kell kísérelni visszaadni az eredeti vers megfelelőjét, sosem szabad feláldozni a képet, de néha fel kell áldozni egyes szavakat; meg kell kísérelni belülről újrakezdeni a verset, szerzője társaságában (még ha ezer éve halott is a költő), el kell feledkeznie önmagáról a fordítónak, amennyire ez lehetséges. Alaposan tanulmányoznia kell a költő és a vers történelmi és kulturális vonatkozásait. Nem lehet például *modern* francia nyelven tolmácsolni egy Shakespeare-szöveget. Véleményem szerint valahogy úgy kell megoldani, mint egy angol Ronsard-t — számon tartva azt, hogy a Shakespeare-korabeli angol nyelv kevésbé volt hajlékony és pontos, mint az egykorú francia nyelv. Ez csak egyetlen példa.

Ha formai szigor jellemzi a fordítandó költőt, akkor a fordítónak ahhoz kell alkalmazkodnia. De a nagy probléma az egyes nyelvek szavainak hosszúsága. Kevesebb szó szükséges az angolban, mint a franciában, és még sokkalta kevesebb kell

* Rousselot nevéhez fűződik *Az ember tragédiája új francia változata is!* — A szerkesztőség megjegyzése.

a magyarban vagy a finnben. Ha tehát ugyanazt a prozódíát elfogadja a fordító, azt a kockázatot vállalja, hogy rövidebbé és szárazzabbá teszi azt, ami dallamos és lassú volt, és így tovább... A fordítónak tehát joga van bizonyos szabadsághoz. A fontos az, hogy tiszteletben tartsa az arányokat, a fordulatokat, a körvonalat és a vers szabad lüktetését... és a szellemét, természetesen!

— Milyen költői tervei vannak? Köteményeiből tudom, hogy élete oly szorosán hozzá van kötve költészetéhez.

— Két versgyűjteményem van sajtó alatt: az egyik a *Hors d'eau*, amely két ciklust foglal magába: *Distances* és *Route de silence* címen és több mint 25 kiadatlan verset tartalmaz; többnyire kötetlen formájúak, ideértve a prózaverseket is; a másik a *Pragmatique sanction*, amely 60 vagy 70 rövid versből áll, részben kötött formájú versekből.

És dolgozom egy hosszú költeményen, amelyben mindennapi érdem fáiról van szó.

— Végül javában fordítom Shakespeare szonettjeit.

— Eljönne-e hozzánk, hogy jobban megismerje irodalmunkat és hazánkat?

-- Igen, ez nagy örömet jelentene számomra.

JEAN ROUSSELOT

Június

(Juin)

Gabriel
Audisíónak

A fal sziklarom,
Egy kéz hült üszök,
A lugas korom,
Egy kar könnyörög ...

Ős időktől akart a halál örültséget.
Tátott szája előtt sok fennsík lobogott.
Forogtak a rácsnál, akár a gyilkos kések,
Utak, telkek, miken zománc volt a mocsok.
Törve, csontra vetve, torz gyökérrel tüskézve
S felszökő forrással és rossz baltákkal is,
Milyen gonosz tájfun ércmarka tudta mind
Leigázni, úzni, taszítani a mélységbe?
Milyen harsonáttan és redő nélküli
Angyal tette lábát a kis agyagvackokra;
Kunyhóra, mely csalók nevét betűzgeti;
Fekvőkre, kik szemük vetik az ablakokra,
S véresen leszállt, hol lángolt az a meleg,
Mely erónk a sárga föld méhébe fojtja,
Kutatván mint gyilkos a belső szövet, lopva
Tépte a bős angyal a hajókötelet,
Amellyel a szénás szekereket kötözték.
Utat rongált, melyből lett borkőszerű község;
Part mellett tépázott egy kis halászhajót
S díszes öszt, hol rezgő rozstábla haldokolt,
S a kertekre éj száll tüstént gonosz varázsán,
Hol az ember szarvas és az angyal vad sárkány?

Buda Lőrinc rajza

A fal sziklarom,
Egy kéz hült üszök,
A lugas korom,
Egy kar könnyörög . . .

Nagy véres záportól zubogott a vadon.
Messziről hallatszott, amint vágózva fut
Vasgyümölcsfák között, a szijas utakon.
Előtte szív, lámpa azonnal kialudt,
S letarolt a világ minden szegeletén
Undok szörzeteket, nyálkás beteg lombot,
S gyermeke, mint fényre vágyó torz kelevény,
Hússal tépte ki mind, világra szórva mocskuk.
Meztelen, fegyver nélkül vakító éjszakában
Búzában tántorgunk, hol jövönk lépre megy,
S látni, mint tűnik el ablakok magasában
Barázdák tutaja, mely felhőként lebeg.
Nincs hát remény: Idő, csak a te tenyeredben,
Hol az est tallérja mint száraz csont zörög,
Az a kéz ez, amely hült vizet megkötött,
Kösziklát, kemény fát s virágot a mennyekben?

A fal sziklarom,
Egy kéz hült üszök,
A lugas korom,
Egy kar könnyörög . . .

Tegnap meleg liszt folyt kézből kézbe még,
A küszöbön a tej s kenyér gazdát cserélt.
Kit feledtünk rég, mint vérerünket, az isten
Hatalmas álmoként terült el földjeinken,
Csak alig vigyáztunk a halálhörgésekre,
S az aklok mélyéből hozta felénk az este,
S az egy gyermekkorunk emlékeit szeretvén,
Mely gödrök mélyébe ültette zászlait,
A szerény, dicső kor kinyílt, akár egy szekrény,
Hol ruhák közt megért alma illatozik.
Aludt a vasak közt Leviathán jóllakva,
Szemekben virrasztott egy kevés szeretet,
A madár-szörnyeteg, szívét s belét elcapta,
S a nap tollazatát simították kezek.
A lapos háztetón melyik holdvilág az,
S kertkapukba téve hol az a csatagép,
Mely ellenállhatna gumyszerű csipának,
Amit nyugat egén a Nap kent szanaszét?

A fal sziklarom,
Egy kéz hült üszök,
A lugas korom,
Egy kar könnyörög . . .

Lélekarang csendült. Bús Arkangyal leszállt.
 Vértócsák partjain, hová vasszárnya csap,
 Ó ház oromdíszén a villámok alatt
 Mire szolgálhatott, ha volt is még virág?
 S kérded: mint lehetett, hogy nagy olvasó volt csak
 A Nap, mely csúcsokon nyugodtan lapozott,
 Míg plazmák nyíltak ki temetőbogaroknak,
 S a lég állva nézte, a tudó mint mozog?
 Népet sárba vinni, szép tekintet, ez várt rád,
 Míg az a tűz elől iszapba menekül?
 Szegény asszonyi kéz, ragadni csóvát, dárdát —
 Hát csupán ez jutott néked dicséretül?
 A golyó a darázs szárnyait kölcson vette,
 Hogy újra pontozzon volt szeplőfoltokat;
 A szem, a bőr, a haj újra megismerhette
 A városok jogát, hol helyőrség fogad.
 Arcmázos lepedőt vetnek be hajnaltájban,
 Hol zablád rágod, és élsz levegőtlenül;
 Ki adná könnyedén vad bőrét mostanában?
 Selymet helyettesít durva mezei szűr.
 Ködökbe elvegyült, kétséges indulások
 És álomba merült halvány félemelet,
 Noha előszöknek otromba ugatások,
 Oly földhőztapadók, akár a srapnelek;
 Hisz nagyon akartuk, s nem értünk kikötőbe,
 Lehet ily erőtlen az Isten-akarat?
 Még az sem hiszi el, ki haldoklik hörögve,
 Hogy átluggatva így az útszélen marad.
 Tüzes felhők alatt, mik felfalják a házat,
 Mint magas lánggá és füstté nőtt hajzatot
 Frissen szegett cipót egy kéz sem foghatott,
 Csak törzse gyámfája e metaforaváznak.

A fal sziklarom,
 - Egy kéz hült üszök,
 A lugas korom,
 Egy kar könyörög . . .

Falakat borítanak a súlyos húsvirágok,
 Mint nyáridőszaki iszonyú lobogók.
 Döglött lovak között csupaszs ágyúsorok,
 Rongyban kutatja azt a szokás, ami már volt . . .
 Ámde vért szívárgó seb fedí oldalát
 Egy nagy sötét testnek, mi találkozik véle,
 Egymást támogatják világos tájon át,
 Hol tűzállatot rejt a romok törmeléke.
 És talán holnap már a megölt szörnnyeteg
 Kényszerít, hogy felleld a lélek sáros mélyét,
 Az Ígét, mely füként kihajt sírok felett,
 S megfejtí a mesék túl törekeny rejtélyét.

1942 novemberében

Tóth István fordítása

1. A Nagykörút mögött, nem messze a Nyugatitól, ahol a belvárost meglepően erős fények vonják magukra a tekintetet. Bármennyire is szokatlan ebben a környezetben, a plakátokról el kell hinnem: színházi jegyirodának adott otthont e szürke épület pincehelyisége. Sajnos azonban, le kell hervasztanom a párizsias vagy varsóias ingyencségekre számítók reményeit — nem a manapság divatos pince-színházak valamelyikébe nyílik itt bejárat, a valóság ezúttal sokkal prózaibb; a gyárakkal kicövekelt Váci út (és nem a fényes kirakatokkal csábító Váci utca!) néhány évvel ezelőtt megnyitott állandó színháza, a József Attila Színház hirdeti itt az előadásait, s toborozza rájuk a közönséget. Hogy általában milyen eredménnyel, arra nem tudnék választ adni, engem mindenestre már az első este odavonzott.

Bár, legyenek őszinte, a kivillamosozásra nem a József Attila Színház híre, még csak nem is a változatlan tehetséggel játszó Gobbi Hilda fellépése vett rá. A plakátok Németh László darabját, a Nagy családot ígérték. Már maga a tény is érdekesnek mutatkozott, szociológiailag, hiszen ha egy kétmillió városban nem is lehet mereven „belvárosi“-ra és „külvárosi“-ra osztani a közönséget, ahogy azt mi például Kolozsvárt elképzeljük, mégiscsak különbség van mondjuk a körüti Madách Színház eleganciája (itt játszották Az ámulót), a Katona József Színház meghittebb terme (évekkel korábban itti kezdődtek a viták Az utazás körül) és a Váci úti Thália-otthon nem éppen Tháliát idéző füstös komorsága között. Mit tud mondani a hiperintellektuális, rendkívüli értékeit főképpen olvasva felfedő Németh László a gyárak szomszédságában nyíló színpadról, ami felkelti és leköti ennek a közönségnek az érdeklődését?

Egy város, egy ország hangulatát, közvéleményét néhány nap alatt nemigen lehet felelősen megítélni. De a művészet, a maga sűrítő eszközeivel, szerencsés esetben segítségünkre siethet. Ezt a segítséget legutóbb Budapesten két ízben éreztem: fokozottabban a Nemzeti Színházban, ahol a Lenin-könyvvél előtérbe került Gyurkó László veretes-modern tragédiáját, a Szerelmem, Elektrát játsszák hatalmas sikerrel, de a színművészetet túlélő problémákon elgondolkozva léptem ki a József Attila Színház jellegtelen előcsarnokából is, mindjárt az első budapesti estén. Mert igaz ugyan, hogy ezt a darabot Németh László még 1962-ben írta, sőt, a Nagy család a legkevésbé sem cáfolja a moralistáról alkotott képet, ám az erkölcsi tételeken, a didaktikus szándékkal megfontolt szövegsűrűsége is áthatol egy nagy író tekintete, aki tételeken és utópiákon innen és túl nagyszerű figurákat lát és láttat, s e figurák szükségszerűen néznek szembe bizonyos időszerű viszonylatokkal.

Persze, Németh László Nagy családja nem úgy politikus mű, mint izgalmas vígjátéka, Az utazás volt, s még kevésbé az, mint a Szerelmem, Elektra. Mégis, ahogy élve-boncol egy mai értelmiségi családot és a kö-

réjük, elsősorban a fél-paraszi környezetből jött asszony, a fizikusnő Kata köré verődő, illetve vonzáskörébe kerülő idegeneket, a „nagy családot“, az messze több a házasság világ-válságát taglaló művek átlagos problémátalánál, s helyenként egy szociológiai-pszichológiai tanulmány izgalmával nyűgöz le.

Ezúttal a Németh László-i modell: a felbomló kis család; a férj elhagyja negyvenedik évén túllépett feleségét és két nagy gyermekét, akik szintén az anyjuk eszményeitől eltérően, a maguk módján törekednek a boldogságra (az érettségiző fiú, meglehetősen gondolati-érzelmi zűrzavarban, de tiszta szándékkal és komolysággal, a Dürrenmatt nevével jelzett bonyolult világban, önmagát és az igazságot keresi, húga viszont a napi örömeiknek él, gondtalanul). Kata a vidéki leányiskolában szívtá magába, Szilasi tanár úrtól tanulta azt az erkölcsi magatartást, amely, úgy látszik a boldogtalansághoz vezet, s mégsem tud megválni tőle. (Jellemzően Németh László-i dilemma, erkölcsiség). Amikor be kell ismernie önmaga és újra feltűnt egykori tanára előtt, hogy a családi harmóniát, de még a látszat-egységet sem képes visszaállítani, így fakad ki: „Énnekem ez volt a mániám. Ez az anakronisztikus dolog: a család.“ De mit állíthat „a család mint a társadalom sejtje“ helyébe? Mert sem Kata, sem Szilasi tanár úr — alias Németh László — nem az az ember, aki úgy mond le eszményéről, „mániájáról“, hogy ne keressen másikat helyébe. Így jutunk el azután ahhoz az újabb gondolathoz, miszerint „baj volna, ha a család csak addig érne: amíg a rokonság. Nem vagyunk mi háziinyulak, hogy abból a kalitkából vigyenek kés alá, amelyben születünk.“ A faluról fölkerült, rokonszenvesen-estetlen, tanulni vágyó és tovább is tanuló fiatal szakmunkás, Tóth Sándor szavai ezek, aki ugyancsak Kata „nagy családjának“ tagja lesz, annak az alkalmilag összeverődött új közösségnek, amelyben a fizikusnő gyermekei, a mozgalmi emlékeit idéző házgondnok, az apácából segédházfelügyelővé előlépett Klára (Gobbi Hilda), az eddigi életéből kiábrándult elárusítolány, a Márianosztráról visszatérő volt Eötvös-kollegiata elsősorban az összetartozás, de nem kevésbé a tanulás, az önművelés jóérzését velük megtalálni.

E társadalmi-pedagógiai utópia azonban már nem kerül a néző elé, a József Attila Színház — nyilván az író beleegyezésével — az amúgy is hosszú darabnak csupán az első felét játssza, azaz a cselekmény és a probléma fejlődésének addig a pontjáig, amíg a felbomlott kis közösség helyébe a „nagy család“ megteremtését tervezi a színmű hősnője. A modell idáig nemcsak lélektanilag, hanem társadalmilag is hiteles (akárcsak a mellékalakok) — ezt legjobban a közönség reagálásán lehetett lemérni.

Persze, másfajta modell is elképzelhető. Az irodalomban és a valóságban is. Ahogy Kata mondja: „Igen, az erkölcsi fölépítmény viszonylagos.“

*

2. Nézem a falon V-alakban elrendezett tizenkét portrét, s kutatok az emlékezetemben, mire is hasonlít. Úgy van, a darvak repülésére is, de valami kevésbé romantikus, valami gondolatibb asszociáció motoszkál a tudatküszöbömön... Megvan. A „Nagy család“. Igaz, a tizenkettőt ketté kell osztani, mert az újabban falra került hat felnőtt-fénykép arról

a hat kisgyerekről készült, akik a V bal szárát alkották. A V betű most kiegészült, s ami nagy szó, ritka öröm — a szimmetria tökéletes.

Az EMKE-aluljárótól néhány száz lépésre, az átlagtól semmiben sem eltérő kormos bérház harmadik emeletén, családi ebédre gyülekezünk. A szűkebb család létszáma (rajtunk, ritka vendégeken kívül) már nem $6+2$ fő (szülők és „gyerekek”) — annál jóval több. Számoljunk csak: egy vő, két meny, négy unoka — az a nyolccal együtt tizenöt. Sokszorosán nehéz lehet vasárnapi ebédre összegyűjteni őket. Még szerencse, hogy nagy a lakás, blokk-szobába nemigen férne be akkora asztal, amelyet 15 személy ülhet körül. De a költségeket tekintve sem éppen közömbös ennyi ember ebédeltetése — nem a bibliai kenyérrel és hallal kell jölköztetni őket. Tizenöten egyszerre azonban nemigen gyűlnek össze; mert a budapesti távolságokat még le lehet győzni, de vasárnapi ebédjét Moszkvában költi el az ifjú atomfizikus, egyszer-másszor Pozsony és Galac közt, valahol a Dunán a frissen-végzett hajómérnök, de arra is volt már példa, hogy a lelkiismeretesen matematika-tanárnak készülő diáklány Londonban járt ilyenkor az egyetem énekkarával.

Ez az ünnepi, vasárnap déli eszmefuttatás. Ha a hétköznapokra, főként a régebbi hétköznapokra gondolok, amikor még mind a hat gyerek iskolába járt, az ünnepi derű tiszteletté nő bennem ez iránt a család iránt; szerény levéltárosi fizetés mellett csupán a szülők és gyermekek szigorúan fegyelmezett harmóniája révén lehetett a V jobb szárát magasra növelni. Ami azonban nem jelenti azt, hogy a Nagy család Tóth Sándorának szavai valamiképpen ne lennének itt is érvényesek. Mert a lakás sem akkora azért, hogy az öregek és a „kicsik” mellett elférjenek az új családok is — akkor pedig gyűjteni kell társasház építésére, az egyetemi tanársegédnek munkaköre teljesítésén túl éjszakai orvosi ügyeletet vállalni a körzetben, plusz-munkát végezni a lehetőségekhez mérten s csökkenteni egy időre a szórakozási igényeket. Ha a fiatal mama ott-hon van, ő gondoskodik a gyerekekről; a másik két unoka azonban hajnalban kel, hogy idejében eljusson a napközibe, szüleik a munkahelyre. Ez bizony két gyermekkel sem könnyű feladat, jöllehet az örömök nemcsak nagyszülő-korban igazolják az áldozatvállalást.

Íme, ez is egy lehetséges modell, bár bizonyára sokkal kevésbé gyakorlati, mint a színpadon látott változat.

*

3. Mintegy 12 kilométerre a belvárostól, de még Nagy-Budapest határában, két szép villa áll egy telken. Lakóinak családi viszonylatát elég bonyolult körülírni. Az egyik házban lakik a negyven felé közeledő férfi, elvált édesanyjával. Két különbejáratú szoba, teljes kényelem. A másik, a régebbi ház (évekkel ezelőtt ehhez ragasztott szobát a deregedő halántékú író) nyugdíjazott gyári munkás apjának s az öreg második feleségének nyújt otthont, valamint az író volt feleségének és közös kisfiúknak. A családi viszonyok nyilván az évek folyamán zavarodtak így össze, azután épült fel az új ház, a telek azonban ma sincs elválasztva, csupán a két utcai bejárat jelzi, hogy egymástól független családok laknak itt. A kisiskolás gyermek szabadon futkározik a két ház között, hol az anyja, hol az apja, hol egyik, hol a másik (vagy a harmadik) nagyszülő kérdi meg, nem éhezett-e meg, s hogy elkészült-e a leckéjével.

Idill? Bizonyára nem az, a véletlen, az élet hozta így, de ha már így alakult, emberséges megoldásnak látszik. Közben idilli mozzanatok is adódnak. Gyűlésre hívják például őket, s olyankor elől megy az öreg vasas, mögötte karonfogva az első és a második feleség. A közvetlen környezet egyébként, különösen tavasszal, nyáron, ősszel, ugyanezt az idilli derűt sugározza. Igaz ugyan, hogy a telek szomszédságában húzódik egy komor gyárkerítés, s tán száz méter sem választ el a HÉV síneitől, bent az udvaron, egy elkerített részen, vagy hetven baromfi, tyúk, kacsa biztosítja a rurális hangulatot, arrébb pedig zöldségeságyások és gyümölcsfák ellensúlyozzák a faunát. A ház előtt szerény vízü patakocska csörgedez, ennek kordában tartása — megkülönböztetőleg a „háztáji“ gazdaságtól — a fiatalabbik házigazda önként vállalt tiszte. Saját egzotikus virágait ugyancsak ő gondozza — az írói munka pihentető szüneteiben.

Hogy mit jelent itt kint lakni? Eltekintve most attól, milyen lenne egy belvárosi lakásban az előbb vázolt családi társbérlet, igazolhatom, pihenni, dolgozni kitűnően lehet. A HÉV házhoz szállít, 25—30 perc alatt a Keleti-pályaudvartól; jelenleg ugyan kissé bonyolult a Keletiig eljutni, a Baross tér fel van túrva, építik a földalatti megállóját, de ha az elkészül, az utazás még gyorsabb és kényelmesebb lesz, sőt azzal az előnnyel is jár majd, hogy az utasnak nem kell fárasztania szemét a másfél-két évtizedes Kerepesi úti lakótelep egyhangú, megkopott épületeinek szemlélésével.

Egy kétségtelen hátránya is van a kint lakásnak: kevesebbet nyüzsöghet az ember a Körúton, a szerkesztőségek körüli kávéházakban. S ilyen esetben, jó pesti szokás, hajlandók az embert elfelejteni. De talán mégsem a pillanatnyi siker a döntő. Hanem a munka, a munka reális értéke. Az emberséges élet, munka közben, a munka szüneteiben. A kis és a nagy család maximálisan lehetséges összehangolása — ha már a teljes harmónia megvalósulásáról le is kell mondanunk.

Szécsi András: Kápolnási sikátor

A fejlett ipari társadalom magasabb kultúráját saját vívmányai és elszenvetett vereségei értéktelenítik el. A független jellem, a humanizmus, a tragikus és romantikus szerelem dicsőítése egy túlhaladott fejlődési fokozat eszményének tűnik. Ami ma történik, az már nem is a magasabb kultúrának tömegkultúrává való elsekélyesítése, hanem e kultúra megcáfolása a valóság által. A valóság meghaladja saját kultúráját. Az ember ma *többre* képes, mint a kultúra hősei és a félistenek; megoldott számos megoldhatatlannak vélt kérdést, de egyben meg is hazudtolta azt a reménységet és lerombolta mindazt az igazságot, ami a magasabb kultúra szublimálásában (elszellemiesedésében) rejtett. A magasabb kultúra természetesen állandó ellentmondásban volt a társadalmi valósággal, s csupán egy kivételezett kisebbség élvezte áldásait és képviselte eszményeit. A társadalom két antagonistá érdek-szférája tartósan fennállott egymás mellett: de a magasabb kultúra mindig alkalmazkodott, miközben eszményei és igaza ritkán zavarták a valóságot.

Ehhez új jellemvonásként járul, hogy a kultúra és a társadalmi valóság között fennálló antagonizmust éppen az a körülmény tompítja, hogy kiirtják a magasabb kultúra ellenszegülő, idegen és transzcendens elemeit, éppen azokat, melyek révén a valóságnak *egy másik dimenzióját* alkotta. A *kétdimenziós kultúrának ez a felszámolása* nem úgy megy végbe, hogy tagadják és elvetik a „kulturális értékeket“, hanem úgy, hogy válogatás nélkül bekebelezik a fennálló rendszerbe, tömegméretekben reprodukálják és látványossággként kiállítják őket.

Gyakorlatilag e kulturális értékek a társadalom összetartásának eszközeiül szolgálnak. A szabad irodalom és művészet nagy alkotásai, a humanizmus eszményei, az egyed gondolatai és örömei, a személyiség kiteljesülése fontos tényezők Kelet és Nyugat versengésében. Mivel gyakran nagy nyomatékkal szólnak a kommunizmus mai formái ellen, éppen ezért ezeket írják elő és ezeket árusítják úton-útfélen. Azt a tényt, hogy ezek ellentmondanak az őket árusító társadalomnak, figyelmen kívül hagyják. Mint ahogy az emberek tudják vagy megérik, hogy a reklámnak vagy az egyes politikai programoknak nem kell szükségszerűen igaznak vagy igazoltnak lenniük, mert úgyis meghallgatják és elolvassák őket, sőt még vezetetik is magukat általuk, ugyanúgy elfogadják és szellemi fegyverzetük alkotóelemeivé teszik a hagyományos értékeket is. Amikor a tömeghírközlési eszközök a művészetet, a politikát, a vallást és a filozófiát harmonikusan, gyakran észrevétlenül kereskedelmi természetű bejelentésekkel tarkítják, akkor a kultúrának e területeit saját maguk közös nevezőjére hozzák: az áru formáját adják nekik. A lélek muzsikája egyben a jó árusítókézségnek is muzsikája. Számítani a csereérték számít, nem pedig az igazi érték. A csereértékben foglalódik össze a fennálló állapotok ésszerűsége, minden egyéb természetű ésszerűséget ennek vetnek alá.

Ázáltal, hogy választási kampányok idején az államférfiak és politikusok filmen, rádióban és televízióban egyaránt nagy szövegeket hangoztatnak a szabadságról és beteljesedésről, ezek a fogalmak értelmetlen hangokká torzulnak, melyek kizárólag propagandával, üzlettel, fegyelemmel vagy szórakozással kapcsolatban kapnak valamilyen értelmet. Az eszménynek a valósághoz való ilyen hozzá hasonlítása bizonyítja, mennyire túllícitáltak már az eszményen. Ez utóbbit elvonják a lélek

vagy a szellem, illetve a benső emberi szublimált területeitől, s operatív fogalmakká és kérdésekké alakítják át. Ebből állnak a tömegművelődés haladó elemei. A bensőségességtől való elrugaskodás arra a körülményre utal, hogy a fejlett ipari társadalom szemben áll az eszmények materializálódásának lehetőségével. E társadalom kapacitásai egyre szűkítik a „fenséges“ ama területét, ahol az ember valóságos állapotát ábrázolták, eszményítették vagy panaszolták. A magasabb kultúra az anyagi kultúrának válik részévé, és ennek az átalakulásnak a során messzemenően elveszíti a maga igazságát.

A Nyugat magasabb kultúrája — melynek erkölcsi, esztétikai és gondolati értékeit az ipari társadalom még mindig a magáénak vallja — funkcionális és történelmi értelemben egyaránt technika előtti kultúra volt. Egyetemessége egy olyan világ tapasztalatából következett, mely már nem áll fenn és melyet nem varázsolhatunk vissza, mert azt a technikai társadalom a szó szoros értelmében hatályon kívül helyezi. De ezenkívül messzemenően feudális kultúra maradt még akkor is, ha fejlődésének éppen a polgári szakaszában kerül sor néhány mozzanatának legérvényesebb és legkötelezőbb megfogalmazására. Nemcsak azért volt feudális, mert mindig kivételezett kisebbségekre szorítkozott, s nemcsak azért, mert romantikus elemet is magában foglalt (hogyan mit, azt hamarosan tisztázzuk), hanem azért is, mert leghitelesebb művei az egész üzleti és ipari világtól s ennek kiszámítható és jövedelmező rendjétől való tudatos, módszeres elhatárolódást fejeztek ki.

Bár e polgári társadalom gazdag — sőt pozitív — ábrázoláshoz jutott a művészetben és irodalomban (például a XVII. század holland festőinél, Goethe *Wilhelm Meister*-ében, a XIX. század angol regényében, vagy Thomas Mann-nál) mégis olyan rendszer maradt, melyet egy másik dimenzió elhomályosított. Áttört és megcáfolt, olyan, amely kibékíthetetlenül szemben áll az üzlet világával, vádolja és tagadja azt. Az irodalomban pedig ezt a másik dimenziót nem a vallásos, szellemi és erkölcsi hősök testesítik meg (akik gyakran az uralkodó rend támaszai), hanem sokkal inkább az olyan bomlasztó elemek, mint amilyenek a művészek, a prostituáltak, a házasságtörő nők, a nagy bűnözők és kiközösítettek, a betörők, a lázadó költők, a mókás vagy éppen félkegyelmű emberek — mindazok, akik megélhetésük anyagi eszközeit nem a maguk munkájával, illetve nem a rendes, normális módon keresik meg.

Az ilyen jellemek természetesen nem tűntek el a fejlett ipari társadalom irodalmából, de lényegesen megváltozva élnek benne tovább. A démoni nő, a nemzeti hős, a beatnik, a ház terhelt idegzetű úrnője, a gengszter, a sztár, az isteni kegyelemből elhivatott iparmagnás olyan funkciót gyakorol, mely kulturális elődjei szerepétől rendkívül eltérő, sőt ellentétben áll ezzel. Ők már nem egy más életmódnak a képmásai, hanem inkább a mai életmódnak a szeszélyes változatai vagy típusai, s inkább a fennálló rend igazolását, semmint a tagadását szolgálják.

Elődjeik világa kétségtelenül visszamaradott, technika előtti világ volt, melynek az egyenlőtlenség és a nyomorúság láttára is tiszta maradt a lelkiismerete. Olyan világ, ahol a munkát még a sors csapásának tekintették, de ugyanakkor olyan világ, melyben az ember és a természet még nem volt dologként és eszközként megszervezve. A maga forma- és erkölcsködexével, irodalmának és filozófiájának stílusával és szókincsével ez az elmúlt kultúra egy olyan világegyetem ritmusát és tartalmát fejezte ki, melyben a völgyek és erdők, falvak és csapások, nemesek és jobbágyok, szalonok és udvarok a kézzelfoghatóan tapasztalható valósághoz tartoztak. E technika előtti kultúra költészetében és prózájában olyan emberek életritmusa lelhető fel, kik gyalogszerrel vándorolnak vagy hintón utaznak, kiknek idejük és kedvük van elmélkedni, szemlélődni, érezni és elbeszélni.

Ódivatú és túlhaladott kultúra ez, s egyedül az álmok és gyerekes képzelgések tudják visszaidézni. De ugyanakkor néhány döntő elemében ez a kultúra már technika utáni (a technikai forradalmat követő) is. Úgy látszik, hogy legsikerültebb képei és legkiforrottabb következtetései túlélik előírászerű feloldódásukat a megvizsgálatódásban vagy izgatószerék által; a tudatot még mindig kísértik annak lehetőségével, hogy a technikai fejlődés kiteljesedésével még újjászülethetnek. E képek és megállapítások kifejezései annak az uralkodó életformától szabadulni akaró és tudatos elidegenedésnek, mellyel az irodalom és művészet még akkor és ott is tagadja ezeket az életformákat, ahol valójában cicomázni akarná őket.

Ellentétben az elidegenedés marxi fogalmával, mely az embernek a kapitalista társadalomban önmagához és munkájához való viszonyát jelöli, a *művészi elidegenedés* az elidegenedett lét tudatos áttétele a szellemi szférába — „magasabb színvonal“ vagy közvetett elidegenedés. Az összeütközés a haladás világával, az üzleti rendnek a tagadása s a polgári irodalomban és művészetben fellelhető burzsoáellenes elemek — mindez nem vezethető vissza sem ennek a rendszernek esztétikai téren jelentkező alacsony szintjére, sem pedig valamilyen romantikus reakcióra: azaz elvágyakozásra a civilizáció egy tűnőfélben levő lépcsőfoka felé. A „romantikus“ szó vállveregetően lekicsinylő fogalom, s mindig kéznél van, amikor avantgardista álláspontokat kell becsülni, mint ahogy a „dekadencia“ fogalma is sokkal gyakrabban szolgál egy haladó kultúra értékes vonásainak, semmint a szétbomlás igazi tényezőinek a megbélyegzésére. A művészi elidegenedés hagyományos képei a valóságban annyiban romantikusak, amennyiben esztétikailag összeegyeztethetetlenek a fejlődőben levő társadalommal. Ez az össze nem egyeztetetőség a jele az igazságuknak. Amit e képek felidéznek és amit az emlékezetben tárolnak, kiterjed a jövőre: egy olyan beteljesedésnek a kifejezői, mely szétfeszítené az elnyomó társadalmat. A 20-as és 30-as évek nagy szürrealista művészete a maga felforgató és felszabadító funkciójába még egyszer belefoglalta az ilyen elemeket. Az irodalmi alapszókincsből találmányra kiragadott példák tudnának a legjobban e képek hordtávolságára és rokon voltára, valamint az általuk kinyilatkoztatott dimenzióra utalni: lélek és szellem és szív; *la recherche de l'absolu*, *Les fleurs du mal*, *la femme-enfant*; a tengerparti királyság; *Le bateau ivre* és *The Long-legged Bait*, a távol és a haza; de ugyanígy az alkohol ördöge, a gép ördöge és a pénz ördöge: *Don Juan* és *Rómeó*; *Solness építőmester* és *Ha mi, holtak feltámadunk*.

Pusztasorsuk mutatja, hogy egy elveszett dimenzióhoz tartoznak. Erejüket nemcsak azért veszítették el, mert irodalmilag elagottak. E képek közül egy-néhány a jelenkori irodalomhoz tartozik, és fennmarad ennek legélenjáróbb alkotásaiban. A felforgató erejük, a romboló tartalmuk, az igazságuk elerőtlenedett, de így átalakulva megtalálják helyüket a mindennapi életben. A szellemi kultúra idegen és elidegenítő művei megszokott javakká és szolgáltatásokká válnak. Vajon tömeges reprodukciójuk és fogyasztásuk csak mennyiségi változást jelentene-e, vagyis növekvő megbecsülést, fokozódó megértést, a kultúra demokratizálását?

Az irodalom és művészet igazságát mindig éppen csak megtúrták (ha ugyan egyáltalán megtúrták), mint egy „magasabb“ rendnek az igazságát, melynek azonban nem szabad zavarnia az üzlet rendjét, és amely azt nem is zavarta. Ami korunkban megváltozott, az a két rend és azok igazságai közötti különbség. A társadalom felszívó készsége kiüriti a művészi dimenziót azzal, hogy magához hasonlítja annak antagonistá tartalmait. A kultúra területén az új totalitarizmus éppen abban nyilvánul meg, hogy az egymásnak leginkább ellentmondó művek és igazságok is békésen megférnek egymással.

E kulturális megbékélés előtt az irodalom és művészet lényegében elidegenedés volt, kiállta az ellentmondást, de meg is őrizte azt, vagyis a kettéhasadt világ, a meghiúsult lehetőségek, a beteljesületlen reménységek, a megszegett ígéretek okozta boldogtalan tudatot. Mind az irodalom, mind a művészet racionális volt, s a megismerésnek egyik elemét alkotta és így feltárt egy emberből és természetből álló, a valóságban elnyomott és kitzasztott dimenziót. Igazságuk a felidézett látszathoz állt, egy oly világ teremtésére irányuló törekvésekből, melyben életre kellették az élet rémét, művészileg remekbe alkotva az elismertetés erejével. Ez a varázsereje a *chef-d'oeuvre*-nek: a végsőig elviselt tragédia és a tragédia vége — ennek lehetetlen megoldása. Ha valaki szerelmének és gyűlöletének él, ha egyszerűen úgy él, mint *amilyen*, az egyértelmű a vereséggel, a lemondással, a halállal. A társadalom bűnei, a pokoli viszonyok, melyeket ember teremt az ember számára, legyőzhetetlen kozmikus hatalmakká válnak.

A művészet és az irodalom közvetítésével a valóságos és lehetséges közötti távolság feloldhatatlan konfliktussá alakul, melyben a kiengesztelődés a mű jóvoltából *formaként* marad fenn. Így él tovább a szépség, mint a „boldogság ígérete“. A mű alakjában a tényleges körülmények más dimenzióvá változnak át, ahol is az adott valóság annak bizonyul, ami. Ilyenformán az igazságot közli önmagáról, a nyelve megszűnik a megtévesztés, a tudatlanság és a meghódolás nyelvének lenni. A regény nevének nevezi a tényeket, és ezek uralma összeroppan; aláássa a mindennapi tapasztalatot, és kimutatja róla, hogy megcsönkített, hogy hamis. A művésznek viszont ez a mágikus erő csak a tagadás erejeként áll rendelkezésére. Saját kifejezési eszközével csak addig tud hatni, míg elevenek a képek, melyek a fennálló rendet elvetik és cáfolják.

Flaubert *Madame Bovary*-ja abban különbözik a korabeli irodalom ugyanolyan szomorú, szerelmi történeteitől, hogy a valóságos életben fellelhető megfelelőjének szerény szókincsé még a hősnő képeit tartalmazta. Akinek félelemérzete azért vált végzetessé, mert még nem létezett pszichoanalitikus. Ilyen pedig azért nem volt, mert az ő világukban úgyszólván képtelen lett volna az asszonyt meggyógyítani: Bovaryné visszautasította volna, mint egyik részét a yonville-i rendnek, melyet éppen ő rombolt le. A története „tragikus“ volt, mert egy maradi társadalomban zajlott le, ahol a nemi erkölcs még nem vált liberálissá, a lélektan pedig még nem vált intézménnyé. A társadalom, mely Bovaryné problémáját „megoldotta“ — azzal, hogy megszüntette — még csak ezután alakult ki. Nyilván badarság volna azt állítani, hogy a *Bovaryné* vagy a *Rómeó és Júlia* tragédiája a mai demokráciában megoldódott, de épp ennyire értelmetlen volna a tragédia történetiségét tagadni. A fejlődőben levő technológiai valóság nemcsak a hagyományos formákat, hanem a művészi elidegenedés egész alapját is aláássa, vagyis arra törekszik, hogy ne csak bizonyos „stílusokat“ fosszon meg az értéktől, hanem a művészetnek magát a szubsztanciáját is.

Természetesen a művészetnek nem az elidegenedés az egyetlen jellemzője. E kérdés elemzése vagy akárcsak kifejtése is meghaladná ennek az írásnak a kereteit, de a tisztázásához hozzájárulhat néhány utalás. A civilizációnak számos szakaszában a művészet teljesen a társadalomba integráltnak tűnik. Ismert példa erre az egyiptomi, a görög és a gótikus művészet; Bachot és Mozartot is rendszerint a művészet „pozitív“ oldalának bizonylataként hozzák fel. A műalkotás helye egy technika előtti és kétdimenziós kultúrában lényegesen eltér az egydimenziós civilizációban elfoglalt helyétől, de az elidegenedés egyaránt jellemzi mind a pozitív mind a negatív művészetet.

Az örömben és a gyászban született művészet, az egészség és a neurozís között nem a lélektani különbség a döntő, hanem az eltérés, ami a művészi és a társadalmi valóság vonatkozásában fennáll. Az utóbbival való szakítás, annak mágikus vagy racionális meghaladása a legpozitívebb művészetnek is lényeges minősége; azonkívül éppen attól a nyilvánosságtól van elidegenedve, mely felé fordul. Akármilyen közeli és meghitt volt a templom vagy a dom azoknak az embereknek, akik körülötte éltek, a rabszolga, a paraszt és a kézműves életével sőt talán még ezek urának életével is vagy ijesztő, vagy felemelő ellentétben maradt.

Akár rituáliszerűvé lett, akár nem, a művészet a tagadás ésszerűségét tartalmazza. Előretolt hadállásaiban a művészet a nagy tagadás — a meglevő elleni tiltakozás. Az a mód, melyen az embereket és dolgokat odáig juttatják, hogy megjelenjenek, énekeljenek, hangot adjanak és szóljanak, egyben arra is szolgál, hogy ténylegesen létüket cáfolni, áttörni és újraalkotni lehessen. A tagadás e módja azonban függőségi viszonyban van azzal az antagonisztikus társadalommal, melyhez fűződik. Elválasztva a munka szférájától, melyben a társadalom önmagát és nyomorát újratermeli, a művészetnek az önmaga termelte világa minden igaza ellenére kiváltság és látszat marad.

Minden demokratizálás és népivé tétel ellenére a művészet világa ebben az alakjában áll fenn a XIX. században, sőt átnyúlik még a huszadikba is. A „magas műveltség“, melyben ezt az elidegenedést megünneplik, saját ritusokkal és saját stílussal rendelkezik. A szalon, hangverseny, opera és színház rendeltetése az, hogy megalkossa és felidézze a valóságnak egy másik dimenzióját. Látogatásuk ünnepi előkészületeket igényel, ők maguk megszakítják és transzcendálják a köznapi tapasztalatot.

A művészetek és a napi adottság követelményei közt tátongó szakadékot, melyet a művészi elidegenedés nyitva tartott, a fejlődő technológiai társadalom ma már egyre jobban áthidalja. De ez a helyzet a maga rendjén szintén megtagadja a Nagy Tagadást: a „másiknak a dimenzióját“ felszívja az uralkodó állapot. Magukat az elidegenedés alkotásait bekebelezi a társadalom, s így azok az uralkodó állapotokat ékesítő és pszichoanalizáló gépezet lényeges alkotóelemeiként maradnak forgalomban. Ilyenformán reklámciókké lesznek: eladatják magukat, vigaszul vagy izgatószerűen szolgálnak.

A tömegkultúra újkonzervatív bírálói élcélődnek azon, hogy Bach zenei aláfestésre szolgál a konyhában, vagy hogy Platón és Hegel, Shelley és Baudelaire, Marx és Freud az áruházban jelenik meg. Ezzel szemben a tömegkultúra baloldali kritikussai annak a ténynek az elismerését követelik, hogy a klasszikusok kiléptek mauzóleumaikból, és új életre keltek, mert hát az emberek ma már sokkal műveltebbek. Ez igaz, de minthogy klasszikusokként, tehát másként kelnek életre, mint amik voltak, megfosztják őket antagonisztikus erejüktől, az elidegenedéstől, holott éppen ebben állt igazságuk lényege. Éppen ezért műveik szándéka és szerepe alapvetően megváltozott. Ha történetesen ellentmondásban voltak a megelőző állapottal, akkor ezt az ellentmondást most kiegyengetik.

Részlet a szerző Der eindimensionale Mensch (1967. Neuwied und Berlin) című könyvéből.

Ember-gép dinamikus egyensúlya és az ergonómia

Egész sor tudományág, mint a munka fizioiogiája, a munkalélektan s az utóbbi időben az ergonómia a legapróbb részletekig menő kutatásokkal próbálja föltárni a munkás és az őt igénybe vevő összetett felszerelések optimális egymáshoz idomításának útját-módját. Megkísérlem tömören bemutatni a gépesítéssel — de különösen a munkafolyamatok távvezérlésével — összefüggő ilyen irányú kutatások során felmerülő fontosabb kérdéseket, valamint az eddig elért eredményeket.

A nyers erőkifejtéstől a bölcs irányításig

A XVIII. század tudósai — a Daniel Bernouilli- és Charles Augustin de Coulomb-féle mozgásegyenletek alapján — már tanulmányozni kezdték az emberi munkából adódó „cselekvésmennyiséget“. A kutatások a fizioiogia vonalán fejlődtek tovább, azzal a céllal, hogy a légzés során elhasznált oxigénmennyiség és a fényképezett mozgás elemzése alapján a munkában kifejtett erőfeszítést meghatározzák (Lavoisier, Maupey). Fejlődésének első szakaszával a gépesített munka lépett az emberi motorikus erő helyébe. Az új munkaeszközöket, a gőz- vagy villamos gépeket már nem erőkifejtéssel, hanem irányítással, tehát új szerepkörben hozta mozgásba az ember. Az ipari fejlődés eme szakaszának felelték meg a túlnyomórészt mérnökök (Taylor, Gilberth, Ford) vezetete fizioiogiai és pszichológiai kutatások. A kísérletek — a termelékenység növelését a munkaadó érdekei szerint szorgalmazó céllal — arra irányultak, hogy megtalálják a minimális erőkifejtést igénylő összetett mozgások legmegfelelőbb modelljét.

A munka tudományos ésszerűsítésének első kísérletei Taylor nevéhez fűződnek (1890), aki módszerét a munkaműveletek egyszerű, alapvető mozgásaira és a feleslegesek kiküszöbölésére helyezve, kronométer segítségével is megállapíthatta a különböző tennivalók leggyorsabb elvégzésének időtartam-rendszerét. Gilberth tökéletesítette ezt a módszert, fölhazsnálva a munkaműveletekben kifejtett részletmozgások, a mikromozgások fényképezését és filmezését. Ő maga 17 alapvető mozgást határoz meg (például keresés, válogatás, fogás, mozdítás), melyek általában bármely munkatevékenységre jellemzőek. Ugyanezen a kísérleti vonalon haladva, Barnes (1951) meghatározza a leggazdaságosabb mozgások 22 szabályba foglalható alapelveit. E szabályok az élettan matematikai módszereket alkalmazó ágára (biometria), a környezetet, munkahelyet jellemző berendezésre (biomechanika), valamint a gépi felszerelés s a fizikai és szellemi erőfeszítés (ergonómia) kölcsönhatásaira alapozódnak. Mindezeket a zárójelben foglalt aspektusokat tömören így foglalhatnók össze: a munkafolyamatokat oly módon kell megszervezni, hogy a munkás a lehető legkevesebb mozgást és izomkifejtést végezze; mozdulatai

legyenek részarányosak, zökkenésmentesen folyamatosak és határozottan pontosak (Ryan).

Valamennyi említett kísérlet vagy tanulmány különösképpen a motorikus emberi tevékenységre vonatkozott. A termelési folyamatok automatizálásával azonban az ember motorikus feladatait a gép vette át, s az emberre egész sor új tennivaló hárult: a programozás s a gépi felszerelésék irányítása és ellenőrzése.

Ember a kapcsolótáblánál

Az izomerő-kifejtés csökkenésével párhuzamosan új követelmények sokasodnak — a munkás érzékszervi és értelmi szférájában. Az új technikát leginkább az jellemzi, hogy a munkásnak már nincs egyenes, közvetlen kapcsolata az általa feldolgozandó anyaggal; távolról vezérli és ellenőrzi a technológiai folyamatokat kapcsolótáblák vagy vezérlőasztal mellől. A főszerep a kezelőre hárul, arra a foglalkozási ágra, mely kezd mindinkább elterjedté válni nemzetgazdaságunkban is, különösen a kőolajfinomítás technológiájában, a vegyipari kombinátokban, a villamosművek központjaiban, a vasúti szállításban és másutt.

Íme, a kezelő tevékenységének néhány sajátossága:

a) Információ-szerzés a kapcsoló szerkezeteknél; a technológiai folyamat kifejlését és véghezvitelét, a berendezések szerkezeti működésének fáziselemeit optikai (képernyős) vagy akusztikai (hangtölcséres) úton a jelző- és vezérlő állványok bizonyos ismétlődő sémái alapján közlik a kezelővel. Így tehát a tisztánlátás és figyelem mint különleges igény jelentkezik; a kezelőnek mindent észre kell vennie, ami eltér a megállapított paramétereiktől, pillanat alatt fölfognia a rongálódásokat, műszaki zavarokat.

b) Tevékenységi terv alapján a kapott információk feldolgozása; műszaki zavarok esetén a kezelő nemcsak megállapítja az okot, hanem dönt is a helyrehozás módja felől.

c) A vezérlőasztal szerkezetének működtetése (gombnyomás, kapcsolósos műveletváltoztatás és egyéb) nem igényel bonyolult mozdulatokat; mégis, a kezelő egész tevékenysége a teljes idegfeszültség feltételei között zajlik, egyrészt az ellenőrzendő paraméterek nagy száma miatt, másrészt a váratlan helyzetekből adódó és a rendelkezésre álló rövid idő alatt gyors megoldással járó szellemi erőfeszítés következtében; mindehhez járul még a rendkívül magas fokú anyagi és társadalmi felelősség.

Az összetett gépi berendezések távkezelésének feltételei között a kezelő rátermettségének próbái oly annyira összetettek és változatosak, hogy a megfelelők kiválasztásának szokványos pszichológiai és orvosi vizsgálatokkal nem lehet eleget tenni. Középszerűen értelmes ember nem mindig alkalmazkodik megbízhatóan az új munkakörülményekhez. Mint-hogy a középszerű ember fizikai, fiziológiai és pszichikai adottsága korlátozott, szükség van arra, hogy a gépek és berendezések tervezésekor és megépítésekor a mérnök figyelembe vegyen egész sor olyan pszichofiziológiai tényezőt, amely a szerkezetek továbbította információk mennyiségére, feldolgozásuknak szükséges időtartamára, a jelzések monoton-ságával szemben az ember ellenállóképességére és más adottságokra vonatkozik...

E problémák megoldása az *ergonómiára*, arra a tudományra hárul, melynek fő célja a munka és ember egymáshoz idomítása (az angolszász országokban „mérnökpszichológiának” — engeneering psychology — nevezik). Ebben több technológiai, embertani, munkalélektani és munkaszociológiai, orvostani tudományág ötvöződik, ezért is nevezik még „ömlesztett” tudománynak. Országunk egyes kutatói — köztük Miron Constantinescu — felhívták a figyelmet arra, hogy a társadalomtudományok velejáróiként az ergonómiai kutatások a termelési és társadalmi viszonyok összességéből az ember—gép kategória-párt ragadják ki. Ily módon az optimális munkafeltételek kialakításán kívül az ergonómiának a munka személyisége harmonikus fejlődésével is foglalkoznia kell.

Az ergonómiára háruló feladatok (köztük a munka ésszerűsítése) sikeres teljesítése különböző szakemberek: pszichológusok, fiziológusok, antropológusok, szociológusok, mérnökök és mások szoros együttműködését igényli. Az ergonómia a munkást és az általa irányított gépi berendezést egyetlen egésznek, „ember—géprendszernek” fogja fel, amelynek alkotórészeit láncszemek, többszörös közléscsatornák fogják össze. Ez a rendszer a maga egészében egy közös cél eléréseért működik (Leplat).

A korszerű gépek és felszerelések tervezésével kapcsolatban már említettem, hogy a gépkezelő munkások ki vannak téve a szellemi túlterhelésnek és ebből következően — a hibalehetőségeknek. Éppen ezért a balesetveszély elhárításának problémája különösképpen foglalkoztatja az ergonómia művelőit. A géptervezésben optimális megoldásokat keresnek arra, hogy a mutatótábla-szerkezetek és számlapok minél láthatóbbak és leolvashatóbbak legyenek, az irányító szerkezeteket pedig (billentyűk, emeltyűk) könnyen meg lehessen különböztetni.

A géptervezésben jelentősége van a formának is; a számlap-mutatók elhelyezésének, nagyságának, fénykontrasztjának, a szereléfalak és szerkezet-burkolatok színének. Hasonlóképpen kísérleteket igényel az a feladat, vajon hány készüléket kezelhet egyetlen operatőr, s a feldolgozás sebességéhez és a gyors határozathozatalhoz viszonyítva mennyi legyen a kódolható adatok száma?

A hazai kutatások fő irányai

Mindezek a kérdések nemcsak külföldön, hanem hazánkban is élénken foglalkoztatják az ergonómia kutatóit (D. Roşca).

Égetően időszerű a munkás új munkakörülményekhez való alkalmazkodásának problémája, a korai fáradtság és más hasonló jelenségek mélyreható vizsgálata és a káros hatások leküzdésének módja. A kézműiparban a fizikai fáradtság megszokott visszahatásként jelentkezik, a gépesített és automatizált munkában pedig az érzékszervek, az idegrendszer kifáradása állapítható meg a gyakori pszichikai igénybevétel velejárójaként. Sőt mi több, a technológiai folyamatok megosztása bizonyos munkáágakban a rövid időtartamú, gyorsan ismétlődő műveletekre vezetett, például a szalagrendszerhez. Ilyen műveletek során sűrűn jelentkezik az unalomérzet, a pszichikai telítettség, s minthogy a munkás közvetlen cselekvéssel nem vesz részt az összműveletekben, a személyiségének megfelelő törekvéseit kielégítetlennek érzi, és érdektelenné válik.

Az a követelmény, hogy egész gépsorok működését egyetlen ember hangolja össze, és esetenként egyedül döntsön a termelés folyamatosságának helyreállításáért — miként ez az automatizált berendezések kezelőinek esetében történik —, magával hozott egy másik követelményt: a figyelem hosszabb időtartamú fenntartását befolyásoló összes tényezők vizsgálatát, mint például a ritkán, szabálytalan időközökben ismétlődő jelzésekét. Az összes iparilag fejlett országokban kutatások folynak a kezelő személyzet éberségének, gyors felfogó képességének árnyalt feltárására, szoros összefüggésben a műveletekhez tartozó rendkívüli vagy egyhangúan ismétlődő jelzésekkel.

A cselekvőkészség, az éberség magas szintjének fenntartása ugyanis összefügg a gyorsan felfogható jelzések sajátosságaival, a várakozás időtartamával, lehetséges megjelenésükkel. Ily módon a villamos mozdony vezetőjének vagy éppen a monoton utakon robogó sofőrnek az ébersége is tárgya lehet az ergonómiának.

A fáradtság, monotónia, baleset ellen

E kutatások során számos értékes eredményt konkrét megoldásokkal gyümölcsoztettek, például a fáradtság és a monotónia leküzdésében. Különböző iparágakban bevezették a rövid szüneteket, melyeket tornászással, test- és légzőgyakorlatokkal töltenek ki; egyszerű műveleteket komplex műveletekké egyesítettek, hogy a dolgozó érdeklődéssel követhesse nyomon munkaeredményeit; biztosították az optimális munkatempót; növelték a személyi érdekeltséget, s a fáradtság megelőzésére általános intézkedéseket is bevezettek (a munkaszakaszok időtartamának megállapítása, szünetek, váltások megszervezése és egyebek).

Különleges helyet foglalnak el az ergonómiai kutatásokban a balesetek okai és megelőzésük módjai. Ám a kutatók nemcsak a balesetekre figyelnek fel, hanem azokra a téves műveletekre vagy cselekvésekre is, amelyek a teljes vagy félbalesetek eredői. A balesetet előidéző tényezők jól megkülönböztethetőek, például a műszakiak (géphibák, felszerelési elégtelenségek), szervezésiek (ésszerűtlen munkamegosztás, hajráztatás), pszicho-fiziológiaiak (érzékszervi kihagyások, gyengén fejlett képességek túlzott teherpróbája). A sokféle előidéző tényező között szerepel a hőmérséklet, a világítás, a zaj, az oxigénhiány, melyek — bizonyos határértékek között — kedvezőtlenül hatnak ki a munkatevékenységre és hozzájárulnak balesetekhez (Mamali).

A balesetek lélektani okainak árnyaltabb tanulmányozásakor nemrégiben kitűnt, hogy ezeket nem egy-két, hanem több egymásba ható tényező idézi elő, éspedig pszichikai (izgalmi állapot, figyelmetlenség) és helyzeti (például kockázatos, váratlan) tényezők együtt. Hasonlóképpen behatóan vizsgálják a kapcsolatot életkor, munkatapasztalat, alkoholfogyasztás, egészségi állapot között a balesetek okainak feltárásakor.

A mérnökpszichológia egész sor műszaki megoldást javasol a balesetek megelőzésére, köztük: elektronikus riasztószervezeteket, optikai és akusztikai jelzőkészülékeket, egyes gépek és munkahelyek biztonságos szigetelését, a munkavédelmi felszerelések tökéletesítését. Különleges figyelmet érdemelnek az új típusú gépkocsik védőfelszerelései (biztosító öv, biztonságos zárberendezés és fékrendszer). A megelőzésnek igen fontos embertényezője — a válogatás, a szelekció; megfelelő káderek ki-

emelése, készségeiknek tovább formálása a nagy felelősséggel járó munkafolyamatokban. A vizuális agitáció és az írásos propaganda is szerepet játszik (munkavédelmi falragaszok, ábrák, makettek, pontokba foglalt tömör tudnivalók).

Bukaresti és brassói szimpozion

Noha az ergonómiai kutatások az utóbbi években országunk számos iparágában is kibontakoztak, ennek az új tudományágnak a tárgyát, alkalmazásának hatósugarát és módszertanát csak ez év elején elemezték nálunk behatóbban, a bukaresti és a brassói szimpozionokon. Ez alkalommal vitára bocsátottak egész sor értékes ergonómiai munkát, amelyeket jórészt szakemberek összetett csoportjai (orvosok, pszichológusok, szociológusok, mérnökök) állítottak össze. Ily módon vitára, majd alkalmazásra terjesztettek elő egy munkahelyi *ergonómiai kérdőívet*. Az ilyen kérdőív alkalmazása lehetővé teszi a legfontosabb munkahelyi tudnivalók, információk áttekintését, mint például: a tevékenység jellegzetessége, a felszerelés jellege, munkahelyi irányító helyzetek és kezelési módok, a hozzáférhetőség útjai-módjai, a vizuális és auditív jelzések természete, a mikroklíma határfokai, szakmai sajátosságok, a reflexek és az idegi-pszichikai erőfeszítések igénylésének határszintjei, az anyagcsérere kiható erőfeszítések foka, a csoportba való integrálódás és az interperszonális kapcsolatok mértéke és színvonala (Berlogea és munkatársai).

Számos javaslatot terjesztettek elő a munkahelyi felszerelésekkel kapcsolatban is. Mindezek az emberméréstannal (antropológiai ergonómia) és a biometriával függnek össze, mint például: a műhelyek és irodák életkorokra alkalmazott méretezése, az ezekhez kapcsolt részlegek és személyek számának megállapítása. Hasonlóképpen megvitatták a gépek, a kapcsolószekrények és kapcsolóasztalok, valamint a munkahelyi székek és a különböző gördülő- és járművek vezetőfülkéinek méreteit (G. Constantinescu).

Más szakmunkák a gépkocsivezetőknél és a vasúti szállításban alkalmazott személyzetnél észlelt fáradtság-jelenségekkel foglalkoztak, szoros kapcsolatban az olyan káros tényezőkkel, mint például a zaj és a rázkódás.

Rendkívül érdekesnek bizonyult a távolból történő észlelésre alkalmazott készülékkel (teleregisztrátor) végzett kísérletek eredménye. Ezzel sikerült megállapítani bizonyos fiziológiai paraméterek változásait a járatot végző gépkocsivezetőknél (D. Bobic és munkatársai). Ilyenszerű kutatásokat végeztek a vasúti szállító személyzetnél (villamos Diesel-mozdonyvezetők esetében) a fáradtság fokának tanulmányozására (Benetato akadémikus és munkaközössége).

Különös figyelmet fordítottak a gépkocsiszerencsétlenségek okainak, valamint megelőzésük módozatainak elemzésére (orvosi és lélektani vizsgálatokon alapuló személyi válogatás, a vezérlő szerkezetek és ülőhelyek tökéletesítése). Érdekes javaslatok hangzottak el a közutakon jelenleg működő optikai rendszer, a színes jelzőkészülékek módosítására, valamint a járműveknek a hiányos emberi motorikus erőhöz való alkalmazására.

A bukaresti és brassói ergonómiai szimpozionok kiemelték azt aényt, hogy mérnökeinkre a tudomány e területén sürgető feladatok

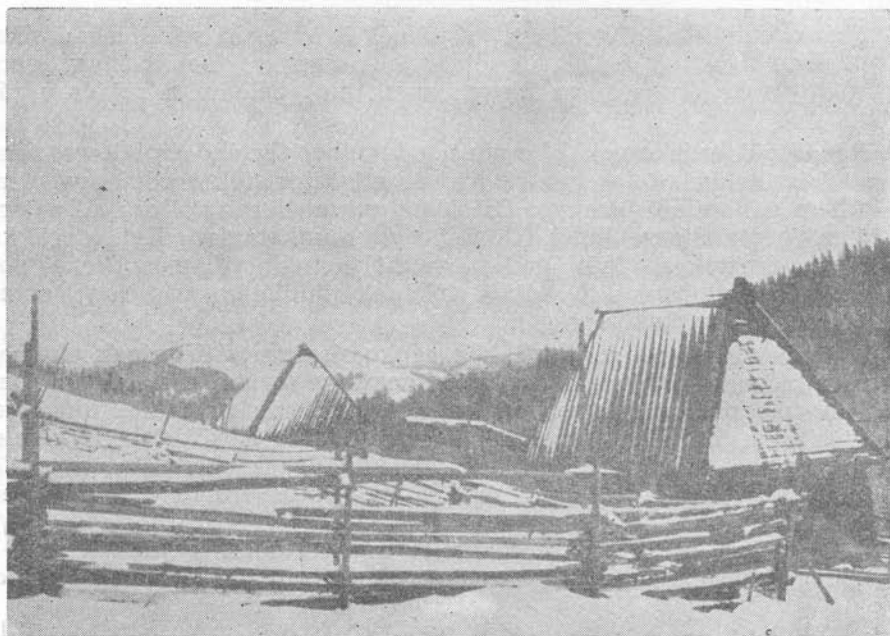
várnak. Megállapították, hogy napjaink gyors műszaki fejlődésének és átalakulásának megfelelően az ember — mint fő tényező — egyre döntőbb szerepet játszik az anyagi javak termelésében. Minthogy a gyors változások üteme meghaladja az emberi funkciók azonnali hozzáidomításának lehetőségét, a termelést csakis az ember és gép dinamikus egyensúlyának fenntartásával biztosíthatjuk.

A két szimpozionon hangsúlyozódott annak szükségessége, hogy az ipar vezető szervei megismerjék az ergonómia alapelveit, s ily módon megkönnyítsék egységeikben az ilyen irányú tudományos tevékenység megszervezését (*Viața economică*, 1968. 9).

*

Úgy véljük, hogy ma az országunkban folyó ergonómiai kutatások fejlesztése bizonyos szervezeti jellegű intézkedéseket igényel, éspedig: 1. az egész nemzetgazdaságra szétágazóan olyan *központi szerv* kialakítását, amely a kutatások fő vonalait meghatározza és az országos ergonómiai kutató tevékenységet összehangolja; 2. időszakos *ergonómiai közlemények* kiadását, valamint a belföldön és külföldön megjelent ergonómiai munkák hozzáférhetővé tételét szakembereink számára; 3. egy egész sor diszciplínában — de különösen a pszichológiában — a *szakemberek* számának növelését; 4. olyan szakosított vállalatok létesítését, amelyek pszicho-fiziológiai kutatásokhoz szükséges *felszereléseket* állíthatnak elő.

Összegezésül: a munkatermelékenység növeléséért és a munkakörülmények jobbátételéért a gépesítés és automatizálás minden szintjén az ember—gép rendszer megjavítása döntő tényező országunk műszaki-tudományos haladásában.

Asztalos Sándor művészfotója

A dogmatikus romanticizmus már alaptermészetéből eredően is rózsaszínben látja a társadalom problémáit, szeret antirealista modellekben gondolkodni. Úgy véli, hogy a szocializmusban automatikusan megszűnik a bűnözés, csak elvétve, véletlenszerűen fordulhatnak elő törvényszegések. Ez a társadalmi valóság sokrétű, bonyolult mozgásmechanizmusa előtt értetlenül-szemérmesen szemet hunyó, merev felfogás abból a voluntarista képzelgésből indul ki, hogy a szocialista termelési viszonyok közepette az állampolgárok magas szintű tudata két-három évtized alatt általánossá válik az egész társadalomban, s ennek nyomán gyorsan felszámolódik a kriminalitás.

Erre a hamis feltételezésre a mindennapi élet rácsafol: törvényszékeink gyakorlata bizonyítja, hogy még elég gyakran vannak nálunk is sikkasztások, lopások, betörések, huligán cselekedetek, sőt olykor emberi élet ellen elkövetett bűntettek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szocialista társadalmi rend szerkezete és a bűnözés között lényegi összefüggés állna fenn. Csupán arra a marxista filozófiai igazságra figyelmeztet, hogy a kriminalitás a szocializmusban is társadalmi körülmények determinálta jelenség, s objektív és szubjektív feltételek összjátékának következményeként alakul ki. A tudományos, realista társadalomszemléletnek tehát számolnia kell azzal, hogy szocialista építésünk mai szakaszában is vannak, létrejöhetnek olyan okok és feltételek, amelyek bűnözésre csábíthatnak. Más szóval a szocializmusban sem szűnnek meg spontán módon a krimogén, bűnözésre hajlamosító tényezők. Statisztikai adatokra támaszkodva a marxista kriminológusok joggal állapítják meg: az átmeneti társadalomban a bűnözés növekedése, csökkenése és stagnálása váltogatja egymást. A megvitatásra bocsátott új Büntetőtörvénykönyv-tervezet is számot vet a valóság tényeivel, amikor a bevezető részben leszögezi: „Társadalmi rendünk feltételei között, amikor az ország gazdasági haladása és az egész nép jólétének emelése a szocialista tulajdon gyarapodásától és megszilárdításától függ, e tulajdon megvédelme valamennyi honpolgár alapvető kötelessége. Mindaz, ami csorbítja az állami vagy a szövetkezeti tulajdon, népünk odaadó és önzetlen munkájának eredményeit, a dolgozók, a szocialista társadalom érdekeit sújtja. Éppen ezért a Büntetőtörvénykönyv tervezete kifejezésre juttatva ezeknek az érdekeknek a védelmét, megfelelő büntetéseket ír elő a tolvajok és a sikkasztók ellen, mindazok ellen, akik tékozzolják a közös vagyont, vagy hanyagul kezelik azt.

...büntetéseket ír elő az egyén élete, testi épsége, szabadsága és méltósága ellen, a honpolgárok munkával szerzett személyi vagyona ellen irányuló cselekményekre.“

Ha társadalomépítésünkben a mechanikus-dogmatikus nézetek érvényesülnének, akkor már nem is volna szükség bűnüldözésre, büntető szankciókra, átnevelésre. A Tervezet szövegéből is világosan kitetszik

azonban, hogy az új szocialista intézmények, az új szocialista tudat kialakulása a régivel szembeni szüntelen harcban megy végbe. „Ezzel elmentmondásos helyzetek keletkeznek, amelyek mind objektív, mind szubjektív vonatkozásban bűnözésben realizálódó konfliktusokat produkálhatnak” — állapítja meg egy szakíró.

De mik is ezek a konfliktusos helyzetek, társadalmi életünkben milyen krimogén tényezők hathatnak még? Nehéz erre a kérdésre szociológiai, lélektani és kriminológiai szempontból egyaránt hiánytalanul válaszolni. A bűnözés okainak feltárása részletekbe menő, minden egyedi esetet feldolgozó munkát igényel. Hiszen minden bűncselekményt más és más tárgyi és személyi körülmények között követnek el, nem is szólva arról, hogy egy-egy konkrét ügyben is bonyolultak az összefüggések. Ez érthető, mert minden egyén — akár gazdagon kibontakozott, akár alacsony fokon megrekedt személyiség — külön világ. Nincs két ember, akinek élményrétegződése, érzelmi élete, temperamentuma, jellemképlete, tudati szintje mikroszkopikus pontossággal azonos volna. Mindaddig tehát, amíg a szociológusok, kriminológusok, pszichológusok, elmeorvosok, statisztikusok interdiszciplináris együttműködésén alapuló (s hazai viszonylatban életrehívandó) bűnözés-szociológia nem végez tudományos vizsgáladásokat, s nem ad szintetikus helyzetképet, addig kockázatos szörványos — és mindig egyedi sajátosságokkal átszótt — esetekből általános érvényű következtetéseket levonni.

*

Jogalkalmazásunk szakembereinek tapasztalatai és pszichológusok véleménye alapján talán mégsem érdektelen a bűnözés okainak néhány gyakrabban előforduló, tapasztalatilag észlelt csoportjára felfigyelnünk.

Az összes bűnesetek zömét nálunk még mindig a közvagyon ellen irányuló bűntettek alkotják. Sőt, az utóbbi években a tolvajok, sikkasztók, csalók száma emelkedő irányzatot jelez. Ezért a bűnözés etiológiájában elsősorban e törvénysértések okait kell keresnünk. Ha tekintetbe vesszük, hogy a társadalmi tulajdon elleni bűntettek nagy részét nem visszaeső, hivatásos bűnözők követik el, hanem olyan egyének, akik bizonyos körülmények között első ízben, alkalmyszerűen kerülnek súlyos vagy kevésbé súlyos összeütközésbe a Büntetőtörvénykönyv paragrafusaival, akkor az anyagi-társadalmi okok primátusa nem vitatható. Bíróságaink ítélő-tanácsai gyakran találkoznak az anyagiasság, gyors meggazdagodási vágy s ennek törvénytelen kielégítésére irányuló mesterkedések eseteivel. Ugyanis nagyon ritkán fordul elő, hogy valaki azért károsítsa meg a közvagyon, mert munkája javadalmazásán alapuló költségvetése nem biztosíthatta volna a létfenntartáshoz szükséges minimális lehetőségeket.

Az emberi természet azonban nem békél meg minimumokkal. A szocializmus örvendetes, egészséges jelenségei közé tartozik az igények szüntelen növekedése. Anyagi-civilizatorikus és kulturális téren egyaránt. Am az igények kielégítésének mértéke és üteme a szocializmusban a társadalom javára végzett munka mennyiségéért és minőségéért járó törvényes jövedelemtől függ. E tekintetben a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerint történő rétegződésnek gazdasági determináló ereje van. Eleve szoros korlátok közé zárja az igénykielégítés lehetőségeit, meg-

szabja az egyéni és családi költségvetés kereteit. Kétségtelen, hogy egy 1200—1500 lejes jövedelmű vállalati könyvelő, pénztárnok, belső pénzügyi ellenőr, raktárnok vagy anyagbeszerző lényegesen kisebb mértékben elégítheti ki igényeit, mint a havi 3500—4000 lejessel javadalmazott gyárigazgató vagy főmérnök. Az igények viszont már sokkal nehezebben — s elvben nem is — hierarchizálhatók. Az ésszerűség határai között jelentkező igények terjedelme és szintje sem jogi-adminisztratív, de még tudati ráhatással sem szabályozható. Senki sem tilthatja meg a könyvelőnek, hogy ne kívánjon magának lakályosan berendezett otthont, mosógépet, hűtőszekrényt, tévé-készüléket, sőt — horribile dictu — még autót is. De a kisebb-nagyobb fizetésű alkalmazott mindezt vagy mindezeknek egy részét csak rendkívül szoros költségvetési megszigorításokkal, más szükségletek kielégítéséről való lemondással, gyakran messzi távlatban szerezheti meg. Világos, ez egymagában, sajátos szubjektív körülmények közbejárás nélkül még nem vezet törvényszegéshez, de a morálisan ingatag emberben mocsorogni kezdhet a kísértés ördöge. Pillanatra se feledjük, hogy szocialista társadalmunk sok milliós népességéhez viszonyítva a törvényszegők elenyésző hányadot képviselnek. De bennünket éppen az érdekli, hogy e kis töredék esetében milyen okok váltják ki a társadalmi inadaptációnak is felfogható bűnözés jelenségeit.

Ám, fürkässzük tovább képzelt emberünk gondolatmenetét. Mit lát, ha maga köré néz? Különböző jelenségeket. Például azt, hogy vannak nála szűkösebben élők, de bőven akadnak olyanok is, akik háztartásuk gépesítésén már rég túl vannak, s már ilyen vagy olyan típusú autón száguldoznak. De az is feltűnik neki, hogy a nála kisebb fizetésű szomszédja éppen most cseréli ki régi bútorait új garnitúrával, és ő, ha megszakad is, képtelen előteremteni a megrozszant kanapé javítására szükséges pénzt. Persze, a szomszédnak könnyű: fodrászüzletben dolgozik, dől zsebébe a borraival. Kitesz egy második fizetést, meg aztán gyerekek sincs. De egy könyvelőnek ki ad borraival? Az irodában nincs második fizetés. Legfeljebb néha negyedévi prémium. Itt akaratlanul is felmerül a kérdés: nem szorul-e revideálásra az a gyakorlat, amely szerint pincérek, borbélyok, fodrászok és más szolgáltatást végzők javadalmazását eleve abból a feltételezésből kiindulva szabják meg, hogy hát úgymint pótolhatják borraivalókból.

Emberünk akarva-akaratlan tűnődni kezd. Sok minden megfordul a fejében. Végül is odalyukad ki, hogy a hivatali előléptetéstől nem várhat sokat, az osztályon teljes a létszám. Igaz, egy-két év múlva számíthat rá — osztályvezetője határozottan megígérte —, hogy magasabb fizetési kategóriába javasolja. Havi 150 lejt hoz ez majd a házhoz. Nem sok, de jó, hogy megbecsülik az ember munkáját. Gondolt már arra is, hogy beiratkozik levelező hallgatónak közgazdaságira. Aztán lemondott róla, negyven felé már nehéz az ilyesmi. Az irodában tehát nagyobb kilátásai nincsenek, nyugdíjazásig ott maradhat a könyvelőségen. Meditálásai közben rádöbben: különbség mutatkozik az ambíciók és a lehetőségek között. Nem lévén sem közgazdász, sem szociológus, nem képes kielégítő magyarázatot találni. Nincs tisztában a szocializmus fejlődésének objektív törvényszerűségeivel. Nem érzékeli a logikus kapcsolatot saját életszínvonalának emelkedése és a közvagyon gyarapodása között. S az is kiesik figyelméből, hogy a szocializmusban a társadalom

Javára végzett munka mennyisége és minősége szabja meg a javadalmaszást. Értelmét nem foglalkoztatják a fejlődés távlatai. Tudata csak a tényeket regisztrálja.

Nem is kell különösebben bizonygatni, hogy a szocialista viszonyok között is fennálló anyagi egyenlőtlenségek, a különböző boldogulási lehetőségek észlelése zavarólag hat sokak érzésvilágára, mentalitására, módosíthatja világnézetüket, gyengítheti morális tartásukat. Ehhez még vegyük hozzá, hogy sok kisebb sikkasztó és tolvaj embertársától soha nem venne el semmit, de az államot elvont fogalomnak tekinti, amelyről csak hallani és olvasni lehet, de kézzel foghatóan érzékelni nem. Nos hát egy ilyen láthatatlan fantomtól miért ne lehetne néhány zsák cementet elemelni, miért ne lehetne belemarkolni a kasszájába... úgyis annyi van neki mindenkől. Egyes hanyag, felelőtlen alkalmazottai hagyják például, hogy ősszel a vasútállomásokon eső verje-rothassza azt a temérdek kukoricát.

Mennyi fonákságot, hanyag gazdálkodást, kirívó protekciózást, hivatali packázást, hatalommal való visszaélést, jogtalan előnyszerzést tapasztalhatott a kis dézsmáló, mielőtt bíróság elé állították volna. A szocialista törvényesség megsértésének eseteit is láthatta, vagy hallhatott ilyenekről. Szerte az országban hány százezren rágódnak ezeken a problémákon. S közöttük nem egy a gyöngye jellemű ember, aki adandó alkalmmal hozzányúl a társadalmi tulajdonhoz.

A Központi Bizottság június 19-i plenáris ülésén tartott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs a közvagyon dézsmálóival, a törvénytelen jövedelemre vadászókkal szemben méltán hangsúlyozta: „Az egyik szociális probléma, amely szintén foglalkoztatja a pártot és az államot, a jövedelem aránytalansága, ami a törvénytelen tevékenységből, vagyis abból fakad, hogy számos egyén spekulációt folytat, s főleg a közvagyon rovására elkövetett bűncselekményekből származik. Vannak emberek, akik méltán váltják ki a honpolgárok jogos felháborodását azzal, hogy összehasonlíthatatlanul többet költenek, mint amennyit becsületes munkával megkereshetnek, mint amennyit a társadalmi ranglistán betöltött funkciójuk nyújt. Kétségtelen, hogy a többletjövedelem, amelyre ezek szert tesznek, a rendszerünk társadalmi viszonyait jellemző normák megszegéséből, a szocialista etika elveinek és a nép általános érdekeinek megsértéséből származik.

Ahhoz, hogy felszámoljuk a tisztességtelen meggazdagodásnak ezeket a forrásait, s főleg a lopást és a sikkasztást az állami vagyonból, ahhoz, hogy megakadályozzuk bármilyen meggazdagodást a társadalom hasznára végzett munkán kívül, erősíteniünk kell bírósági és milícia szerveink tevékenységét, s fokoznunk kell a közvélemény szerepét a társadalmi életben, növelnünk kell a dolgozók éberségét és kombattivitását, fejlesztenünk kell a társadalmi ellenőrzés különböző formáit.“

Szocialista társadalomépítésünk e jogos követelményeit a Nagy Nemzetgyűlés júniusi ülésén közmegelegedésre már törvényerőre is emelte.

*

A kriminalitás összetett társadalmi-pszichikai jelenség. Durva szimplifikálás volna egyetlen okra visszavezetni. Minden bűncselekmény mögött több ok, az okok láncolata, egész összefüggési rendszer húzódhat

meg. Gondoljunk csak arra is, hogy az emberben különböző vágyak, óhajok, hajlamok élnek — lappangó vagy virulensebb módon. Ezek közül említsünk meg kettőt: a könnyen megszerezhető előnyök és a társadalmi presztízs utáni vágyat. Hiába is tagadnók (a pszichológia ügyis ránkolvasná), egyesek hajlamosak arra, hogy munka és különösebb erőfeszítés nélkül anyagi javakhoz jussanak. Évezredek során mélyen az idegekbe fészkelte magát ez a vágy. (Ezzel kapcsolatban jegyezte meg tréfásan egyik tekintélyes büntetőjogászunk: „Kissé mindannyian a Büntetőtörvénykönyv árnyékában élünk.”) Tréfa ide, tréfa oda: az ember e mélyen begyökerezett szerzési ösztöne, ha nem működik kellő hatékonysággal a második jelzőrendszer — a tudat — szintjén kialakult társadalmi gátlásmechanizmus, csábító helyzetekben bűncselekményben juthat kifejezésre. Jó és rossz irányt szabhat emberi cselekvéseknek a társadalmi presztízstre törekvés. Szinte második természetünk az elismerés, a személyünk iránt megnyilvánuló megbecsülés óhajtása. C. Wright Mills jeles amerikai szociológus *Az uralkodó elit* című munkájában idézi John Adams mélyenszántó megállapítását: „A vágy mások megbecsülése után olyan valódi igénye az emberi természetnek, mint az éhség — és a világ mellözése és megvetése éppoly keserű fájdalom, mint a köszvény vagy az epekó...“

Mi köze van ennek a bűnözéshez? Látszólag és a felszínen kevés, de ha a tudat és tett közötti pszichikai összefüggés nyomvonalán közelítjük meg a problémát, akkor már fontos áttételes kapcsolatokra bukkanhatunk. Mert nézzük csak. A társadalmi presztízsnak roppant széles a skálája: egy hűtőszekrény birtoklásától vagy egy telefon-előfizetéstől egészen a magas közbiztonsági tisztviselésig, a tudományos vagy művészi hírnévig. A mi esetünkben maradjunk csupán az alsóbb régiókban. Társadalmunkban elvileg a munka egymagában is presztízst jelent. A szocialista morál értékrendszere szerint az ember megbecsülésének fő kritériuma az, hogy képességeihez mérten becsületesen dolgozik. Következésképpen minden dolgozónak van társadalmi presztízse. Az életben azonban ezzel az elvont presztízsz-minimummal csupán nagyon kevesen érik be. Az emberek nagy része szeretne több lenni vagy többnek látszani, mint ami. Ezt empirikusan is könnyű felmérni. János bácsi egy jobb, különlegesebb pipára vágyik, mint amilyen a szomszédjáié. Ezzel felkeltené, maga felé irányítaná az ismerősök figyelmét: valamivel kitűnne. Vigyázat: János bácsi azzal, hogy szebb pipát vásárol, még nem lesz bűnöző, de ha valaki a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye szerint kijáró presztízst fékezhetetlen türelmetlenséggel szeretné megtoldani egy divatosabb márkájú autóval, s erre törvényes jövedelme belátható időn belül nem ad lehetőséget, az már esetleg könnyen a bűnözés útjára léphet. Az anyagi eszközökkel és személyi képességekkel összhangban nem álló — s gyakran vulgárisan értelmezett — presztízsz hajszolása, hiúsági hajlamok, feltűnési viselkedések kiélése a szocializmusban is tapasztalható jelenség, s krimiogén hatásával még sokáig számolhat a tudományos társadalomszemlélet.

A kriminológiai szakirodalom és a gyakorló bírák egyaránt az alacsony kulturális színvonalban látják a bűnözés egyik jellegzetes okát. Bíróságaink tapasztalata szerint a becsületsértések, súlyos rágalmozások, a testi sértések, a garázdaságok jelentős hányada műveletlen, ala-

csony iskolai végzettségű egyének rovására írható. Más szocialista országok tapasztalata is erre utal.

Közismert a túlzott alkoholfogyasztás, a szenvedéllyé vált iszákosság krimogén jellege is. Egyrészt abban az értelemben, hogy a részeg ember kevésbé ura indulatainak, elevenbe, holtba beleköt, s garázdálkodása során könnyen gyilkossá is válhat. Másrészt az alkohol megzavarja a gátlásmechanizmus működését, csökkenti a felelősségérzetet, aláássa a morális ellenállást. Egy postatisztviselő naponta két deci rum árát lopta el a kezelésében levő közpénzből. Évekig folyt ez így, míg a napi 8—10 lej sok ezres hiányra duzzadt fel. Átkos szenvedélyéért néhány évi szabadságvesztéssel kellett fizetnie.

A rendezett, harmonikus családi életet élő ember félti közvetlen hozzátartozóit, következképpen cselekedeteit alaposabban megfontolja. Más a helyzet azonban a felbomlott vagy széthullásnak indult családi közösség esetében. Ilyenkor rendszerint a költségvetés is felborul, s ha az egyensúlyt nem lehet többletmunkával helyreállítani, könnyen erkölcsi rövidzárlat következhet be. S ennek tözsomszédságában ott van a bünözés. Csak megfelelő alkalom kell hozzá. Különben is, az alkalom magában hordhatja a közvagyon megkárosításának potenciális lehetőségét. Ezt a népi bölcsesség is jelzi, amikor azt mondja: alkalom szüli a tolvajt. Tiberiu Bogdan bünügyi pszichológiai jegyzeteiben hivatkozik Erich Wulffen kriminológus megállapítására, aki szerint vannak foglalkozások, amelyek bünözéshez vezetnek. Főleg kereskedők, hivatalnokok, postások vannak kitéve a csábításnak. Vagyis olyan személyek, akikre anyagi javak kezelését bízták. Természetesen, itt is óvakodnunk kell az általánosítástól, annál is inkább, mert a gyakorlatban az ilyen foglalkozásúak elenyésző hányadánál következik be morális rövidzárlat.

A hivatásos, visszaeső bünözök társadalmi képlete egyszerűbb, mint az alkalmoszerű törvényszegőké, noha pszichológiai vagy elmekörtani szempontból érdekes anyagot szolgáltathatnak, különösen, ha egyéni életútjukat vizsgáljuk. Erich Wulffen, szerint a hivatásos bünözöket általában az állandó, társadalmilag hasznos munkára való pszichikai képtelenség jellemzi. Ez a képtelenség negatív magatartással párosul mindazokkal szemben, akik szervezett termelőtevékenységet végeznek. A hivatásos bünözőknél az állandó elfoglaltságot jelentő munkával szemben jelentkező megvetés örökös nyugtalanságot idéz elő, és a szüntelen ingerlékenység állapotában élnek. Beidegződéseik, megrögzött szokásaik társadalomellenes tartalmat hordoznak. A gyökerek itt gyakran a gyermekkorba, züllött családi életbe, bünöző környezetbe nyúlnak vissza, vagy esetleg öröklött idegrendszeri, agyfiziológiai sajátosságok hajlamosították őket kedvezőtlen körülmények között.

A bünözés statisztikai képét valamelyes mértékben rontja a büncelemekmények formális értelmezése. Olykor előfordul, hogy bünüldöző szerveink és bíróságaink a közvagyon kárára elkövetett büntettnek minősítenek olyan ügyeket, amelyekben a vádlott nem okozott kárt. Senki sem vitatja, hogy a társadalmi tulajdont védeni kell, kellő körültekintéssel és kellő szigorral. Viszont éppoly igaz: szocialista demokráciánk további fejlődésének nem kedvez, ha a dogmatikus fetiszizálás szemlélete mesterségesen kreál bünpereket. E tekintetben nagy nyomatókkal esik latba bíránk felkészültsége. S a tapasztalat szerint ez egyes esetekben

még nem kielégítő. Tudott dolog, hogy a szakmailag jól képzett, filozófiailag és lélektanilag is művelt bíró bölcsebben ítél, mint az ilyen kvalitásokkal még nem rendelkező vagy a fásult bürokratikus gyakorlatba süppedt társa.

*

Kétségtelen, a szocializmusban még van és lehetséges bűnözés. De egy másfajta dogmatizmusba esnénk, ha nem vesszük tudomásul, hogy a szocialista építés éveiben a tömegek tudatában és állampolgári magatartásában számottevő pozitív változások következtek be. Ma már nem abban a társadalmi közegben élünk, mint húsz esztendővel ezelőtt. A marxista filozófia koncepciója alacsonyabb vagy magasabb fokon gazdagította, humanizálta a nép tudatvilágát. Elévülhetetlen érdeme ez a párt következetes nevelőmunkájának. Persze, azért, hogy a szocialista etika normái ösztársadalmi viszonylatban és külön minden honpolgár tudatában uralkodóvá válhassanak, még sokat kell fáradoznunk. Ebben nélkülözhetetlen fegyverünk a valóságtól nem riadozó, elmélyült, tudományos társadalmi önismeretünk. A bűnözésre távlatilag a végső csapást nem a bűnüldöző szervek mérik, hanem a sokoldalúan kifejlődött, magas szintű tudat.

Kozma István: Nagybányai utcarészlet

Századunk — a tudományos gondolkodás forradalmának százada — örökértékű felfedezések hosszú sorával vitte előre az emberiséget. Egyeseken, mint a magenergiák felszabadításán, a Föld gravitációs teréből való kitörésen jóformán már túlléptünk, másokhoz, így az élet szintéziséhez, emberi agy tervezte élő szervezet felépítéséhez most készülődik a tudomány.

A kutatás jelenlegi szakaszában viszonylag egyszerű biológiai szintézisek a vírusok életműködésének lemintázása révén remélnek előrehaladni a kísérletezők. Kortárs voltunk ezekkel az összefüggéseiben és távlatában beláthatatlan kutatásokkal, tájékozottságra és józan ítéletre kötelez az elért eredmények, de a napisajtó, rádió és televízió egyre gyakoribb idevágó híreivel szemben is.

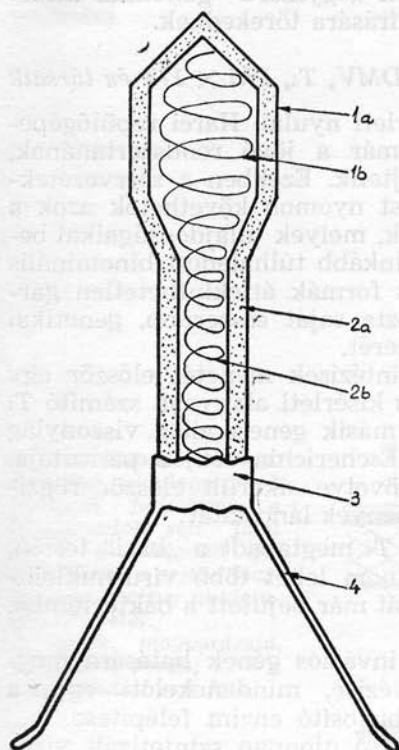
A pillanatnyi helyzet valós felméréséhez villanófénybe kell állítani a vírusgenetikának mint a szintetikus élet felé törő első számú segédtudománynak néhány előremutató kísérletét és felfedezését, mindennek előtt az „in vivo” zajló és már „in vitro” is megvalósított vírusszintéziseket, valamint a legújabb eredményeket: az „élet programjának újírását” a mesterséges környezetben megvalósított nukleinsav-szintézist.

Az élet lényegének megértéséhez a tudománynak elkerülhetetlenül végig kell járnia az egyszerűtől a bonyolult felé vezető hosszú utat. A legegyszerűbb ismert élő szervezetek a vírusok. Milliméter milliomodré-szével mérhető testük holdszondát idéző képe hovatovább hozzátartozik a mai ember világhképehez, szerkezetük megismerése óta elcsitulnak a vírusok élőlény-voltát kétségbe vonó viták.

Világossá vált, hogy esetükben az élet végtelenül egyszerű, vagy talán a (vissza)fejlődés során mérhetetlenül leegyszerűsödött szervezeteivel állunk szemben, olyan testekkel, melyek a védekező és szaporítóképessegen kívül szinte semmilyen életműködésre sem alkalmasak. Testük egyszerű fehérjeburka félelmetesen egyoldalú biológiai programot, az élet normális szintéziseit felborító vírus-nukleinsavakat védelmezi, néhány csökevényes primitív „szervük” kivétel nélkül ennek a nukleinsav-készletnek a célbajuttatását szolgálja. Tapadó és védőszerveiken, valamint nukleinsavaikon kívül semmilyen energiaátalakító, biológiai munkavégző molekuláris rendszerrel nem rendelkeznek, életműködéséhez a parányi test nem raktároz és önállóan képtelen felvenni energiát. Élettelen környezetben molekulaszervezetei kristályrendszerbe merevednek mindaddig, amíg aktív és belső programjának megfelelő élő anyaggal nem kerül közvetlen kapcsolatba. Sejtekbe szervezett „működő” biomolekulák energiája azonban bármikor aktiválhatja a látszólag élettelen kristályokat; a vírus alapfonaival rögzíti magát a sejtfalak (akár éppen egy baktériumsejt) felületén, bazális korongja fellazítja a sejtmembrán molekulahártyáit, a „buzogánynyél” proteinburka összerándul és a vírus fejrészéből a megtamadott sejt molekulái közé kúszik, a protoplazmába fecskendeződik a vírusnukleinsav — egy molekuláris biológiai puccskísérlet diktatórikus programja.

A támadást követő események láncozatát, a sejt élő rendszerének fokozatos dezorganizálását, jól példázza egy, a városállamok életét idéző hasonlat. Védőfalakkal kerített városban zavartalanul zajlik a lakosság megszabott élete. Műhelyek dolgoznak a polgárok ellátására, kereskedők hozzák-viszik a mindennapok nélkülözhetetlen termékeit, a központból hagyományokhoz ragaszkodó városi tanács irányítja a közösség minden mozdulatát. Hirtelen jól felfegyverzett katonaság töri át a falakat, ke-

A T_4 bakteriofág vázlatos rajza. 1. Fejrész. 2. Farokrész. 3. Alaplemez. 4. Tapadófonalak; a) fehérjeburok, b) nukleinsav-készlet

1. ábra

resztülszáguld az utcákon, megszállja a városházát, gúzsbakóti a városatyákat, és ellentmondást nem tűrő új életrendet kényszerít a lakosságra. Ettől a pillanattól a városban minden az agresszorok érdekeit szolgálja, a műhelyekben csak fegyver és csak számukra készül, az élelmiszert csak ők élük fel, az anyák csak janicsárokat szülnék. Megbénul a kereskedelem, a lakosság pusztul, mígnem a szétzilált város falait le nem rombolják az elszaporodott támadók, melyek aztán új városok feldúlására rajzanak szét.

A párhuzam hibái ellenére jól példázza a vírus-támadás egyes mozanatait: a sejt üzemére utalt vírus áttöri a sejtfalakat, blokája a sejt kromoszóma-állományának néhány kulcsfontosságú génjét és saját regulátor-génjeivel kívánt irányba tereli a sejtben zajló szintéziseket. Ez számára annál könnyebben megvalósítható, mivel (mint arról az utóbbi időben már annyiszor szó esett) az élet programja, a genetikai kód min-

den élőlényben azonos elemekből épül fel; a kromoszómafonalak nukleinsav-láncában általában adenin-, guanin-, citozin- és timinmolekulák rejtjelzik a bioszintézisekhez, energetikai folyamatokhoz szükséges információkat minden élő rendszerben. Különbségek nem a felhasznált anyagokban, hanem az üzenet nagyságában, szerkezetében vannak; az emberi kromoszómák információ-mennyisége könyvtárnyi a vírusgének néhány „mondatos” üzenetéhez viszonyítva.

A kutatók pillanatnyilag csak a vírusok „egyszerű” genetikai információinak felderítésére, kiolvasására és újraírására törekednek.

DMV, T₄, Phi × 174 és társaik

A vírusok a molekuláris genetika kísérleti nyulai. Harci repülőgépet vagy radarállomásokat idéző neveik már a jövő rendszertanának, a numerikus taxonómiának térhódítását sejtetik. Ezekben a szervezetekben ugyanis, egyszerűségük miatt már most nyomon követhetők azok a genetikai DNS-molekulaszerkezeti változások, melyek tulajdonságaikat befolyásolják, és így a klasszikus, már egyre inkább túlhaladott binominális elnevezések, a fajok, alfajok, varietások és formák áttekinthetetlen garmadája helyett a vírusrendszerben kidolgozta saját ésszerűbb, genetikai elveket is tekintetbe vevő elnevezérendszerét.

A legegyszerűbb komplex biológiai szintézisek menetét először egy bonyolultabb vírus, az immár hagyományos kísérleti alanynak számító T₄ bakteriofág esetében tisztázták. A T₄, egy másik genetikailag viszonylag jól ismert szervezetnek, a kólibacilusnak (*Escherichia coli*) a parazitája. Kólibacilusok mesterséges fág-fertőzését követve sikerült először rögzíteni az időben egymást gyorsan követő események láncolatát.

Negyven másodperccel azután, hogy a T₄ megtapadt a „baci” testén, a baktériumszuszpenzió folyadékfázisában nem lehet több vírusnukleinsavat kimutatni. A fág genetikai anyaga tehát már bejutott a baktériumba. A kóli önálló fehérjeszintézise megáll.

Egy perc elteltével a befecskendezett inváziós gének hatására megindul a kóli-sejtben a vírusfehérjék szintézise, mindenekelőtt egy, a vírus-DNS megkettőződését, szaporodását biztosító enzim felépítése.

Öt perc múlva működésbe lépnek az első újonnan szintetizált vírus DNS-molekulák.

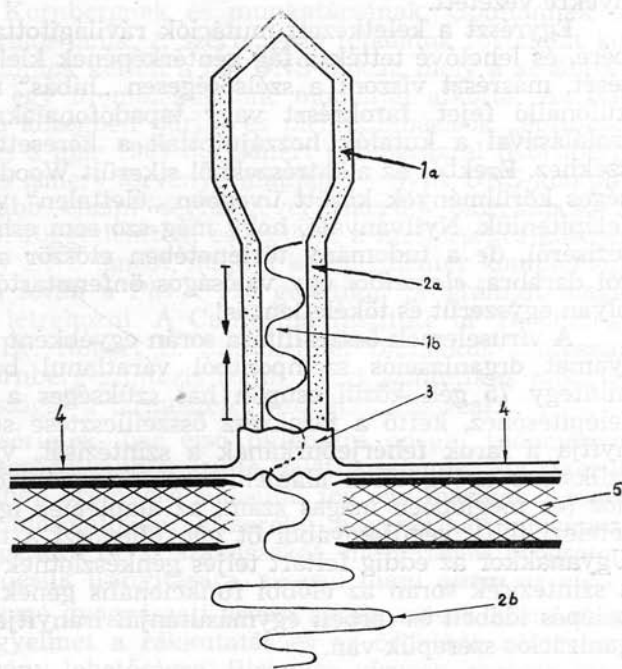
Nyolcadik perc: újabb géncsoport aktiválódik a fág DNS-láncában és hatása alatt a baktériumsejtben megkezdődik a vírus feji és farki része burkolófehérjéinek szintézise.

A 13. percben befejeződik az első sejten belül született fág teljes biológiai „összeszerelése”. Közben a vírusszintézisek molekulaláncainak futószalagjáról megszakítás nélkül újabb és újabb alkotóelemek válnak le és szerveződnek vírussá. A folyamatos szintézisek hatására, megközelítőleg a 24. percben, a fágok funkcionálisan telítik a sejtet. Ekkor újabb gén kapcsol szintézisre, új enzim születik, mely most már belülről támadja a tönkretett kólibacilus sejtfalát, felbontja a sejthártyát és alig 25 perccel a „támadás” után új fertőzésre szabadítja a felszaporodott fág-sereget.

Ennek a szintézisnek a követése — mely lényegileg minden vírusfertőzésnél azonos — nem maradt csupán látványos kísérlet, öncélú tudományos bravúr. Az észlelések nyomán olyan természetes kísérleti „berende-

zés" került a kutatók kezébe, mely végső soron igen lényeges részletek megértéséhez vezetett. Egyebek mellett kimutatható volt, hogy a fág különböző elemei nem folyamatosan épülnek szervezetté, nem szövetszerűen szövődnek össze, hanem több párhuzamos, elemeiben független szintézis folyik, melyről a vírus-, „alkatrészek“ komplex molekulái „összeszerelésére“ készen kerülnek le. A folyamat maga magát kínálta modellálásra és a vírusalkatrészek mesterséges összeszerelése is eredményesnek ígérkezett. Probléma maradt viszont a különálló néhány ängströmnyi víruselemek izolálása.

A vírustámadás vázolata: a vírus alaplemezőnek enzimeji fellazítják a megtámadott sejt falát és az összehúzódó fehérjeburok a sejtbe fecskendezzi a vírus nukleinsav-készletét.

A jelek magyarázata, mint az 1. ábrán; 5. = a megtámadott sejt fala.

2. ábra

Összeszerelt vírusok

A kutatás nem ismerheti a lehetetlenségeket. Ha a T_4 bakteriofág 3000 ängströmnyi mérete, DNS-fonalában sorakozó viszonylag bonyolult génlánca számos kezdeti lépéshez még túlságosan bonyolult volt, a DMV, a dohánymozaik-vírus (melyen egyébként Ivanovszkij 1892-ben először sejtette meg ezeknek a baktériumoknál jóval kisebb szervezeteknek a létét) mindössze 150 Å méreteivel számos értékes felismerésre adott lehetőséget. A DMV fehérjeburka alatt egyszerű ribonukleinsavszálalon mindössze 5–6 gén foglal helyet, mely megfelelő számú protein szintézisét irányítja. Az ötvenes évek közepén a dohánymozaik-vírussal végzett kísérletek alapján már teljes bizonyossággal állítani lehetett, hogy a szintézisekért egyedül a ribonukleinsav a felelős, valamint hogy az elkészült fehérjemolekulák szerkezete elegendő információt tartalmaz ahhoz, hogy önmaguktól, külső segítség nélkül burokká, vírushüvellyé szerveződjének.

Gyakorlatilag ezek a megállapítások tették lehetővé, hogy W. B. Wood

és R. S. Edgar a California Institute of Technology kutatói „szétszereljenek“, majd elemeiből ismét összeállítanak vírusokat. A kísérleti alanyok ismét a T_4 fágok voltak. Mint minden élőlény, a T_4 is változó, a fágok között is fellépnek mutációk, melyek hibás DNS-szerkezete rendellenes, hiányos szintézisekhez, „torzszülött“ bakteriofágok keletkezéséhez vezetnek. Fej vagy farok nélküli vírusok, tapadófonalak vagy a bazális korong hiánya, csökkent fertőzőképesség, rendellenes fehérjeburok felépítése és sok más hibalehetőség lehet a génmutációk megannyi következménye. Ezeknek a mutációknak a vizsgálata fontos további eredményekre vezetett.

Egyrészt a keletkezett mutációk rávilágítottak az egyes gének szerepére, és lehetővé tették a fág géntérképének kielégítő pontosságú elkészítését, másrészt viszont a szélsőségesen „hibás“ mutációk kiválogatásával különálló fejet, farokrészt vagy tapadófonalakat szintetizáló mutánsok izolálásával a kutatók hozzájutottak a keresett különálló vírusalkatrészekhez. Ezekből az alkatrészekből sikerült Woodnak és Edgarnak mesterséges körülmények között üvegben „élettelen“ víruselemekből élő vírust felépíteniük. Nyilvánvaló, hogy még szó sem eshetett az élet valódi szintéziséről, de a tudomány történetében először sikerült felépíteni darab-ról darabra, *elemeiből* egy valóságos önfenntartó, élő rendszert, ha mégolyan egyszerűt és tökéletlent is!

A víruselemek összeállítása során egyébként az is kiderült, hogy a folyamat organizációs szempontból váratlanul bonyolult. Az azonosított mintegy 75 gén közül csupán hat szükséges a fejrész fehérjeburkának felépítéséhez, kettő a farokrész összeillesztése során aktiválódik, öt irányítja a farok fehérjeburkának a szintézisét, viszont 14 gén működése szükséges az egyetlen alaplemez, a vírus támadópontjának kialakulásához (ez meglepően magas szám, az alaplemez igen bonyolult szerkezetét tételezi fel!), végül további öt gén ellenőrzi a tapadófonalak felépítését. Ugyanakkor az eddig feltárt teljes génkészletnek több mint a fele, 42 gén a szintézisek során az előbbi funkcionális gének működését, a működésbelépés időbeli és térbeli egymásutánját irányítja — *regulátor gének*, organizációs szerepük van.

Mesterséges nukleinsavszintézis?

A molekuláris genetika és a víruskutatás számtalan kísérlete bizonyítja már, hogy élő rendszerben a nukleinsav-fehérje első eleme határozza meg a másodikat; a nukleinsavlánc programozza az (enzim)fehérje-szintéziseket. Elképzelhetetlen tehát bármilyen élő rendszer felépítése azelőtt, mielőtt megtanulnók előállítani, irányítani és kezelni ezt a nukleinsav-programot. Az élet programvezérlésének mesterséges megvalósításával a nukleinsav-szintézisekkel kapcsolatban napjainkban legtöbbször Artur Kornberg neve bukkan fel, azé a kutatóé, aki éppen a DNS-kutások jutalmaként kapott a közelmúltban Nobel-díjat.

Kornberg 1961-ben írta meg könyvét a DNS enzimatikuss szintéziséről. Eredményei — nukleinsavlánc-szintézisét irányító enzim izolálása kólibacilusból, a szintézis segédanyagainak, az építőrendszer összetételének tisztázása — szakkörökben mindenütt ismertté tették nevét. Újabb kísérletei, melyeket nemrégiben a napisajtó is szárnyra kapott, az immár évtizedes kutatás újabb állomását jelentik. Megjegyzendő: még most sem lehet szó teljes értékű mesterséges szintézisről. Még mindig élőből szár-

mazó, biogén DNS-lánc alkotta az első szintetizált származék modelljét, de az új eredmények vitathatatlanul fontos előrelépést jelentenek a szervezetektől független bioszintézisek megvalósítása felé.

A kísérletek „szervenődő alanya” ismét egy vírus, a kólibacilust támadó *Phi* × 174 bakteriofág. Ez a fág a DMV-hez hasonlóan az egyszerű felépítésű vírusok csoportjába tartozik, genetikai információi mindössze 5—6 génben koncentrálódnak. Felépítésük hozzávetőlegesen 6000 purin- és pirimidinbázisnak (körülbelül 200 000 atom) pontos rendszer szerinti hibátlan összeillesztését követeli meg. Ezt az illesztést, az életnek ezt az alapfolyamatát sikerült Kornbergnek és munkatársának, Gouliannak az elmúlt esztendőben megvalósítania. A szerteágazó feladatok fővonalát követve, első lépésként izolálniok kellett a fág DNS-láncát, mely a későbbiek folyamán a szintézisben egy új molekulalánc modelljét alkotta. Az eredeti alapláncot megfelelő közegben purin- és pirimidinbázisok „építőkövekké” keverték össze, és a már 1961 óta ismert polimerázzal (Kornberg-enzim) a DNS-kettőződés ismert törvénye alapján — nyílt DNS-komplementerhez jutottak. Újabb enzim segítségével sikerült összekapcsolni, majd az eredeti modelltől függetleníteni és izolálni a mesterséges környezetben keletkezett inaktív DNS-láncot, majd a komplementer komplementerjeként újabb szintézis során a *Phi* × 175 genetikai programját magában hordó nukleinsavat létrehozni. A California Institute of Technology *Phi* × 174-specialistája, Dr. Robert L. Sinscheimer biofizikus professzor kísérletei igazolták a Kornberg-szintézis során nyert szintetikus nukleinsav infektivitását, azonosságát a természetes nukleinsavlánccal.

Az eddig lefolyt kísérletek, bár első pillanatra öncélú tudományos játéknak tűnnek, következményeikben szinte beláthatatlanok. Ma sikerült lemásolni egy vírust, holnap bizonyára sikerülni fog egy másikat. Később sikerülhet változtatni a másolatokon, kicserélni a genetikai információ egy-egy elemét, megváltoztatni egész szakaszokat, mesterséges programot adni élő sejteknek működésük irányítására, sikerül majd *átírni az életet*.

A közelebbiről kínálkozó gyógyászati-orvosi alkalmazások közül maga Kornberg hívja fel a figyelmet a rákkutatás és az öröklődő betegségek elleni harcban nyíló néhány lehetőségre. Bizonyos vírusok, melyek szerkezetiileg közelállnak a *Phi* × 174-es kísérleti objektumhoz, állatokban bizonyítottan rákosító tényezőként hatnak. Ha az adott módszerrel sikerül a szintézisük, DNS-láncuk hozzáférhetővé válik a kutatás számára, s azonosítható, később leküzdhető lesz a rákosító hatású génszámkomponens.

Másrészt mesterséges szintézisek során izolálni és „in vitro” szaporítani lehet majd bizonyos géneket, meghatározott DNS-szakaszokat, ezeket be lehet juttatni ártalmatlan vírusokba, és — a vírusokon keresztül — olyan szervezet sejtjeibe, melyekből örökletesen hiányzik az adott DNS-szakasz. Ilyen génhányok számtalan öröklődő betegség, anyagcsere- és hormonzavar okozói, nagyobbára olyan betegségeké, melyeket ma kezelni már tudunk, de véglegesen meggyógyítani még nem. A kezelt szülők aztán továbbadják átkos betegségeiket az utódoknak, növelve ezzel is a jövő társadalom genetikai terheltségét. A kialakult helyzeten mindenekelőtt a Kornberg professzor felvillantotta racionális genetikai gyógymódok, olyan eljárások bevezetése segíthet, amelyek nem csupán a következmények elkerülésén fáradoznak, hanem a bajok eredendő okainak, az örökletes és öröklődő károsodásoknak teljes felszámolása felé törnek.

KIRÁLY LÁSZLÓ

Szabálytalan emlékmű

EMLÉKMŰVET EMELNI

emelni egy emlékművet úrbe mutatót szabálytalant
erre gondolok eszmélésem óta
szálljanak meg engem a kamaszkor örvénylései
hogy el ne feledjem az igazi nagy álmokat
beszélek magamban az utcán
beszélem a rég elhagyott szavakat
az első legyűrhetetlen keserűséget
hogy nem vagyok olyan mint a többi
és a másodikat hogy olyan vagyok mint akárki más
szálljatok meg engem kamaszkor örvénylései
magamat is beépítem legyek élő kariatída
tartani a tömböket holtomiglan
míg kövé nem válok magam is

A KIÁLTÁS

nem lepett meg a kiáltó kérdés kik vagytok hé
mi tudtuk hogy a folyónál ránk kiáltanak
összemosolyogtunk mind akik jelen voltunk
tüzet raktunk lassan égő ágból
szalonna sült és került hagyma is

a kiáltás lógott a levegőben
nyugtalanok voltunk legbelül
a falat megakadt szólni kellett

mi azok vagyunk kik építettük ezt a hidat
és azok vagyunk kik építjük a gátakat
mondta az egyik és tovább evett

mi azok vagyunk kiknek kezes jószág a gitár szólt a másik
édes társunk a kürt és visitunk vele
és sikítunk-dörgünk kürttel-dobbal lélegzetelállító
éneket

mi azok vagyunk mondta a harmadik
kikkel az erdő bokrai közé fekszenek lányaitok
mi vagyunk a mosdatlan mázolók a szakállasok

igen mondta a negyedik
és mi vagyunk a szép-autós pasasok is

mi azok vagyunk akiket itt látsz a tűz körül

a kiáltó tüzüinkhöz ült és szomorú volt

*nem tudok nélkületek élni
de kik vagytok*

A HALOTTAK EMLÉKEZETE

*megálmodtam hogy utánam jöttek negyvennégyben
két hatalmas férfi az egyik vastagtokájú
kezüket ki nem vették sokmindent sejtető zsebükből
valamilyen nyelven elmondtak valamilyen parancsot
csodálkoztak hogy csecsemő vagyok
alig jött ki torkomon a hang
mit tegyek vele nézett rám a vastag vágjam a falhoz Wilhelm
aztán nem nyúlt hozzám csak nézett dülledt szemekkel
úgy nézett hogy a szeme nőni kezdett
egyre nőtt és olyan volt mint a posvány
és olyan is volt mint a kocsonya
és kifolyt szűk üregéből és mindent ellepett a szem
Wilhelm kinyitotta az ajtót
és a szem ellepte a rossz padlószoba nyikorgó falépcsőjét
befolyt az üregekbe ki az útra senki se vette észre
csak én
ez azért van mondta Wilhelm
hogy el ne tűnhess a szemünk elől
utána magukkal cipeltek nagy puha hó hullt
ha nem csal az emlékezet
életem legnagyobb hóhullása volt
mert békéről magyarázott a zavaró sűrűségben
felnéztem láttam az égből hull ez is mint minden
és fekete a pehely
csak elsápad mire leér miközénk
rohant velünk a kocsí végig a titkos városon
Wilhelm átkozta a rohadt időt
szivarra gyújtott a keze reszketett láttam
félelmet érzett vagy zavarta a lelkiismeret
letettek egy udvaron dördült a vaskapu szárnya mögöttem
rám kergették a világ minden rendőr-kutyáját
téptek rángattak de hozzám nem ért a foguk
Wilhelm rémülten látta hogy nyugodt vagyok
pedig féltem tőlük s a haláltól is
ordítva rohantam volna
de minden oldalon tartottak hörögve a kutyák
s nem tudtam mozdulni se
utoljára Wilhelm szemét láttam a posványt a kocsonyát
és mindent belepett életem legnagyobb hóhullása*

*félelmesek és nyugtalanok a költők álmai
a költők álmai aranyat érnek*

nagy fekete vadakként vonulnak át a költők életén az
éjszakák
és minden háború tart egy egész költő-életen át
mert ők szenvedik a háborúk eljövételét
mikor még béke van s csak ők tudják hogy nem sokáig
szenvedik a legnagyobb veszteségeket
mert övék minden halott emlékezete
és a nők siralma
és az elbitangolt csikók gazdátlansága
s amikor mindenki sír a költők nem sírhatnak
csak milliószor újraálmodnak mindent
egészen a tökéletességig
aranyat érnek a költők álmai

A LEGNAGYOBB NYÁR

emlékezem a legnagyobb nyárra
a rozs-szalmával beterített gyönyörű mezőre
a sebesültek csendes végtelen fekvő sorára
úgy borult az emberre az ég
tisztá volt egyszerű és nehéz akár a szegények élete
ilyen délutánokon visszanttek a levágott lábak
kínótt a szerencsétlen tizenhét évesek karja
meg tudták simogatni újra a nővérek fehér köpenyeit
és mint az álmok igazak voltak a gondolatok
és volt valami melegség azt mondtuk ez a szerelem
ült az oldalamnál nem tudom elfelejteni
simogatta a kötést a vállamon
tenyerébe vertem a cigaretta hamuját
hogy ki ne gyűljön a mező
és a szeme fáradt volt szomorú
és tiszta mezei kút volt zöld mohával a mélyén
ennyi volt ennyire emlékezem
mert visszahozhatatlan
már soha meg nem ismétélhető
beköszöntött az ősz nehezen szomorúan ahogy szokott
és elhozta valahonnan az idegen sebesültszállítókat

egy sír egy gyertya egy katona
millió sír millió gyertya millió katona
ezer sír ezer gyertya ezer katona

HAZAK AZ ÚT KÉT OLDALÁN

ebben a házban a jóság lakik egyedül
ebben a házban az emberség lakik egyedül
ebben a házban az öröm lakik egyedül
ebben a házban laknak a rosszak
bizony már itt is jártam

ebben a házban én lakom egyedül
ablakom az emberek kertjeire nyílik

AZ ELEFÁNTCSORDA

mennyi ének és mennyi kiáltás hal meg az emberben
mielőtt kitérhetne
ültünk a cserjés szélén odalent elvonult a tevekaraván
beporoszáltak a lomha állatok szemünk kapuján
testem furcsa ringásában hordom most is ezt a vonulást
ezért nem értik mozdulataim csak te ki akkor velem voltál
aztán jött a lomha elefántcsorda és megéreztem a végtelenséget
mennyi nyugalom hal meg bennünk
mielőtt kiütközhetne az arcon
és nem jutott eszembe a fegyver s hogy ölni jöttem
semmi sem jutott eszembe csak hallgattam mint a kövek

az éjszakáinkat te sem felejtetted el
a nappalokat nem ránk szabták megölt az idegesség
a nappalainkon vártuk az elefántcsordákat
újra és újra
és képtelen voltam rád gondolni míg az éjszaka meg nem lepett
én a földhöz tartozom ne gondoldj rám
én ismeretlen vagyok csak ezek a lomha állatok ismernek
és megszokták azt is hogy fegyverem van de nem használom
megutált elátkozott harcok emlékét örzi ez a puska
itt lóg a vállamon frissen olajozva
kész a váratlan támadások ellen
bolyong velem a sivatagban
beszélgetek vele mint az örültek
esténként rád gondolok s csak egyet akarok
hogy megérts
nem tudok vadászni szememben bizonytalanul rezeg a célpont

a megígért elefántcsont-díszek
szobádból végleg elmaradnak

A MESTEREK

isten jó napja köszönjön rátok mesterek
hogy megy a munka
ebből a palotából kihagyjuk a kínzókamrát
s a kaszásvermet
hadd nevezzenek bolondnak a hozzá nem értők
de a tetejében gyönyörű arany-nyíl legyen
jöjjenek csodalátni a világ összes vándorai

matuzsálemi időt érünk mi mesterek
nem azért mert építünk erre ne gondoljatok
de azért mert mi voltunk az elsők
kik elfelejtettünk kínzókamrákat építeni

és mi magunk vagyunk az a nyíl a palota tornyán
most ősz van mesterek utána tél jön nyilván
meghalunk rágondolni sem érdemes
én köszönteni jöttem titeket de elakad bennem a szó
isten jó napja köszönjön rátok mesterek

PRÓZA

pisztollyal lőttük krisztust a doktor meg én
mert mi egyébre lőhattunk volna
a nyulak mind elhulltak
s isten tudja de a kacsák is elúsztak valamerre
mondom pisztollyal lőttük krisztust a doktor meg én
s az öt sebre esküszöm jobban céloztam mint a doktor
és senkisésem volt jelen csak sötét szemüvegével a lengyel

a feszület meg sem rezdült de a lengyel nem bírta sokáig
ki faragta ezt a krisztust ordította
s a doktorra ugrott késsel
elvettem tőle ittunk egy toroknyit olyan volt mint a méreg

a lengyellel baktattunk hazafelé
néztem az eget csillagos volt
a kereszthegeyen állt a hold akár egy tiltó lámpa
itt van a késed lengyel mondtam
de ő csak ment a falak mellett
árnyéka imbolygott a város házain
milyen sikos ez az aszfalt mondtá végül

A HEGYEK

látod ezaz dolgozol megint töretlen nyugalommal
ezt már aligha veheti el valaki tőled
nagy fehér madarak sereglenek mögéd a szavak
boldog lehetsz ha senki nem kiált föl
emlékszünk valahonnan egy ilyen vonulásra
milyen jó hogy fehérek ezek a gyöngyszemű szárnyasok
tiszták akár az életed
látod én örülök hogy visszajöttél a hegyek közé
tudtam hogy megkísért téged is a tenger
és tudom hogy te is ott akarsz meghalni a homokon
dehát van még idő
úgy vártalak hogy a szegény is rántalált már
jaj ha te hallanád mennyit harangoznak ebben a városban
arra gondoltam hogy megtérnél akkor mindenáron
és jaj ha te hallanád ahogy körben robbantják a hegyeket
és úgy sikong ez a szél én meghalnék ha te nem lennél erős
most hogy itt ülsz és dolgozol töretlen nyugalommal
tudom hogy ezt már nem veheti el tőled senki

A HOSSZÚ ÚTON

*mért választottad ezt az utat vándor
nem választottam szembejött velem*

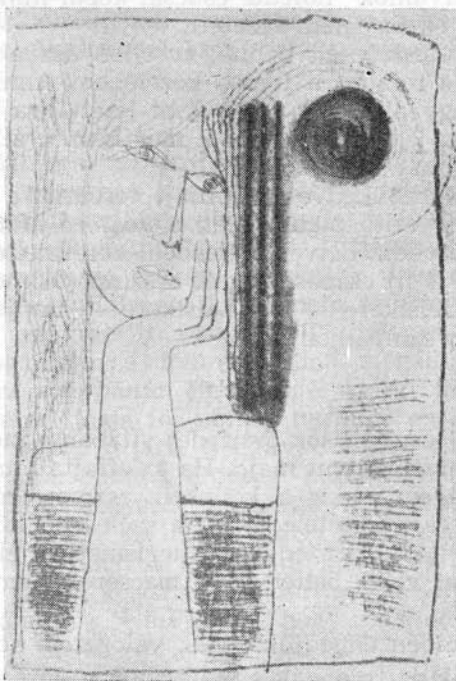
*tudod hogy végtelen ez az út
tudom de nem türelmetlenkedem*

*hallottad micsoda vadak várnak rád
hallottam s széttépik aki vétkes*

*hogy tudsz ilyen nyugodtan menni mégis
menné jó s illik az örökléthez*

*mindent meggondoltál vándor a halált is
azt is kell hozzá nyugalom s erő*

*félelmetes vagy bocsáss meg a faggatásért
nem tesz semmit jó utat szembejövő*

Ambrus Imre rajza

Abel kacagása és szomorúsága

1.

„Emlékszem az öröme, mikor Tamási Áront megismertem és sikerült útjait egyengetnem . . .“

Tíz esztendővel a *Lélekindulás* megjelenése után, 1935-ben Babits ezzel a mosollyal emeli a *Jégtörő Máttyást* az erdélyi epika remekei közé. Az európai horizontok nagy kémlelője, aki az erdélyi irodalmat valamilyen ősi regionalizmustól féltette, magasra emelt mércével állapítja meg, hogy a székely kalandsorozatok aranyszálai mögött, az oly sokszor ködösnek tartott háttérben nagyobb s messzebb sugárzó motívumok feszülnek; egy végocokot feszegető szándék ábeli nyugtalanságú, minduntalan fölhangzó kérdései; a halál színe előtt törvényszerűleg fölújuló sajnó: mi célra vagyunk e világon? S a velejáró gomolyag: magány és közösség, természet és civilizáció, hit és mítosz, illúzió és szerelem . . .

E kérdések voltak Tamási sokat kárhoztatott elrugaszkodásainak is forrásai. Nyugtalan, örök-kísérletező ember volt. Kitöréseihez mindig, úgyszólván minden könyvével más-más kaput választott. Harci fegyvereit nem változtatta, s a szegények zászlaját sem. De bölceleti hajlama szerint a „nagy motívumok“ hófedte csúcsai közül mindig azt választotta, amelyhez kitaposott ösvény nem vezetett.

A pisztráng természete élt benne; ár ellen úszva kereste a minden napok tiszta vizeit s mindig a forrás közelében. Amikor attól sorsa elvetette, hogy mintegy álomszerűleg előbbi létét újra élve az önisméltés kínját elsenvedje, az életmű nagyjából már készen állt; már kivívta helyét a magyar irodalom nagyjai között.

Magasra nyulánczó kedve új műfajt teremtett: Ábel-regényével a zsánert és mítoszt egyesítő pikaeszket, a *Jégtörő Máttyással* a népmese-regényt, fortélyos párbeszédeivel a Szabédi-keresztelte feleselő novellát.

Népi játékaival is új csapást vágott a színpadi irodalomban. Az *Énekes madár* hajdani félsikere — sőt balsikere — napjainkban nőtt teljes sikerré hazai magyar színpadjainkon.

2.

A Tamási körül lezajlott sok évtizedes vitában a monografikus igényű kritika bizonyára rendet teremt majd. Ha az effajta munka rövid idő alatt egyáltalában lehetséges: csakis a kollektív eszmecsere útján lehetséges. Aminek elengedhetetlen föltétele, hogy a szélesebb közönség, a második világháború után felnőtt nemzedék is megismerkedjék Tamási Áronnal. Az olvasótábor híján zajló belterjes eszmecserek nem egyebek árnyék-bokszolásnál.

Romániában ezidén engedjük útnak válogatott novelláinak könyvét.

A hajdani túlzók és rajongók s átellenben a József Attilát is jobboldalisággal megbélyegző tagadók csatakiáltásai maradjanak ott, ahol el-

hangzottak: a múltban. Ma a személyes ellenfelek reves dogmák rossz tüzenél sírva vetik a füstöt, s nem értik, miként lehetséges, hogy az *Énekes madár* kitűnő mesejáték, mégis sikere van.

Ami mindebből mai eszmecserénkbe átszüremlik: nem virágvasárnap nap hozsánna, sem a forgalomból kivont — azaz kiesett — bírák Prokurusztész-ágyának recsegése, hanem a tárgyilagosság Gaál Gábor-i hangja: a marxista megalapozottságú népfrontos igény szélesebb ölelése.

Ebben a minden humanista — nemzeti és egyetemes — értéket átkaoló mozdulatban született újjá a régi igény, hogy Tamási Áron romániai magyar szellemi életünkben az őt megillető helyre kerüljön.

Pindarosz aranyszékébe?

Apollón templomát senki sem óhajtja Tamási-mauzóleummá nyilvánítani. A tapasztalat — ama történelmi — azt mutatja, hogy az elfogultság egyforma hévvel hajlamos sebet és koszorút osztani, aranyszéket és vádoltak padját ácsolni. E kétfajta munkát néha azonos kritikus elmék művelik, s végletek között darabjaira törik az igazság.

Hányszor hallottuk: regionális és misztikus, anekdotikus és idillikus. Az volt az igazi, aki elkezdte a *Czimereseket*. Az volt az igazi, aki nem folytatta a *Czimereseket*. Az volt az igazi, aki elűtette Dudiccsal Wébert, a szociáldemokrata képviselőt. És átellenből: az volt az igazi, kinek szűzmárjás királyfia az ég felé vezető utakat keresi. Holott a *Vad szerencse* alig-alig több publicisztikai fintornál, a *Szűzmárjás királyfi* pedig mesianisztikus ködével csak részletremekléseket villantó tisztulási folyamat. Sokszor megismétlődő jelenség Tamási pályafutásában. Meghódított eszmei és művészi magaslatookról nemegyszer esett vissza. Olykor önnön színvonala alá. Ez elsősorban regényirodalmához kapcsolódó kérdés, amit másutt s más alkalommal kell majd számbavételezni.

3.

Az igazi Tamási nem az ég, hanem az OTTHON felé vezető utakat kereste. Jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával keresett vizgast. A pikareszk sajátos műfaja nem annyira kalandvágyból, mint kényszerű hányattatásból születik nála. Ábelt a szegénység űzi föl a Hargitára s később — nyomorgó székely munkások tízezreivel — Amerikába. A kedves suhancot, a mulatságos kópét nem az isteni kedély, hanem az istentelen sivárság kényszeríti pikaróvá. Tudjuk: ez idő tájt a székelységnek sem az ipar, sem a föld semminő megélhetést nem nyújtott. Böződi György *Székely bánja* című segélykiáltó könyvében ezt főbe-kölíntő tények ezreivel tárta föl immár harminc esztendeje. Épp amikor Ábel is elindult világjáró útjára. S hányan vándoroltak ki előtte a szélrózsa minden irányába: háború, éhínség, pestis, felkelés utáni megtorlás, madéfalvi veszedelem, hányszor mozgatta már meg őket szerteszóra el egészen Washingtonig és Egyiptomig. Az udvarhelyszéki ácsmester egyként tartotta számon a bukaresti, galaci és — dél-afrikai munkalehetőségeket; a tavasz kezdetét s a búr háború befejeztét várva élesítgette építő szerszámait s elméjét is, hogy nálánál nagyobb kópékkal megküzdjön.

Jelképet érzek abban, ahogyan Ábel az Úrnak 1966-ik esztendejében angolul is megszólalt, hogy elmondja hargitai kalandjait. „In that

memorable year . . .“ Hiszen ezt az elegáns nyelvet már otthon tanulta! A kivándorlásra készülöket a telepítő vállalatok népszerű angol nyelv-tanra oktatták.

Ennyi tudománnyal, ha fel nem szippantotta őket a nagyvilág, anynyit legalább megkérdezhettek az Atlanti-óceán és a Nyikó partján: mi célra vagyunk e világon? Krisztus válasza oly egyetemes, hogy abban már nincs helye székelynek; az ördög sem a régi barátságos, akivel Csíkban mókázni lehetett. Egy síró-kacagó néger néz mélyen a kérdő szemekbe: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne!

„Ahogy ezt kimondta, ismét kacagni kezdett, de nem egészen úgy, mint az előbb, hanem a keserves és az örökké hontalan ember könnyes kacagásával . . .“

„És éreztem, hogy a szívem megtelik nagy és általános meleggel, a lelkem megtelik a derűs idő nyugalmaival, és szemem megtelik a hajnal harmatával.“

Nincs ebben semmi damaszkuszi látomás.

A filozófia régiói felé röppentett kérdés a társadalmi-nemzeti kötöttség törvénye szerint — egyáltalán nem váratlan fordulattal tehát — nyílként a szülőföld talajába fúródik. Tamási, akár a legendabeli hőalapítók, ezen a helyen kezd építkezni. Újrateremti saját világát, amely zárt és tágas is egyben, minden ízében székely és általánosan emberi. Ez általános emberiben húsz százalékos a gyermekhalandóság. A lakosság-nak közel egynegyede napszámos. Az erdő a kapitalistáké. Vasúti közlekedés híján az ipar és kereskedelem középkori formáit éli. Benépesíti persze hétszínű virággal, agyaras vadkannal meg énekes madarakkal is. De mindenekelőtt a munka költészetével. Akik a székely valóság szociografikus képét kérték tőle számon, egy kis odafigyeléssel azt is megtalálhatták benne. Jegyzetfüzetébe s onnan könyvek lapjaira egy vérbeli realista sűríti megfigyeléseit.

„Jegyzeteimben helyet kért magának a táj, amely erdőivel és füves mezőivel játékot űz a gyakran változó fényben; helyet kerestek maguknak azok a madarak és más állatok, amelyek ott-honosak azon a tájon. S természetesen a fő hely az odaváló emberekre illette, kiknek gondolkodási módját és beszédét a magam írásaiból nagyjában ismertem. Érdekelt például, hogy a vadméheket miképpen fogják be; hogy a major, vagyis a községi juhos vállalkozó, tavasztól őszig miképpen gazdálkodik az emberek juhaival, miképpen csinálja a sajtot és az édes ordát, s egy juh után mit fizet a gazdának. Jólesett ismernem az asztalos vagy a kovács szerszámaival, s a divatból kifelé menet közben az osztováta kellékeinek nevét.“

Tamási Áron, a lírai alkat, aki számos művének tulajdonképpeni hőse, a vándorló és mesélő szellem megtestesülése, a fantasztikum pantheisztikus vonzaskörében is egyik legtárgyszerűbb ábrázolónk. Életművében a székely valóság éppoly dokumentárisan fölmért, akár az alföldi parasztságé a Veres Péter-i monográfiában, vagy a moldvai népéleté Ion Creangă varázsosan fölidézett Gyermekkorában. (Egy Creangă—Tamási párhuzam kapcsán a közös alkati jegyek fölfedésének érdekes lehetőségei kínálkoznak. Erről másutt szólunk majd.)

A dokumentáris anyag, persze, Tamásinál mélyebbre csomagolt. Használóképpen jó néhány írásának szociális-gondolati magva is, különösen 1944 utáni korszakában. A bugyorbontogatás változatos örömei közben néhol a lírának sűrű vattafellegei között kell keresgelnünk. Ilyenkor az elmaradt gondolatiságért a nyelvezet vigasztal: a dámszarvasmód iramló Tamási-mondat. Oly időben pedig, mikor, Arany Jánossal szólva, a magyar nyelvre minden nyelv hat, kivéve a magyart, az effajta vigasz nem sértheti a társadalmi gondot, maga is társadalmi hivatású lévén.

4.

Az ábeli vágyakozás az otthoniasság érzése, az alkotó lét elemi feltevéle után nem hordoz semmilyen meddő nosztalgiát. A húszas-harmincas évek kisebbségi érzésvilágának jobbik része: a talpraállás igénye dolgozik benne. A helytálló reménysége legelső fegyverként a tükröt adja a kezébe. Szembenézni az új történelmi viszonyokkal, és önmagunkkal, miként a *Czímeresek*ben teszi; olyan feladat volt ez, melyre a két világháború közötti erdélyi szellemi életben csak a legjobbak lehettek képesek. Tamási közéjük tartozik. Hogy hol rakta másként a szavakat — s velük természetesen az eszmei alapállás szavait —, elsősorban publicisztikai munkásságához kapcsolódó kérdés. Amit regényben, novellában felszínre hoz, azzal a magyar irodalom fő vonulatait gyarapítja. Nemcsak megmutat: igazságát el is akarja hitetni. Lírai alkatánál fogva ujjong, keserű mókát úz és átkot szór. Az ujjongás a szamaras Demeter Gáboré, hogy a piavei csata véget ért, s a halál szakadékában feltornyosult hullahegyeken nincs már férőhely a megmaradtak számára; új életet kell kezdeni. A mélységben, ahol az ember sorsa ül, a törekvésnek új forrásait kell megnyitni; azokat, amelyek ódon illúziók helyett cselekvő józanságot kínálnak, legalábbis egy időre. Az ábránd-egek leszakadott darabjai között ténfergők „mégsem üdvöt kiáltottak, hanem csúfolódást. Nem éneket, hanem röhögést. Nem hozsannát, hanem epét és ecetet. Pedig forradalom volt ez is.“ És a móka? Az is a Demeter Gáboré, himnusz egy számmal, de egyetlen kötőszavában sem a kötetlenség, az üres elmejárték időtöltő bukfence. Láncon csörög ez a móka, miként a medve szomorusága, minek a másik vége ott van a kényszerűség markában.

E kényszerűség társadalmi példáit gazdagon ontja Tamási, s nem igaz, hogy csak az indulás korszakában. A *Tűzet vegyenek* s a *Rendes feltámadás* közötti idő: másfél évtized. A szociális igazságtalanságot leleplező szenvedély csak növekszik áltálal, hogy higgad, s lázongásának iránya is meghatározottabb. A kezdeti, általános szegénység kivilágított fapiacai, véreskévéjú búzamezői után elvezet bennünket a püspöki birtokra is, ahol Énekes és fia béreskedik. S ahol a korbácsos intéző mellett föltűnik egy tartósabb rabság fegyőre is: a gondolkodásé. Lét és gondolkodás folyondárjából szakítja ki magát Énekes a rendes feltámadás kürt-harsogásai közepette. Az általános emberi és kiváltképpen székely nyomorúságnak ez a Janus-arca Tamási legmélyebb megfigyelései közé tartozik, s tanulságos esztétikai paradoxon, hogy a *Rendes feltámadás* realizmusa például a fantasztikum elemei révén teljesedik ki igazán. Minden jó írás titka, hogy az elvontságnak milyen szféráiban fürdik meg, amitől is a tények elnyerik igazi értelmüket.

Az indulás és zenit korszakából a székelység felhős mindennapjainak megrázó dokumentumait olvashatjuk. A ballada és a sirató ének ősi műfaja Tamási keze alatt engedelmesen hajlik új tartalmak szolgálatába. Szép Domokos Anna könnye és átka: „Verjen meg az Isten, háborúcsinálók!” — Boda Ferus eszelős kiáltása égő házának árverezése közben: „Tüzet vegyenek!” — a zarándok földműves halálba fülő intése: „O, kössétek bé a szememet, vagy szúrjátok ki... Szakasszatok bátorságot a fákról!” — a puszta létért vívott küzdelemben naponta felújuló látomás, miszerint „Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejjel elaludt a gondviselés” — a csöppenként gyülemelő fejszés indulat, mely Adyval új Dózsa Györgyöt kiált: „Én szabad székely voltam, de az urak elvevék szabadságomat, s most pálinkát kell nekik hordanom” — és a *Keserű kenyer* Szente Mózsijának új hegyi beszéde a nyomor-kéztette gyilkosság állapotában: „Én vagyok a verejtékező ember, aki véremből új kicsi életet teremtettem. Én vagyok a kenyérkereső, aki magzatomért meghasítom a sziklát is, aki vétkezésem árán is szájába adom a kenyeret” — és az irredenta-nacionalista, úri társaságba berobbanó hadijelentés: „— Fiam született, plébános úr... — Milyen névre akarja kereszteltetni, Dózsa bácsi? — Úgy gondolom, hogy lenne György... — Dózsa György? — Az éppen. — Az már volt!... — egy volt... S ez lenne a második.” és az *Erdélyi csillagok* szerelmes párjának drámája, pohártörők kilátástalan vergődése, hűséges Mártonkák virradatvárása... — megannyi döbbenetes vallomás az egyensúlyát kereső *otthon* vergődéséről.

Romantika és szociografikus hűségű tárgyyszerűség, „tündéri realizmus” és móríczián súlyos léptű valóságábrázolás, biblikus látomás és már-már rideg részletmegfigyelés, mostanság véle kapcsolatosan szürrealistának nevezett hangvétel és mesés régiókban kalandozó szimbólumteremtő képzelet egyesül Tamási világának változatos képeiben. A húszas évek elején némely hangütése Szabó Dezső vijjgó hangskálájára emlékeztet, amiért is a nevezetes vita: Szabó-inas-e Tamási Áron? — kirobant és javára csitult el. De a megváltó-szándékú kötöttség, az átélés közvetlensége és forrósága már első szavától kezdve sajátja; egyszeri és utánozhatatlan.

5.

Éppen ezért, mindmáig megszívlelendő példa abban, amiként művei legjavában tárgyához: az adott történelmi valósághoz viszonyul; abban a hitében, hogy az írás: közösségi küldetés. Mint ilyen, nem szabadhatja föl a világot esztétikai és politikai, dokumentáris és gondolati parcellákra. Egyéniségének kialakításában nem esztétikai rendszerek és irodalmi áramlatok között hányódva kereste a „szépet”. A művészetről kialakított elgondolásai elsősorban egy népi közösséghez, annak sorsához kapcsolódnak. Ha úgy tetszik: regionalista. Egyetlen és leghűségesebb muszája: a szülőföld emberi és tárgyi valósága. Tolla alatt így lett Amerika is nagyobbacska Székelyföld. De ebben a nemcsak magatartásbeli, hanem tematikai, érzésheli kötöttségében is a regionálisat általánosabb szférákba tudta emelni.

Például a folklór elemeit.

De Tamási nem helyi szint, szokást, közmondást gyűjtögetett; nem volt folklorista, amiként Bartók sem nevezhető népdalgyűjtőnek. A bib-

likus groteszk és fantasztikum, a ballada vagy népmese elemeit napjaink modern prózája és dramaturgiája is fölhasználja a formakeresés lázában. Igaz, hogy kortársai közül legtöbbet merített a tájnyelv s a szóbeli népköltés kútjából. De mindez utolsó cseppig fölszívódott és minőségileg átalakult egyéni alkatának érrendszerében. Mese-novelláiban Jónak és Rosznak szokványos küzdelmét a határozott bölceleti és moralista hajlam és a rendkívüli aktualitás-érzék váltja föl. Szép Domokos Anna balladája a sorstragédiák égbevesző útja helyett váratlan, de törvényszerű fordulattal az aktualitás, a politikai közéletiség felé irányul. Átkát a háborúcsinálókra szórja. A közéleti ihletésű tendencia — bizonyos tudat- és valóságalkító szándék — Tamási életművének egyik legvonzóbb sajátja. Tendenciózus ábrázoló; a moralisták szenvedélye él benne. Erkölcsi-etikai és politikai nézeteit nem rejtí az objektivitás vasredőnyei mögé. Mivel nem halhatatlanságra, hanem visszhangra vágyott, sohasem is kacérkodott a „tisza irodalom“ illúziójával. Mindig fájlalta, hogy könyvei nem jutottak el a székely parasztság nagy tömegeihez. Mire a kulturális forradalom sodrában eljuthattak volna: a dogmatikus kritikai szükkeblőség hosszú időre elzárta előtte az utat.

A tendencia fogalmára manapság úgy tekintenek egyesek, mint pápua az ültetvényesre: mélységes gyanakvással. Pedig a tendencia — és a velejáró közlési mód demokratizmusa — nem lehet akadály semmilyen merész újításnak. E téren átmenetileg vallott irodalmi kudarcaink nem teszik kétségessé, hanem inkább kihangsúlyozzák az eredeti jogaiba visszaállított tendencia szükségességét. Azét tehát, amely az élet valóságos tényei előtt nem fölmenti, hanem elkötelezi és könyörtelen igazmondásra kényszeríti az író; amely eszme és valóság között nem szakadékot, hanem termékenyítő kölcsönhatást teremt; amely az eszmét nem téveszti össze az eszményivel, a lehetségest a valósággal s Pangloss úr orákuluma szerint, a változó világot minden világok legjobbjával. Vagyis nem eltávolít, hanem azonosít egy közösség legmélyebb törekvéseivel.

Tamási Áron elkötelezettsége legjobb műveinek tanúsága szerint ilyen jellegű.

A székelyről szólva a székellyel szól; nem csupán annak nevében, hanem a bőrében, húsában is. Az őseivel szól, akik ősi szellemi fegyvereiket — a népmesét és a balladát — adják a kezébe megújítás és használat végett. A kívülről vagy éppenséggel felülről gyakorolt vélekedés helyett belülről szól; ez szabadsága és korlátja is. Szabadsága az otthonos mozgásban, az ellenségek közötti biztos eligazodásban, a tárgyi és természetzi világ életreklentésében. Amihez hozzányúl, mintegy varázsütésre tárja föl mélyebb jelentését. Az élet margójára kerültek s a részegmód kotyogó nyomorúság-szekerek neki vallják meg sorsukat. Az általános elidegenedésben — mikor az erdők s a lelkek rengetegeiben egyaránt csatognak a gyökérirtó fejszék — a jóakarát is visszajára fordul; a *Népszakértők* segítő szándéka a leégettek gúnykacájába fullad.

Kevesen vannak e korszak irodalmában, kik a székelység közérzetének elásott szelencéit oly könnyedén nyitják föl, mint Tamási. A népelet belső bizalmasának indult Nyíró József, de kezdeti szívenütő igazságait elkótyavetyélte a tapsos sikerek ölében. A Küküllő-mentén Kovács György feszítette ki átfogó freskók vásznait, s a havasnak másik oldalán Salamon Ernő szólt a kommunista eszmeiség szintjén; Udvarhelyt

Tompa László fűrésztgette a reménység pejlovait, Tomcsa Sándor álmodott piramist és pálmát a poros akácok helyére s az ifjú Bözödi György szinte gyerekkövel írta meg székelyföldi monográfiáját, amely e korszak egyik legmaradandóbb dokumentuma.

Divat volt egy időben az említetteket indokkal vagy indokolatlanul, de mindenképpen az uniformizálás gyanús igényével, erőszakoltan összevetni, egymásnak ugrasztani. Az írók nem bottal: íróval a leghatásosabb agyoncsapni. Kétségtelen, hogy mindahány más szín, másfajta érték, s tisztultabb vagy homályosabb eszmeiség hordozója. Az olvasó kritikai eligazítása eszmék, stílusáramlatok között nem az akadémikusok szeszélyes igénye. Akkor válik azzá, ha elfelejti, hogy ami az egyik írónak erénye, a másiknak bűne lehet éppen; az általános nyelvi elszürkülésben Tamási nyelvteremtő ereje például így minősült a stílromantika gyöngeségévé, Jégtörő Mátyással szálló képzelete „miszticizmussá“, mi több: némelyek magyarázatában a lélekvándorlás hitévé.

De nézzük szabadságának határait is.

Ugyanaz a kéz vonta meg, amely mítoszalkotó, mesemondós kedvébe járva föl is oldotta őt a kicsinyes realizmus bilincseiből: a szülőföld visszahúzó ereje. Ez veri nyűgbe s tartja fogva pillantását.

„Nem öröm és nem fájdalom ez az érzés; nem szárnyalás és nem is megenyhülés.“

Hanem inkább az a kehely, amelyben a földi élet levének kivonatát találja. Egyben az írás értelmét is. Az egyetemes létben egy sajátos nemzetiségi lét boltozatainak fenntartó szolgálatát, a szociális igazság ábeli zászlajával a kezében. A titokzatosnak nevezett, mérgező és gyógyító, józanító és kábító fűszereket egyesítő ital, melyet az árnyas szülőföld nyújt feléje: valóban elhomályosítja nemegyszer a látását. A tápláló kötöttség ilyenkor visszajára fordul; a helyi színben — hacsak villanás-szerűleg is — a helyi gondolkodás veri bilincseibe. Az egyetemes felé törekvő regionalizmust a provincia, az ősi katolikus ejti foglyul s rántja le korszerűtlen nézetek szintjére. Háromágú csillagának egyik sarka: a Keresztény — amit enyhe zavarral „ősi értelmében“ állít az ifjú nemzedék eszményei közé — kétségtelenül az emberi haladásról alkotott fogalmának ellentmondásai közé tartozik. A már említett *Rendes fel-támadás* trombitaszavából az eretnek voltaire-i kacaja hallik, s egy lépéssel odébb a hívó Tamási formálja önmagát a katolikus tudatvilág képére, bár egy kacsintással azt is tudunkra adja, hogy a szeplőtelen fogantatást nem értelmezi szó szerint. Az örökös és láthatatlan bilincs: a közösségi gond és társadalmi hivatásérzet, mely „önmagában is elegendő volna ahhoz, hogy az ember soha szabad ne lehessen“, így válik nehezebbé olyan fölös súllyal, mit a korszak legjobbjai már az indulásnál elvetettek maguktól.

6.

Rendkívüli tehetségére vall, hogy szemléletbeli ellentmondásainak ólomnehezékeivel is a huszadik századi magyar próza csúcsait járta meg, új magaslatoakat hódítva. Egy időben divatos írónak számított; általános és szakadatlan közönségsikerét a vaskosabb realizmus nevében könnyedén írták a rovására. Ő maga nem hódolt semmifajta irodalmi divatnak;

Nagy István: Önarckép

Nagy István: 1. Krumplihámozó lány; 2. Férji-portré

3. Tél a hegyekben

saját természetének engedelmeskedett. Nem lehet büne, hogy a pusztaszórakozásra-vágyók azt emelték fényre műveiből, amiben ártatlan, könnyed elmejátékot sejtettek. A siker oldaláról tekintve könnyű volt őt olyan gyanúba keverni, hogy a kedély — a facsaratosan székely és romolhatóan — nem hagyott benne helyet mélyebb társadalmi tartalmaknak. Az elmarasztalás csak fokozódott a személyi kultusz korszakának rideg viszonyai között, amikor is Gorkij sötét tónusait kérték tőle számon.

Az is igaz, hogy némely rajongója többet ártott neki, mint az eszmei ellenfelek túlzása. A zsrnalista lelkesedés Farkaslakára utazva — mint a Fidzsi-szigeteken a fejevadászt — úgy keresi s költi bele minden bokorba a sóvidéki társasjátékot. Ragya Kettőt és Ugyebár Tallért; a legendát, misztikumot, „ősi keletit“, mókát és fortélyos replikát. Mindezek a félreértés fölfedezései. Hogy Tamási regionális motívumainak mélyebb jelentéseit is megértsük: mélyebbre kell tekintenünk a székely népéletben is. A „feleselő novella“ csattanóin valóban a polgár nevet inkább. A székely csak rábólint: igen, így kell ezt mondani. Egyik az elmeszlikrát, másik a parazsat — a talpat égető parazsat — veszi tudomásul. A figyelmes olvasó azonban különösebb szociográfiai tanulmány nélkül is megérzi Tamási művében a két világháború közötti korszak jégeső-szagát; a deszkás vándorok és halottak módjára pappal búcsúztatott kivándorlók történelmi szorongását.

Akik boldog és játékos önfeledtséggel vádolták, műveinek virágmin-tás szövetében nem vették észre a drámaiság fekete szárait; fülük nem fogta föl az ábeli létforma — az otthontalan hányattatás — sikolyát.

Öreg legenda már, Mikes Kelemen előtti, a székely „veleszületett“ humora és helyzetten felülkerekedő, mókázó hajlama. Ennél is ősbibb azonban a *helyzet*, melyben a *hargitai sast meg kellett enni*, bárminő kacag-tató volt is a látvány. Az effajta karmos kacagásból nem nehéz kihallani a riadt szív dobbanásait.

A fogyhatatlan derű és játékos kedély hullámmásában pedig egyszerű-csak feltűnik előttünk a tenger habjára csodálkozó gyermek, akire a nevetés forrásainak kutatása közben Bergson figyelt föl. A hullámok szüntelen kergetik egymást, nyugalmat és egyensúlyt keresve. A parti homokig futó csipkefodrok mélyebb rengések mozgó formáit rajzolják. A gyermek tenyéryní vizet merít, majd elbámul azon, hogy pillanatok múl-va csak néhány csepp marad belőle. De az a néhány csepp sósabb és ke-serűbb víz, mint a hullámé, amely fölvetette. Ilyen természetű Tamási Áron pezsegő vidámsága. Az olvasó pedig, aki szájához emeli, hogy meg-ízlelje, az édes kortyintásban jó adag keserűséget talál majd, amin hosz-zsan eltűnődhet.

Emlékszem az öröme, mikor Tamási Áront megismertem és útjai-mat egyengette. Az utat, amely az irodalomból *visszafelé* vezet: a *való-ságba*. Az otthonteremtés cselekvő érzésével a szülőföld forrásai felé...

Bizonyos, hogy mai olvasóit is ilyen irányba vezeti.

A festő Nagy István magányossága

Sok közös barátunk révén ismertem meg talányos életét és különös festési módját. S bár olvastam Lucian Blaga róla szóló beható méltatását, mégis, amit láttam, felülmúlta várakozásomat. És az az izgalom, amit akkor éreztem, ma is tovább él bennem.

Nagy István művészete* valószínűleg távol áll a tökéletességtől, sőt még a kiteljesedéstől is. Mégis, már első látásra megragad kivételes képességeivel. Ennek a székely festőnek — az emberi lélek drámája egyik leghűbb, legelmélyültebb tolmácsolójának — sikerült megtalálnia a mondanivalójához legmegfelelőbb kifejezőmódot.

Luchiant magyarázva, Ionel Jianu megállapítja, hogy nagy festőnk művészete végeredményben a színek és fények szerencsés játékára szorítkozik, s ennek köszönhető, hogy műveiben az élet megrázó valósága lüktet. Én, kitűnő barátom megállapítását visszajára fordítva, azt mondom, hogy Nagy István képeinek karakterisztikumai a sok, nagyon sok sötétség, és a kevés, nagyon kevés szín. De ezeknek a túlhalmozott sötétség-elemeknek a jelenléte egyet bizonyít: egy élet drámáját, egy életét, mely végtelen lelkesedéssel lendült útjára, és — talán — nem túl szerencsés ösvényekre jutott el. Keserűség, vereség, sorsába való kénytelen beletörődés, vagyis a világról kialakult sötét látomás — legyen szó emberekről, tájakról vagy csendéletekről —, íme, ezek ábrázolóművészetének már-már kétségbeesett, állandóan visszatérő motívumai. Pedig nem keveset festett. Képeinek száma több ezer. De ezek között nem láttam egyetlen vidám arcot, tiszta, felhőtlen tájat, bár egy derűs csendéletet sem.

Bolond Sándor portréját Lucian Blaga Nagy István leglényegesebb alkotásának tekinti: „Az arckép jellegzetes: idő-kikezdte emberi test, anyag, melyet életre keltett és aztán szétbomlasztott a sors. Nagy István legtöbb szénrajzban és pasztellben megörökített alakja ugyanazt: az anyag végzetes szétbomlását mutatja. Vissza kell fordulnod a görög tragédiákhoz, hogy átérezd a sorsnak ezt a végzetszerűségét, amelyet Nagy István portréi előtt állva érzel.“

De *Bolond Sándor* sorstragédiája ismétlődik valamennyi portréján, sőt tájképein, csendéletein is. *Bolond Sándor* portréja csakúgy, mint a többi képe — a tragikus sors legyőzte emberek drámai ábrázolása — Nagy István komor világlátásának kivetülése. Ezt igazolják valóságos lidércnyomásként ható, temetőket ábrázoló tájképei, valamint virágcsendéletei, melyek a világ legszomorúbb virágjainak tűnnek.

Ahhoz, hogy ezeknek a tragikus elemeknek az eredetét megállapíthassuk, többet kellene tudnunk Nagy István életéről. Ez az ember itt élt közöttünk, de alig, sőt mondhatnók egyáltalában nem ismertük. Al-

* Lásd Hans Loew: Nagy István festészetének kezdetei. Korunk, 1958. 2.

katából fakadó magányosságához, zárkózottságához hozzájárult a művészettel való teljes azonosulása. Lehetetlen volt a bizalmába férkőzni.

Befelé forduló, csupa-ideg, érzékeny egyénisége a világ absztrakt értelmezésére hajló intellektussal társult. Nagy István összes munkájában — különösen tájképeiben — fellelhető a világnak ez az elvonatkoztatott értelmezése. Valóban, az impresszionistáktól eltérően (akik mindent, amit érzékelnek, formába is öntenek), Nagy István úgyszólván csak az eszmét mint olyat veszi át, melyet az érzékelhető dolgok összességéből a maga módján értelmez. Nem meglepő tehát, hogy néhány tájképe és csendélete csaknem teljesen expresszionista irányba tolódik el. Ugyanakkor Nagy Istvánnak a természettel való szoros kapcsolata mindvégig megmarad. Néhány fehér folt ökröket, egymást keresztező függőleges és vízszintes vonal kutat, két komor színfolt közötti árnyék völgyet ábrázol...

Azzal azonban, hogy megállapítottuk alkati zárkózottságát, érzékenységet, valamint a világ absztrakt értelmezésére irányuló hajlamát, nem oldottuk meg komor látásmódjának rejtélyét. Fel kell tárnunk a nevelő környezet sokrétű tényezőit is. Nagy István székely szülők gyermeke volt, falusi tanító lett. Elhivatottságot érzett, egyre jobban elmélyedt a festészetben; elhagyta a falut, bejárta a világot, mintegy önmagát keresve. Rövid időt töltött Lenbach műtermében, ahol — erre megvolt minden oka — nem érezte jól magát. S aztán végigkóborolta a nagy metropolisokat, főleg Párizst és Rómát; nyomorral küzdött, de végiglátogatta a múzeumokat.

Későn lett belőle elismert festő, de megértésre akkor is csak néhány barátjánál talált. Veszületett zárkózottsága, e nehéz, küzdelmes élettel súlyosbítva, magyarázza, hogy világlátása egyre komorabb lett. Sorstépázott emberek — akár a festő maga —, iszákosok, az utcák söpredéke, parasztok, elesettek és anyjának szomorú, fájdalmas alakja, de különösen Bolond Sándor — íme, ez az a világ, melyet szeretettel átfogott, melyet tragikus haláláig — tehetséggel életre keltett.

Művészetének legfontosabb forrása azonban az elhivatottság; Nagy István meggyötört élete nem egyéb, mint e démon oltárán hozott szakadatlan áldozatok sora. Akárcsak Van Gogh vagy Cézanne — kikhez mind élete, mind művészete sok tekintetben hasonló —, Nagy István is csak a művészet által és annak élt.

Még valamit e különös székely festő tragikus sorsáról. Somerset Maugham mondja *Rabszolgaság* című művében: költő vagy zenész lehet bármilyen rangú, de festő csakis elsőosztályú lehet. Másod- vagy harmadrangú költő az újságírás területén, zenész egy zenekarban vagy az óra-adásban találhat menedéket. A festő az egyetlen, aki számára nincs más kiút. Vagy sikeres festő lesz, vagy elbukik. Hogy önmagunk előtt is tudatosítsuk, milyen nehéz a siker kivívása, elég, ha Van Goghra, Cézanne-ra, Gauguinre, Andreescura vagy Luchianra gondolunk.

E drámai életfeltételek még súlyosabbá válnak, ha a festő egy kis országban él, és mondhatni tragédiává vagy tragikomédiává mélyülnek, ha a művész makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy vidéken dolgozzék. Ilyen körülmények között ugyanis a művész egyben alkotó és közönség is, hiszen környezetében legjobb esetben néhány barát akad, aki megérti őt, melléje áll. Nagy István művészetét különben sem könnyű megérteni, minthogy nem színeinek összhatásával, nem a felület láttatásával, hanem

mondanivalójának mélységével, komolyságával, emberi gyötrődéseivel tűnik ki.

Nem akarok a vidéki közönséggel szemben igazságtalan lenni, de az ízlés fejlettsége, az igazi művészet pártolása tekintetében bizony, a múltban legalábbis, jóval elmaradt a fővárosi közönség mögött. Tudjuk, Nagy István sok eladott festményének ára még a bekeretezés költségeit sem fedezte. Ezek a körülmények kényszerítették ezt az embert, hogy egyre jobban bezárkózzék magányosságába, és a szenvedők, az elgyötörtek között találja meg művészi világát.

Eljuthatott-e ilyen feltételek mellett művészete kiteljesedéséhez Nagy István? Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, szólnunk kell e rejtélyes festő ábrázolási módjáról.

Közismert az a különleges, transzhoz hasonló állapot, melyben munkáit megalkotta, mind pedig az a könnyedség és gyorsaság, ahogy e pillanatokban rajzolt. Gondolatban megtervezett képeit ugyanis percek alatt készítette el. Raoul Şorban mesélte nekem, hogyan beszélt rá Náthán doktor, aki makacsul bízott Nagy István tehetségében, a festőt, hogy egy reggel menne el vele Csucsára, örökítse meg azt a felülmúlhatatlan tájat, melyben Ady és Goga gyönyörködött. Úgy tervezték, hogy Nagy István egy-két hetet töltsön Csucsán. Ám, Náthán doktor nem kis meglepetésére, Nagy még aznap, az esti gyorsal visszaérkezett Kolozsvárra. Arra a kérdésre, miért nem maradt Csucsán, azt válaszolta, hogy mindent, amit arra érdemesnek talált, rögzített. S amikor Náthán doktor hitetlenkedve nézett rá, megmutatta neki a mintegy harminc rajzot és pasztellt, amelyekkel visszatért.

Nagy István művészete szinte kizárólag szénrajzokra és pasztellekre korlátozódott. Jóformán meg sem kísérelte a festészet nehezebb útjait, amelyek napok, hetek, sőt hónapok nagy és kitartó erőfeszítését igényelték volna. Ez a tény nem csupán művészetének korlátait, hanem világos és határozott önismeretét is megmutatja, mellyel felmérte lehetőségeinek, erejének határait.

Igaz, Nagy István művészetében, ezen a korlátozott körön belül is, igen sok kompozíciós, olykor pedig a technikai kifejezésmódban ejtett hibát is találunk. De ezekkel a kimondhatatlanul leegyszerűsített eszközökkel is sikerült, hatásos módon, drámákat és emberi sorsokat kifejeznie — még ha ezek ugyanazt a típust képviselték is. Művei között vannak olyanok, amelyek emlékeztetnek Rembrandt intuíciójának és felfogásának mélységére — akire mindig szívesen gondolt. Meggyőződésünk, hogy egy szerencsésebb környezetben ennek a magányos festőnek sikerült volna eljutnia a megvalósítás csúcára, s akkor nem egy művét a modern festészet elismert remekei közt emlegetnék.

De vajon az emberi érzések és emóciók kivételes erejű kifejezése csupán természet-adta adomány, vagy komoly gyötrődés és művészi önevelés eredménye is? Magyarázhatnók azzal is, hogy ez a természet ösztönös kitörése, illetve egy kifinomult lélek megnyilatkozása. Lucian Blaga és Lyka Károly az első feltevést fogadta el. Blaga meséli: „Egy barátommal meglátogattuk a festőt. Kijövet így szóltam társamhoz: »Úgy látszik, ez az erdei ember elfelejtette, hogy Európában kultúra is létezik.« — Barátom erre így válaszolt: »Az Isten művelt? Nem, nem az!«” Az az érzésünk, hogy Blagának és barátjának — akiben Demian festőt véljük felismerni — nincs igaza. Nagy István éveket töltött Párizsban,

Rómában, bebarangolta Bécsset, Berlint és Münchent. E világvárosok kultúrájával, különösen műkincseivel szemben természetesen nem maradhatott érzéketlen. Az, hogy az élmények hatása alatt mégis arról győződött meg, miszerint az emberi érzések kifejezésére az egyszerű út a legjárhatóbb, más lapra tartozik. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a Nyugattal való kapcsolatának ne lett volna termékenyítő hatása. Az sem mellékes, hogy éppen kóborlásainak idején a Nyugatot vonzották az egyszerű élet kifejezésének új formái — ami a civilizált élet túlbonyolultsága előli menekülést jelentette. Gauguin Nyugatjáról van szó, aki Párizs kultúrájától megcsömörölve a messzi Tahitibe távozott. Nos, Nagy István művészete ugyancsak az egyszerű és kifejező formát keresi. Több mint valószínű, hogy ezek a formák nem csupán a temperamentumán, hanem a kultúrán át is hatottak rá.

Kockázatos volna Nagy Istvánt valamely irányzat rideg keretei közé beskatulyázni. Van Gogh hatása érzékelhető főleg tájképein. Hogy portréi festésekor Rembrandtra gondolt, az ő stílusát követte, az több mint valószínű. Az árnyék és a sötétség alkalmazásában például hasonlóak, bármilyen nagy is a különbség tulajdonképpeni technikájukban. Nagy Istvánt a szén és kréta szinte kizárólagos használata jellemzi. Egyes portréiban — halvány nyomokban ugyan — vitathatatlanul felfedezhető Cézanne hatása is. Valószínű, hogy a festőt más művészek, főleg expresszionisták is befolyásolták. Nagy István festészetének globális besorolása az expresszionista irányzatba — nem ragaszkodva ezúttal a túlzott precizitáshoz — mégis jogosnak tűnik.

Nagy István művészetének van még egy harmadik meghatározó tényezője: nemzetiségének realitása, még pontosabban a székely valóság. Mert Nagy István nem csupán erősen önmagába forduló művészegénység, akit a világ komor látomása úgyszólván lesúlytott, hanem egyben a székelység kimagasló, hű képviselője is. A kemény vonású székely parasztok benne valóban tökéletes tolmácsot találtak. Ez a közöttük levő rokonsággal magyarázható. Ugyanezt állapíthatjuk meg az erdősosorúta székely tájakról, a vadvirágos mezőkről is. Feljegyzésében Blaga jogosan nevezi őt *az erdők emberének*. Véleményünk szerint e jelző legfőbb meghatározója a festő székely származása.

Mély igazság rejlik egy francia filozófus állításában, miszerint nehéz gyűlölni azt az embert, akit ismerünk. Valóban, minél jobban megismerik egymást az emberek, annál jobban megértik, annál kevésbé gyűlölik egymást. A kultúra egymás megismerésének legreálisabb útja. Általában a művészet, de különösen a zene és festészet révén; mert ezek közvetlenül szólnak az emberhez, nincs szükségük tolmácsra, fordítóra.

Kíséreljük meg tehát, járjuk ezt az utat egyre sűrűbben.

Textilgyár és városiasodás

Sepsiszentgyörgy, az egykori Háromszék vármegye hagyományos központja — ma Kovászna megye székhelye — a múlt század utolsó évtizedeiben fejlődésnek indult. Ezt közigazgatási központ jellegének és előnyös fekvésének köszönhetette. Bár már 1461-ben mint mezőváros szerepel az okmányokban, sokat zaklatott történelmi múltja miatt a XIX. század végéig nem tudott kellő mértékben fejlődni. A városjogért a szék hatóságaival, vásártartási jogáért Brassóval vívott élethalálharcot, s a település 1848-ig kettős, város-falu jellege is erősen gátolta a fejlődésben, a múlt század végére mégis megelőzte a medence másik központját, a módosabb polgárságú Kézdivásárhelyt.

Az itt kifejlődött ipartelepek szintén nagyot lendítettek a városon. Két jelentős vállalat, a textil- és a dohánygyár érdemel említést. Az utóbbi hatása azonban csak keletkezése idején volt számottevő, a gépesítés bevezetésével csökkent itt a munkáslétszám. A textilgyár azonban — eltekintve a gazdasági válságok okozta visszaesésektől — folyamatosan fejlődött, s jótékony hatással volt a város növekedésére is. A környék munkaerőfölöslege egy részének felszívásával lehetővé vált a beáramló munkaerő letelepedése a városban. A fejlődés következtében a város két ősi településmagjának halmaztelepei egyre közeledtek egymáshoz. Sepsiszentgyörgy tágas főterén már tekintélyparancsolóan emelkedtek az 1832-ben épült vármegyeháza és a Mária Terézia alapította lovasezred emeletes épületei, majd az 1850-es években a bazár, a kórház, a városháza és más kecses épülettömbök toldották meg a sort. A városias jellegű központot díszes lakóházak vették körül. Ennek ellenére Sepsiszentgyörgy továbbra is szerény mezővárosként húzódott meg az Olt-völgyének a Háromszéki-medencébe torkollásánál.

A századvégi polgárság felismerte azokat az előnyöket, amelyeket számára a gyáripar jelent. Az 1870-es években az érdeklődés középpontjában egy gyapot-, gyapjú- és lenfonoda felállítása állt. A város valóságos fonodalásban égett. Ez az üzem látta volna el nyersanyaggal a szövással foglalkozó háziipart. A kibocsátott részvényekre azonban nem gyűlt össze a szükséges pénzüsszeg. A kisváros polgársága még gyenge volt. A rossz termés és a keleti marhavész is fokozta a pénzhiányt.

Részvénytársaság alakul

1878-ban szövészeti tanműhelyt létesítettek, amely a két évvel később megalkult textilgyár ősi sejtje volt. Az itt készített székely szöttesek nagy sikert arattak. Ez csábította a helyi polgárságot, s mindjárt a következő évben részvé-

nyeket bocsátottak ki, s 1880-ban csekély 8000 forintos tőkével megalapították az Első Székely Szövőgyár R.T.-ot. Tanultak a fonoda-ügy kudarcán, s egy-egy részvénynek csak 10 forintos névértéket adtak.

A kezdetben kisméretű üzem a sok viszontagság ellenére lassan fejlődni kezdett, s egyre jelentősebb szerepet kapott a város fellendítésében. 1892-ig csak 20 munkást foglalkoztatott. Az első jelentős mozzanat az 1891-es évben következett be, amikor megtízszerezték a vállalat tőkéjét, s emeletes gyárépület építéséhez kezdtek. Az új gyártelek helyének kijelölése szerencsés volt. A Szemerja faluval egyesülő városban, a központhoz közel még tágas beépítetlen kertek sorakoztak. Ezek egyike a gyár új telephelye lett. A környező üres telkek a gyár fejlődésének egyelőre nem szabtak határt, az út pedig Szemerja csatolásával a városnak egyre inkább fő ütőerévé vált. Ebben az időben néhány takácsmesternek a városban való letelepítésére korlátozódott a gyár vonzóereje. A század eleji céhiratokban emlegetett takácsok ugyanis már eltűntek a városból.

A helyi polgárság ábrándjai azonban egyre inkább foszladozni kezdtek. Az osztrák és cseh gyárak az 1891-ben Sepsiszentgyörgyöt is elérő vasúton ontani kezdték szötteseit, s a dömping módszerével hálólok útján alacsony áron kezdték árusítani őket. A saját barlangjában akarták megfojtani a piacainak jó részét elvesztett ipari kezdeményt. A város hiába védekezett a hálólokereskedés betiltásával. A gyár csak tengődött, eladósodott, majd 1901-ben könnyű zsákmányává vált a gyárat bérbevevő bécsi Klinger-pénzcsoportnak. A helyi polgárok örvendhettek, hogy tőkéjük legalább részben megtérült.

Klingerék megéreztek az itt rejlő nagy lehetőségeket, s a gyárat gyorsan kezdték kiépíteni. A szomszédos telkeket egymás után szerezték meg, s újabb szövő, festő és kikészítő épületeket emeltek. A vállalat széles körű háziipari hálózatot is kizsákmányolt. Mintegy félezer szövő dolgozott a gyárnak vidéken. Az így több úton előállított szötteményeket háziipari varrómunkásokkal dolgoztatták fel.

E kezdeti fellendülés és a dohánygyár megalakítása után ipari jellegű városrész körvonalai kezdtek kibontakozni a Sepsiszentgyörgy és a városrészre fejlődő Szemerja között. Köröskörül impozáns épületek nőttek ki a földből. A város központi terét 1910-ben bulvárrá kiszélesített sétánnyal a dohánygyárig nyújtották meg. Ez számos művelődési intézményt vonzott magához. Felépültek a tanítóképző, majd a múzeum épületei, amelyek még ma is a város díszei. A gyár körül varrodák és munkáslakások sorakoztak. A hajdan beépítetlen határrész a város egyik legfontosabb ütőerévé vált. Az 1908-ban ásott gyári szennyvízcsatorna lecsapolta és hasznosíthatóvá tette a gyár háta mögötti vizenyős ártéri réteket. A város növekedési üteme meggyorsult. 1900—1910 közt a gyár első nagyobb méretű kibővítése idején lakosságának száma 7131-ről 9103-ra emelkedett. Fejlődésnek indult Szemerja is, amely 1900-ban még csak 967 lakosú, hajdan még kisebb faluból vált népes városrészé. 1910-ben már 1425 főt számláltak meg itt.

A foglalkoztatottak számát tekintve a textilgyár még nem nagy vállalat, de kecsegtető jövő előtt áll. 1914-ben a munkások száma mindössze 382, de a városban foglalkoztatott tisztviselőkkel, szövő és varró háziiparosokkal együtt sem haladta meg az 500-at. Tisztviselőket és mestereket külföldről, Ausztriából és Csehországból hozattak. Utóbbiakból többen megtelepedtek a városban.

A városiasodásnak ebben a szakaszában nagyobb szerep jutott a dohánygyárnak, ahol 1914-ben már csaknem 900 munkás dolgozott. A két gyár döntő szerepet játszott a város lakosságának századeleji gyors növekedésében, amely 1920-ban már 11 189 lakost számlált, s olyan fontos városokkal versenyzett, mint Medgyes, Nagybánya, Gyulafehérvár, Segesvár és Beszterce.

A gyárak telepítése azt is célozta, hogy munkaalkalom biztosításával a megélhetés hiányában külföldre irányuló tömeges kivándorlást megállítsa. A lakosságot azonban egyre inkább elriasztotta a gyári munkától a kegyetlen munkássors. Az 1910-ben a főispán aláírásával megjelent nyomtatott munkarendből a következőket tudhatjuk meg: nyáron a gyár gőzsípja reggel 6-ra hívta munkába a dolgozókat, s csak este hatkor távozhattak. Volt ugyan másfélórás ebédszünet, de a munkaidőt szükség szerint meg is lehetett hosszabbítani. Nagylelkűen megengedték, hogy a 16 évnél fiatalabb korú gyerek alkalmazottak csak 10 órát dolgozzanak. A munkarend megszegőit súlyos pénzbírsággal sújtották. Így nem csoda, ha a vidéki háziipari szövények nem szívesen vállaltak munkát az üzemben, még akkor sem, ha munkabérük jóval a gyáriaké alatt maradt is. Így fokozatosan munkaerőhiány jelentkezett, s a helyi népfölösleg továbbra is kivándorolt. Sokan elhagyták munkahelyüket, hogy a szomszédos dohánygyárban próbáljanak szerencsét. Ezért a két gyár közt megegyezés jött létre, s egymás volt munkásait fél évig nem alkalmazták. 1908-ban nagyobb számban telepítettek le Bácskából hozott munkásokat. Ezek azonban nem maradtak tartósan a városban, visszavándoroltak szülőföldjükre. Sepsiszentgyörgy mégis nyert az idegen munkásokkal, mert forradalmi szellemet hirtettek el, amely termékeny talajra talált a helyi dolgozók körében.

Sztrájkharcok

1911. április 12-én a gyári duma hiába hívta munkába a dolgozókat. A tőkés minden próbálkozása hatástalan maradt, kénytelenek voltak teljesíteni a sztrájkoló munkások kéréseit. A többi között a 10 órás munkaidő bevezetése, a nők éjjeli munkájának és a 14 éven aluli gyermekek munkájának megtiltása szerepelt a követelések közt. Ugyanakkor 5%-os (csékely) béremelést értek el, ingyen munkaruhát kaptak, s a gyár megtérítette a munkások sztrájk okozta veszteségeinek 50%-át. Ez volt a városban az első nagyobb tömegeket megmozgató munkássztrájk, amely a többi dolgozó és a lakosság széles rétegeinek a támogatását is élvezte.

A gyermekmunka igénybevétele egészen 1948-ig fájó kérdés maradt. Sok idős munkás már 12 éves kora óta dolgozik a gyárban. A 16 éven aluliak száma például 1914-ben 101 volt (41 fiú és 60 leány), s az egész munkásság 26,4%-át tette ki.

Az első világháború utolsó éveiben összegyűjtötték a vidék háziiparosainak kiadott szövészeket, s a gyár udvarán elégették. A tőkésék így akarták gyári munkára kényszeríteni a munkaerőt, s egyúttal szabadulni a háziipari szövények konkurenciájától.

A két világháború közt újra a gyár játszott szerepet a városi dolgozók egy-egybe kovácsolásában. 1929-ben 6 hétig tartott, és az egész várost lázba hozta a gyári dolgozók sztrájkja. A tőkésék megbízottai hiába próbálták megrettenteni a bizalmiakat, sztrájktörő nem akadt. Kénytelenek voltak új, a munkásoknak előnyös kollektív szerződést kötni. Béremelést, 8 órás munkaidőt és a csékely fizetéseket elkendőző pótlékrendszer megszüntetését követelték a dolgozók. Ez a sztrájk csak az egész városi lakosság cselekvő támogatásával győzhetett. A városiak anyagilag is támogatták (élelmiszerekkel) ezt az igazságos harcot. Végül a gazdasági válságból, amelynek a terheit nem sikerült továbbra is a munkások vállaira áthárítani, hadi megrendeléssel szabadult a vállalat.

A fejlődés szakaszai

A harmincas években a gyár újra fejlődni kezdett. A szövődét kibővítették, viaszos- és könyvkötővászson részleget építettek, majd 1938-ban hatezer orsós gya-

potfonoda is létesült. *Az egyetlen városfejlesztő tényező ebben az időben a textilgyár.* A szemközti telken modern kaszinóépület nőtt ki a földből.

Az 1939. március 15-én megalakuló részvénytársaság már amerikai és svájci érdekeltségek birtokában kezdte meg működését. A százmillió lej alaptőke 70%-a az egyesült államokbeli Industrial Development Financing Corporation Wilmington Delaware, 19,8%-a a Sontho Glarus svájci tőkés csoport kezébe került. A fennmaradó elenyésző százalék hazai politikusok és a gyár jó menetében érdekelt személyek, a tőkések hű kiszolgálói kezében maradt. A gyár ebben az időben újabb munkásokat vonzott a városba. 1930 és 1941 között 500-ról 1200-ra emelkedett a munkáslétszám. Ez tükröződik a város lakosságának lényeges változásában is: 14376-ra növekedett. A vállalat alkalmazottai jelentős szerepet játszottak a kulturális és sportéletben. Az 1920-as évektől a gyár műkedvelői voltak a kisváros művelődési életének legjelentősebb fáklyavivői. Színvonalas előadásaikkal évenként ismétlődő sikereket arattak. A 30-as években kibontakozó városi sportmozgalomban szintén a gyaré volt a vezető szerep, amelyet napjainkig megtartott. Több sportágban — labdarúgás, kézilabda, kosárlabda, teke — képviselik a város színeit.

A textilgyár mint gazdasági tényező nagy munkástömegeknek nyújtott rendszeres kereseti forrást. Ezzel fontos szerepet játszott a város életében. Hozzájárult kereskedők megtelepedéséhez, és a piaci élet pezsgését eredményezte. Különösen fizetési napokon árusok lepték el a gyárba vezető utakat.

Az államosítás után a vállalat fejlődésének új távlatai bontakoztak ki. A kisváros fejlődésében is új szakasz kezdődött. A gyár meggyorsult fejlődési ütemet diktált. 1950, 1956—1957, 1964—1967 mindmennyi állomása egy-egy újabb bővítésnek. A fonoda a régi hatszorosává fejlődött. Bővült a szövöde is. A festő-kikészítőt korszerűsítették. Új arcot öltött, megfiatalodott a régi gyár. Az említett években sok munkás áramlott be vidékről a városba. Az alkalmazottak száma 2572; ebből 2384 munkás, akiknek a bővülő textilgyár biztosítja a megélhetésüket. A növekedés megmutatkozik a város lakosságszámának emelkedésében is: meghaladta a 21 000-et. Nőtt a faluról ingázók száma, és javultak az ingázás feltételei. Árkosról és Köröspatakról évtizedeken át gyalog és kerékpárral jöttek a dolgozók. Most megoldódott a munkások szállítása. 1951-től a gyár teherautói, 1963 óta rendszeres IRTA-járatok hozzák és viszik minden váltásra a dolgozókat. Így ezek a községek közelebb kerültek a városhoz. Mezőgazdaságuk belterjesebbé vált, a város fő ellátói.

Számos kulturális és szociális intézmény keletkezett a gyár körül. A volt kaszinóépületben megnyit klubhelyiségek a város legkülönb szórakozóhelyei. Munkás- és ifjúsági klubok létesültek, a gyárigazgatók hajdani lakóépületeiben kapott helyet az üzemi poliklinika és a bölcsöde. 1949-ben étkezde is alakult. A gyárnak köszönheti létezését számos tanintézet. Esti munkásliceum és munkasegyletem működik. A munkásképzés szükséglete hozta létre az 1949-ben megalakult textil szakmai iskolát is, amely a város legkorszerűbben felszerelt, országos jellegűvé vált tanintézete. Közülük 400 növendéke különböző vidékek textilgyárainak lesz szövő-fonó és kikészítő szakmunkása. Végül meg kell említenünk a vállalatnak a helybeli színház támogatásában játszott szerepét is. A színházlátogatók zöme a textilgyári munkásság sorából kerül ki. Így ez az intézmény is jórészt a gyárnak köszönheti életképességét.

A városiasodás más fontos tényezői is kapcsolatosak a gyárral. A közvilágítást megelőzte a gyár erőműtelepe, ez azonban a múltban nem juttatott a közönségnek áramot. Az 1911-ben felépült villanytelep nagyon gyenge minőségű és rendszeresen ellátást biztosított. Forradalmi változást hozott a gyári beruházással 1958-ban felépült Brassó—Sepsiszentgyörgy közötti magasfeszültségű távvezeték és

transzformátor-állomás, amely nemcsak a vállalatot, hanem a várost és a környék falvait is ellátja árammal. A villanyhoz hasonlóan mindig fájó pontja volt a városnak az elégtelen vízellátás. A gyári kutatások a város felett, az Olt közelében bő víztartó rétegeket fedeztek fel, amelyek az egész lakosság szükségletét képesek biztosítani. Az 1954-ben üzembe helyezett gyári vízmű is ad már ivóvizet a Tánicsics Mihály utca lakóinak, táplálja a színház tűzbiztonsági medencéjét, és ellátja a Central vendéglő fogyasztását.

A gyár hozzájárult a város kereskedelmének fellendítéséhez is. A tervgazdálkodás éveiben létesült modern üzlethelyiségek, vendéglők nagyrészt neki köszönhetik forgalmukat. A munkások vásárlóereje együtt nő a fizetések emelkedésével. Így számos kereskedelmi egység (modern kereskedelmi komplexum, gyógyszerár) vonzódott a gyár közelébe, nem beszélve az új piacról, amely szintén az üzemektől mintegy 200 méternyire települt.

A textilgyár jótékonyan mozdította elő a város forgalmát is. A közúti teherszállítás a gyár–vasútállomás vonalon bonyolódik le. A megnövekedett forgalom szükségessé tette új áruraktárak építését. A Február 16 sugárút, ahol a gyár települt, a város legnagyobb személyforgalmú vonala. Déli 1–3 óra között van itt a csúcsforgalom, amikor a legnépesebb váltások dolgozói érkeznek és távoznak az őket szállító társasgépkocsikon és gyalog.

Új távlatok

A gyár jelentős munkástömrőlést hozott létre. Szomszédságában lakótömbnegyed épült, és új munkásvárosrész keletkezett. A legújabb városnegyed az úgynevezett Újtelep, ahol a textilgyári munkások házai sakkáblaszerű sorakoznak. Több mint 50 munkás államkölesönből épített itt. A gyár alapjaiból 160 személyes leányotthon épült. Ezenkívül a faluról betelepülő munkásoknak jelentős százaléka épített magánlakást. Az Újtelep a város egyik legkellemesebb kertes családi házakkal beépített része. Nagy számban telepedtek itt meg Gyimes vidéki csángók is, akik a peremrészekeken építkeztek és többségük idővel a gyárba kerül.

Az Olt Textilgyár az ország egyik nagy textilgyarává fejlődött, több mint 36 000 orsóval és 585 szövőszékkel, modern festő, kikészítő, viaszos- és könyvkötővászón részleggel.

Az impozáns, korszerű munkatermek megteremtették a jó munkafeltételeket. Az üzemszerveket légkondicionáló berendezéssel látták el. Már nem károsítják a dolgozók egészségét a különböző gázok és a levegőben szállingózó gyapotszész.

A gyár városfejlesztő szerepe a jövőben még hatványozottabban érvényesülhet. A vállalat előtt újabb nagyszerű fejlődés távlatai bontakoznak ki. Befejezik a régi üzemszervek korszerűsítését. Eltűnnek a kátránypapír-fedelű régi munkatermek. Hatalmas méretű kibővítésekről is szó van: újabb fonó, szövő és kikészítő részlegek felépítése várható a közeljövőben, s ennek nyomán megkétszereződik a jelenlegi munkáslétszám. Ezenkívül textilipari cserealkatrészeket gyártó üzemet terveznek, amely ellátná az ország többi textilgyárát is. Együttal megoldódnak olyan fontos városgazdálkodási kérdések, mint a vízellátás és a városi csatornahálózat, amelyek már több évtizede esedékesek.

Napjainkban új szakasz kezdődik a Kovászna megye székhelyévé vált Sepsiszentgyörgy életében. Az új közigazgatási beosztás, a városok nagyobb autonómiája a gyors fellendülés reményével kecsegtet. Ebben pedig jelentős szerep jut a továbbfejlődő, korszerűsödő textilgyárnak.

Gazda László

Ésszerű munka és pihenés

A munka tudományos megszervezésének egyik fontos oldala az ésszerű munka-és pihenési rend kialakítása. Első pillanatra talán furcsán hat, hogy pihenési rendről beszélünk a munkafolyamaton belül, más szóval a munka közben való pihenés össze nem egyeztethetőnek látszik a munkaidő teljes kihasználásával. Ezt a pihenést azonban nem szabad összetéveszteni a lazálással, a lógással vagy pedig az időhúzással. Az ésszerű pihenési rend éppen arra szolgál, hogy ezeket a fegyelmetlenségeket megszüntesse.

A munka- és pihenési rend ésszerű kialakítása akkor merül fel — mégpedig nem másod- vagy harmadrendű problémaként —, amikor a termelés eredményeit nemcsak naponként, hanem műszakonként s ezen belül is óránként vagy esetleg ennél is kisebb időegységekben kezdjük megfigyelni és nyomon követni.

A marosvásárhelyi autójavító vállalatnál számos ilyen irányú megfigyelést végeztünk. Az idevágó tapasztalatokat az alábbi táblázat szemlélteti:

Napi teljesítmény	Egy munkás óránkénti teljesítménye a napi teljesítmény %-ában kifejezve							
	1	2	3	4	5	6	7	8
100	10,5	14,7	15,1	13,8	12,7	11,6	11,1	10,0

A táblázatban bemutatott adatok 63 munkás két heti tevékenységére vonatkoznak. Összegezzük őket:

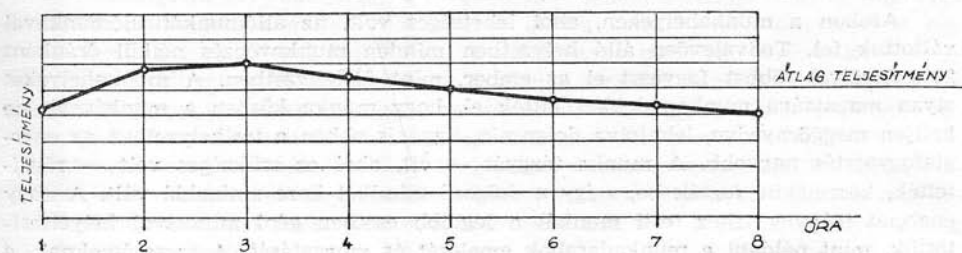
— az első óra teljesítménye az átlag alatt helyezkedik el (óránkénti átlag $\frac{100}{8} = 12,5\%$);

— a második, harmadik órában a teljesítmény emelkedik, s meghaladja az átlagot;

— a negyedik, ötödik órában a teljesítmény kezd csökkenni, de még mindig az átlag fölött helyezkedik el;

— a hatodik, hetedik és nyolcadik órában tovább csökken, s jóval az átlagteljesítmény alá kerül.

Az óránkénti teljesítmény az alábbi görbét írja le:

Mi az óránkénti teljesítmény változásának oka?

Az első órában, az úgynevezett alkalmazkodás időszakában, amíg a munkás élettani és pszichikai működései „ráhangolódnak“ a munkára, a teljesítmény alacsony. Ez az időszak annál hosszabb, minél több kedvezőtlen hatás éri a dolgozót a munkakezdés előtt (közlekedési nehézségek, kedvezőtlen átöltözködési körülmények, családi gondok). A munkaszervezésnek ezt az alkalmazkodási időszakot feltétlenül csökkentenie kell. Vállalatunknál ezt úgy próbáltuk csökkenteni, hogy a munkakezdés előtt és a munkaidő első tíz percében a munkautemnek megfelelő zenét vezetünk be. Egy másik jelentős intézkedés a marosvásárhelyi pártbizottság kezdeményezésére történt, mégpedig a közlekedési vállalatok menetrendjüket összhangba hozták az üzemek munkaprogramjával.

Amint a grafikonból kitűnik, a kezdeti alkalmazkodás után a teljesítmény fokozatosan emelkedik. Ez a fellendülés egy bizonyos ideig tart, a 3—4-ik órától kezdve viszont már érezhető bizonyos fáradtság, ami a termelékenység csökkenésében jut kifejezésre. A fáradtság nemcsak az izmok, hanem az idegek, érzékszervek elfáradásában is megmutatkozik.

A kifáradás önmagában véve nem beteges vagy káros folyamat. Biológiaiilag reverzibilis, vagyis a munkaképesség helyreállítása, regenerálódása követheti. A regenerálódási folyamat a tevékenység megszűnése, csökkenése vagy változása következtében áll elő.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a kifáradást gátolja a munkával való érzelmi-gondolati azonosulás, az eredményekre való törekvés, a munkakedv és -öröm.

A kifáradást a következő tényezők idézik elő: az izom és idegerőkifejtés intenzitása és tartama; a munkakörnyezet: hőmérséklet, világítás, zaj; pszichológiai tényezők: felelősség, gondok, munkahelyi konfliktusok; elégtelen táplálkozás; a tevékenység egyhangúsága.

Ismerve az előidéző okokat, a munkaszervezésnek arra kell törekednie, hogy kiküszöbölje vagy legalábbis elodázza őket. A kifáradás megelőzésére ajánlatosak a következő intézkedések: biztosítani kell a munkaerőkifejtés megkövetelte kalóriamennyiség elfogyasztását; kívánatos csökkenteni a megterhelést, vagyis a munka elvégzéséhez szükséges izommunkát; ésszerűen kell megállapítani a pihenési időt.

Ma már egyáltalán nem vagy csak szórványosan találkozunk olyan jelenséggel, hogy a dolgozó nem fogyasztja el a szükséges élelmiszer mennyiséget. Ezzel a kérdéssel tehát a munkaszervezés során nem kell foglalkoznunk. Esetleg annyit megtehetünk, hogy felvilágosítjuk a dolgozókat, milyen minőségű és mennyiségű élelmiszer elfogyasztásával képesek biztosítani a munkájuk elvégzéséhez szükséges energiát. E tekintetben fontos szerep hárul az üzemi orvosokra.

A munkaszervezés lényeges mozzanata a munkafolyamat során elhasználandó emberi energiámennyiség csökkentése. Ezt többféleképpen lehet elérni. Vállalatunk ilyen irányban is számos eredményről számolhat be.

Azokon a munkahelyeken, ahol lehetséges volt, az állómunkát ülőmunkával váltottuk fel. Tudvalevően álló helyzetben minden munkavégzés nélkül óránként 20 kalóriával többet fogyaszt el az ember, mint ülőhelyzetben. A munkahelyeket olyan magasságú munkapadokkal látták el, hogy munka közben a munkásnak ne kelljen meggöndyedve, lehajolva dolgoznia, ugyanis ebben a testhelyzetben az energiafogyasztás nagyobb. A munka tárgyát — ott, ahol ez szükséges volt — rögzítették, készülékbe fogták be, s így a dolgozó mindkét keze szabaddá vált. A nagy energiát igénylő nehéz testi munkát a legtöbb esetben gépi munkával helyettesítettük, mint például a munkadarabok emelését és mozgatását. A szerszámoknak, a

nyersanyagoknak minden munkahelyen meghatározott helyet jelöltek ki, olyképpen, hogy azokat egyszerű kézmozdulattal el lehessen érni.

A munkavégzés során felhasznált energiamentiség csökkentésének egy másik járható útja az optimális munkakörülmények kialakítása, mégpedig a normális hőmérséklet biztosítása, a világítási viszonyok megjavítása és a zaj kiküszöbölése.

A hőmérsékletnek igen jelentős hatása van a munkafolyamatban felhasznált energia mennyiségére. A túlságosan alacsony hőmérsékleten dolgozó munkás energiájának nagy részét a hideg leküzdésére használja fel, ahelyett, hogy munkavégzésre fordítaná. A magas hőmérsékleten dolgozó munkás szintén energia-többletet használ el, hiszen a test hevülésével is meg kell küzdenie. A tudományos vizsgálatok megállapították, hogy a munkavégzés optimális hőmérséklete 18—24° C között van. Ennek az optimális hőmérsékleti értéknek biztosítása végett vállalatunk szerelő csarnokaiban korszerű légfűtési hálózatot építettek ki. Azokon a munkahelyeken, ahol a technológiai folyamat következtében a hőmérséklet meghaladja az optimális értéket, korszerű szellőztető berendezést szereltek fel.

A zaj bizonyos határértéken túl szintén növeli a munkás energiafogyasztását. Kimutatták, hogy egy munkás ugyanannak a munkafázisnak az elvégzéséhez zajban 25—30%-kal több energiát használ fel, mint mikor csendben dolgozik. A termelési folyamat megszervezésekor tehát a káros zajok kiküszöbölésére kell törekedni. E célból a termelési részlegek falait és mennyezetét hangfogó anyagokkal kell ellátni, a zajos munkahelyeket pedig ajánlatos a többiekől elszigetelni.

A világítás sem közömbös probléma. Megfelelő világítási viszonyok között ugyanis a munkás nem erőlteti meg szemét, s emellett élénken és pontos mozdulatokkal dolgozik. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy egy üzemben a világítási viszonyok megjavítását az ablakok rendszeres tisztításával kell kezdeni.

A kifáradás megelőzésében fontos tényező a pihenési idő ésszerű kijelölése. Az ésszerű munkarend megköveteli, hogy a munkaidő és a pihenési idő között kedvező korrelációt hozzunk létre, valamint azt, hogy meghatározzuk ezeknek műszakon belüli váltokozását, figyelembe véve a munka fizikai terhelő hatását.

A pihenési idő kijelölésére több módszert lehet alkalmazni. Ilyenek: a munkafolyamat során felhasznált energiamentiség felmérése; a pulzus ütemének megmérése; a termelés óránkénti nyomon követése; szűrőpróbák alkalmazása arra vonatkozóan, hogy a műszakon belül a dolgozók milyen időpontban pihennek, illetve szakítják meg a munkát.

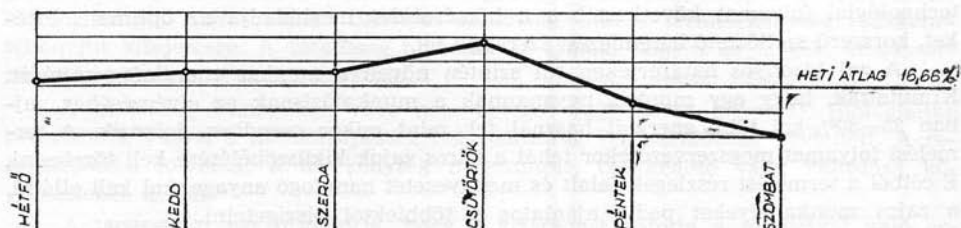
Vállalatunknál a két utóbbi módszert alkalmaztuk a pihenési idő kijelölésére. A termelés óránkénti alakulását már bemutattuk, a szűrő-megfigyelések eredményei az előbb már közölt adatokat megerősítették. E megfigyelések ugyanis azt mutatták, hogy a dolgozók a legtöbb nem szabályozott pihenőt a harmadik, negyedik és ötödik órában tartották. Ezek értelmében az első műszakban a pihenési időt a harmadik óra utánra jelöltük ki, amely egyben a tízórai elfogyasztására is szolgál.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a megállapított pihenési rendet nem tartjuk véglegesnek. Szükségesnek mutatkozik még az ötödik vagy hatodik óra után is egy rövid, 5—10 perces pihenő beiktatása. A tudományos irodalom idevonatkozó megállapításai értelmében kötetlen ritmusú s testileg fárasztó munkáknál az vált be a leginkább, ha az első száz perc után egy ötperces, majd újabb kilencvenöt perc eltelte után tízperces szünetet tartanak a munkások.

Az említett intézkedéseket 1967 júniusában vezettük be. Az eltelt időszak termelési eredményei mindenben igazolták elgondolásaink helyességét. Azokon a munkahelyeken, ahol szervezési módosításokat vezettünk be, a munkatermelékenység 8—13%-kal emelkedett.

Az ember munkakapacitása nemcsak napközben, hanem hétközben is változik. Ezt a változást a napi munkateljesítmény alakulásának vizsgálatával próbáltuk megközelíteni. Három hónapon át (1968. január—március) 160 munkás napi teljesítményét jegyeztük fel. Olyan munkahelyeket választottunk ki, ahol az anyagiány vagy más objektív tényező a termelés eredményeit nem befolyásolta. A megfigyelés eredményeit az alábbi táblázatba foglaltuk:

Heti teljesítmény	A napi teljesítmény a heti teljesítmény százalékában kifejezve					
	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
100	16,7	16,9	16,9	17,5	16,3	15,7

Az adatok szerint a munkateljesítmény hétfőtől csütörtökig emelkedik. Ezen a napon eléri a maximumot, majd csökkenni kezd, s pénteken már az átlag alatt helyezkedik el. Szombaton viszont már 6,4%-kal alacsonyabb, mint a heti átlag.

A teljesítmény naponkénti változása azt bizonyítja, hogy a hét két utolsó napján az elfáradás jelensége csökkentőleg hat a munkakapacitásra. A hét végén tehát a napi pihenési idő már nem képes minden egyén munkaerejét teljesen helyreállítani.

Hasonló megállapításra jutunk, ha a betegség okozta hiányzásokat a hét különböző napjain vizsgáljuk. Az elmúlt évben e két marosvásárhelyi vállalatnál a betegnapok átlaga a hét különböző napjain a következő változást mutatta:

Vállalat megnevezése	(ember/nap)					
	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
Marosvásárhelyi autójavító vállalat	49,6	51,2	51,2	54,7	54,0	53,7
Marosvásárhelyi bőrgyár	41,1	41,6	41,6	43,1	43,9	44,2

Az adatok értelmében a vizsgált vállalatoknál 1967-ben hétfőtől szombatig a betegnapok emelkedően voltak. Ez a jelenség ez év elmúlt időszakára is vonatkozik. A hét utolsó napjain a betegnapok száma mintegy 7—8%-kal haladja meg a hét első napjain bejegyzett betegnapokat.

A részletesebb megfigyelés más érdekességeket is rejteget. A két napos munkaszünetek után mintegy két hétig a beteg dolgozók száma a havi átlag alatt van. Íme az idevonatkozó adatok:

Időszak	(ember/nap)	
	Marosvásárhelyi autójavító vállalat	Marosvásárhelyi börgyár
1967. január első felének átlaga (január 3—16 között)	52,3	36,1
1967. január második felének átlaga (január 17—31 között)	59,1	52,2
1967. május első felének átlaga (május 3—16 között)	42,4	33,9
1967. május második felének átlaga	46,7	44,1
1968. január első felének átlaga (január 3—16 között)	48,4	30,6
1968. január második felének átlaga (január 16—31 között)	49,7	43,5

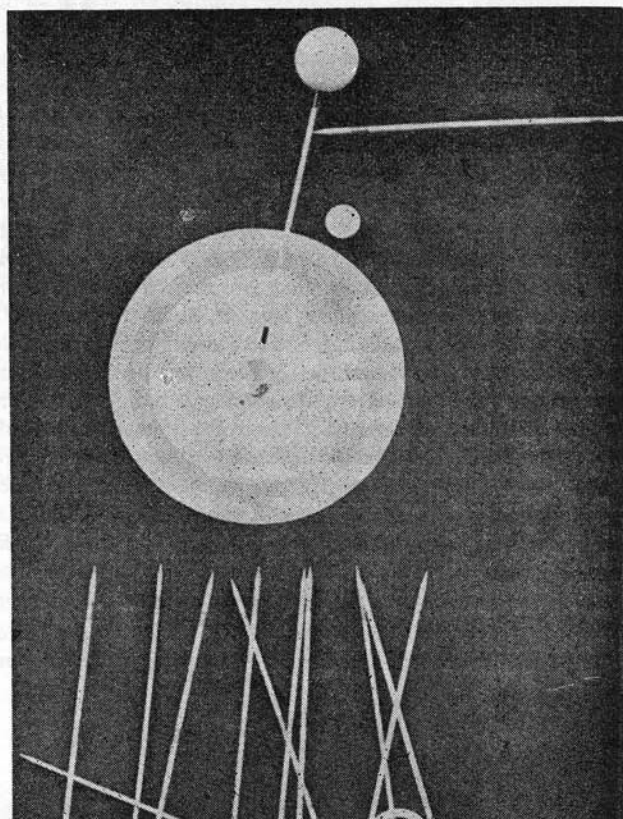
A fenti adatok — habár csak két üzem dolgozói megfigyelésének eredményei — felvetik a heti pihenési rend ésszerűbb megszervezésének szükségességét. A kérdés megoldásakor a gazdaságilag fejlett országok tapasztalatát honosíthatjuk meg, társadalmi-gazdasági előrehaladásunk arányában.

*

A munka- és pihenési rend néhány sajátosságát érintettem egy, illetve két vállalat adatainak tükrében. Az elmondottak azt bizonyítják, hogy a tudományos üzemvezetés egyik fontos feladata az ésszerű pihenési rend kialakítása. Ez nemcsak egészségvédelmi szempontból lényeges, hanem egyben a termelékenység emelésének jelentős tényezője is.

Keszi Harmath Sándor

François Pamfil:
Kompozíció
(térplasztika)

Mi hiányzik az erkölcsi spektrumból

Nem árt ismételni: a szocializmus nemcsak annyi, hogy termelőeszközöket meg fogyasztási cikkeket állítunk elő, s gyárakat, lakónegyedeket építünk. Új erkölcsöt is igényelünk. Enélkül a szocializmus csak hiányosan elégítené ki a társadalmi szükségleteket. Igen ám, de évszázadok során előítéletek, félelmek, rossz szokások, hamis képzetek sulykolódtak be idegeinkbe, s ezért nem minden ellenállás, konfliktus nélkül reagálunk a szocialista etika követelményeire. Így aztán hosszú távon napról-napra — egyéni és társadalmi szinten — meg kell harcolnunk a magasabbrendű humanista etika bővített újratermeléséért. Csak ily módon hatolhat be az új morál magán- és társadalmi életünk minden pórusába. E tekintetben már két ízben méltattam a Korunkban a Scínteia mély etikai szellemében fogantatott, honpolgári bátorságra serkentő cikkeit.

Munkálkodnak-e lapjaink a párt központi sajtóorgánuma szellemében ezen a bővített újratermelésen?

Erre voltam kíváncsi, amikor heteken át tizenkét hazai magyar napi- és hetilapot böngésztem. Szorgoskodásom nem volt hiábavaló: sűrűn bukkantam erkölcsi tárgyú cikkekre. De hadd tegyem mindjárt hozzá, a szóban forgó lapok közül nem mindegyik tartja állandó vonulatként napirenden ezt a tematikát. A temesvári Szabad Szó, az aradi Vörös Lobogó, a nagyváradi Fáklya, a Szatmári Hírlap, a Bányavidéki Fáklya hasábjain ritkábban találkozik az olvasó morális tanulságokat hordozó írásokkal. Ennek okát inkább a szerkesztés koncepciójában kell keresni, mint a megfelelő munkatársak hiányában. Hiszen éppen a Szabad Szóban olvastam Józsa Ödön erkölcsi témájú két szép írását, a Fáklyában pedig Robotos Imre publicisztikai lendületű jegyzeteit és Dumitru Popescu erkölcsi-közügyi esszégyűjteményét méltató, a társadalmilag hasznos gondolkodást serkentő recenzióját. De Hoblea István riportjai is a Bányavidéki Fáklyában a fiatal újságíró etikai érdeklődéséről vallanak.

Az Előre és az Ifjúmunkás következetes etikai hozzáállása nem újkeletű. Publicisztikájuk, jegyzeteik, riportjaik, ankétjaik olvastán már jó ideje örvendezünk, hogy az erkölcsi-közügyi tömegnevelés élvonalára zárkóztak fel. Különösen figyelemre méltó az, hogy az Ifjúmunkás fiatalos lendülete, bátor szókimondása érett, realista társadalomszemlélettel párosul.

Nem minden megilletődés nélkül tapasztaltam, hogy hazai magyar sajtónk két zsenge hajtása, a Hargita és a hetente megjelenő Megyei Tükör már

az indulás első heteiben magára talált etikai kérdésekben is. Nincs olyan szám, amelyből hiányozna a morális problematika. E tekintetben máris méltó versenytársai az évtizedes zsurnalisztikai tapasztalattal rendelkező kolozsvári Igazságnak és a marosvásárhelyi Vörös Zászlónak, amelyek szintén pártos alapállásból viszonyulnak társadalmunk mindennapi morális problémáihoz.

Dokumentálódásom idején (május havában) a brassói Új Idő még új profilja kialakításán fáradozott. Láng Gusztáv jegyzete a vidékiségről (a május 16-i számban), valamint a milícia éjjeli ügyeletéről írt villámriport már biztató jele, hogy ez a lapunk is igyekszik figyelmének középpontjába állítani az erkölcsi tematikát.

Röpke jegyzetem természeténél fogva csak sommázó lehet. Mégsem szeretném említés nélkül hagyni, hogy az olvasott gazdag, műfajilag tagolt anyag milyen tematikát ölel fel, milyen problémák kerültek az érdeklődés reflektorfényébe. A részletes felsorolásról eleve lemondok. A lényeg amúgy is a főbb témacsoportok kitapintása. Megyei lapjaink erkölcsi érdeklődése elsősorban és a legkövetkezetesebben a család- és gyermekvédelem kérdéseire terjed ki. Ezután következik a kiskoriak bűnözése, valamint a huliganizmus. A közélet tisztaságáért szállnak síkra azok a cikkek, amelyek a korrupt községi néptanácsi titkárt (Megyei Tükör), a pénzhajhász főorvost (Hargita) állítják pellengérré. (Farkas Árpád, illetve Erős Attila írásait). Ebbe a kategóriába sorolható Szócs Kálmán szellemes Vásárhelyi dekameronja (Vörös Zászló), s Lászlóffy Csaba glosszája a fekete fuvarozással foglalkozó autótulajdonos tanár megcsorbult tekintélyéről (Igazság). A Vörös Zászló nevelő hatású cikkeket közölt a barátságról, a szerelemről, a szerelmi partner iránti felelősségérzetről. Katona Szabó István, Vajda István, Makai János írásaira gondolok.

Kétségtelen, hogy az ilyen tematikájú cikkeknek helyet kell kapniuk a lapokban, mert elsődrendű társadalmi funkciót töltenek be. Sem gazdasági, sem termelési vagy más jellegű anyagok nem szoríthatják ki őket. Felmerül azonban a kérdés: elég sokrétű-e a lapjaink tükrözete erkölcsi színpép? Úgy érzem, egyelőre még hiányoznak belőle a korrupció, a karrierista könyöklés, a protekciózás, a kiskirálykodás, a hatalommal való visszaélés, a hivatalnoki pacakázás leleplezései. A vállalatok, intézmények erkölcsi mikroklímájáról, vezetők és beosztottak viszonyáról szóló tudósításokat is szívesen olvassánk. Hát vajon a szocialista demokrácia elvét mindenütt tiszteletben tartják? Gyárakban, mezőgazdasági termelészövetkezetekben már sehol sincs klikk-uralom, görcsös ragaszkodás a meg nem érdemelt stallumhoz? Már kihalt a hajbókolás a vezetők előtt, már mindenütt virágzik a hibákat feszegető kritika, az emberi méltóság tisztelete? A honpoltgári bátorságnak, az alkotó gondolatnak már nincsenek drámai összecsapásai szűklátókörűséggel, dogmatikus szemlélettel, ostoba rosszindulattal? A személyiség pozitív kibontakozásának útjából már minden akadályt elhordtunk? Magam is sokat töprengek: nem túlságosan kényelmes-e, ha a szocialista erkölcs bővített újratermelésén csak a kisemberek szférájában munkálkodunk?

Ne tűnjék fontoskodó számonkérésnek e felsorolás. Inkább szívbéli óhaj: legyen gazdagabb, árnyaltabb társadalmi önismeretünk spektruma. A könnyű fegyvernem sokat tehet ezéért.

Lázár József

Tűnődés egy könyv ürügyén

*A könyvet Simon Magda írta. Húsz esztendeig.
Arany János 103 évvel ezelőtt vetette papírra e sorokat:*

Az emberi öltöt nagy feledékenység.
Elyeli mint tenger;
Csak kettő marad fenn az emlékezetben:
Der Denker und Henker

— azaz a gondolkodó s a hőhér. E fanyar megállapítás ma már optimistának tűnik föl: fél világ munkálkodik azon, hogy a hőhérok elfeledtessenek.

A védekezési formula közismert: „Parancsra tettem, ich melde gehorsamst.“

S a parancsnoki formula: „A cél szentesíti az eszközt.“

Vannak dolgok, amelyekre csak kérdés a magyarázat. Ami nyilván, nem megnyugtató. De megnyugodni, belenyugodni nem is szabad. Elsőül mindjárt meg is kérdőjelezhetjük a parancsnoki közhelyet: hogy ti. mi szentesíti a célt? Igaz válasz erre csak egy van. De azt nem Hitler adta meg.

Húsz évig készült Simon Magda könyve: A nagy futószalagon. Talán azért, hogy „tárgyilagosan“ írjon arról, amiről nem lehet tárgyilagosan írni. Még akkor sem, ha a riporter (ha egyetértünk a szerzővel abban, hogy ez a könyv: „riport“) csupán kívülről szemlélője lett volna a szörnyűségeknek. Neveléses lenne föltennem a szónoki kérdést: lehet-e még újat mondani Auschwitzról?! Mert arról van szó, hogy beszélni kell róla. Felemás találmány az emberi képzelet. Ki tud elképzelni négy milliő halottat, négy milliő halált, anélkül, hogy bele ne örülne? A legszerényebb számítás szerint ugyanis négy milliő ember pusztult el Auschwitzban. Hogy ez a tény fölfoghatatlan az elme számára, hogy talán a szervezet védekezik így a túl erős ingerek ellen: ezt még csak-csak megértem. De ki érti meg például Rudolf Hoesst, a tábor egykori parancsnokát, aki a varsói bíróságon azzal védekezett, hogy az ő idejében csak két és félmilliő volt az áldozatok száma?!

„Tárgyilag“ nézőket is láttam, fényképen persze: a canterbury-i érseket egy tömegsír előtt. Angol műszaki katonákat, amint talajgyaluval hordják halomba az ezerszám heverő holttesteket. A kóros inger, a XX. század embe-rének ez a sokja immár kitérülhetetlen. Azokból is, akik kerülnek az emléke-zést. Akadhat ember, aki művészi tökélyre vitte a felejtést; de olyan, aki a jövőt elkerülheti: aligha. A jövő pedig igen nagy mértékben múlik az emlé-kezésen. Ha durván fogalmazok, így is mondhatom: a haditechnika mai fej-lettségi fokán egy gombnyomás kérdése az egész.

Napóleon nagy hatalomnak nevezte a sajtót. Századunkban, sajnos, meg-rendült ez a nagy hatalmi pozíció. Szomorú tanúság rá két világháború. S nap-jainkban: Vietnam.

Egy dolog bizonyos: az emlékezés is nagy hatalom.

A fokozódó fasizálódás korában Szerb Antal arra inti barátait, hogy jó lesz megtanulni kívülről minél több verset. Olyan korban, melyben a vers úgy szolgálta az életet, hogy megkönnyítette a halált. Európa és a XX. század kel-lős közepén! — Radnóti Razglednicái egy tömegsírból kerültek elő, szívet-tépően pontos látteleteként annak, amit egy másik halálra ítélte — Bálint György — erkölcsi tudathasadásnak nevezett.

Egy embert hosszú időre, sok embert rövid időre be lehet csapni, félre-

vezetni; de sok embert, hosszú időre: nem. Százéves megállapítás ez is; az Észak-amerikai Egyesült Államok akkori elnökétől, Ábrahám Lincolntól származik. Mert óhatatlanul vissza kell nyomoznunk legújabbkori emberi történetünk legsötétebb zugaiba, ha ismerni akarjuk ezt a veszett és főséges századot, amelyben élünk s halunk. Föl kell figyelniünk ember — világ — erkölcs összefüggéseire: milyen világot teremtett magának az ember, s mivé alakította ez a világ az emberi erkölcsöt! Közismert szerző közismert művére utalhatok így kapásból: Marx Tökéjére.

Kérdezz, és megmondom, ki vagy. Kérdezd meg: hol, mikor kezdődik az emberi életben az abszurditásig vitt engedelmeskedés szakasza? Ki látott például gyermeket, aki legszengebb korában a hohéri pályáról álmodozzék? Hiszen a gyermek föl sem fogja a halált. A gyermek világa végtelen, s még így is szüknek érzi. Mikor halt meg az emberben a gyermek? Ki ölte meg, mi ölte meg? Az a vágy, amely az egymásra-utaltságét a hataloméval helyettesíti? Kérdésre kérdés. Meg kell tanulnunk felelni. De ez sem elég: meg kell tanulnunk megfelelni.

Szilágyi Domokos

Halász József emlékezete

Azok közé tartozott, akik értelmük és humanizmusuk szavát követve nem a kor divatja szerinti jótékonykodó emberbarátság, hanem a szocialista munkásmozgalom harcra nevelő és cselekvő útját választották. A Somogy megyei asztalos 1874-ben született fia a marosvásárhelyi Agrár Takarékpénztár vezető tisztviselőjeként a század eleji Erdély haladó szellemi életének egyik kiemelkedő alakja, a szociáldemokrata párt helyi szervezetének élenjáró tagja, a Munkásotthon éltető lelke. 1918 őszén, az Osztrák—Magyar Monarchiát szétzúzó polgári demokratikus forradalom idején Marosvásárhely szocialista főispán-kormánybiztosa, s ebben a minőségében az egyik volt kaszárnyát Munkásotthonná alakítja át és rendezi be.

Halász József szellemi fejlődése a marxista irodalom tanul-

Halász József

mányozásán, a legkülönbözőbb, a polgári rend visszásságaival szemben álló akciókban — a nők egyenjogúságát követelők, az eszperantó nyelv terjesztői, az antialkoholisták mozgalmában — való részvételen át vezet el a kommunista párt gyakorlati igényléséig. Az első világháború után következő forradalmi fellendülés, a munkásmozgalmában lezajló eszmei tisztázódás idején állandó kapcsolatban áll Rozvány Jenővel, Victor Bártfáleanuval; Lázár Ödön, Simó Géza és más marosvásárhelyi szocialisták oldalán következetesen támogatja a szocialista pártnak kommunista párttá való átalakítását. 1920—1921-ben a vásárhelyi kommunisták nemegyszer nála gyűltek össze az égető kérdések megvitatására. A szocialista párt erdélyi szervezetének a kommunista párt megalakítását követelő kolozsvári tanácskozására hivatalos küldöttnek jelölték (betegsége miatt nem vehetett részt az ülésen).

Műveltsége és tudása sokoldalú, Ady Endre, Szabó Ervin, Braun Róbert, Bokányi Dezső egyaránt ismerősei és barátai, Henry Barbusse levelező társa. A gyengülő egészsége engedte korlátok között szakadatlanul munkálkodik a dolgozók, különösen a munkásifjúság nevelésén. Lakása ideológiai-kulturális konzultációs központ, vitafórum, valósággal közkönyvtár. Szinte minden jóvedelmét könyvre és újságra fordítja, 23 hazai és külföldi folyóiratot járát, hosszú ideig az övé a környék leggazdagabb társadalomtudományi könyvgyűjteménye. Ott találjuk a legkülönbözőbb szellemi megmozdulások kezdeményezői, a marxizmust és a haladó kultúrát szóban és írásban terjesztők között: a Szabadiskola előadója, tagja a Társadalomtudományi Társaság Előkészítő Bizottságának (a szervezet kolozsvári központtal alakul, titkára Victor Cheresteşiu), ott van a Jövő Társadalma, a Zord Idő, a Jövő Népe című elméleti és szépirodalmi folyóiratok támogatói és gyakran szerzői között, különös gonddal figyeli és segíti a kommunista párt megteremtését szorgalmazó, szocialista Marosvölgyi Munkás tevékenységét. Indulása percétől munkatársa és terjesztője a Korunknak, amelynek már előzetes programját is elküldi hozzá Dienes László 1925 decemberében.

1928. június 9-én bekövetkezett halála nemcsak elvtársaiban, de ellenfeleiben is őszinte megrendülést keltett, világosan tükröződik ez a korabeli, különféle árnyalatú sajtóban. Temetését kívánsága szerint gyászszertartás nélkül tartották, csak a munkásdalárda énekelt. Fényképe a Munkásotthon falán függött egészen annak bezárásáig, s a felszabadulás után róla nevezték el a marosvásárhelyi Szakszervezetek Székházában berendezett könyvtárat.

Halász József hitt az emberségben, a kultúra erejében, a népek barátságában és testvériségében, amely igazán csak a szocializmusban győzedelmeskedhet. Ezt a meggyőződését átadta családjának és környezetének is, gyermekeik és sokan azok közül, akik mesterükként tisztelték, a kommunista párt harcosaivá váltak. Halálának negyvenedik évfordulója alkalom arra, hogy felelevenítsük alakját s figyelmeztessünk a munkássága részletesebb feltárásával kapcsolatos adósságunkra

Gáll János

NEMZETKÖZI ÉLET

A gyűlölet és erőszak ellen

Dr. Martin Luther King, a passzív ellenállás nagy képviselője életét az amerikai négerék egyenlőségéért és szabadságáért vívott harcban töltötte el. Személyiségének, életművének méltatására visszatérünk még. Az alábbi részletet utolsó könyvéből, a passzív ellenállás elveit tartalmazó Chaos and Community-ből (Zűrzavar és közösség) fordítottuk.

Az újabb néger zendülések tragikus módon szemléltetik, hogy a faji igazságosságért folytatott küzdelemben az erőszak nem célravezető. Az ilyen jellegű zendülés valahol mindig sebet ejt. Még nézni is fájdalmas, hogyan harcolnak — a siker legkisebb reménye nélkül — a dühtől megrészegült felnőttek és fiatalok, életükkel sem törődve, az őket szétverő ellenség ellen. Az a benyomásunk támad, hogy önmagukat akarják elpusztítani, saját maguk gyilkosai akarnak lenni. Senki sem állítja, hogy a Wattsban és máshol 1965-ben kirobbant zendüléseknek nem lett volna hatásuk a polgári jogok előrehaladására, de amikor azt kérik tőlük, hogy konkrétan sorolják fel az így elért eredményeket, a végén mindig felháborodnak és bizonytalan válaszokat adnak. De csakugyan, mindent figyelembe véve, mit is értek el? Elérték a szegény-segély bizonyos növelését, amit az elfogult hatóságok jóváhagytak, továbbá kaptak néhány fürdőmedencét a gettókban élő gyermekek felfrissülésére.

Ha a passzív ellenállással elért eredményeket hangsúlyozzuk, ez nem azt jelenti, hogy nem veszünk tudomást korlátairól, vagy hogy embereket akarunk megnyerni arra az útra, amelyet még meg kell tennünk. Egyetlen évben, 1965-ben a sit-in*-ek több mint 150 város snack-bar-jaiban (falatozóiban) véget vetettek a szegregációnak. Az 1961. évi szabadság-menetelés megszüntette az államok közötti szállítóeszközökön a szegregációt. 1956-ban a montgomery-i autóbusz-bojkott kivívta az integrációt az autóbuszokon nemcsak magában Montgomeryben, hanem Dél valamennyi városában. 1963-ban a birminghami mozgalom és annak csúcspontja, a washingtoni menetelés hozzájárult a polgárjogi törvény meghozatalához, melyet századunk egyik legfontosabb törvényének tekinthetünk. A selmai mozgalom 1965-

* Sit-in — a passzív ellenállás során a négerék beültek addig csak fehéreknek fenntartott vendéglőkbe, bárókba.

ben kihatótt a szövzeti jogra vonatkozó törvény meghozatalára. A múlt nyáron, Chicagóban passzív tüntetésekkel kivívtuk a lakásokra vonatkozó egyezményt, mely ha érvénybe lép, akkor az első lépést jelenti a lakásintegráció felé az ország minden városában. Ezekhez járul az a tény — és ez nagyon fontos —, hogy mindezeket a legkisebb áldozatokkal és a legkevesebb emberi veszteséggel vívtuk ki. Délen tíz év alatt a nem erőszakos tüntetéseknek nem volt több halottjuk, mint a wattsi zendülésben egyetlen éjszaka.

Ha azonban valaki megkísérelné, hogy az erőszak híveinek megmondja, miképpen kellene eredményesen eljárniuk, tőlük nem hallana mást, mint nagyhangú szikozódást és ellenkezést. Egyes esetekben azt állítják, hogy a hatóságokat és a helyi kormányokat akarják megdönteni. De hogy egy belső forradalom megdöntse a kormányt, ahhoz az szükséges, hogy a kormány már ne legyen képes tényleges ellenőrzést gyakorolni a fegyveres erők fölött. Ám mindenki tudja, hacsak az eszt nem vesztette el, hogy az Egyesült Államokban nem ez a helyzet. Egy heves faji összecsapás esetén, a hatóságok tudatában vannak annak, hogy számíthatnak a rendőrség, az állami hatóságok és nem utolsósorban — a többségében fehér összetételű — szövetségi hadsereg támogatására.

Rokonszenv nélkül semmit sem lehet elérni

Különben is kevés vagy talán egyetlenegy forradalom sem győzött, ha a harcoló kisebbség nem élvezte a közvélemény többségének rokonszenvét és támogatását. Castro mellett mindössze egy maroknyi ember állott, de sohasem tudta volna megdönteni Batista rendszerét, ha nem élvezte csaknem az egész kubai nép rokonszenvét. Ám nálunk a fehér lakosság, de a legtöbb esetben a fekete sem támogatna egy igazi néger felkelést.

Már nem vagyunk abban a korszakban, amikor romantikus illúziókat szövünk a szabadságról vagy hamisan filozofálgatunk róla. Eljutottunk a cselekvés időszakába. Most stratégiára van szükségünk, olyan programra, amely képes változásokat előidézni, hogy a néger a lehető legrövidebb idő alatt bekapcsolható legyen az amerikai társadalom menetébe. Ilyen programot eddig csak a passzív ellenállást hirdető mozgalom tudott javasolni. Ha ezt nem vagyunk hajlandók elismerni, akkor csak helytelen megoldásokkal, feleletekkel, magyarázatokkal kísérletezünk.

Az erőszak elve nem célravezető, arra sem alkalmas, hogy az emberi lelkiismeretre hasson. A *Black Power* (Fekete hatalom) több híve azt vallja, hogy a lelkiismeret meghódítása őket nem érdekli. Közülük az egyik nem is olyan régen ezeket mondta nekem: „Hagyd az ördögbe a lelkiismeretet és az erkölcsöt! Mi a hatalmat akarjuk!” Ám a hatalom csak az erkölccsel járhat egy úton. Egymást segítik, egymást kiegészítik és kölcsönösen erősítik. Ha én a hatalomra törekszem, nem tudok megfélekezni az erkölcsről s arról sem, hogy törődjek vele. Ilyen vonatkozásban én nem tudom elfogadni a Machiavelli-féle cinizmust. Ami a hatalmat illeti, mi minél nemesebb, annál inkább tud élni annak erejével. Nagy Sándor szavai ma is igaznak hangzanak: „A hatalom sohasem jó, ha az, aki birtokában van, nem jóakarátú ember.”

A passzív ellenállás birtokában van a hatalomnak, de azt igazságosan és jól akarja felhasználni... Cselekedetével egyaránt megmentheti a fehéret és a néget. A faji szegregáció okatlan félelmen alapul: félnek, hogy elveszítik gazdasági kiváltságaikat, félnek a társadalmi változásoktól, a különböző fajúak házasodásától, attól a kötelezettségtől, hogy új helyzetekhez kell alkalmazkodniuk. Sok szegény, megtévelyedett fehér éjszakáit álmatlanul, nappalait remegve tölti, csakhogy harcolhasson a faji terror ellen. Egyesek struccpolitikát folytatnak, s nem akarják tudomásul venni a faji kérdéseket, és szellemüket elzárják mindattól, ami erre

vonatkozik. Mások a törvényes manőverekben hisznek, és tömeges ellenállást javasolnak. Ismét mások azt remélik, hogy remegésüket elfojthatják, ha fekete testvéreikkel szemben fukarnak és kegyetlennek mutatkoznak. De hiábavalók az ilyen kibúvók! Nemhogy kiküszöbölnék a félelmet, hanem még súlyosabb, már-már betegessé váló bizonytalanságot keltenek az értelemben. A fehér embernek harcolnia kell e bénító, betegséggé fajuló félelem ellen. Harcoljon! Erre tanítja a neveltetése, ez használ egészségének. Végezzen lelkiismeret-vizsgálatot, hadd ismerje el végre az integrációt. De harca attól is függ, milyen magatartást tanúsít vele szemben a néger. A fehér közösség remegő félelme nem csökken, ha mi magunk nem utasítjuk el az erőszakot.

Egyes fehérek, akiket, nem kétséges, hogy büntudatuk mardos, attól tartanak, ha egyszer a néger hatalomra kerül, könyörtelenül megbosszulja az évek során felhalmozódott jogtalanságokat és kegyetlenkedéseket. A néger feladata bebizonyítani, hogy nincs mitől tartaniuk, mert ő kész megbocsátani. Egy nagy, magát a passzív ellenállás fegyelmének alávető tömegmozgalom megértetheti a fehérekkel, hogy a hatalmat csak egyféleképpen, az alkotó cél érdekében és nem bosszúállásra akarja felhasználni.

A gyűlölet és az erőszak megnöveli a fehérek félelmét, és lehetővé teszi számukra, hogy igazolják a négerekkel szemben kialakított előítéleteiket. Csak a zűrzavart növeli, holott a mi társadalmunk éppen a zavar és a felelőtlenység ellen küzd. A gyűlölet és az erőszak fokozza az elnyomó brutalitását és az elnyomott elkeseredését.

Még ha egyedül is maradnék...

Vajon éppen a hatalom az, amiért mi sikraszállunk? Vagy inkább, általában, a világot és különösen saját hazánkat akarjuk jobbá tenni? Ha célunk ez, akkor nem erőszakkal fogjuk kivívni, mert az erőszak olyan lefelé haladó spirális, amely végtelenségig hozza létre saját rombolásának tárgyát. Szaporítja a rosszat, ahelyett, hogy csökkentené. Egyáltalán nem nyújt segítséget az igazság győzedelmeskedéséhez: elnyomhatja a hazugot, de a hazugságot nem fojtja el, el az ellenséget, de nem a gyűlöletet. Sőt ellenkezőleg: még növeli is. Ütést ütésért adni annyit jelent, mint erőszakot hirdetni, még sötétebbé tenni a máris csillagtalán éjszakát.

Újabban egyre gyakrabban fordulnak hozzám e szavakkal: „Mivel az új harci jelszó az erőszak, nem félsz-e attól, ha ellene foglalsz állást, elveszíted kapcsolatot a gettó embereivel és korunk peremén találsz majd magad?” Az ilyenekre mindig csak egyetlennyel válaszolok: meg vagyok győződve, hogy a négernek nagy többsége ellene van az erőszaknak, de még ha csatlakoznék is hozzá, engem nem nagyon érdekel, vajon a többség vezetője vagyok-e vagy sem. Ellene vagyok annak, hogy a jóról és a rosszról alkotott fogalmaimat alávessem a különböző Gallup-intézeteknek és ama korszak főirányzatainak, amelyben élek. Egyes német vezetők őszintén ellene voltak mindannak, amit Hitler a zsidókkal tett, de köztudománykutatókba kezdtek, és arra a felfedezésre jutottak, hogy az antiszemitizmus az ország uralkodó tendenciája. Tehát azért, hogy „ne legyenek a peremen” és „megőrizze a kapcsolatot”, cinkostársakká váltak a legborzasztóbb büntettekben, amelyeket a történelem valaha ismert.

Nem feltétlenül az az igazi vezér, aki aláveti magát az egyöntetű döntésnek, hanem az, aki maga alakítja ki a döntést. Egyszer azt mondtam: „Ha az Egyesült Államokban élő valamennyi néger az erőszak hívévé válna, az én válaszlásom akkor is az lenne, hogy egyedül maradván odakiálttam: ez tévedés!” Talán némelyek fennhéjázó magatartást láttak ebben, és azonban nem tartottam annak. Annak

hogy magamat inkább meggyőződéses embernek, mint konformistának tartsam, csak egy módja van. Az életben ritkán előfordul, hogy valaki olyan jól meghatározott, olyan mély meggyőződést alakít ki magának, mely véges-végig megingathatatlan marad. Ilyen meggyőződés volt számomra az erőszakmentesség.

A *Black Power* — nem kis ellentmondással — szüntelenül azt javasolja, hogy ne utánozzuk a fehér társadalmat, de azzal, hogy az erőszakot hirdeti, az amerikai életnek éppen a legrosszabb oldalait majmolja, azt, ami benne a legbrutálisabb és legprimitívebb. Az amerikai négerek nem követtek el kollektív büntetteket, nem gyilkoltak meg gyermekeket a vasárnapi iskolában, nem akasztottak fel fehér embereket az idegen gyümölcsfától hirtelen meghajló fákra. Nem húznak fejükre csuklyát, hogy ők is állandosítsák a lincseléseket, emberi lények vízbefulladásztását.

Üllő legyen vagy kalapács?

Ezzel nem azt akarom mondani, mintha a néger szent volna, aki borzad az erőszaktól. Ha valaki szombat este meglátogat egy néger kórházat, ó jaj, megállapíthatja, milyen erőszak dühög a néger közösségben. Megsértve és kiábrándítva a társadalomból, a néger agresszivitását ön maga ellen fordítja, és dühöngő kegyetlenségét saját testvérei ellen irányítja. Ez a tragikus kérdés nem maradhat megoldás nélkül. Én azonban mégsem tudnám azt a tanácsot adni a négereknek, hogy agresszivitásukat a fehérek legyilkolásával csillapítsák. Ez azt jelentené, hogy az egyik rosszat a másikkal cseréljük fel. Az erőszak nem egészséges kezelés a düh gyógyítására.

Engem nemcsak az érdekel, hogy a négerek itt, az Egyesült Államokban elnyerjék teljes polgárjogaikat és emberi mivoltukat. Engem az is érdekel, hogy megőrizzék morális integritásukat és egészségesebb lelki egyensúlyukat. Ezért kötelességemnek tartom, hogy ellene legyek mindazoknak, akik szabadságukat elnyomóikra jellemző eszközökkel akarják megszerezni: becselenséggel, gyűlölettel és erőszakkal. A gyűlölet ugyanannyi bajt okoz annak, aki gyakorolja, mint annak, aki ellen irányul. Kétségtelen, egyesek azt fogják mondani, hogy az ilyen álláspontot vallóknak nincs gyakorlati érzékük és hogy az életben, ha fenn akarunk maradni, harcolnunk kell: szemet szemért, fogat fogért. Talán elismerik, hogy felfogásom érvényesülhet egy távoli utópiában, de nem ebben a rideg és kegyetlen világban, amelyben mi élünk... Erre csupán annyit válaszolhatok, hogy az emberiség hosszú ideje ennek az állítólagos gyakorlati érzéknek engedelmeskedik, és hogy ez feltartóztathatatlanul mindmáig rendetlenségbe, sőt zűrzavarba vezette.

Az emberiségnek joga van mást is megpróbálni, mint a múlt vaksi utánzására törekedni. Ha valóban haladni akarunk, új irányba indulni, új embert kialakítani, akkor azzal kell kezdenünk, hogy kilépünk ebből a kietlen, vég nélküli alagútból, amelyben az erőszak dühög. Az új ember, amelyre a világnak szüksége van, vajon olyan lesz-e, aki nem folyamosodik erőszakhoz? „Ebben a világban — mondotta Longfellow — az embernek üllőnek vagy kalapácsnak kell lennie.“ Tőlünk függ, hogy inkább kalapácsok legyünk, amelyek az új társadalmat kovácsolják, mintsem kalapács formálta üllők. Ilyen módon nemcsak új emberek leszünk, hanem hatalmunk is új lesz.

Tudomást nem venni a rosszról annyit jelent, mint büntársnak lenni

1944-ben a svéd Gunnar Myrdal *An American Dilemma* című könyvében a következőket írta: „A négerkérdés Amerika számára nemcsak igen súlyos kudarc, hanem olyan, amely páratlan lehetőséget nyújt a jövő számára. Ha Amerika haj-

landó legbelső meggyőződésének útját követni, akkor egy csapásra egyéni jólétét is megteremtheti és külföldön is megnő tekintélye és hatalma. Valóra válhatná a régi amerikai patrioták évszázados álmát, akik hitüket és szabadságérzésüket az egész világgal meg akarják osztani. Megadatott számára az az alka'om, mely szerint a fehér és a színes népek között megvalósítható az igazságosság, egyenlőség és az együttműködés... Amerika szabadon dönthet afelől, hogy a néger továbbra is a *tartozik* oldalon marad beírva, vagy átkerül a *követel* oldalra.“

Ez a ma sürgető felhívása az amerikai fehér emberhez. Ha elszánja magát arra, hogy a felhívást elfogadja, akkor igen sok egyénnek, csoportnak és vezetőnek le kell győznie a múltban tanúsított képmutatást, és mostantól fogva hozzá kell kezdenie országunk arculatanak átalakításához. Annál is inkább, mert az ország, nagyszabású program hiányában még nem tudta felszámolni azt a nyomort, amely ránehezedik a feketék életére. Emiatt azután azt kell hinnünk, hogy Amerika még nem választott, hiszen még nem jutott el arra, az őszinte és teljes meggyőződésre, hogy változtatásokra, éspedig azonnali változásokra van szükség.

Hogy az egyenlőség útján vállalhassuk ezt a tért utazást, azzal kell kezdenünk, hogy teljes revízió alá vesszük a nemzeti elsőbbségi jogok rendszerét.

Vajon társadalmunk dicsősége, hatalma és gazdagsága többet jelent-e számunkra, mint igazságossága? Ha ebben a vonatkozásban közömbösek vagyunk, akkor nem csupán erkölcsi hibát követünk el. Mert mindaddig, míg az igazságatlanság uralkodik, fenn fog maradni a társadalmi feszültség, megmaradnak, sőt növekedni fognak a zendülések, az általuk kiváltott tiltakozások és repressziók ellenére. Ez annál súlyosabb, mert egy olyan kiteljesedő társadalomban, mint a miénk, az igazság semmibevevése azzal végződik, hogy erre az álláspontra tér valamennyi amerikai. Túlfentül sokan vannak azok, akik mivel meg vannak elégedve a gazdag Amerikával, egyáltalán nem hajlandók tudomást szerezni az elmaradt Amerikáról. De eljön a nap, amikor nekik is válaszolniuk kell arra a kérdésre, amelyet Eichmann nem akart tudomásul venni: „Miben vagyok én felelős mások sorsáért?“ Tudomásul nem venni a rosszat annyit jelent, mint büntársnak lenni benne.

A világűr meghódítása manapság mindannyiunk lelkesedését és patriotizmusát kiváltotta: valamennyiünk ügye, fajra való tekintet nélkül, drámái, kalandjai behatoltak minden szalonba, gyermekszobába, üzlethelyiségbe és irodába. A nyomor elleni háború sohasem tudna kiváltani ekkora lelkesedést és ilyen nagy ujjongást. Az általa felvetett kérdések, előhaladása, baklövésai csak türelmetlenségre, közömbösségre vagy ellenségeskedésre találnak. Távolról sem akarjuk tagadni a tudományos kutatások értékét, mégis valahogyan képtelennek tűnik, hogy milliárdokat költünk azért, hogy eljussunk a Holdra, oda, ahol senki sincs, holott e pénznek egy kis hányada elegendő volna a túlzásfolt nyomortanyák helyzetének megjavítására. Ha a dolgok ilyen állapota fennmarad, egészen biztosak lehetünk abban, hogy néhány év múlva az első ember, akit a Holdra küldünk, ha fel lesz szerelve jó teleszkóppal, kivetheti majd a Földön elszaporodott nyomortanyák túlnépesedését, szegénységét és zsidogását. De az értékek milyen léptékére fogunk hivatkozni, hogy haladást tudjunk megállapítani egy ilyen programban?

Ami a háborút — minden szerencsétlenség forrását — illeti, a szüntelenül emelkedő költségek nem ismernek mértéket: erre a célra gazdagságunk kimeríthetetlen, és meggondolás nélkül tékozlunk. Az utóbbi időben jutott tudomásunkra, hogy a honvédelem költségvetése évenként tizmilliárd dollárral emelkedik, de még ez az összeg is messze elmarad a valóságtól. Biztonságunk, amelyről azt állítjuk, hogy készek vagyunk távoli földeken megvédelmezni, azzal a kockázattal jár, hogy saját házunkban, a vizsálytól széthúzó városaink szívében kompromittáljuk magun-

kat. A vietnámi bombák nálunk robbantak és szétrombolták a tisztességes Amerikába vetett reményeinket.

Az utóbbi években a néger — elsősorban Délen — mindenekelőtt arra törekedett, hogy elnyerje emberi méltóságát. A mi szempontunkból megéri, hogy ütések, börtönt szenvedjünk, sőt hogy meg is haljunk egyszerűen azért a jogért, hogy szabadon használhassuk — a nyilvános illemhelyeket. Az, hogy az éttermekben leülhetünk egy asztalhoz, vagy helyet foglalhatunk bárhol az autóbuszban, még távolról sem emeli életszínvonalunkat, de lelkileg és szellemileg átalakít, mert homlokunkról letörli a rabszolgaság szegénybélyegét. Ez az, ami legelőször, mintegy ösztönszerűen, sokkal inkább elkésztett minket, mint az anyagi nélkülözések, mert a legnehezebben azt a mélységes megalázást tudjuk elviselni, hogy alacsonyrendű lényeknek tekintsenek minket.

De hiába válunk költővé és ékesítjük fel az alázatosokat kegyelemmel és az egyszerűség kedvességével, akkor sem lesz kevésbé igaz, hogy a nyomor kikezdi az emberi méltóságot. Egyetlen munkás sem maradhat tisztességes és kitartó, ha munkaerejének piacra dobásakor azt hallja, hogy képességei nem méltók a társadalomhoz. A néger többé nem szégyelli néger mivoltát, és többé sohasem fog annyira lealacsonyodni, hogy elfogadja azt a képtelen állítást, miszerint a fehér erőnyesebb, mint a néger; de fejébe verték, hogy minden jobb, ami nem sötét. Ám ennek is kezd vége lenni. Mindazonáltal, amikor a néger visszanyeri méltóságát, vele marad a szegénység súlyos hátránya, egy olyan társadalomban, amelyben minden érték a pénzhez igazodik. Ha azonban a társadalom átalakul, és ahelyett, hogy az egyének vállára helyezné, rendszeresen magára vállalja a felelősséget, ha biztosítja a munkalehetőséget és létminimumot, akkor az emberi méltóság mindenki számára hozzáférhetővé válik.

De nincs semmi értelme az egyenlőség kérdéseit vitatni, ha nincs szándékunkban, hogy a megoldást most, a jelenben keressük rájuk. A Nagy Társadalomról elhangzó összes szép szónoklatok nem egyebek, mint értelem nélküli üres szavak mindaddig, míg nem tűzik ki a megvalósítás pontos határidejét. Johnson elnök a kongresszushoz intézett, a mintavárosok tervére vonatkozó üzenetében egy meg gondolkodtatót szövegmondott: „Ha mi rászánjuk magunk, hogy mostantól kezdve hozzáállásunk akciótervünkhöz, akkor a huszonegyedik század látni fogja a huszadik század terveinek valóra válását.“ Egy ilyen hosszú időre való program mellett a negerek jövő nemzedékének nagy része és csaknem egyetlen most élő néger sem fogja megismerni az egyenlőséget.

A türelem erenye azzal a kockázattal jár, hogy bűnné lesz, ha cinkostársává válik a társadalmi változásokkal szemben megnyilatkozó ilyen nagymérvű passzivitásnak.

Martin Luther King

A versenyképesség stratégiája

Január vége felé, egy ködös reggelen a festészeti hagyományairól hírneves Barbizon csendes utcáin tíz-tizenkét gépkocsi hajtott sietve a Les Pléiades szálló kecses épülete felé. Az autókból kiszálló utasok magatartásából nem lehetett arra következtetni, hogy kicsodák, az viszont már az első pillanatban meglátszott: nem tartoznak a képzőművészetek képviselői közé.

Pontosan félkilencor már a szálló egyik termében elhelyezett hosszú asztalok mellett ültek. Előttük nyomtatványokkal teli irattartók.

Ezek az urak francia vállalatok vezetői. A CEGOS (a tudományos szervezés tanácsainak társasága) rendezte ülésszakra iratkoztak be, amelynek témaköre a vállalatvezetés. A CEGOS Európa egyik legnagyobb ilyenzerű társasága. Helyettes vezérigazgatója, Octave Gélinier, a francia gazdasági élet ismert személyisége vezeti az ülésszakot. (Gélinier annak a két könyvnek a szerzője, amelyet J. J. Servan-Schreiber *Le défi américain* című munkájában alapvetőnek minősít a jelenkori kapitalizmus problémakörében. Az egyik: *Morale de l'entreprise et destin de la nation*. Paris, 1965. A másik: *Le secret des structures compétitives*. Paris, 1966.)

A résztvevők valamennyien vállalatvezetők. Változatos profilú üzemeket képviselnek. Ezek között van kohászati, háztartási villamoskészülékeket, kötöttárut gyártó, építőanyagokat, dísz tárgyakat előállító vállalat, cukor- és sörgyár.

Így a viták számára kedvező légkör alakuljon ki, a szeminárium egy kis szertartással kezdődik: a résztvevők bemutatkoznak, bemondják nevüket, életkorukat, családi állapotukat, cégük profilját és évi forgalmát. Megállapíthatom, hogy noha egyes itt képviselt vállalatok évi forgalma meghaladja a százmillió frankot — általában közepes nagyságrendű cégek vezetői vannak jelen. Ezeket a cégeket behatóan foglalkoztatja várható jövőjük a piacon, amelyen a nagyvállalatok mind jelentősebb helyet foglalnak el. A résztvevők is konstatálnak valamit: az egyik jelenlevő (e sorok szerzője) nem kapitalista vállalat vezetője, hanem a társaság meghívottja egy szocialista országból, Romániából.

Köszönetet kell mondanom volt szemináriumbeli kollégáimnak, akik a közös munka napjaiban rokonszenvet tanúsítottak országunk iránt. Nagyjából ismerték külpolitikánkat és gazdasági fejlődésünk eredményeit. Igyekeztek a baráti együttműködés légkörét megteremteni számomra, s erre kellemesen emlékezem.

Felmerül bennem a kérdés: hatékonyak tekinthető-e a menedzserek e szemináriuma?

Valójában a részvétel elég tekintélyes költséggel jár: a szemináriumi részvétel díja hét napra (beleértve az étkezéseket is) 1800, a szálloda kb. 400 frank; az elvesztett munkanapok értéke kb. 3500 frankra rúg. Az összkiadás legkevesebb 5—6000 frank körül mozog. Mit kapnak a menedzserek ezért az összegért? Hét napra teljes ellátást, Monsieur Gélinier két könyvét, egy irattartót, mintegy kétszáz oldal, a CEGOS szakemberei kidolgozta eddig kiadatlan dokumentumanyagot s ráadásul a lehető legzsúfoltabb munkaprogramot: reggel fél kilenctől este tízig tartanak az ülések, összesen két óras, étkezésre szánt szünettel. De nem e „szolgáltatások” mennyiségi mutatói a mérvadók.

Az ülésszak hatékonyságának tilka a minőség, az eszmék terén keresendő.

A résztvevők érdeklődésének középpontjában álló kérdés, az ülésszak tárgya: *Rentábilis vetélkedés a piaci konkurrenciában*. Mit nyújthat a szeminárium a résztvevőknek, akik a gazdasági győzelemhez vezető utakat keresik? (A győzelem számukra néha egyszerű túlélést, de gyakran diadalmas expanziót jelent.)

Mindenekelőtt filozófiát s magatartás-modellt.

Valamely vállalat stratégiájának akkor vannak győzelmi esélyei, ha betartják a kidolgozott alapelveket, normákat, játékszabályokat. Nem mindig a nagyok győznek: gyakran azok diadalmaskodnak, akik meg tudják szervezni győzelmüket. Nagy, nemzetközi méretű vállalatokat emlegetnek, amelyek a legkülönbözőbb tevékenységi ágakban kis vállalatoktól szenvedtek vereséget. Egy ilyen kis vállalat, a *Texas Instrument* neve — fogalom. Ez gyártott először integrált mágneses áramköröket, s ezzel a konkurrenciá-harc nagy győztesévé vált; forgalma, amely 1948-

ban alig négymillió dollár, 1966-ban eléri az 580 milliót, s az 1974-es előirányzat már 2,5 milliárdra rúg; tizennyolc esztendőn át 35%-os volt az átlagos évi növekedés.

Gélinier szerint a piaci versenyben csak az alábbi alapelvekre építő győzelmi stratégiával lehet győzni:

1. Konkurencia-harcba csak az induljon, aki kidolgozta győzelme tervét.
2. A stratégia legyen offenzív, sőt, agresszív.
3. A stratégiának szelektívnek kell lennie: a konkurencia-harc területét a legjobb esélynek megfelelően kell megválogatni.
4. A győzelmi terv átalakítandó, valahányszor az akció kibontakozása módosításokat igényel.
5. Minden áldozatot meghozni a győzelemért! A kis problémákat a nagyoknak, a taktikát a stratégiának kell alárendelni.

Ez az optimista, offenzív, sőt, agresszív, lelkesítő filozófia sok résztvevőnek tetszett. De kevesen tartották elégségesnek. Nem bölcsekedni, hanem végül is a cselekvés útjait, módszereit felkutatni gyűltek egybe.

S valóban, mihelyt túljutottunk a bevezetés szakaszán, erre irányult az ülészak munkája.

A kérdések feltárásának sorrendjét szintén a cselekvés szigorú logikája határozza meg.

A versenybe lépő vállalat mindenekeelőtt versenytársaihoz viszonyítva önmagát, mérje fel saját helyzetét, vagyis: állapítsa meg öndiagnózisát. A közmegállapítás eszközei nagyon változatosak. De van néhány gyors módszer, amely mind piaci, mind belső, vállalati viszonylatban igen operatívnek bizonyul. (Egyébként a szemináriumok technikáját úgy dolgozták ki, hogy minden módszer bemutatása után a résztvevők véleményt nyilváníthatnak hatékonyságáról, alkalmazhatóságáról.)

Valamely vállalat helyzete gyors diagnosztizálásának egyik módszere az ún. *konkurrenciális kritikus tömeg* ismérvére épít. Mit értenek a „kritikus tömegben”? A forgalom azon — a legerősebb vetélytárs forgalmához vagy a piac összforgalmához mért — arányát, amelynek föltétlenül el kell érnie egy bizonyos szintet ahhoz, hogy az érdekelt vállalatnak győzelmi esélyei legyenek. Például: legyen a forgalom legalább 25—30%-a a legerősebb konkurens vállalat forgalmának, vagy legalább 8—10%-a a szóban forgó árucikk piaca összforgalmának. E konkurrenciális kritikus tömegben alul a vállalatot vereség fenyegeti. Választhat: vagy néhány esztendőn belül önállóan eléri a kritikus tömeget, vagy pedig egyesül más vállalattal, hogy együtt elérhessék a kritikus tömeget. A kritikus tömegről lefolyt vitából kiderült, hogy bizony egyetlen ott képviselt vállalat sem elemezte helyzetét ebből a szempontból. A szünetekben sokan számígtatták, hogy is állnak e téren. Nyugodtan állíthatom, hogy a számígtatások eredményei nagymértékben befolyásolták a résztvevők hangulatát, de még étvágyát is.

A konkurrenciális kritikus tömeg kérdéseinek megvitatása azonban igazából érdekfeszítővé akkor vált, amikor „beszállt” G. Haïk, a CEGOS export-osztályának igazgatója. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy immár túlhaladott a kritikus tömeget a nemzeti piac kereteire kalkulálni. A körülmények megkövetelik a nemzetközi nagyságrendű kritikus tömeg elérését. A nemzetközi cégek versenyével kiváltképpen július elsejétől kell számolni, hiszen a Közös Piac országai egymás viszonylatában ettől az időponttól kezdődően felszámolják a vámkorlátozásokat. A konkurrenciális kritikus tömeg ezen új távlatai nagyon meggondolkoztatják még a legderűsebb résztvevőket is.

A piaci verseny diagnosztikai módszerei mellett a vállalatok belső helyzetét

felmérő diagnosztikát is kidolgozták. Ilyen például: a rövid lejáratú kölcsönök és a vállalat forgalmának viszonya. A pénzügyi kérdések újszerű felvetése ismét csak felkavarja a kedélyeket, ráncba szaladnak a homlokok, vagy derülnek az arcok, aszerint, kinek mit ígérnek az azonnal, de diszkrétan megejtett gyors számíthatások.

A diagnosztikai módszereket beavatkozási módszerek követik, az elemzés és cselekvés módszerei, amelyek a vállalat minden tevékenységi ágára kiterjednek ugyan, de legszigorúbban a központi kérdésre, a kifizetődő versenyképességre összpontosulnak. Módszereket ismertetnek, amelyek lehetővé teszik a termékek versenyképes időszakainak, a termelési költségeknek a felbecsülését.

S így lassanként kialakul az összkép. A versenyképességnek minden egyes termékre építenie kell, szem előtt tartása már a termékek gigondolásakor elengedhetetlen. A vállalatok termelése korszerű szervezésének módszerei alapján oly módon igyekeznek megszabni a technológiai folyamatokat, hogy ezek a termék előre megszabott minőségeit, ismérveit biztosítsák, s ne fordítva: a termék ne legyen csupán egy technológiai rutin eredménye. „A technológiai folyamat alkalmazása a termékhez”: íme, a termék versenyképességének egyik lényeges követelménye. A termékek versenyképessége felbecsülésével kapcsolatban kidolgozták a versenyképesség szakosítását, s a következő öt fázist különböztették meg:

Zérus szakasz: tervbe veszik a termék előállítását, kidolgozzák a gyártás módjait. A rentabilitás és a bevételek szempontjából ez negatív szakasz, mivel ki-zárólag kiadásokkal jár.

I. szakasz: a termék piacra dobása. A költségek rendkívül nagyok, mert a termék termelési fázisba kerül, s a piacon még reklamírozni kell. A bevételek a kiadások alatt maradnak, még ha a termék általában rentábilis is.

II. szakasz: a fejlődés szakasza. Maximális beruházások a maximális termelés biztosításért. A bevételek és a kiadások kiegyensúlyozódnak, a rentabilitás még alacsony.

III. szakasz: az érettség szakasza. A beruházások befejeződtek. A terméket a piacon ismerik. A bevételek maximálisak, a kiadások minimálisak, a rentabilitás maximális. Ebben a szakaszban következik be minden kiadás és befektetés kompenzálása, a termék teljes rentabilitásának a biztosítása.

IV. szakasz: a hanyatlás szakasza. A termelést még folytatni lehet, ha elég rentábilis, de le is lehet mondani róla, ha már nem ígér semmi jót. Idejében előkészített új termék kerül előtérbe.

A termék „élet-szakaszainak“ az üzemi gazdálkodásban játszott szerepére építő módszer gyakorlatilag lehetővé teszi a magas szakképesítésű munkaerő hatékonyabb, a „távlati távlatoknak“ megfelelő felhasználását.

Példát is idéztek. A példában szereplő „A” és „B” vállalat profilja azonos. Mindkettő száz-száz magas szakképesítésű egyént foglalkoztat. Felhasználásuk mi-kéntjét a következő táblázatok szemléltetik:

„A” vállalat

A magas szakképesítésű
munkaerők minősítése

A termék szakaszai

	0	I	II	III	IV	Összesen
Kitűnők	1	2	4	3	—	10
Nagyon jók	4	4	5	5	2	20
Jók	6	8	12	10	4	40
Elégségesre osztályozottak	6	6	8	6	4	30
	17	20	29	24	10	100

„B“ vállalat

A magas szakképesítésű munkaerők minősítése	A termék szakaszai					
	0	3	2	2	—	10
Kitűnők	3	8	4	2	—	20
Nagyon jók	6	6	14	8	8	40
Jók	4	2	6	10	10	30
Elégségesre osztályozottak	2	19	26	22	18	100
	15	I	II	III	IV	Összesen

„A“ vállalat a 0 és I szakaszban 37 szakembert használ fel; a „B“ csak 34-et. Úgy tűnik tehát, hogy „A“ vállalat jobban törődik a jövőjével, mint „B“. A figyelmesebb elemzés során azonban kiderülnek a következők: a két kezdeti szakaszban „A“ vállalat a harminc „kitűnőnek“ és „nagyon jónak“ minősített szakemberből 11-et foglalkoztat (vagyis a szóban forgó kategóriák egyharmadát); a „B“ vállalat viszont ugyanezekből a kategóriákból húszat (vagyis kétharmadot) hasznosít ezekben a szakaszokban. Az „A“ vállalat a 0 és I. szakaszban összesen 37 szakembert hasznosít, s ebből mindössze 11 tartozik a legjobban minősítettek közé; a „B“ vállalat e két szakaszban csak 34 szakembert dolgoztat, de ebből 20 legjobban osztályozott. Az „A“ vállalat *menyiségi* orientációjú a jövőjét biztosítani hivatott termékek tekintetében; a „B“ vállalat orientációja *minőségi*; figyelembe vette, hogy a kezdeti fázisok azok, amelyekre az alkotási követelmények a jellemzőbbek. Nyilvánvaló, hogy távlatilag a „B“ vállalat túltesz az „A“ vállalatot, mert jobban hasznosítja magas képesítésű munkaerőit.

Egy termék életkorának figyelmes elemzése minden szakaszban lehetővé tesz megfelelő intézkedéseket. Az intézkedések igen változatosak lehetnek. Javításokkal „megfiatalíthatják“ a terméket; a termékről való lemondáshoz vezethetnek; esetleg meggyorsíthatják a termék fejlődési folyamatát.

A termékkel kapcsolatos beavatkozások legfontosabbja a termelési költségek csökkentésére irányul.

A legnagyobb figyelmet a termelési költségek csökkentésének ama módszerére fordították, amelyet „értékelemzés“ elnevezéssel prezentált a kérdés szaktekintélye, G. Gouze (a CEGOS Kutatás és Fejlesztés Igazgatóságának helyettes vezetője). A közölt adatok szerint a módszer alkalmazása — bizonyos fokú gyártási komplexitást igénylő — termékek esetében 15—25%-os költségsökkentésre vezethet, de esetenként még ennél is jobb eredmények mutatkoztak. A módszer már csak azért is figyelemre méltó, mert alkalmazása előtt elkészítik alkalmazása költségvetését: a művelet rentabilitását általában 1000 (ezer!) százalékra becsülik. E módszer nem műszaki, hanem funkcionális jellegű, vagyis szakértői *magának a módszernek* a specialistái, ők tehát a módszert mindenfajta termékre alkalmazhatják, az ipárgától függetlenül. Az előadás hatásos volt. Úgy vélem, a hallgatóságból többen megkísérlik kivívni ilyen specialisták kiképzését, és sokan fordulnak majd tervező vállalatokhoz e módszer alkalmazásáért.

Az ülésszak gyakorlati problémái két csoportba sorolhatók. Az elsőben olyan üzemek eseteiről volt szó, amelyek nehéz helyzetekben jó stratégiával győzedelmeskedtek. A résztvevőknek kiosztott dokumentáció egy-egy vállalat helyzetét tárta fel a kritikus időszakban. A dokumentáció alapján mindenki elemezte a helyzetet, megoldási javaslatokat terjesztett elő. A következő szakaszban közölték a résztvevőkkel a leghelyesebbnek ítélt megoldást és várható eredményeit. Végül pedig egy

kritikai megbeszélésen egybevetették a vállalat valóságosan, gyakorlatilag megtett intézkedéseit az értekezleten kidolgozott legjobb módozatokkal. A második csoportban a résztvevők beszámoltak az általuk vezetett vállalatok bizonyos problémáiról és megvitaták teendőiket. A döntés joga természetesen a problémát előterjesztő vállalatot illeti meg.

Kezdetben igazán jól szórakoztunk a gyakorlati kérdések megvitatásakor is. Ám egy adott pillanatban az értekezlet vezetője elmesélt egy anekdotát, ami bizony komolyra, sőt majdnem komorra fordította a hangulatot. Az anekdota ugyanis a valóságban megtörtént esettel példázott: az Egyesült Államokban az a szokás, hogy egy vállalat képzelt helyzetének megoldására irányuló „megoldás-versenyeken” mérik össze tudásukat közgazdász-csoportok. Egyszer egy ilyen verseny alkalmával három csapat mérkőzött egy modell megoldásában. Két csoport menedzser-tanácsosokból állt, a harmadikat egy nagy vállalat elnök-igazgatója vezette. Mind-egyik csoport megoldási javaslatait elektronikus számítógépekkel ellenőriztették: a számítógépek kimutatták, hova vezethet a javaslat gyakorlati alkalmazása. A „játék” végeztével kiderült, hogy az elnök-igazgató csoportja csödbe juttatta a modellt, amelyet a másik két csoport megoldásai életben tartottak volna. A megoldások kritikai értékelése alkalmával az elnök-igazgató azt hangoztatta, hogy mégis az ő megoldásai a jók, de irreális volt a modell, s ezért torz eredmény született.

Mindenki nyájasan hallgatta az anekdotát. De mindenkit váratlanul ért a poén: „Az érdekes az, uraim, hogy két esztendő múlva az illető elnök-igazgató vállalata pontosan úgy bukott meg, mint a játék modellje.”

Számos tanulság adódott. Egyet kiemelnék: a versenyképesség kérdése igenis tanulmányozható, kitanulható, gyakorlatilag alkalmazható. Mindehhez érdeklődés, kitartás, alkotó készség, újítási hajlam szükséges.

Négy nap elteltével, egy január végi estén 10—12 gépkocsi hagyta el a Les Pléiades szálló parkolóhelyét. A kicsiny, de nevezetes Barbizon csendes utcáit motorzaj verte fel. A menedzserek vállalataikhoz siettek.

A jövő titka, vajon sikerült-e elsajátítaniok a győzedelmes vetélkedés bonyolult stratégiáját.

A vállalati vezetőkkel tartott szeminárium tanulságai napjaink kapitalista konkurrenciaharcának jelenségeit és tendenciáit tükrözik. A nemzetközi szinten folyó konkurrenciaharc elesedése és kiterjeszkedése az akciók módszereinek kidolgozását eredményezte. Egyes szakemberek véleménye szerint e módszerek arra irányulnak, hogy a versengést a hadtudomány szabályai alapján működő stratégiává változtassák.

Kétségtelen, hogy a konkurrenciaharc fejlődésének e vonatkozásait a marxista gazdasági kutatásoknak kritikailag kell elemezniök, hogy meghatározhassák jellegét és korlátait.

S még egy gyakorlati tanulság: a kapitalista piacokkal kapcsolatot tartó gazdasági szerveink feladata a versengés módszereinek megismerése, hogy e fegyverzet birtokában nagyobb hatékonysággal vehessenek részt e piacokon.

Mircea Oprişan

„Avantgardista operáció”

Fél év telt el azóta, hogy az orvostudományban először hajtottak végre szívátültetést emberen. Ez az idő a tudománytörténeti perspektívák szempontjából elég rövid, mégis elegendő ahhoz, hogy már most objektivebb és a valósághoz közelebb álló véleményt alkossunk egy olyan megvalósításról, amely merőben új jellege és látványossága miatt érthető meglepetést és szenvedélyes véleménycserét váltott ki. Az emberen végrehajtott első szívátültetés nyilván rendkívüli meglepetésnek számított, mert még az orvosok körében is hiányoztak az erre vonatkozó dokumentált információk. Eppen ezért e szenzációs eredménnyel kapcsolatban kibontakozott vitákban az egyes vonatkozások összekeveredtek, ami aztán egymásnak ellentmondó álláspontokat és heves nézetösszezapásokat váltott ki.

Ha a valóságnak leginkább megfelelően akarjuk körvonalazni a felmerült problémát, s ha a nem szakavatott érdeklődőket objektív információk birtokába akarjuk juttatni, akkor mindenekelőtt azt szükséges tisztázni, hogy a szívátültetés sokat vitatott kérdésének négy vetülete van: a technikai-sebészeti, biológiai, erkölcsi és jogi vetületei. Csakis e vetületek (akárcsak vázlatos) elemzése teszi lehetővé a tények objektív értékelését.

A technikai-sebészeti vetület mindenekelőtt azért igen fontos, mert az orvostudomány főként alkalmazott jellegű, de nem kevésbé azért is, mert általában a szívvel kapcsolatos sebészeti beavatkozás és különösen a szívátültetés rendkívüli ügyességet és különleges felszerelést feltételez és követel. Megállapíthatjuk azonban — bármilyen különösen hangzik is —, hogy a szívátültetések kapcsán mégsem ez a vonatkozás az uralkodó jellegű. Számításba kell vennünk ugyanis, hogy jelentősen fejlődtek azok a tudományágak, amelyek növelik az emberi szervezet ellenállóképességét a sebészeti beavatkozások okozta traumával szemben, továbbá azt, hogy ebben az esetben az orvostudomány legkülönbözőbb specialistái működnek együtt harmonikusan. Így az átültetésekkel kapcsolatban már eddig is gazdag tapasztalatok halmozódtak fel. A világ hozzáértő szakemberei — s főleg azok, akik ilyen sebészeti beavatkozást már végeztek állaton vagy emberen — azt állítják, hogy a szívátültetés nem ütközik olyan technikai nehézségekbe, amelyek igazolnák a habozást az ilyen műtétek elvégzése előtt.

Persze, ezzel kapcsolatban még felmerülhetnek kérdések. Ha a beavatkozásnak ez a módja ilyen sima, miért nem folyamodtak ilyen műtétekhez hamarabb, miért váltott ki olyan nagy szenzációt és élénk véleményösszeütközést az első szívátültetés?

Ahhoz, hogy az első kérdésre választ adhassunk, figyelembe kell vennünk a szívátültetések specifikumát. Bár ez esetben is egy szerv átültetéséről van szó, végső fokon mégis számos sajátosság jelentkezik, amelyek nagy mértékben megnehezítik

a helyzetet más szervek — például a vese — átültetéséhez viszonyítva. A vesét adó egyén életben marad, megmarad a másik veséje, s az, aki kapja a szervet, rendszerint fiatal, tehát a szervezete ellenállóbb. A szívátültetés esetében azonban a szervet adónak meg kell halnia ahhoz, hogy szervét átültessék, s aki kapja, rendszerint idős és szervezete nem ép megelőző szívbetegségének következtében. Hiszen éppen a gyógyíthatatlan betegség s az, hogy a beteg eljutott a legsúlyosabb dekompenzált állapot küszöbéig, igazolja az átültetést mint a végső remény sugallta megoldást. Mivel számos feltétel szükséges ahhoz, hogy a sikert maximálisan biztosítani lehessen, a sebészek legnagyobb része halogatta a végső döntést ilyen operáció elvégzése mellett. Majdnem mindegyik sebész-munkacsoport, amely szívátültetést hajtott végre, legalább egy hónapig előkészületben volt, és néhányszor kénytelen volt lemondani a tervbevett operációról.

A szívátültetéssel kapcsolatosan számos kommentár hangzott el, ezeket egytől egyig nem lehet ismertetni egy cikkben. Hamburger és Dubost professzor egy nemrég megjelent tanulmányban összefoglalta ezeket a véleményeket, és két csoportba osztotta őket: nem megalapozott és megalapozott érvelések.

Meg nem alapozott véleménynek nevezik a szerzők azt az ellenvetést, hogy az ilyen operációt még nem tökéletesítették technikailag, és nincs eléggé kikísérletezve. Köztudomású azonban, hogy csupán Norman Shumway professzor kollektívája több mint ezer kísérleti átültetést végzett, s rajtuk kívül mások — James Hardy (Jackson), Adrian Kantrowicz (New York), Richard Lower (Richmond) — ugyancsak értek el eredményeket e területen. S hogy a más szervek átültetésével kapcsolatos kísérletekről is számot adjunk, csupán a Franciaországban tevékenykedő személyiségekre utalunk: veseátültetéssel Hamburger, Auvert, Küss, Legrain, Traeger professzor, csontvelő-átültetéssel Mathé professzor, szövet- és véréredény-átültetéssel Descotes, Laurent, Cachéra, Binet, Cabrol, Guiraudon professzor, tüdőátültetéssel Descotes, Baumann professzor, máj-, hasnyálmirigy-, emésztőcsatornaátültetéssel Descotes professzor foglalkozik. A Szovjetunióban Demihov és Petrovszkij professzornak vannak elismert eredményei, a szerv- és szövetátültetéssel foglalkozó negyedik össz-szövetségi konferencián például több mint 250 munka számolt be csak az utóbbi három évben folytatott ilyen tevékenységről.

A másik, ugyancsak megalapozatlannak nevezhető ellenérv az, hogy az immunológiai készítmények terén végzett kutatások még nem kielégítőek. Az immunitással kapcsolatos reakciókat általában minden idegen testtel, de különösen az átültetett szervekkel szemben már rég megfigyelték, még a vérátömlesztés alkalmazásánál Landsteinernek a vércsoportokra vonatkozó felfedezése alapján. Később mindezt igazolták a veseátültetések alkalmával, amikor a vércsoportoknak már nem volt szerepük. Nem késett azonban az újonnan fellépő elutasító jelenség megfigyeltése sem: Dausset professzor 1952-ben felfedezte a fehérvérsejt-antitesteket, majd 1965-ben az átültetés antigénjeit, s ennek alapján felállította a Hu 1. immúntestképző rendszerre és a hisztokompatibilitás antigénjeire vonatkozó hipotézisét. Dausset kutatásait, amelyek ugyanolyan nagy jelentőségűek, mint a Landsteineréi, Rood (Hollandia) és Payne (Amerikai Egyesült Államok) mélyítette el. Megállapíthatjuk, hogy az eddig elért eredmények ezen a területen, bár a szövet-immunológia még a kezdet kezdetén tart, elegendő tudományos alapot nyújtanak arra, hogy az átültetéseket rendszeresen és irányítva folytassák. Érdemes megemlíteni, hogy a veseátültetések esetében a szövettani csoport összenemegyeztethetőségének körülményei között a vesék 75 százalékát utasította vissza a szervezet az első évben, míg a szövettani összeegyeztethetőség feltételei között ez a százalék 9-re csökken. A számok maguk helyett beszélnek.

Más ilyen ellenérv: az átültetendő szervet a halott szolgáltatja, de ninesnek megfelelő bizonyítékok a halál bekövetkeztére vonatkozóan. Ez az ellenvetés élénk vitát váltott ki. Megtárgyalása megköveteli az ismert adatok elemzését etikai vonatkozásban és a törvényesség szempontjából is. (Ezt a vonatkozást e két utóbbi szempont tárgyalásakor elemezzük.)

A megalapozottnak nevezhető érveléseket gyakorlatilag két ellenvetésre vezethetjük vissza. Az első: lehetőség nyílik immunológiai krízisre, ami beárnyékolja az átültetések perspektíváit. Ez a lehetőség természetesen fennáll, de a kutatók előrehaladásával egyre kisebb mértékben, s ma már a kísérleti állatoknál meg is lehet akadályozni. Jelenleg még nem tudhatjuk, hogy lesz a jövőben, de állítjuk, hogy emberi vonatkozásban is megvannak a reális fejlődés lehetőségei.

A másik komoly ellenvetés arra vonatkozik, hogy nehéz megállapítani, mikor ajánlatos az átültetési műtétet végrehajtani. Ezek a nehézségek azonban nemcsak az átültetési műtéteknél állnak fenn, hanem érvényes ez általában a sebészetre vagy legalábbis a vérkeringéssel kapcsolatos sebészeti beavatkozásokra. Az ilyen nehézségek azonban — miként Hamburger és Dubost professzor jogosan megállapítja — a gyógyászatban jelentkező mai alternatíva formájában jelentkeznek akkor, amikor olyan beavatkozásról van szó, amelynek kimenetelére vonatkozóan nem lehetünk abszolút mértékben biztosak, de adott pillanatban mégis alkalmazni kell az eljárást, mert *különbén a beteg egészen biztosan meghal*. Ennek a nehézségnek egy másik oldala az, hogy az orvostudomány mai szintjén az adott helyzet megítélése rendkívül bonyolult, a döntés túllépi egyetlen szakember illetékességét. Csúpan egy példát erre: a Pitié-ben végrehajtott operációhoz a következő specialisták adtak jóváhagyást: idegsebészek, sebészek, belgyógyászok, immunológusok, az érzékeléssel és újraélesztéssel foglalkozó orvosok. Az ilyen munkacsoportokban a határozat meghozatala már nem egyetlen személy vállára nehezedik, ilyenkor a kollektíva dönt, s ez a nagyobb igényesség és objektivitás biztosítója.

Erkölszi szempontból két alapvető kérdés merült fel: vajon ezek a beavatkozások nem emberen végzett kísérletek-e, és vajon nem léphetnek-e közbe megfoghatatlan tévedések, amelyek nyomán olyan embertől veszik az átültetendő szívet, aki biológiaiilag még életben volt vagy még vissza lehetett volna adni az életnek? Mindkét kérdéssel kapcsolatban megoszlanak a vélemények.

A második világháború tapasztalata tragikus módon időszerűvé tette az orvostudomány és az orvos felelősségét az ember és az emberiség iránt. Az elkövetett alávaló tetteket azonnal a háború után hivatalosan és egyöntetűen elítélték: az emberen végzett kísérletekre vonatkozó nürnbergi nemzetközi bíróság által kiadott határozatok tíz cikkelyben is konkretizálták a megengedett és szükséges kísérletek erkölszi és törvényes feltételeit. Majd 1964-ben az orvostudományi világ-szervezet kiadta a Helsinkii Nyilatkozatot, amely magyarázta és pontosabbá tette a meghirdetett elveket. A Nemzetközi Orvosi Szervezetek Tanácsa — az UNESCO égisze alatt — az emberen végzett biológiai-orvosi kutatásokról kerekasztal-értekezletet szervezett, s ezen neves tudósok vettek részt, mint Florkin, Eccles, Lwoff, Halpern, Hamburger, de Vernejoul, Lortat-Jacob és mások. Figyelemre méltó, hogy egyesek (Halpern) megengedétnék tartják bizonyos adatoknak az emberen förténő kísérleti ellenőrzését, ha arra nagy szükség van, azzal a szigorú megkötéssel, ha ez a legkisebb mértékben sem káros, és valóságos, alaposan ellenőrzött önkéntes beleegyezés körülményei között történik.

Amikor rövid időn belül különböző helyeken számos szívatültetést hajtottak végre, arról kezdtek beszélni, hogy az orvostudományban a „járványszerűen“ terjedő ilyen beavatkozásokkal eluralkodott a sportpályák versenyszelleme. Barnard

professzort is megkérdezték, miért hajtott végre ilyen műtétet. Azt felelte, nem kísérleti célból, hanem azért, hogy segítsen egy betegen, akire egyébként a halál várt. Ő eddigi eredményei alapján is nemzetközi tekintélynek számítt, és nehezen hihető, hogy betege életét, saját lelkiismeretének nyugalmát és hírnevének erkölcsi értékét veszélyeztette volna a technikai virtuozitás vagy tudományosan kellőképpen meg nem alapozott biológiai érdekesség kedvéért. Ő volt az első a világon, aki már „Ebstein-korrektúrát“ végzett, és mesterséges szívbillentyűt ültetett át emberbe.

A Pitié-ben végzett operáció tanulságára vonatkozó kérdésre Mercadier professzor ezt válaszolta: „Meggyőződünk arról, hogy a szívatültetés lehetséges, megengedett és hasznos.“ Werner Forssmann professzor, a szívatültetések határozott ellenzője viszont még az említett operáció előtt emberen végzett kísérletnek tartotta az ilyen műtétet, bár ő volt az, aki Nobel-díjat kapott a szívszondázás tökéletesítéséért, amit saját magán próbált ki.

Az eddigi adatok birtokában úgy tűnik, hogy a szívatültetés jelenleg még nehéz gyógyászati művelet, csak a végső esetekben alkalmazható. Technikailag lehetséges, bár számos véletlen tényezőt feltételez, s elvégzéséhez e feltételek együttes jelenlétére van szükség. A kísérleti fázisból eljutott ugyan az egyedi alkalmazásig, de még távol áll attól, hogy a megszokott gyógyászati eljárások közé kerüljön, egyelőre — a brit egészségügyi miniszter kifejezésével élve — „avantgardista operáció“ marad.

A második kérdés lényege az, hogy a szervezet adó egyén halálát pontosan meg kell állapítani. Az ilyen súlyos probléma nem maradhat az erkölcsi spekulációk szintjén, és nem is korlátozódhatik a szabálytalan doktrinér vitákra. Ez a kérdés fél év alatt a szigorúan erkölcsi síkról áttevődött a törvényesség síkjára is. A halál bekövetkezését tudományosan, törvényes alapon is meg lehet állapítani. Így el lehet jutni ahhoz a modalitáshoz, amely kielégíti a törvényesség igényeit és ugyanakkor lehetővé teszi, hogy az átültetendő szervhez az operáció sikere szempontjából legkedvezőbb feltételek között jussanak hozzá.

A kérdés több hatóságot foglalkoztatott. Az amerikai szenátus bizottságot hozott létre ezzel az ügykörrel, Angliában törvénytervezetet nyújtottak be a parlamentbe e kérdés kapcsán, a Szovjetunióban az Egészségügyi Minisztérium Tanácsa ad ilyen természetű jóváhagyást, Olaszországban és Dániában törvények szabályozzák a beavatkozásokat, Franciaországban az Országos Orvosi Akadémia foglalkozik vele. Az egyházi hatóságok is hallatták szavukat, az etikai és politikai tudományok akadémiáján P. Riquet XII. Pius pápára hivatkozva kijelentette: „az ilyen eredmény... elégséges ahhoz, hogy igazolja a kezdeményezőket, mivel előzőleg állatokon végzett különféle vizsgálatokkal és kísérletekkel felkészültek rá: ez elengedhetetlen előfeltétel volt.“ Ugyanezen az ülészakon, amelyet a szívatültetésnek és az emberi személyiségnek szenteltek, Boegner lelkész rámutatott arra, hogy nem lát semmiféle alapvető ellenérvet a szívatültetésekkel szemben, Kaplan, Franciaország főrabbija pedig megállapította, hogy a judaizmus egyetért P. Riquet XII. Pius idéző kijelentéseivel. Az európai síita muzulmánok vezetője egy szöveg alapján beleegyezően nyilatkozott a szervátültetésekről, s álláspontjához csatlakoztak a málikiták is.

A jelenlegi eljárások szerint a halál beálltát egy három tagú orvoscsoport állapítja meg, olyan orvosok, akik nem vesznek részt az átültetést végző kollektívában, s az egyiknek közülük specialistának és abszolút mértékben illetékesnek kell lennie ama betegség gyógyításában, amelyben az illető meghalt. Vernant professzor még azt is kérte, hogy a halált csak azután állapítsák meg, miután minden erőfeszítést megtettek az újraélesztésre vonatkozóan, s hogy a halál egyenes

következménye legyen valamilyen betegségnek vagy balesetnek, nehogy halálra-ítéltek szívét kísérreljék meg felhasználni. A kongresszus az orvosok semlegességének biztosítása végett kérte azt is, hogy ne legyenek szívadók azok sem, akiknek korlátozzák a személyi szabadságát, akik faji megkülönböztetésnek vannak kitéve, háború idején idegen vagy ellenséges hatalom uralma alá kerültek. Az átültetések elvégzésénél — a Lyonban érvénybe lépett rendszer szerint — előírják még a nem befolyásolt család beleegyezését, tiltják bármiféle kapcsolat fennállását az adó és a befogadó családja között, és teljesen kizárnak mindenfajta anyagi előnyt. Ezek a rendszabályok eloszlatnák a kételyt a halál bizonyossága felől, és elejét veszik a túlkapásoknak vagy visszaéléseknek.

Van tehát törvényes keret, jól megalapozott sebészeti technika, és jelen vannak az immunológiában is a biztató elemek. Komplex csoportok és tökéletes felszerelés áll rendelkezésre, várják a döntést a legnehezebb beavatkozások elvégzésére is. A közvélemény jelentős mértékben helyesel. Angliában közvéleménykutatást rendeztek, s a megkérdezettek 80 százaléka nem ellenezte azt, hogy testének valamely részét átültetésre használják fel halála után. Itt az ideje tehát, hogy felvessük a kérdést: szükségesek ezek a szívatültetések és igazolják-e a technikai eszközök ilyen hatásos felvonultatását?

Petrovskij professzor egyik interjújában rámutatott, hogy egyes tudósok szerint Washkansky, a Groote Schuur kórházban elsőnek megoperált páciens többet élt volna az átültetett szív nélkül, amely csak 18 napig biztosította életét. Chris Barnard viszont siralmasnak írta le betege operáció előtti helyzetét: a szíve 80 százalékban rostos tömeggé alakult át, nem tudta betölteni a pumpa szerepét, a beteg mozdulni sem tudott, nem tudott étkezni, s mivel az oxigén-hiányos vér stagnált a májában, sárgaságot kapott, nőtt a vérben a nitrogén mennyisége is, mert a vér stagnált a vesékben is, a vizenyő pedig olyannyira felgyűlt, hogy sebészeti beavatkozással kellett elvezetni, ez az elvezetés pedig utólag megfertőződött, mivel a páciens cukorbeteg is volt. Egyetlen orvosság sem segíthetett rajta, az átültetés volt a végső remény, az utolsó eshetőség. Barnard professzor radiológusa meglátogatta Cabrol professzort, és olyan betegekről készített felvételeket mutatott neki, akik átültetésre vártak, de a szükséges feltételek hiányában nem operálhatták meg őket. Időközben meghaltak minden szokásos gyógymód alkalmazása ellenére. Már orvosi központok is vannak, ahol a várakozás nem volt szerencsés. Talán a Pitié-ben megoperált beteg nővére, Quevillart asszony találta meg ösztönösen a legjobb választ, amikor ezt mondta: „Nincs miért sajnálkoznia a történetek felett, mivel ez a beavatkozás a végső esetben történt, a testvérem számára ez volt az utolsó remény, hiszen halál várt rá.”

Milyen jövője van az ilyen végső esetben alkalmazott operációnak? Vajon megmarad az utolsó remény, a hőtett és a költséges megoldás szintjén olyan nehéz elhatározás eredményének, amely a biológiailag kedvező tényezők összeállításának többnyire kiszámíthatatlan alakulásától függ? Vagy talán a további fejlődés eredményeként meghonosodik, hozzáférhetővé és kevésbé hősi tetté válik?

A fejlődés kétségtelen, de a bizonyosság érvényével nem lehet körvonalazni semmit. Nem tudjuk, mi lesz a sorsa a szívatültetéseknek, hiszen túlságosan újkeletűek, semhogy a távlatokat láttatnák. Azt viszont ismerjük, hogy mi lett a sorsa a más természetű átültetéseknek.

Akik új utakat nyitnak, rendszerint nem látják a maga teljességében hozzájárulásuk reális méreteit. Chris Barnard ezzel szemben, úgy tűnik, átlátta ezeket, amikor megállapította: „...mindezek az etikai problémák az összes szervátültetésnél jelentkeznek.” A szívatültetések beépülnek az állatokon és embereken kísér-

leti vagy gyógyászati céllal végzett szövet- és más szervátültetések hosszú sorába. A szívatültetések csupán újra időszerűvé tették az átültetéssel folytatott gyógy-mód gondolatát, mivel az első ilyen műtétet még Carrel és Ullmann végezte 1902-ben, amikor vesét ültetett át, majd Voronov professzor a Szovjetunióban, aki végrehajtotta az első vese-homotranszplantációt (emberről emberre való átültetés).

Emellett még számos szövetátültetést is végrehajtottak. A vesével kapcsolatosan az átültetés gondolata fokozatosan kezd meghonosodni, mivel körülbelül 2000-re tehető az ilyen operációk száma, s ezek 75 százaléka sikerült. A szívatültetéseket sokkal gyengébb szervezetű betegeknek hajtják végre, s ez részben megmagyaráz számos sikertelenséget. Egyetlen sikeres vagy néhány sikertelen eset azonban még nem jelent sem sikert, sem sikertelenséget. A sikeres eset csupán egy egészen különleges, bizonyos mértékben hősi tett jele. Mindezek azonban beépülnek az „avantgardista operációk“ nagy fejezetébe, ezeknek része, ezekkel közősek pszichikai, erkölcsi, törvényességi és társadalmi koordinatáik.

Christian Barnard, akinek nagy érdeme, hogy először hajtott végre emberen szívatültetést, a francia mellkas-sebészeti társaságban kijelentette: „Amit az orvosok nem fogadnak el, az az ugrás az ismeretlenbe.“ Barnard személyisége vitatott, az említett társaság elnöke „négyeszeres tekintéllyel — a hit, a fiatalság, a bátorság és a siker tekintélyével — övezettnek“ nevezte, mások pedig — mint például Werner Forssmann — úgy vélekednek, hogy egy újabb Lucifer előtt tárta fel a látóhatárt. „Extra muros“ magyarázatait saját kollégái is vitatják, egy dél-amerikai egyetem viszont Nobel-díjra javasolta.

Az a tudós, aki a tudása biztosította horizontot látva a konvencionális sablontól eltérő lépést tesz, különböző ellentétes reakciókat válthat ki az emberekben. A történelem számos ilyen példát ismer.

Nem tudhatjuk, mennyire lehet majd alkalmazni a jövőben az átültetés elvét. Ha ezt az elvet általánosítják, a betegség fogalmának vagy éppenséggel az élet határainak a megváltoztatása is felmerülhet. Eddig minden kezelés végső fokon csupán a beteg szervezete felé irányult, s amikor ez már nem tudott kellőképpen válaszolni, minden reménnyel fel kellett hagyni. Az idegen szerv átültetésnél biológiai potenciálhoz, az egészség tartalékaihoz folyamodnak, amelyet egy más, a beteg tudon idegen szervezet nyújt. Ezzel növeljük a túlélés esélyeit, és kitoljuk az élet határait a saját, biológiailag létező, velünk született erőforrásokon túlra. Az orvostudomány ilyen szerkezeti változásának a perspektívája a lelkünk mélyéig felkavar, kellőképpen megmagyarázza a meglepetésnek azt az érzését, amely az ilyen „ismeretlenbe való ugrás“ előtt eltölti az embert, s nem kevésbé azt a felindulást, amely a „végső esetben történő beavatkozás“ gondolatára fogja el.

Mihai Popa

Az anyagi világ útjain a szellemi valóság felé

Carl Friedrich Weizsäcker *Tudomány, vallás, világnézet* című cikkéhez (*Korunk*, 1968. 1) szólok hozzá, kifejtve a cikk olvasásakor támadt gondolataimat.

Az anyagi és szellemi összefüggésének kutatása az ember évezredes problémája. A kérdés felvetése ma is időszerű, hiszen szükséges, hogy az embert korunk tudományának prizmján át vizsgáljuk, elemeire bontsuk, és megpróbáljuk összerakni, mint ahogy azt minden kor tudománya kötelezően megtette ezelőtt is. A korok folyamán a filozófiai rendszerek egész sora követte egymást, de egyazon kor átmeteszében is a világszemléletek változatos mozaikképével találkozunk.

A sokféleség okát éppen az anyagi és szellemi viszonyáról vallott nézetek változottsága adta és adja ma is. Weizsäcker idézem: „Az atomisták ellen kezdettől fogva felhozták, hogy nem tudják megmondani, mi tulajdonképpen a lélek, a tudat, a gondolat. Itt csak két lehetőség adódott: azt mondani, hogy az anyag gondolkodik (például lélekatomok feltételezésével) vagy a gondolkodást vegyi folyamattá nyilvánítani. Ezzel persze nem magyarázzák meg, hogy mit kell tulajdonképpen az anyagnak csinálnia, hogy gondolkozzék, érzékeljen, átéljen.“

A kérdés világos — mit kell az anyagnak tennie, hogy az élettelen lét szférájából a gondolkodó emberi agyvelő szerveződési fokára emelkedjék? Először is az élettelen anyagnak élővé kell szerveződnie, az élő be kell hogy fussa az evolúció útját az emberig, majd fel kell léptetnie az emberi tudatot a lét porondján.

Nem kétséges, hogy az anyag megtette ezt az utat, mégis, az egyszerűség lát-szólagos és nehézségeket takar. A folyamat egészét tekintve két helyen abszolút kezdettel találkozunk, nevezetesen az élettelen és élő anyag határán, valamint az állatvilág és az ember ugyancsak élesen kirajzolódó határmezsgyéjén. Az élővilág evolúcióját ténynek tekinthetjük, de azért nem állítanám, hogy körülötte nincsenek kisebb-nagyobb zökkenők, hiszen az evolúció mikéntjét illetően igen eltérőek a vélemények. Az alapvető nehézséget azonban az említett két nagy hiatus alkotja, és itt is a nehézség súlypontja élettelen az élőtől elválasztó mély szakadéokra esik.

Hogyan keletkezhetett az élettelen anyagból élő anyag? A kérdés az atomok világába utal. Próbálkozzunk az anyag filozófiai megközelítésével. Elménk behatol az atom belsejébe, és keresi a legmélyebben rejtőző *abszolút* anyagot. Tulajdonságai nincsenek, hisz oly általános, hogy már semmi más, csak pusztá léte jellemzi. Am a lét szükségszerűen lenyit tesz, mint tulajdonságokban meghatározhatni. Tulajdonságok nélkül nincsen lét és nincs anyag sem. Absztrakciónk végül a semmibe vezet, és elveszítjük a tanulmányozni óhajtott szubsztanciát. A természettudomány is felkínálja az anyagot, de mindig csak valamilyen konkrét formájában, és hogy ezt így teszi, ezzel a vele szemben támasztott alapkövetelménynek tesz eleget, vagyis hogy az objektív anyagi valóságot mutassa.

Az atomok, a molekulákba szerveződött atomkomplexumok mi közöset mondhatnak az élettelen világról?

Elsősorban mutatják az egyediség egyetemes hiányát. Bármilyen sokaságban is jelentkezzenek, teljes lényegi azonosságot mutatnak. Számukra az adott formációkban jelentkező létük teljesen közömbös, lehet bármilyen, amilyent csak belső törvényszerűségeik megengednek a külső hatótényezők szerint. Önmaguktól nem szerveződnek magasabb formákba, az élővilág fejlődéséhez hasonló fejlődést nem mutatnak, mert az ilyen irányú törekvés lényegüktől idegen. Célyszerűséggel az élettelen anyagvilágban sehol sem találkozunk. Ha a célyszerűség már atomikus szinten jelentkezne, mint az anyag lényegi sajátja, akkor az atomok, molekulák sajátos szelektivitást kellene hogy mutassanak — márpedig ez sehol sem tapasztalható. A szelektivitás hiánya természetes velejárója az egyediség hiányának. Amint már mondtam, maga az anyag közömbösen viselkedik létformái iránt. Létformáit belső törvényszerűségei és a külső feltételek teljes mértékben kimerítik és determinálják. Ha célyszerűség nincs a részekben (atomokban, molekulákban), akkor természet-szerűen hiányoznia kell a belőlük felépülő egészről is. Az élő anyagban jelentkező célyszerűség, valamint célzerűsége való törekvés nem eredhet az élettelen anyagi építőközből, mert azok összessége sem adhat olyat, amit egyenként sem birtokolnak.

Mindebből arra következtethetünk, hogy bárhogy is tekintjük önmagában az anyagot, az anyag nem követel életet magának. Fölötte nyugodtan múlhatnak az évek ezermilliárdjai élet nélkül is, az anyag a lét magasabb szférájába nem kívánczik. Ezek után teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy az anyag lényegéből az életre-szerveződés sohasem fakadhatott. A vallás elismeri az anyag közömbösségét az étellel szemben, de fellépteti az abszolút *szellemi* valót és ezzel a maga módján elhárítja az akadályt.

A panteisták nem tagadják meg az anyagot, de ugyanakkor a mindent átható világszellemet hívják segítségül, és ezzel máris eljutnak a gondolkodó atom víziójához. Feltételezésükkel könnyen levezethető az élettelenből az élő, de állításuk önkényes marad, mert a tudományra nem hivatkozhatnak.

Ha nincs abszolút szellem, amely életre keltse a holt anyagot, ha nincsenek gondolkodó atomok, mert az anyag önmagában nem rejt potenciális lehetőséget az életreszerveződésre, akkor arra következtethetnénk, hogy az élet sohasem fog megjeleni.

Am az élet mégis előállt. A nehézség forrását hiába keressük az anyagban, mert az magában az anyagszemléletben rejtőzik. Az abszolút anyag merő absztrak-

ció, és így természetes, hogy a valóságban nem találjuk. De vajon nemcsak pusztá absztrakció terméke a mi anyagunk is, amellyel eddig dolgoztunk? Hiszen kiemeltük térből, időből és egyáltalán a környezetből, s csak önmagában, statikus izoláltságában szemléljük. Ha az anyag valóban létezhetne ilyen állapotban, akkor belőle az életet levezetni nem tudnók. Az ilyen anyag fogalmának azonban a valóságban semmi sem felel meg, mert az anyag térben és időben valósuló mozgásán kívül állandó és örök kölcsönhatásban is van környezetével.

Ezek után vessünk egy pillantást az élő anyagra.

Az élet minden esetben sajátos anyagstruktúrához kötött. A biológiai mozgásforma az anyagszerkezet felépülésének adott pontján mint a *struktúra sajátos funkciója* jelentkezik. Az anyagcsere és a szaporodást tekinthetjük a biológiai mozgás két alapfolyamatának, amelyek nagy valószínűséggel időrendi sorrendben megelőzhettek az élő anyag egyéb funkcióit.

Az első élő plazmacsepp, akárcsak az ezt követő összes élőlények, létének minden pillanatában az anyagcsere révén biztosíthatta önállóságát a környezettel szemben. Az anyagcsere lehetett az a tényező, amely elkülönítette az első élő anyagot élettelen környezetétől. Az élő anyag folytonos önmegújulása miatt bármely pillanatban azonos is, nem is önmagával. Stabilitásának titka tehát éppen változékonyságában rejlik.

Eddigi ismereteink az élő anyag struktúrájáról arra engednek következtetni, hogy az élő anyag olyan rendszerek összessége, amelyek között ellentétes irányú, tehát megfordítható folyamatok zajlanak, de e rendszerek között egyensúlyi állapot mégsem alakul ki. A biológiai mozgás lényege éppen az, hogy folytonosan a belső egyensúlyi helyzet kialakulása *ellen* dolgozik, más szóval a struktúra folyamatos reprodukálásával fenntartja annak belső ellentéteit. Hasonló jelenséget mutat az élő anyag mint önálló egész a környezet felé. A folyamatok itt is kétirányúak, de az energetikai és szerkezeti egyensúly kialakulását egyaránt gátolják.

A halál az élő anyag struktúrájának olyan változását tettezi fel, amely révén funkcionálisan nem képes többé fenntartani a belső rendszerek egyensúly nélküli állapotát. A folyamatok ennek következtében a belső egyensúlyi helyzet kialakulása irányában tolnak el, majd ugyanez történik a környezet felé is. A halált követő autolitikus folyamatok már a környezettel való kiegyenlítődésként kezdetét jelentik.

Ezek után térjünk vissza eredeti problémánkhoz, az élő anyag keletkezéséhez. Az anyag sajátos szerveződésére, az élő anyagra jellemző struktúrára van szükségünk. Ezt az anyagszerkezetet ha igen ritka esetben is, de a külső tényezők szerencsés találkozása hozhatta létre. A szerkezeti alakulás adott pontján kellett jelentkeznie az új mozgásformának: mint az anyagcsere kezdeti csirájának.

Az élet keletkezésében közrejátszó körülményeket sajátosnak kell mondanunk, hiszen nagyon valószínű, hogy élet azóta sem keletkezett, tehát ezek a tényezők sem léptek fel többé hasonló minőségi és mennyiségi kombinációban. Emellett szól az a tény is, hogy élő anyagot mindeddig mesterségesen nem sikerült előállítani. A tudomány azon elképzelése és törekvése, hogy élő anyagot „in vitro” létrehozzon, elvi nehézségbe nem ütközik, habár gyakorlati mikéntje ma még alig körvonalazható. Az elmondottak alapján biztonsággal állíthatjuk, hogy az élettelen és élő közötti űrt át lehet hidalni.

Az élő mint az élettelenről minőségileg különböző valóság nem azonos alkotóelemeinek pusztá összegével, hanem sajátos struktúra is, és ehhez a struktúrához szükségszerűen kapcsolódó mozgás is. *Anyag, szerkezet, mozgás*, ez az a három tényező, amely nélkül élet nem keletkezhet, de nem is létezhet egy pillanatig sem. Az élet fejlődése a megjelenéstől az ember felléptéig hatalmas ívű, időben hosszú évmilliókba nyúló spirálkört írt le.

Az ember megjelenéséig az evolúció a biológiai mozgás jegyében zajlott, habár az ezt meghaladó új mozgásforma csirájában már az ember előtt is itt-ott megmutatkozik. A lét magasabb szférájába készülődő, mindinkább bonyolultabb szerkezetű élő anyag, mintha szárnyait már előre próbálgatná, úgy tűnek fel már a magasabbrendű emlősöknél az ember lelki jelenségeinek kezdeti mozzanásai. Szembetűnő kontinuitást látunk tehát az egymást követő mozgásformák között, de a folytonosság ellenére a minőségek éles határvonallal különülnek el egymástól. Minden bizonnyal a kontinuitás és az éles minőségi elkülönülés ellentmondása jellemezte az első élő anyag keletkezésének folyamatát is.

Az első ember, aki rájött arra, hogy a természet kínálta fadarabokat mint védekező vagy támadó eszközt használhatja, ezzel a felismeréssel semmivel sem kevesebb absztraháló képességről tett tanúságot, mint az emberiség bármely nagy

gondolkodója. Nem szabad itt figyelmen kívül hagynunk, hogy abszolút kezdésről van szó, amelynek nehézsége alig hasonlítható a további fejlődés egyes fejezeteinek kezdetéhez. Bármilyen primitív is volt az első ember, mégis teljes értékű embernek kellett lennie, s az űr már ott tárogott közte és az állatvilág között.

Érdeemes összevetnünk fejtegetésünket az ősemberi leletek vizsgálati eredményeivel. A talált koponyák űrtartalmukat tekintve általában átmeneti típusokat tüntetnek fel. A fejlett arc még állati jellegű, de a megnövekedett agyvelőterefogat már az ember felé mutat. Figyelemre méltó megállapítás, hogy végső soron nem annyira a koponyák térfogata határozza meg, vajon ősemberrel vagy állati lényvel van-e dolgunk, hanem inkább az, hogy mi volt ezekben a koponyákban. Erről azonban a leletek alig mondanak valamit. Különösen a primitívebb típusú koponyák esetében, ha használati tárgyak nélkül fordulnak elő, pusztán a szubjektív megítélés döntheti el a besorolást. Az ősember és állat között a kontinuitás eléggé nyilvánvaló, de nem találjuk, legalábbis a koponyákból nem tudjuk kiolvasni, mely ponton történhetett a minőségi átcsapás. Ez természetes is, hiszen a nagy törést nem a koponya térfogatában, hanem a koponya tartalmában kell keresnünk.

Minél primitívebb eszközökkel együtt fordul elő tehát az ősemberi lelet, annál inkább közelebb kell hogy álljon az első emberhez. A valóban első ember felismerése azonban az előbbi megközelítés alapján nehézségbe ütközik, noha meglehet, hogy maradványai már birtokunkban vannak. Az új, az emberi létforma fokozatos kiépülési folyamatát nyomon követi a koponya térfogatának növekedése és az embert jellemző egyéb jegyek kialakulása. Kétségtelen, hogy ebben a folyamatban az élővilág fejlődésének új tényezője, a tudatos munka játszotta a döntő szerepet.

Az ember felléptével a fejlődés új spirálköre kezdődik, amelyben a fogalomalkotás, a gondolkodás és a munka együttesén át fokozatosan kibontakozik az új valóság, az emberi jelenség.

Az adott anyagstruktúra szintjén jelentkezik a biológiai mozgás s az élet magasabb szintjén fellép az emberi tudat.

Tudjuk, hogy így van, és nem másképp, értelmünk átfogja a dolgot, de nem tehetjük-e fel jogosan a kérdést: miért van éppen így? Válaszolhatunk erre úgy, hogy azért, mert ilyen a valóság, mert adott szinten és feltételek között a jelenség bekövetkezése szükségszerű. Ezzel azonban a kérdést még nem választottuk meg.

A tudomány a szükségszerűséget általánosítja, és megalkotja törvényeit. A törvényt általános érvényűnek tekintjük, habár az anyagalakulás lehetséges esetei közül a körülmények kimeríthetetlen variálódási lehetőségei miatt csak egyetlen vagy legalábbis kis számú esetre vonatkozik. A törvény egy adott esetre vonatkozóan kimeríti ugyan a szükségszerűséget, de érvényességének korlátozott volta, relatív jellege a végtelen számú lehetséges eset mindegyikében más-más szükségszerűségre utal. Feltett kérdésünket tehát egyetlen esetről a lehetséges esetek végtelen sokaságára is kiterjeszthetjük, anélkül azonban, hogy feleletet találnánk rá.

Anyag, tér, idő, mozgás együttesen ad valóságot, amely végtelen számú formában léphet elénk. Ismereteinkkel a valóság egészét végtelensége miatt átfogni képtelenek vagyunk, de bármely formáját meg tudjuk érteni, tudjuk értelmezni. Ha feltett kérdésünk csak azt célozná, hogy például miért sugároznak szét egy pontból a tér minden irányában a rádióhullámok és a fény is, és miért nincs ez másképp, esetleg fordítva, akkor bizonyosak lehetnénk afelől, hogy nem ez az az utolsó pont, ameddig a ma embere egyáltalán eljuthat. Rendelkezünk az anyag lényegének adott szintű ismeretével, de a lényeg ezen túl még végtelen mélységet takar. Ismereteink ebben az irányban is a valóságnak csak egy darabkájára terjednek ki, s a megtett út s az előttünk álló végtelen határán merül fel a nagy kérdés, a *miért*, amely tovább a *lényeg* felé mutat. Megoldása a valóság teljesebb ismeretét feltételezi, de ezután is, mindinkább mélyebb szinten, újra és újra felbukkan, s az ember előtt ezért örökre nyitva is marad.

Gondolatban nyomon követtük az anyagot alakulásainak útján, és eljutottunk az élet, az emberi tudat forrásához, ám a forrás a sötét mélyből fakad, s a tudomány e sötétséget sohasem lesz képes *teljesen* feloldani.

Weizsäcker párhuzamot von a tudomány és a vallás között, és ezen keresztül villantja fel a problémát. A tudomány és a vallás viszonyának ellentmondásos megfogalmazása magába rejti a dolog lényegét. A vallás a maga módján a teljes valóságot igyekszik adni — belőle indul ki és hozzá tér vissza. A tudomány a valóságnak mindig csak *egy részét* nyújthatja, közeledik a teljes valósághoz, anélkül azonban, hogy azt valaha is kimeríthetné. Ebben az értelemben a tudomány sohasem válhat vallássá.

Sift Sándor

Palaeologus Jakab tanítása a türelmességről

A reneszánsz felfedezte az ókor, a görög-római műveltség mély humanizmusát, a reformáció pedig belülről intézett támadást a vallás körülbástyázott intézményének hagyományai ellen s egyben a polgárság első nagy rohama volt a feudalizmus megcsontosodott, fejlődést gátló intézményei, társadalmi hierarchiája és a valóságtól elszakadt ideológiája ellen. Erdélyben a reformációval meginduló erjedés már a XVI. század első felében megkezdődött, de az erők felsorakozása, a változásokat hozó nagy összecsapás a század közepére s a harc teljes kibontakozása a század második felére tehető.

Az erdélyi reformációnak egyik nagy — korlátai ellenére — elévülhetetlen eredménye a 400 évvel ezelőtt, 1568 január elején Tordán tartott országgyűlés, mely a világon először mondotta ki a vallásszabadságot: „Ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az előbbi constitutiók szerint, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegecssön az tanításért, mert az hit Istennek ajándéka...“ A vallási harcoktól, türelmetlenségtől, az inkvizíció kegyetlenkedéseitől terhes Európában teljesen új hang volt ez, és olyan történeti cselekedet, mely a későbbi korok hírnöke lehetett, s ma is úgy tekinthetjük, mint értékes hozzájárulást az emberi társadalom fejlődéséhez.

Nem hallgathatjuk el e határozat korlátait sem, nemcsak azért, mert nincsen fény árnyék nélkül, hanem mert a történeti távlat megnövelte az árnyat és bizonyos fokig elhomályosította a fényt. A határozat egyik hibája, hogy csak a reformációban inkább érdekelt magyar és szász lakosságot tartotta szem előtt, és figyelmen kívül hagyta az ország nagy tömegeit kitevő görögkeleti vallású románokat. A másik, inkább tragédiája: alig egy évtizedig maradt érvényben, mert 11 év múlva a korszak egyik leghaladóbb alakja, Dávid Ferenc, a vallási türelmetlenségnek lett az áldozata.

Túl messze vinne azoknak a gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési okoknak az elemzése, amelyek a tordai országgyűlés történelmi jelentőségű határozatának meghozatalához és annak egyoldalúságához vezettek, de nem kétséges, kihatása szinte azonnal megmutatkozott. Közvetlen eredménye az antitrinitarizmus gyors megerősödése, a városi és falusi iskolák szaporodása mellett az volt, hogy Erdély s különösen Kolozsvár csakhamar a kor haladó, más országokban üldözött személyeinek nemcsak találkozó helye, hanem valóságos szellemi központja lett. Így került ide annak az időnek nagy gondolkodója és humanistája Palaeologus Jakab, Sommer János, a cotnari-i latin iskola megalapítója, a Heidelbergből menekült Matthias Glirius és Adam Neuser, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ilyen körülmények között Dávid Ferenc mellett az erdélyi reformáció szellemi vezetői, a nyolcvanas évek első felében, éppen az idemenekült idegenek, elsősorban Palaeologus Jakab és Sommer János lettek.

Palaeologus, a XVI. század második felének ez a markáns személyisége, tanításai és könyvei révén nemcsak az erdélyi antitrinitárius mozgalomra, ha-

nem a csehországi, lengyelországi, sőt a litvániai reformációra is nagy hatással volt. Az a jelentős szerep, melyet a közép- és kelet-európai reformációban betöltött, ad magyarázatot arra, hogy az utóbbi évtizedben miért jelent meg mindazokban az országokban, ahol hosszabb ideig tevékenykedett — annyi zaklatott életének, gazdag munkásságának eddig ismeretlen szakaszait és területeit feltáró tanulmány. Ezek közül a legjelentősebb Pirnát Antalnak *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren* (Budapest, 1961) címen kiadott tanulmánykötete, továbbá a prágai R. Dostálová-Jenistová Jakob *Palaeologus* című tanulmánya (Byzantinische Beiträge, Berlin, 1964). Újabb életrajzi adatokat szolgáltat a hazai kutató Gustav Gündisch *Zum siebenbürgischen Aufenthalt des Jakobus Palaeologus* című munkája (Revue des Études Sud-Est Européennes, IV, 1966). Nem kevésbé értékesek a rávonatkozó újabb osztrák és lengyel tanulmányok.

Palaeologus Jakob, az utolsó bizánci császári dinasztia egyenes leszármazottja, Chios szigetén született a XVI. század első felében, feltehetően 1528-ban. Ifjúkorában Itáliába hajózik és a domokosrend tagja lesz. Itt alapos teológiai kiképzésben részesül, de nem kétséges, hogy a bizánci műveltség hagyományaival már a szülői házban megismerkedett. A katolikus egyházzal korán összeütközik, és haladó nézeteiért az inkvizíció 1560-ig négyszer mond ki ellene ítéletet, de mindannyiszor megmenekül. Utoljára távollétében in effigie elégetik. Ezután Prágában tűnik föl, ahol Ferdinánd császár védelmét élvezi, sőt a császári udvartól évi járadékot kap 1571-ig. Prágában tagja annak a humanista körnek, mely befolyását összeköttetései révén egész Kelet-Európára kiterjesztette. Erdélyi kapcsolatainak első biztos adata Dávid Ferencnek 1570. november 29-én hozzá intézett levele, amelyben az itteni vallási nehézségekről panaszskodik, és segítségét kéri. Hogy Erdélybe mikor jött először, pontosan nem tudjuk. Egyes feltevések szerint már 1571. március 11-én részt vett a gyulafehérvári hitvitán. Bizonyos azonban, hogy a következő év februárjától kezdve rövidebb-hosszabb megszakításokkal 1575 őszéig családjával együtt Erdélyben, főként Kolozsvárt tartózkodik. Sommer 1573-ban bekövetkezett halála után a kolozsvári unitárius iskola igazgatója lett.

Erdélyből többször utazik Lengyelországba és Prágába, majd 1573 tavaszán Törökországba megy. Útközben felkeresi a havasalföldi vajdát, a konstantinápolyi pátriárkát, tárgyalásokat folytat török vezetőkkel és szülőföldjét, Chiost is meglátogatja. Visszatérve részletes beszámolót küld az osztrák császári udvarnak. Ezért azután egyesek úgy vélik, hogy utazása fontos diplomáciai küldetésnek, a császár részéről jött megbízátnak tekinthető, mások szerint tulajdonképpen megbízza az unitárius erdélyi trónkövetelő, Békés Gáspár volt, aki a töröknek Erdéllyel kapcsolatos magatartását szerette volna kipuhatólni. 1575 első felében családjával a befolyásos unitárius főurakhoz, a Gerendi-testvérekhez megy, a Szeben melletti Alcina községbe. Itt halt meg leánya, Despina, kinek emlékére 1575. szeptember 1. keltezésel márvány sírkövet emelt, mely a község luteránus templomában mindmáig fennmaradt. A kerelőszentpáli csata után Báthori határozottabban lépett fel az antitrinitáriusok ellen. Ezért itteni tartózkodása többé nem volt biztonságos, és 1575 őszén Prágába költözött. Életének utolsó évtizedét homály fedi, illetve személye körül sok ellenőrizhetetlen monda kering. 1581-ben először Baselben jelent meg Dávid Ferenc védelmében írott könyve. Talán ez keltette fel ismét az inkvizíció figyelmét, és valóban nemsokára le is tartóztatják, s 1585. május 23-án Rómában tűzhalállal végzik ki.

Palaeologus sok könyvet, tanulmányt, vitairatot, vallási drámát írt, amelyek a kor szellemének megfelelően főként teológiai tartalmúak, de ugyanakkor számos társadalmi, politikai, sőt gazdasági kérdést is felvetnek. Alkotó tevékenységének leggazdagabb szakasza éppen erdélyi tartózkodásának idejére esik. Nincs itt helyünk arra, hogy műveivel részletesen foglalkozzunk, haladó felfogásának szemléletésére elegendő néhánynak rövid áttekintése. A *De tribus gentibus* című művében, az üdv kérdése kapcsán, Lessinget megelőzve, s az ő Nathan der Weise-jára emlékeztetve, a zsidók, keresztények és mohamedánok egyenlőségét hirdeti, ugyanakkor a vallási türelmességet a legfőbb erények sorába helyezi.

Alcínai tartózkodása idején írta Theodoro Besae pro Castillione et Bellio című védőiratát, melyben a Serveto halálát elítélő radikális francia reformátort veszi védelmébe. Ugyanott keletkezett a XVI. század egyik legérdeke-

sebb fantasztikus regénye, melyben az ókor nagy írójának, Lukianosznak sziporkázó szellemességét a reneszánsz és a hagyományos vallásos s-ellem elemeivel fűzi egybe. Címe: Disputatio scholastica. Az elbeszélés az égben kezdődik: az Úr elnöklelte alatt összeülő égi tanács álmélködve hallgatja a földről érkezett hírt, mely szerint ott az emberek hármias istenséget imádnak. Leginkább Jézus van felháborodva. Követ megye tehát a földre és Jósias, azaz János Zsigmond, üzenetet kap, hogy üljön össze a földi zsinat a kérdés megvitatására. Ianopolisba, azaz Kolozsvárra hívják össze a gyűlést. Ezen részt vesz a korszak valamennyi számottevő nagysága: a német és az osztrák császár, az orosz car, a török szultán, az angol királynő, a francia király, a pápa, a tatár kán, azután főurak, köztük a Gerendiek, Hagymásiak, főpapok, kereskedők, céhmesterek. Az első felszólaló Besa, őt követi Hunyadi Demeter Paruta téziseivel, majd szót kérnek a pápák, VII. Gergely, VIII. Bonifác, a reformátorok, Lombardus, Zwingli, Kálvin, a középkor kiemelkedő személyiségei, Aquinói Tamás, Duns Scotus és mások. A központi kérdés a háromság és az egység kérdése. Először a pápa háborodik fel azon, hogy egyszerű emberekkel, kereskedőkkel, kézművesekkel együtt kell részt vennie a gyűlésen. A fantasztikus regénynek, bár két kéziratban is ránk maradt (a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kolozsvári könyvtárában őrzött Thoróczkai és Lisznyai kódexekben), sajnós, befejező része hiányzik. Mindenesetre alapos értékelése még a jövő feladata.

A végére hagytuk annak a műnek az ismertetését, amelyből az alább következő szemelvényt magyar fordításban adjuk: a Catechesis Christiana. Palaeologus ezt a terjedelmes művet (a Thoróczkai-kódexben 1—311 lap) 1574 tavaszán írta. Tizenkét napig tartó vallásos dialógust tartalmaz, mintegy összefoglalva a szerző egész vallási és társadalmi felfogását. A dialógus résztvevői: Petrus és Paulus diákok, a pap, a kar, Sámuel, egy éppen Kolozsvárt tartózkodó zsidó kereskedő, a mexikói indián Telephus, aki Spanyolországba került és onnan üzleti megbízatással küldték Kolozsvárra. A megbeszélés során szöngyre kerül a hitújítás csaknem valamennyi kérdése, de nem marad ki a háború és a béke, az egyház és az állam, a kereskedelem, a vallási türelem, az ún. állami bankok szükségességének problémája sem.

A dialógus a klasszikus és reneszánsz elemek bízár keveréke. A résztvevők kiválasztása sem véletlen: a szerző velük is egyrészt a tárgyhoz alkalmazkodik, mintegy konkrét személyeken akarja illusztrálni a zsidó, keresztény és nem keresztény népek kapcsolatát, s ezzel a türelmesség szükségét, másrészt kora problémáit igyekszik érzékeltetni. Új és eredeti a kar szerepeltetése: az ókori és reneszánsz dialógusoktól eltérően, ezzel a görög dráma hagyományait eleveníti fel, ugyanakkor azt is kifejezésre juttatja, hogy a hitújítás nemcsak a papok, diákok, előkelők, hanem az egész nép ügye. A dialógusban szereplő pap a saját és Dávid Ferenc vonásait egyesíti: türelmes, bölcs, nagy tudású és ékesszóló. A közölt szemelvény vallásos meze és terminológiája ellenére azért is figyelemre méltó, mert benne a korszak nagy problémái feszülnek. A mexikói Telephus szerepeltetése nemcsak érdekes, hanem Morus Tamás Utópiáját juttatja eszünkbe, és a XVI. század íróinál gyakran előforduló „nemes vadember“ típusát jeleníti meg, aki műveletlen ugyan, de az erkölcsi magatartás, bátorság és becsületesség szempontjából messze felülmúlja az európai „nemes“. Ugyanakkor figyelemre méltók Palaeologus alapos ismeretei a spanyoloknak Közép-Amerikában viselt dolgairól és az ott „felfedezett“ népek életéről és valóságáról.

Nem hagyhatjuk szó nélkül a szerző történetfilozófiáját sem. A történelmet „az idők világító fényének“ nevezi, és ismeretét azért tartja fontosnak, mert segítségével megtudhatjuk, hogy a társadalom, az egyház mikor és hol lépett tévutakra. A kereszténység kezdetben jó volt, de kiforgatták eredeti formájából, és emiatt a kezdethez, a kiindulási ponthoz kell visszatéríteni. Történetfilozófiája szaktit ugyan a középkor misztikus elméleteivel, de az emberi boldogságot, mint bizonyos fokig Rousseau is, a régmúltba helyezi. Innen kiindulva magyarázza, természetesen vallási terminológiával és sokszor naivul, az egész emberiség egységes eredetét.

Bodor András

Catechesis Christiana

Részlet a Kolozsvárt őrzött Thoroczkai-kódexből

A negyedik nap

A megbeszélés résztvevői: Samuel, a Pap, Paulus, A kar, Telephus.

SAMUEL: Uram, bocsásson meg nekem, mert a ma tartandó megbeszélésről semmiképpen sem akarok hiányozni, márpedig az alkalmatlan időben való elkötelezettségünk az idegenekkel szemben rendszerint terhes szokott lenni.

PAP: Gyülekeztünkben a pap háza, akárcsak egykor Rómában a néptribunoké, nyitva áll mindenki befogadására, és mindez kötelességünk, ami a hivatalhoz tartozik, sőt kellemes kötelességünk, hogy senki se érezze magát alkalmatlankodónak. Hiszen mi magunk is korai alkalmatlankodók vagyunk, és éppen azért jöttünk, hogy meghívjunk másokat is, és minden vágyunk az, hogy másoknak kedvében járjunk.

KAR: *(Helyét elfoglalva.)* Jó napot kívánunk.

PAULUS: Adjon az Isten nektek minden jót. Foglaljatok helyet.

KAR: Ma nagy dolgokat akarunk hallani, és ezeknek elkezdésére e férfiúnak veled folytatott megbeszélése nyújtott alkalmat, amelyen véletlenül éppen jelen voltunk.

PAULUS: Bizonyos kérdések megvitatásával még hátraléokban vagyunk és most azokat kellene megvizsgálunk.

KAR: A megegyezés alapján a mai nap minket illet meg, annál is inkább, mert mi kérjük ezt, akik többen vagyunk, mint ti, akik csak ketten vagytok. S minthogy számbelileg fölényben vagyunk, úgy illik, hogy beszélgetésünk és vizsgálódásunk sorrendjét illetően a miénk legyen az elsőség.

PAP: Jól van, no, véget vetek e vitának, mihelyt megtudom, hogy hogyan kényszerítettetek a tegnapi megbeszélésre, és mindazt, ami hátralékban van, azzal együtt, ami most marad el, más-korra halasztom, mert bizony a mai beszélgetéseinkből sem fognak hiányozni az olyan kérdések, amelyek megvitatása elmarad.

PAULUS: Nem fárasztani akarunk téged, de arra kérünk, velük együtt, hogy a mai napot szenteld nekünk.

KAR: Ti a böngészésnél vagytok, mi a szüretben és fennáll a veszély, hogy munkánk késedelmet szenved. Ezért itt az ideje, hogy ki-ki elfoglalja a helyét, melyet fenntartott magának.

PAULUS: Történjék hát, ami hasznosabbnak látszik.

PAP: Üljetek rendben és ha valakinek kétsége támadna, hogy a felszólaló esetleg figyelmen kívül hagy valamit, tegyék szóvá, nehogy az elmaradt kérdések száma még nagyobb legyen.

KAR: Telephus, minthogy az érdeklődés a te és bátyád dolgai felé irányul, átengedjük számodra ezt az előre elkészített helyet.

TELEPHUS: Tisztelendő Uram, én és a bátyám a spanyoloktól az utóbbi években leigázott Indiából valók vagyunk. És amint hazánkából, Mexikóból Spanyolországba, Valle Olivetanába hajóztunk, hogy mint rabszolgákat eladás végett közszemlére kitegyenek, hajótörést szenvedtünk, és nagyon kevesen, én egy gerenda segítségével, mások más módon egy olyan földre menekültünk, ahol kitelen nagy pusztaság volt. Menekülés közben arra is figyeltem, nehogy ez a kisebbik testvérem elmerüljön. Sok bolyongás után egy városba értünk, ahol jó emberek fogadtak vendégül, és nemcsak ruhát adtak, hanem sok éven át eltartásunkról is gondoskodtak. Közöttük volt egy, aki gyermekei mellett latin nevelőt tartott. Ez a nevelő azt hitte ró-lunk, hogy erről a féltékéről valók vagyunk, és hogy beszélni tudjunk velünk, a rábizott gyermekekkel együtt minket is megtanított latinul. Így tanultuk meg azt a nyelvet, amely később olyan nagy hasznunkra volt. Sok időbe telnék, ha mindent részletesen el akarnék nektek mondani: hogy milyen sokáig bolyongtunk és hanyódtunk, milyen nagy veszélyekben forogtunk, míg végül oda eljutottunk. Ezeket majd máskor fogom elbeszélni. Azt azonban megjegyzem, mindenütt úgy éltünk, hogy noha nem voltunk keresztyének, mégis mindenki azoknak tartott minket. És hogy hitelünk még nagyobb legyen, mindazt, amit más keresztyénektől otthon vagy a templomokban láttunk, a legnagyobb szorgalmatossággal utánoztuk. Nem is kérdezte tőlünk senki, hogy milyen hitet vallunk. Az a tény, hogy idegenek voltunk, és baráti kapcsolatban álltunk azzal, aki a latin nyelv titkaiba beavatott, arról győzte meg az embereket, hogy mi is ugyan-

arra, hogy a mi jelenlétünkben e férfiúval megvitasd a keresztény hit tételeit. Te ugyanis valahogy másképp határozta meg a keres tény hitet, mint ahogyan azt nálunk a spanyolok szokták tenni. Ők ugyanis azt állították, hogy a keresztényeknek egy istenük van, de az mégis három. Akárcsak egy olyan öltözkék, amely egy, és mégis három nyílása van. Vagy egy olyan férfiú, aki ugyan egy, de mégis három feje van. Mindezt még sok mással tetézték, olyasfélékkel, amelyek nem voltak ínyemre, és ezért hamar kihulltak emlékezetemből. Mi ott-hon könnyen elfogadtuk azt a hitet, mely szerint egy az Isten. és azt az állítást is, hogy általa kel fel és nyugszik le a nap örök rendelés szerint, a hold és valamennyi, a föld körül keringő bolygó és állócsillag. A spanyolok, akiknek minél többet beszéltek, annál kevésbé hitünk, az istenekről nemcsak azt állították, amit elmondottam, hanem azt is mondták, hogy a lélek nem olyan alkotású, mely szerint a jó erkölcsökre irányulna, a száj egyáltalán nem kész minden órában az Istent imádni és az az ember, aki négyszögletes kalapot hord, néhány fitying ellenében minden bűntől feloldoz. Ez az állítás volt számunkra mindennek főöt a leggyűlöletesebb. Soha és seholsem akartam e dolgokról bárkivel is tárgyalni és inkább arra törekedtem, hogy mindig kereszténynek tartsanak, mintsem vitába szálljak a keresztényekkel, mert eddig senkitől sem hallottam olyasmit, amiket te ezzel a férfiúval beszéltél.

PAP: Nehogy azt gondold, hogy amit neki itt elmondtam, komolytalan dolog volna. Ezeknek legnagyobb részéről ő maga is tudja, hogy benne van a szent iratokban, melyeket ő is tanulmányoz. A többit, amit hozzájuk fűztem, a valamikor végbement események történetéből merítettem. Mintha csak komolyan azt állitanám, te azért vagy most nálunk, mert tudod, hogy nálunk vagy. Ugyanígy apád, nagybátyaid, őseid, mindegyik a maga idejében létezett, ám-bár most nincsenek itt; komolyra fordítva a szót, amikről te látod, hogy vannak és megtörténnek, az eljövendő kor nem fogja látni, de megtörténhet azoktól, akik elmesélik, mint ahogyan mi sem látjuk, amiket az előző kor látott, és amik valaha megtörténtek, mi azokat csak hallani és olvasni tudjuk. Mindazt, ami most végbemegy, a jövőben majd úgy mesélik el, mint ami a múltban volt. Továbbá a dolgok egyetlen valóságként fogják elbeszélni azokat, amik történnék, megtörténtek, és készen állanak arra, hogy megtörténjenek. annak

ellenére, hogy nem minden egyazon időben és a mi színünk előtt ment végbe.

TELEPHUS: Amiket mondasz, igazak, és könnyű az út, amely oda visz, ahová el szeretnék jutni.

PAP: Noha az írás-olvasás még ismeretlen volt, és nem maradtak fenn írott krónikák, amelyek tanúságot tehetnének az elmúlt, az őseinktől és elődeinktől látott, tekintetünkkel átfogott eseményekről, akárcsak ti az Újvilágban három istent: a napot, holdat és a tüzet tiszteltétek, ugyanúgy nálunk a régi világban is megvolt a három, sőt a négy isten tisztelete, mert a pápa — ez a cseppet se lekicsinyellhető istenség — a legnagyobb közé számítót. Emiatt azután az írás-olvasás megteremtette a történelmet, ezt a mindig az idők világosságának tartott tudományt, azért, hogy a jelen, vagyis az általunk látott események ismeretéről, az elmúlt, a régi: a általunk nem látott, de őseinktől jelenként szemlélt események ismerete felé fordítsuk figyelmünk, és azokat, amelyek az idők viszontagsága vagy az emberi erőszakoskodás következtében a feledés homályába merültek, vagy amelyeket idegen és hamis szín lepott meg, állítsuk vissza régi fényükbe, hogy ismét olyanok legyenek, amilyenek akkor voltak, amikor keletkeztek és először látták őket. Vannak ugyanis bizonyos írott forrásaink, amelyek igen nagy részletességgel beszélnek ezekről a dolgokról. Így azután Isten segítségével lehetővé vált, hogy a kereszténységet illetően eljussunk odáig, ahol a kereszténység akkor volt, amikor keletkezett és amikor a keresztények magukat ezzel a névvel kezdték jelölni. Azok azonban, akik magukat most vallják keresztényeknek, ha ezt a formát látják, vagy róla hallanak, nem ismerik el, hogy keresztény volna és nem tartják máltónak a „keresztény“ elnevezésre. Minket azonban kielégít, ha azokat hisszük és másokat is arra buzdítunk, hogy higgyék, amiknek hitében a test és a lélek egész üdvét helyezte az, aki az embernek üdvösséget adhatott. Nem sokat törődünk azokkal az emberekkel és az emberek azon fiaival, akikben üdvösség nem találatik, s a megadatott üdvösséget elnyerni és azt, amit Isten nem adott, megadni nem képesek.

TELEPHUS: Ezek nagyon is igaz dolgok, hiszen üdvösséget senki másnak nem adhat, ha önmaga annak híjával van. Márpedig az üdvösséget minden ember Istentől kéri, de nem kéri, ha az emberek között lennének némelyek, akik azt mind maguknak, mind másoknak

meg tudnák adni. Ebből következőleg tehát az emberek számára az üdvösség egyesegyedül attól származhatik, aki anélkül adhat bárkinek, hogy maga más üdvösségre szorulna.

PAP: Telephus, nem vagy nagyon távol az Isten országától. Bárcsak olvasni is tudnál valamit, mert a sok olvasás nem kevésbé tanít, mint az ékeesszóló oktató, és anélkül győzedelmeskedik az olvasó lelkén és vonja a maga véleményére, hogy s-égyenkezést váltana ki belőle. Más formában ugyanis a legyőzetést nyugodt lélekkel senki sem szervezdi el, és nincsen olyan ember, aki a dicsőség pálmáját másoknak engedné át. De ha akarod — a tanulást nem szabad szégyenletesnek és lealázónak tartani —, én elmondhatom neked, mi volt egykor őseinknél a keresztény hit, és tőlük átvéve miben áll az most nálunk. Megértheted belőle, hogy a keresztény hit más, mint aminek azok a spanyolok állították, akik a régi féltékéről hozták, az Újvilágban lakókhoz hajóztak.

TELEPHUS: Ezt hallottam. Mert, amint tudod, jelen voltam, amikor Sámuel éppen erre tanítottad.

PAP: Ha te nem vagy zsidó, akkor azok, amiket neki mondtam, rád nem vonatkoznak.

TELEPHUS: Mi az, hogy zsidó, én csak akkor értettem meg, amikor erre a féltékére hajóztam. A mi féltékénk végtelen világában erről az elnevezésről senki sem hallott, zsidót pedig soha senki sem látott. És mivel éppen a körülmételéről beszélte, elmondom, hogy is van ez azoknál, akikkel együtt éltem. Amikor mint ifjak a szomszédságunkban levő tóban me-fürdöttünk, senkit sem láttam, aki körümetélt lett volna, de észrevettem, hogy a mi testünk is olyan, mint a nálunk született spanyol ifjaké és azoké, akik velem együtt a hajótörésből a partra kiúsztak. Emiatt azután engemet is, bátyámat is mindig úgy tekintettek, mint ha közülük valók lettünk volna, már annál is inkább, mert nem voltunk leányok.

PAP: Körümetélték az Újvilágban is vannak. Hogy náluk a körümetelés honnan származik, még bi onyitalan. Feltételezhető, hogy népi szokás, akárcsak a mi féltékénken levő Ázsiában sok nép-nél. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magukat körümetelő népek Ázsia és Libia határai mentén laktak. De ennek megvitatását hagyjuk másorra.

TELEPHUS: Az a tény, hogy nálunk a „zsidó“ név, valamint a „pogány“ isme-

retlen, amellett bizonyít, hogy mi nem származunk Ábrahám nemzetségéből. Ezért a keresztény hitet nekünk másképpen kell magyaráznom, mint Sámuel-nek, aki zsidó és Ábrahám igen tisztelő-re méltó nem etségéből származik.

SAMUEL: Eszerint tehát nemcsak egy, az üdvösségre vivő keresztény hit volna?

PAP: A hit egyetlen, a nép azonban nem. Vajon nem fejtettem-e ki előtted, hogy különbséget kell tenni a között a nép között, amelytől az üdvösség szükségképen származott, és aközött, amely részesült benne és a két népből a nekik juttatott egyetlen üdvösség miatt, az egyetlen hit által egy nép, egy egyház és egy ország lett? Vajon nem mást cselekszik-e az, aki a magából ad, mint az, aki azt kapja, amiye neki nincs? Az előbbi a zsidók népe, az utóbbi a pogányoké ...

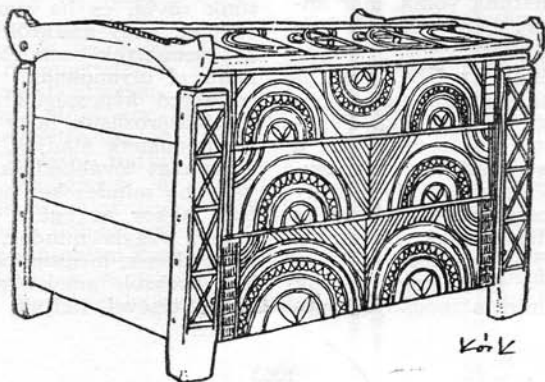
TELEPHUS: Mint ifjú hallottam, hogy a spanyolok gyakran kérdezték embereinktől, honnan származtatja eredetét nemzetségünk, mert köztudomású dolog, hogy amióta létezik földünk, hozzánk sem tengeren, sem szárazföldön egyetlen idegen sem érkezett. A spanyolok e ért úgy vélekedtek, hogy mi önmagunknak voltunk szülőatyái, önmagunknak voltunk a fiai, mert annak semmi jele nincsen, hogy nemzetségünk más-honnan jött és megtelepült volna ezen a helyeken.

PAP: Nem meglepő, hogy őseitekről nincsenek hagyományaitok mert nincsen semmi történelmi feljegyzések sem arra vonatkozólag, hogy a régi időkben hány nép élt ottan, sem pedig a ti nemzetségekről. Nálunk is ugyanaz volna a helyzet, ha nem volnának évkönyveink, amelyekből a sokféle nép mesélni tud a különböző korokban élt elődeiről és őseiről, úgy, amint róluk a történetírók külön-külön feljegyezték. Mert életünk rövid, és ha azokat, amiket megtudunk, vagy amikről hallunk maguktól az események szemlélőitől, nem mesélnék el olyanoknak, akiknek egyrészt emlékező képességük jó, másrészt erős az elhatározásuk, hogy a rájuk bízottakat az utódoknak átadják, akik ugyanazokat a javakat továbbadják az ő utódaiknak, vagy ha mindezeket nem őrizné meg az irás, akkor az egész történelmi hagyomány, vagyis mindaz, amit láttunk és megtudtunk, megsemmisülne. Ha valamikor azokról, amelyekről érzékszerveink közvetítésével tudjuk, hogy léteztek, az

emberek nem vennének tudomást, akkor hamarosan előállhatnának egyesek, és azt mondhatnák, hogy amit mi a legigazabbnak ismerünk, hamis. Amire én ki akarok lyukadni, az tulajdonképpen az, hogy honnan származtok, az lényegében nem fontos, mert bármely nép megállapíthatja, hogy legrégibb ősei szűkséggel a földből származtak, hiszen azt tapasztaljuk, hogy az emberi test a földben porlad el. Mégis a mi irataink szerint — a miénk, akiknek ősei, Telephus, a te őseidhez hasonlóan elsősorban pogányok, és amint megfigyelted, Európának, ennek a mélyen barázdált régi földrésznek a lakói nem egészen ostobák; a mi irataink szerint, amint mondám, amelyek először a zsidókéi voltak és mi keresztények, miután a zsidókkal együtt egy államnak lettünk a tagjai, átvettük és mintegy eredetinek és igaznak neveztük őket — mindegyik nép legősibb elejét egyetlen, az első emberhez vezető vissza, amelyből az egész emberi faj származott. Ezt az első embert az Isten nem valamelyik korábbi emberből, hanem földből alkotta, és Ádámnak, vagy ha latinul akarnánk mondani, földnek nevezte el, minthogy szülőatyja a föld volt. Allítólag Ádám korában és az azt követő időkben az Isten olyan szoros kapcsolatban élt az emberrel, hogy barátságosabb kapcsolatot kívánni sem lehetett volna. Idővel azonban, ahogyan ez rendszerint történni szokott, a meghitt bizalmasság olyan elhidegülést szült, hogy az ember lenézte teremő Istenét, gyámoltóját, az emberek védelmezőjét, fenntartóját és atyját, mivel azonban isten nélkül élni nem tud és olyan istent, amelyet ne vetett volna meg, nem talált, magának isteneket és bálványokat kezdett csinálni, azoknak emberi érzéseket tulajdonítva, őket imádtá otthon és a temp-

lomban. Számukra emberalakú szobrokat, képmásokat meg bálványokat emelt, férfiaknak és nőknek ábrázolta őket, különböző korúaknak, az emberi életkorokhoz hasonlóan. Így alakult ki az istenek sokasága, noha a valóságban csak egy Isten volt. Ezt a sok istent, mindegyiket a maga külön szertartásával — és mivel később valamennyi nép külön isteneket, istennőket, szertartásokat és szentségeket alakított ki a maga számára, és mivel az emberek, azért is, mert sokáig éltek, azért is, mert közülük egy sem volt gyermektelen, és mert sok feleséget tartottak, elszaporodtak és sokaságukat egyetlen hely befogadni nem volt képes — minden tájra magukkal vitték. Így aztán az egyetlen Isten hagyománya kihalt és a később, néhány évszázad múlva született emberek azt gondolták, hogy az őseiktől kapott és a maguk csinálta istenek közül más isten nincsen. Mivel azonban az igazi Isten, aki mindeneket alkotott, nem szűnt meg gondoskodni róluk, hanem mindegyiket ellátta élelemmel és tudománnyal, noha lenézték és megvetették, és mivel megkönyörült rajtuk, elsőnek Ábrahámot, s mi Sámuelünk Ábrahámját választotta ki, és az ő nemzetiségének atyjává téve, kinyilatkoztatta magát előtte és megparancsolta néki, hogy tartsa távol magát azoktól az istenektől, amelyek sehol sincsenek, tehetetlenek, semmik, olyanok, mint az emberi álmok, míg az Isten mindenütt jelen van, mindenható és szükségképpen létezik, és felszólította, hogy csak őt ismerje őt tisztelje, és mint egyetlen és egyedülvalót fogja fel, megvetve az összes többi istent, azok képmásait és szobraikat.

**Az eredeti latin szövegből fordította
Bodor András**

A tanuló nyári szabadidő-gazdálkodása

Mit művel a diák a nyári szünidőben? Okulásra, épülésre fordítja-e szabad idejét, vagy csak játszásra, esetleg tekerésre? És a nyáron szerzett barátok vagy az elsajátított ismeretek milyen irányban befolyásolják iskolai tevékenységét, magatartását? Valljuk be, minderről keveset tudunk, és a gyermek nyári szabadidő-gazdálkodása, valamint az iskolai előmenetele közt fennálló kapcsolatot, a kettő kölcsönhatását nemigen tanulmányoztuk. Csupán elcsodálkozunk, amikor látjuk, ha egyik-másik gyermek, aki a tavasszal még jó tanuló volt, ősszel, az új tanévben hanyagnak mutatkozik, felesel, rendetlen. Vagy fordítva.

Ma, amikor a szabadidő-gazdálkodás egyre jelentősebb kérdéssé válik, úgy vélem, jó, ha a gyermekek szabad idejének a kiaknázását is tanulmányozzuk, nemcsak az iskolai tanulásuk, hanem egész egyéniségük fejlődése szempontjából is. Tavaly nyáron, mielőtt diákjaim a besztercei középiskolából vakációra mentek volna, megkértem őket, írják le, mivel fogják tölteni a szünidőt. Ősszel pedig, mikor újra találkoztunk, 62 tanulóm (X—XI. osztályosok) vallott arról, hogy mivel töltötte a három hónapot.

Kezdjük talán a munkával. Tavasszal tanulóim 88%-a készült arra, hogy a nyári vakációnak bizonyos részében „komoly pénzkeresőként” fizikai munkát végezzen. Csupán egyetlen diák írta ezt: „Pihenni akarok, sokat, sokat aludni!...” Ősszel kevesebben ugyan, de így is a gyermekek 50%-a pozitívan vallott a kérdésről. A többiek nem kaptak munkát, betegek voltak, pótvizsgára tanultak, házimunkát végeztek. Azonban ilyen válaszokat is kaptam: „Élvezni akartam a vakációt”, „Nem volt szükségem pénzre”. De miért dolgoznak egyáltalán vakációban a diákok, nem elég nekik a 9 hónapi szellemi munka? Gondolom, azért, mert szervezetük kívánja a sok ülés után a fizikai munkát. A helyi gyümölcsstermelő egységek tömegesen vonzották fiataljainkat — főleg szüret idején. A földieper, cseresznye egymagában is motiváló erő, s számítsuk hozzá, hogy fizetést kaptak munkájukért, melyet ők szereztek, mellyel azt vehettek, amit éppen akartak. Jellemző A. C. tanuló nyilatkozata: „Dolgozni megyek osztálytársaimmal együtt. Nem mintha rá volnék szorulva, de már elég nagynak érzem magam ahhoz, hogy dolgozhassam...”

Legtöbbször a termelészövetkezetekben és állami gazdaságokban végeztek földműves munkát (sok a vidéki tanulónk!). Néhányan építőtélepeken és gyümölcsértékesítő vállalatoknál dolgoztak. Borszéki diákjaink cukrászdákban voltak kiszolgálók, egy tacsai leányka szatyrot font, a híres tacsai szatyrot, mely a tengerparton közkedveltségnek örvend idegen vendégeink körében — és ezzel kereken 950 lejt szerzett. Nagyobb részük néhány száz lejt keresett, de sokan kaptak 1000 lejnél töb-

bet, két tanuló pedig 1800-at. Vidéki tanulóink, akik a mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgoztak (25%), nem pénzt kaptak, hanem munkaegységet.

Gondolom, nem lényegtelen dolog az sem, hogy mire költötték keresetüket: kerékpárt, fényképezőgépet, siléctet, karórát, halászfelszerelést, egyenruhát, cipőt, nadrágot, ruhát, tornafelszerelést, kabátot, könyveket, tanszereket vásároltak. Egy tanuló zsebpénzt küldött egyetlen testvérének, néhányan az iskolai kirándulás költségeit fedezték, mások a „megmaradt“ pénzt szüleiknek adták, vagy félretették zsebpénzükre.

A zsebpénzzel kapcsolatban érdekes dologra figyeltem fel. Noha a tanulók 58%-a szerzett pénzt saját munkájával, mégis elfogadták szüleiktől a zsebpénzt, s mozira, cukrászdára, színészképekre, folyóiratokra, könyvekre, képeslapokra, rágógumira költöttek. Csupán a megkérdezettek 14%-a ír így: „Nem kaptam zsebpénzt, mert volt saját keresetem“, „Ha adtak, akkor sem fogadtam el, mert nekem volt saját pénzem“. Ez azt jelenti, hogy a munkáért kapott összeget komoly dolgokra költötték, nem csip-csup apróságokra.

Tevékenykedtek tanulóink más területen is; sokan háztartást vezettek a nyári vakációban. A megkérdezetteknek csupán 8%-a nem vette ki részét a ház körüli munkából. Erre a kérdésre: tanultál-e főzni? — igennel válaszolt a fiatalok 60%-a. Az összesítés során viszont találkoztam ilyen válasszal is: „Főzni nem tanultam, mert fiú vagyok.“ Ekkor külön a fiúknak feltettem egy időszzerű kérdést: szükségesnek tartod-e, hogy egy férfi értsen a főzéshez és varráshoz? A vélemények eléggé egybehangzók: mindkettőt szükségesnek tartja a fiúk 86%-a, csak a varrást: 14%-a.

Arra a kérdésre: végeztél-e valami figyelemre méltót — nem-mel válaszolt a tanulók 79%-a. (Talán nem értékelték kellőképpen saját munkájukat, ezért válaszoltak nemlegesen.) Mások viszont így vallanak: „Filmet vetítettem a faluban minden második este, mint gépész“, „Megjavítottam a nagymamám kerítését és istállóját“, „Leírtam egy hosszú népmesét“ (Faragó József méltatta az *Iffjúmunkás* hasábjain), „Bélyeget gyűjtöttem“, „Tengeri állatokat preparáltam“, „Megtanultam a közműves-munkát“, „Permeteztem a gyümölcsfákat“, „Varrtam három szép írásos párnát“, „Rádiót szereltem és gitárerősítőt készítettem“, „Írogattam karcolatokat és egy novellát“.

Nem elhanyagolható az sem, hogy a tanulók jelentős hányada (25%) a fizikai munka mellett vagy helyett naponta 1—4 órát tanult az őszi pótvizsgára. Nem tartom helyes eljárásnak, hogy e tanulók egy részét szüleik felmentették a frissítő hatású fizikai munka alól. A pótvizsgán éppen az „időmilliomosok“ szerepeltek a leggyengébben, akik még az olvasásnak sem szenteltek kellő időt. Ellustult idegrendszerük nem volt „formában“.

A tanulók 71%-a önszorgaiomból is tanult a nyár folyamán, főleg matematikát. Kevés az olyan tanuló, aki kezébe sem vette a tankönyveket (3,2%). Egyetlen tanuló ismételt rendszeresen, minden tantárgyból, a többiek a „kedvenc“, vagy „mumus“ tárgyakat tanulmányozták.

A vakációban mégis — nyilvánvaló módon — nem a munka, nem a tanulás, hanem a szórakozás került előtérbe. Főleg a szépirodalom olvasása és a mozilátogatás. Szépirodalmat (prózát, verset egyaránt) minden tanuló olvasott. A megkérdezettek 21%-a, „szorgalmas diák“ módjára, csak kötelező könyvészeti anyagot olvasott. Mások viszont csak a nem kijelölt művekhez nyúltak (13%). A többiek (66%) vegyesen olvastak kötelező és nem kötelező anyagot, éppen amihez hozzájutottak.

Hány könyvet olvastak a rendelkezésükre álló három hónap alatt? 1 könyvet olvasott a tanulók 3,2%-a, 2-t 11,3%-a, 3—5-öt 30,6%-a, 6—10-et 17,7%-a, 11—15-öt

16,1%-a, 16—20-at 9,7%-a. Könyvélményeivel kapcsolatban a tanulók 11,2%-a így válaszolt: „Nem emlékszem pontosan“, „Sokat, nem tudom felsorolni“. A tanulóknak majdnem a fele 5-nél kevesebb könyvet olvasott. 90 nap alatt 5 könyv — nem nagy teljesítmény. Ezek közül néhányan a reáltudományok iránt érdeklődnek, például az egy könyvet olvasottak között szerepel két legjobb matematikusunk. De nagy részük lustaságból nem olvasott, vagy feltételezhetően tartott attól, hogy megnevezze az olvasott könyvek címét. Mit olvastak? A legtöbb szavazatot a kalandos témájú írások kapták, második helyen a történelmi könyvek, harmadik helyen a szerelmes tárgyúak, majd a tudományos-fantasztikus regények következnek. Sajnos, találkoztam ponyvarajongóval is.

Milyen könyveket olvastak legtöbben? Sorrendben Jókai: *Az aranyember*, Petőfi versei, Jókai: *A köszívű ember fiai*, Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*, Vörösmarty: *Csongor és Tünde*, Ady versei, Jókai: *Rab Ráby*, Arany: *Toldi*. Ezek kötelező olvasmányok, a *Rab Ráby* kivételével, ennek viszont nemrég látták a filmváltozatát, és ezért olvasták el viszonylag sokan. A klasszikusok mellett Nagy István, Sütő András, Méhes György, Marton Lili, Márki Zoltán nevével is találkoztam.

A világirodalom nagyjai a következő sorrendben állíthatók fel az olvasók száma alapján: Verne, Dumas (főlényes magasán állnak!), Balzac, Dickens, E. Brontë, Victor Hugo, May Károly, Stendhal, Hemingway, Walter Scott, H. G. Wells, Cooper, Zola, Kipling, Maupassant, Flaubert, Oscar Wilde.

Egyetlen tanuló sincs, aki moziba ne járt volna a nyár folyamán. Hány filmet láttak 3 hónap alatt? 1—10 filmet a tanulók 46,7%-a („szerények“), 11—20-at 27,7%-a („mérsékelték“), 21—30-at 8,0%-a („vérmesek“), több filmet 11,3%-a (na, ez már túlzás!) nézett meg. Felhasználatlan válasz 6,3% („sötét“). A ranglista élén áll a *Spartacus* című film (mert történelmi tárgyú, mert Kirk Douglas a főszereplője, mert megható, igaz történet) és a *Sasok között* (mert kalandos, fordultatos cselekményű, izgalmas, szép tájakat mutat be). A második helyre a Gianni Morandi-filmek kerültek: *Nem vagyok méltó hozzád*, *Térden csúszva térek vissza hozzád* („mert zenés, mert G. M. a kedvenc énekesük“ és „mert az igazi valóságot mutatják be“).

Jól szórakoztam a következő véleményeken: „Legjobban tetszett *A Baskerville-i kutya*, mert tanulni lehet belőle“, „*Dr. Prátorius*, mert tetszett a doktor viselkedése“, „*Angelika és a király*, mert régi szokásokat ábrázol“ „*Limonádé Joe*, mert a főhős elítéli az alkoholistákat(!) De vannak közöttük „szigorú kritikusok“ is, akik szerint: „Egy sem, mert nem úgy végződtek, ahogy szerettem volna“, „Egyik sem különösen, mert nem mutatnak be igazi érzelmeket, társadalmi kérdéseket“. Mondanom sem kell, hogy a tévét is sokan nézték egész nyár folyamán.

A nyári vakáció nyújtotta szórakozási lehetőségek csúcspontjai az iskola szervezte országjáró kirándulások. A legsikerültebb ezek közül a Bucsecs-beli hétnapos kirándulás volt. Ezen és más kirándulásokon a tanulók 42%-a vett részt. Szülei vel országos körúton járt 3,2%.

A vakáció idején a városiak inkább falun, a falusiak pedig városban kívántak nyaralni. Sokan üdültek a tengerparton, a hegyekben, különféle fürdőhelyeken, táborokban és külföldön is. Kevés nyilatkozatból derült ki, hogy tanulóink együtt nyaraltak volna szüleikkel, inkább a barátaiknál, nagymamánál, nagynéninél időztek. Nem jó ez. Mert évközben a gondterhelt, hajszás életben sokszor nem jut elég idő a meghittebb együttlétre. A családi összetartozás érzésének erősítésére kitűnő alkalmat nyújt a vakáció. A közös nyaralás örömei, élményei közelebb hozzák egymáshoz a szülőt és gyermeket, s erre mindkét félnek szüksége van. Ha a közös nyaralás idején a szülő nem köti meg túlságosan a gyermeket (de ellenőrizetlenül

sem hagyja!), ha biztosítja a gyermek viszonylagos függetlenségét és önállóságát, akkor a nyaralás közös, emlékezetes élmény lesz.

A gyermek ösztönös mozgásvágyát, a természetében rejlő egészséges nyugtalanságot, melyet a tanév alatt az állandó ülőfoglalkozás gátlás alatt tart, a vakáció végre felszabadítja. Tanulóink 45%-a rendszeresen strandolt, 36%-a néha, 18,3%-a egyáltalán nem. Ez utóbbiak közé tartoznak azok, akik betegek voltak, és egyes vidéki tanulóink, akik nem laktak folyóvíz közelében, no meg akik a fürdőruhájukat csak városban használhatják, ahol nem „szégyen“ az ilyesmi. A sportolást bizony elhanyagolták diákjaink a strandolás javára. Csupán 16,1%-uk sportolt rendszeresen, alkalmyszerűen pedig 40,3%.

Az utolsó kérdésre: milyen terved nem sikerült és miért? — a következő válaszokat kaptam: „Minden tervem sikerült“ (29%); „Nem voltak terveim“; „Dolgozni akartam, de nem sikerült, mert még nem töltöttem be a 16 évet“; „Hegyi körútra akartam menni, de nem volt kivel“; „Elmaradt a külföldi út, mert onnan jöttek meg hamarabb a vendégek, így mi lemaradtunk“; „Nem mehettem nyaralni a pótvizsga miatt“; „Nem mehettem Kolozsvárra, mert nem sikerült a pótvizsgám“; „Nem mehettem a tengerpartra, mert édesapám nem kapta ki a szabadságát“; „Nem tudtam minden kötelező olvasmányt elolvasni, mert dolgoztam a termelészövetkezetben“; „Terveim egyáltalán nem sikerültek, ok: nem rendelkezem elég akarattal“; „Nem tanultam meg zongorázni, mert nem tudtam jól beosztani az időt“.

... És vallanak tovább a tanulók. De mi itt megállunk. Hagyjuk a múltat, abból csak a szép emléket és a tanulságokat őrizzük meg — itt van újra a nyár, a vakáció. Hogy miként töltik el a szünidőt a gyermekek, azt ősszel tudjuk meg. Tanulságként csupán egy kérdést tárgyalunk, amiből szülők, tanárok, gyermekek egyaránt okulhatnak.

Úgy gondolom, ezek után szinte természetesnek tűnik a kapcsolat a vakáció és a terv között. Igaz ugyan, hogy a szabad napoknak épp az adja a szabad jellegét, hogy az egyén elszakad a tervektől, kötöttségtől. Ha csupán néhány napról van szó. De a mi diákjaink rendelkezésére 3 egész hónap áll. Az első pár nap tökéletesen elegendő ahhoz, hogy a tanuló „jóllakjék“ az alvással, lustálkodással. Ezután már unalmassá, sőt terhessé válik az üres szabadság. A természetes ösztön arra hajtja a tanulót, hogy valamit cselekedjék, lehetőleg hasznosat. Ha ezt megtervezte, akkor könnyen megkezdi, ha viszont nem tett ilyen irányú előkészületet, akkor keresgél: mivel is tölthesse napjait, alkalmyszerűen tesz-vesz, kevés látszattal, s végeredményben semmi haszonnal, csupán az unalommal, ezzel a gyakori vakációs betegséggel küzd, mely végeredményben a megszerzetlen szabad idő következménye.

Ha viszont a vakáció napjait beragyogja a munka iránt érzett öröm, tetézve a szórakozás kellemes élményével, a tanuló nem belefárad, inkább felfrissül, s nagyobb életkedvvel fogadja az új iskolai év első napját. Hangsúlyozni kívánom, hogy a vakációt nem előzte meg célirányos, szervezett nevelői ráhatás, csupán az országjáró kirándulások és a kötelező irodalmi könyvészeti anyag kijelölése jelentett bizonyos mértékű irányítást. De vakáción innen és túl a felmérés világosan igazolja, hogy a tervszerűség, az előrelátás, a komoly felkészülés nemcsak a hatékony munkának az alapja, hanem az ésszerű szabadidő-gazdálkodásnak is.

Erre mindenkor figyelmeztetnünk kell tanítványainkat.

Horváth Piroska

Marcuse és a diákok

E számunkban részletet közlünk Herbert Marcuse *Az egydimenziós ember* című könyvéből. Mi készítetett e nehezen követhető és szerzője hegeli—marxi—freudi hatások alatt kialakult felfogását kifejező szemelvény közreadására? Marcuse népszerűsége a lázongó nyugat-európai diákok között? Sok vitát kiváltó előadása az UNESCO rendezte legutóbbi Marx-kollokviumon? E körülmények kétségtelenül szerepet játszottak, ám a választást elsősorban a mű szabta meg. Ha erős túlzásnak is tartom azt az értékelést, hogy Marcuse írása a „legfelforgatóbb könyv, amely az Egyesült-Államokban századunk folyamán megjelent“ (Serge Mallet), kétségtelen, hogy *Az egydimenziós emberben* kifejtett kritika a modern tőkés ipari társadalomról egyike a legeredetibbeknek. Nem értünk egyet Marcuse felfogásával és e könyv konklúziójával. Ez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy — szerkesztői koncepciónkhoz híven — megismertessük a *Korunk* olvasóit azzal a gondolkodóval, akit a róla írt cikkek százaiban a nyugati diákifjúság bálványának, profétájának neveznek. Becsületes vita, hiteles dialógus csakis szövegek alapján lehetséges, csakis így etikus.

De mindenekelőtt mutassuk be Marcusét. A ma hetvenedik évét taposó filozófus Berlinben született és Freiburgban végezte irodalmi, bölcséleti és szociológiai tanulmányait. Húszéves, amikor Németországban kitör a forradalom. Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg meggyilkolása után Marcuse kilép a szociáldemokrata pártból. Nem akar közösséget vállalni azzal a szervezettel, amelynek egyik vezetője, Noske — a gyilkosok pártfogója. 1927-ben a *Gesellschaft* című folyóirat filozófiai szerkesztője. Gondolkodására — vallomása szerint — *A tőke* és Marx ifjúkori írásai gyakorolták a legmélyebb hatást. A hitlerizmus elől Svájcba, majd Franciaországba menekül, ahol a „frankfurti iskola“ többi képviselőjével (Adorno, Horkheimer) újra kiadja a *Zeitschrift für Sozialforschung* című folyóiratot. 1937-ben az Egyesült Államokban telepedik le, de míg barátai a háború után visszatérnek Frankfurtba, ő Amerikában marad. Több ottani egyetemen tanít, az utóbbi időben az év legnagyobb részét Kaliforniában tölti, s onnan jár megtartani előadásait a nyugat-berlini egyetemre. Két legismertebb műve az *Erosz és civilizáció* (1955) és a már említett könyv, amely 1964-ben jelent meg Bostonban.

Nem olvastam az *Erosz és civilizációt*, ezért tájékoztatásul csak annyit mondhatok róla, hogy könyvében Marcuse is megkísérli a mar-

xizmus és a freudizmus összeegyeztetését. Látja viszont, hogy a pszichoanalitikus terápia végső soron be akarja illeszteni a beteg egyént a beteg civilizációba, illetve úgy kívánja az előbbi gyógyítani, hogy elvisselhetővé teszi létét a civilizáció részeseként.

A beteg civilizáció — Marcuse számára — az úgynevezett fogyasztó társadalom. Az *egydimenziós emberben* Marcuse több síkon elemzi azokat a módszereket, amelyekkel e társadalom vezető erői menteni igyekeznek a történelmileg túlhaladott kapitalizmust.

A fogyasztó társadalom urai totális hatalomra törnek az egyének fölött. Céljukat az emberekkel való manipulációval, a fogyasztás útján történő integrálásukkal szándékoznak elérni. A társadalom tagjainak nevelő kondicionálása nem enged helyet semmilyen bíráltnak vagy ellenállásnak. Ez a társadalom bekebelezi, a maga céljaira hasznosítja az egyének vágyait és aspirációit. A kultúr-ipar, a tömegtájékoztatási eszközök kommercializálják az irodalmi és művészeti alkotásokat, megfosztják őket eredeti jelentésüktől. Ezek az alkotások is arra szolgálnak a manipulálóknak, hogy profitot hajtsanak és lehetővé tegyék a kizsákmányoló rendszer zavartalan működését. (Ezt a jelenséget elemzi szemelvényünk is, amelyben Marcuse azt vázolja, hogyan válik a magas kultúra bekebelezésével és kommercializálásával egydimenziójúvá a fogyasztó társadalom műveltsége.) Ebben a modern társadalomban háttérbe szorul a nyílt erőszak alkalmazása, a fogyasztásban elidegenedő munkás maga is beilleszkedik a rendszerbe. Éppen ezért Marcuse nem hisz a nyugati országok munkásosztályának vezetése alatt kibontakozó szocialista forradalomban. Könyvének borulató következtetése így szól: „Remény csak a reménytelenek számára létezik.“

Az említett Marx-kollokviumon Marcuse kifejtette, hogy napjainkban robbanó forradalmi energiák csak a „peremrétegekben“, a gyarmati népekben, a gettók színesbőrű lakosaiban, a lumpenproletariátusban és végül a diákságban gyűltek fel. Ők azok a reménytelenek, akiknek elégedetlensége és lázadása megdöntheti a tőkésrendszert.

Kétségtelen, hogy Marcuse elemzése az egydimenziós társadalomról és emberéről sok találó megfigyelést és valós diagnózist tartalmaz. A fogyasztó társadalom marxista bírálói nem is nélkülözhetik ezeket a megállapításokat, még ha ezotérikus — keveseknek szóló — megfogalmazásuk meg is nehezíti felhasználásukat. Nem fogadhatjuk azonban el Marcuse végletes, pesszimista nézeteit a forradalom erőiről. Nem vitatjuk, hogy a neokapitalizmus társadalompolitikájának sikerült-e átmenetileg megtévesztenie a munkásság bizonyos csoportjait. Több országban (és különböző mértékben) ez az integrálódás valóban megfigyelhető. Nem vonjuk természetesen kétségbe a gyarmati népek, a gettó-lakosok és a fiatal értelmiség nagy forradalmi képességeit sem. Hiszen éppen Lenin elévülhetetlen érdemei közé tartozik a gyarmati-nemzeti forradalmi mozgalmak történelmi szerepének és a nyugati munkásmozgalmal való egybekapcsolásuk szükségességének a felismerése. Elméleti szempontból azonban indokolatlan a forradalom katalizátorainak az a leszűkített sémája, amely nem számol a modern kapitalizmus mély ellentmondásainak dialektikájával és azokkal a folyamatokkal, amelyek előbb vagy utóbb újra galvanizálni fogják a munkásosztály forradalmi energiáit.

Marcuse marxista bírálói (Roger Garaudy, André Gorz) kimutatták, hogy a német filozófus következtetései elhamarkodottak. Ha a fejlett nyugati országok munkásságának bizonyos rétegeiben lassabban is tudatosul annak szükségessége, hogy forradalmi úton oldják meg a műszaki fejlődés és a technika tökéletes felhasználása között feszülő ellentmondást, a strukturális reformok követelése már egyre nagyobb tömegeket mozgosit. A Marx-kollokviumon tartott vitaelfoladásában Garaudy kénytelen volt leszögezni: „Ha a negativitást csupán a peremrétegekben keressük, gyengítjük a forradalmi erőket. Ezért Marcuse tételei nem járulnak hozzá az elemzés elmélyítéséhez, hanem zavart okoznak.“

Még meg sem száradt a nyomdafesték az elméleti vitáról szóló tudósításokon, amikor maga a valóság is rácaffolt Marcuséra. A francia dolgozók általános sztrájkjára gondolok. E küzdelem megmutatta, hogy a francia munkásságban is hatalmas forradalmi potenciák szunnyadnak. A franciaországi, nyugat-németországi, olaszországi és spanyolországi megmozdulások arról tanúskodnak, hogy a diákok és a munkások követelése egyértelműen a neokapitalista társadalom és annak vezető rétegei ellen irányulnak. A kélkezi és a szellemi dolgozók harca most sem választható el egymástól. Eredményt csak közös, egybehangolt és egységes fellépésük érhet el.

Serge Mallett Marcuséről írt cikkében (*Le Nouvel Observateur*, V. 8—14.) találozón jegyzi meg, hogy a lázongó értelmiségi ifjúság tudatában érthető módon élénk visszhangra leltek a német filozófus tételei a fogyasztó társadalom totális jellegéről az egyének manipulálásáról, az alkotó energiák kommercializálásáról és a reménytelenek felkeléséről. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyugat-európai diákmegmozdulások kiváltója *Az egydimenziós ember* szerzője volna. Tény, hogy Rudi Dutschke és hívei mesterüknek tekintik Marcusét, a mai diákharcok társadalmi képlete és jelentése viszont sokkal összetettebb és mélyebb, semhogy ezt a jelenséget egyetlen, szellemi tényezőre lehetne visszavezetni.

Ha megpróbálnók általánosítani a nyugati diákmegmozgalmakból lesűrhető tanulságokat, azt mondhatnók, hogy a nyugati egyetemi ifjúság harcában sajátosan keverednek a kifejezetten szakmai jellegű követelések a fogyasztó társadalom elembertelenedett, elidegenedett valóságával szemben kitérő tiltakozásokkal. A professzionális célok: az egyetem demokratikus reformja, a társadalmi diszkrimináció teljes felszámolása. A diákság véget akar vetni a szakemberek képzésében és alkalmazásában érvényesülő technokrata irányzatoknak. Az egyetemi oktatás menetébe való beleszólás jogát követeli.

Az alma mater falain belül folyó harcnak össztársadalmi vonatkozásai vannak. A radikális diákság felfogása szerint az egyetem a polgári társadalom egyik legfontosabb intézménye s éppen ezért a forradalmi átalakításáért kibontakozó küzdelem végső soron ama társadalom ellen fordul, amelynek ez az egyetem a kifejezése. A nagy diákmegmozdulások páratlan történelmi-politikai jelentőségét és újszerűségét éppen abban jelölhetnők meg, hogy bennük azoknak a dühös fiataloknak az elkésredettsége és szenvedélyes tiltakozása jut kifejezésre, akik már nem elégszenek meg részletmegoldásokkal, hanem felvetik az egyéni-társadalmi élet alapvető problémáit. E sztrájkoló, tüntető barikádokat emelő, egyetemi épületeket elfoglaló és utcai harcokat provokáló ifjúság szá-

mára nem jelenthet kielégítő eredményt, ha küzdelmével csupán azt érne el, hogy a — több vonatkozásban — megkövesedett, anakronisztikus nyugat-európai egyetemi oktatást korszerűsítsék. Az amerikai egyetemek többsége már ilyen modern intézmény, diákságuk mégis elégedetlen, mégis mozgolódik.

Sokkal többről van itt szó. Ez a fiatalság nem akar abba bele-törödni, hogy szülei eszménytelen, sivár életét élje. Az élet tartalmát már nem kizárólag a fogyasztásban, a pénzkeresésben látja. Hol vagyunk már a háború utáni évek „szkeptikus nemzedéké“-től? Az új generáció eszményeket keres, magasabb cél és tartalom után kutat, amiért érdemes élni, sőt — ha kell — meg is halni. Jelszavak és tételeik ezt a törekvést tükrözik: „... a mi forradalmunk szocialista és kulturális jellegű lesz, lehetővé akarjuk tenni az ember számára, hogy önmaga lehessen.“ „Visszautasítjuk a fogyasztó társadalmat... Fogyasztani kell, de csak azt, amit elhatározásunk alapján megtermelünk.“ A lázongó ifjúság nem hajlandó tehát felcserélni a tömegeket éhséggel fenyegető társadalmat egy olyanra, amelyben rájuk gyilkos una'om leselkedik. Az emberi méltóság, a felelősség, a közügyekben való tevőleges részvétel nemes igénye munkál az értelmiségi elitben. Ez az új, felemelő és lelkesítő mozzanat határozza meg harcának mély humanista jellegét!

A nyugati ifjúság mozgalmának ezek az emberi-erkölcsi tartalmi egybehangzanak azokkal a munkáskövetelésekkel, amelyek nem csupán magasabb bérek és más gazdasági engedmények elérésére irányulnak, hanem hangot adnak a mai munkás emberi szükségleteinek is. Ez a munkás már nem akar egyszerű alkatrész lenni egy mások által irányított hatalmas, lélektelen gépezetben. Már nem fogadja el, hogy passzív tárgy, manipulált eszköz legyen a tőkés és állama kezében. Nem csupán jobban — emberiben is szeretne élni. A felett munkás az üzemi-gazdasági életbe való beleszólás jogát, a társadalmi demokratizmus ki-szélesítését és elmélyítését követeli minden vonatkozásban.

A kétkezi és a szellemi dolgozók új, egységes harci frontja kialakulóban, erősödőben van, noha zavaró tényezők még fékezik a folyamatot. A diákság mozgalmainak ártó felelőtlen, túlzó megnyilvánulásokra, illetve a hagyományos munkásszervezetek nehézkességére, rutinjára gondolok.

Tény azonban, hogy a mai szociális megmozdulásokban a nyugati diákság új, kezdeményező szerepet játszik, s erre fel kell figyelniük azoknak, akik a nyugati társadalmat vizsgálják. Az egyetemi ifjúság harca új fejezetet nyit a haladó mozgalmak történetében és egyben az értelmiség szociológiájában is.

Sok émi

Athanase Joja akadémikus új könyve* egész sor tanulmányt és cikket foglal magába, amelyek a logikára, az etikára, a filozófia általános kérdéseire, a filozófiatörténetre, a tudományok és a kultúra filozófiájára vonatkozó problémákat érintenek.

Míg a *Logikai tanulmányok* (I. kötet 1960, II. kötet 1966) az egységes logika és a metalogika értelmezésének, visszaszarmaztatásának és felépítésének *sub specie dialecticae* modern módozatait tartalmazták, beleillesztve Arisztotelészt is ennek a látásmódnak a keretébe, addig az új kötetben található tanulmányok nem tekinthetők csupán bizonyos logikai szemlélet kifejtésének, hanem inkább az emberi gondolkodás-történet bizonyos pillanatait dialektikus magyarázatának. A könyv egy kiemelkedő marxista gondolkodó kritikai meditációja a filozófia időszerű kérdéseiről.

Az első tanulmány az általános filozófia és a helén ethosz koordinátaiban — Athanase Joja a görög nyelv és a klasszikus kultúra kitűnő ismerője — a sztoikus formális logikának a sztoikus filozófiai gondolkodás és gyakorlat más területeivel való kapcsolatát fejtegeti, figyelembe véve a meghatározott társadalmi-történelmi összefüggéseket. Rámutat a helén és a római egyetemesiség korának ellentmondásosságára, figyelmeztet a logika, a fizika és az etika kapcsolatára. A sztoicizmus, az epikureizmus és az arisztotelészi felfogás közötti — bizonyos szempontból heterogén — interferenciák adva vannak, s Athanase Joja akadémikus értelmezésében „az emberiség erkölcsi tudata kialakulásának egyik momentumát jelentik... egy olyan momentumot, amely felmagasztalja az absztrakt észet, melyben a Logosz és Ethosz egybeolvadt”.

A második tanulmány az egyetemes, egyedi és sajátos közötti véletlen kapcsolat szofisztikus értelmezésének logikai vizsgálata és ugyanakkor filozófiai elmélkedés az „ugyanaz és más”, az „azonos és különböző” dialektikáia fölött.

Az a vita, amelyet a szerző *Koriszkosz avagy a szofisztikus játék* című tanulmányában folytat, az egyetemes és az egyedi viszonyának kérdésével foglalkozik, s ezt mind a metalogika, mind az ontológia egyik alapvető problémájának tekinti.

Joja akadémikus már a *Logikai tanulmányok* II. kötetében is hosszasan foglalkozott a logikai-ismeretelméleti velejárával az eleiai filozófiájában, e könyve *Az eleiak és a logika* című tanulmányában pedig a Parmenidész hirdette megismerés három útját vizsgálja meg: az abszolút tévedést — a Nemlét szükségszerűen létezik: a héraikleitoszi tévedést — a Lét és a Nemlét azonos az egyetemes folyamatban s a látszat útiát — a dolgok úgy vannak, ahogy jelenség-iellegükben előttünk megjelennek (tádkounta)

Az eleai Parmenidész jelentőségét a szerző Arisztotelészhez és Héraikleitoszhoz hasonlítva mérlegeli.

* Athanase Joja. *Logos și ethos. Biblioteca de filozofie și sociologie. București, 1967.*

◆ A FIPRESCI április második felében megrendezett hagyományos milánói kollokviumán a film és a televízió viszonyát vették vizsgálat alá több mint húsz ország kritikusainak, film- és tv-szakembereinek részvételével. Az elhangzott hat referátum (közülük a román televíziót képviselő Ecaterina Oproiué is), valamint a hozzájuk kapcsolódó viták a két művészeti ág számos problémáját vetették fel (esztétikai jellegük megítélésének, egymásra való hatásuknak, a tv-film műfajainak, a tv-filmgyártásnak, a tv-kritikának a kérdéseit). Ezek között a legtöbbet vitatott: létezik-e külön tv-film, sajátos alkotási problémákkal, külön nyelvvvel, műfaji szabályokkal, eljárásokkal?

Egyértelmű és végleges megoldás nem született, de a vitákban számos kérdésben kerültek közelebb a résztvevők a televízió művészi sajátosságainak tisztázásához, a közönséggel való viszonyának megvilágításához. Érdekes és továbbvitelre érdemes gondolatok születtek a tv- és mozifilm viszonyának megvilágítására a miniatúra és a táblakép közötti viszony párhuzamba állításával, hasznosak voltak azok a megállapítások, amelyek a tv-közönség otthoni, intim környezetének s a tv-film kifejezésformáinak viszonyára vonatkoztak. Az eredmények inkább a távlatok nyitásban mutatkoztak meg, az eljövendő vizsgálódások feladatkörének kijelölésében s ez érthető is, ha a tv „életkorát” a moziéval összehasonlítjuk.

A tv sok problémája még a jövőé, de ebben megoldásuk optimista szemlélete is rejlik. „Ha ma nincs is a tv-nek speciális nyelvezete — állapította meg az egyik résztvevő —, holnap talán művészet lesz. A filmet sem lehet annak alap-

krónika

ján értékelni, amilyen Lumière idejében volt. A tv még nem fedezte fel a maga Chaplinjét. De néhány újdonságot máris hozott: az otthoni fogyasztót, az egy személynek szóló látványt, az őszinteség igényét... A televízió új klímát teremtett a kultúra megértéséhez."

◆ Az élete végén Amerikában élt nagy angol író Aldous Huxley kétezer levelét gyűjtötte össze Grover Smith, a Duke egyetem tanára, ama meghatalmazás alapján, melyet 1963-ban az író akkor még élő özvegyétől kapott. A levelek Huxley etoni középiskolai meg oxfordi egyetemi tanulmányainak korát, újságíróskodásának kezdetét, ezt követően az ún. „antik regények” tour-de-force szakaszát — beleértve A végzet bábjátékát is (Point Counter Point) —, vagyis írói működésének első periódusát ölelik fel. Végül, a harmadik rész, a kaliforniai csoport, életének utolsó tíz évét tükrözi, amikor növekvő érdeklődést tanúsított az orvostudomány és a miszticizmus iránt. E korszakból származó leveleit tartják a legérdekesebbeknek, már azért is, mert bennük sokat foglalkozik a meszkálin kábítószerrel szerzett tapasztalataival, és elítéli azt a nagy publicitást, amelyet Nyugaton, különösen Amerikában ennek a meszkálkaktuszból nyert kábítószernek és hasonlóknak biztosítanak. A levelek rövidesen The Letters of Aldous Huxley címen jelennek meg Angliában.

◆ Az írók jegyzetfüzeteit sokáig csak a kutatók ismerték és tanulmányozták, s azt tartották, hogy a bennük foglalt feljegyzések, töredékes

Majd miután sajátos, eredeti, logikai és filozófiai szempontból jól megalapozottan értelmezi az eleaiak nézeteinek tényleges szerepét, rátér annak vizsgálatára, mit jelentenek az eleaiak a logika és a filozófia története számára. Parmenidész jóhiszeműen „úgy vélte — állapítja meg Joja akadémikus —, hogy logikájának alapjai a realitás törvényén nyugszanak, ... nála az elvont azonosság elve a nem-ellentmondás elve irányában fejlődik...” és ő az egyetlen Szókratész előtti gondolkodó, aki felvetette azt a problémát, amely Heidegger szerint „a metafizika alapvető problémája — miért létezik valami és miért nem inkább semmi?“. Az eleaiak rendelkezése az — amint ez a román logikus véleményéből kitűnik —, „hogy ők mintegy a logika előtörténetét alkotják“, Parmenidész nevéhez fűződik „az azonosság és az ellentmondás elvének zseniális és feltűnést keltő felfedezése“, s ab initio logikus volt.

Hasonló érdeklődést tanúsít Joja akadémikus Parmenidész tanítványa, az eleai iskola egy másik képviselője, Zénon iránt is. Azt vizsgálja, milyen mértékben tekinthető Zénon — ahogyan Arisztotelész mondja — a dialektika fentalálójának, pontosabban az abszurdra való redukálás segítségével történő filozófiai érvelés, következképp a valószínű logikája fentalálójának. A szerző Zénon felfogásának főbb vetületeit elemezve, ezeket Arisztotelészhez és az eleai filozófia modern történészeinek nézeteihez viszonyítja, végül értékeli Zénon szerepét a logika és a filozófia továbbfejlesztésében. Vizsgálódásait így összegezi: „a valószínű filozófiai fejtegetés — a tudományos alkotáshoz szükséges munkaeszköz, amely örökre az eleai Zénon nevéhez kapcsolódik.“

Joggal állítja Joja, hogy „a logika korunk központi problémája“, mivel „a tudomány szédületes fejlődése... logikai és metodológiai zsákutcaba vezet.“ Ha figyelembe vesszük hasonlóan jól megalapozott kijelentéseit („A logikatörténet nem csupán egy erudíció-forma, hanem a szisztematikus logika egyik értékes segédeszköze is... Ha a logikát anélkül akarnók előadni, hogy utalnánk történetére, jelenlegi problematikájára belső természetének meg nem értését kockáztatnók“), akkor megértjük azt a különleges érdeklődést, melyet a jeles román gondolkodó az egységes logika megteremtése — a kynosz logosz feltárása — felé irányuló mozzanatoknak szentel.

Az új kötetében foglalt írásokban Joja lényegében ugyanazt tűzi ki céljául, mint a *Logikai tanulmányokban*. A tárgyalt kötet tanulmányai közül mégis ki kell emelnünk a Hérakleitosz etikájáról és logikájáról, valamint az arról a módról szóló írását, ahogyan Engels a formális logika történetiségét értelmezte.

Ha igaz az — márpedig kétségbevonhatatlanul igaz —, hogy „az arisztotelészi mű nem csupán a logika történetének egy egyszerű szakasza, hanem valamivel több: a logika modern tudományában ma is aktív és hatékonyan jelen van, akkor ezt a tényt csak azzal a fluiditással, mozgékonyasággal, alkotó ellentmondással érthetjük meg, amely Hérakleitosz kozmikus látásmódját áthatja“. Ezért hangsúlyozza: „Fokozott érdeklődéssel kell újra Hérakleitosz felé fordulnunk, mivel az ő gondolkodásmódja-

nak tanulmányozása igen hasznos akkor, amikor hosszú különválás után a gondolkodás logikája és a lét logikája újra egymás felé közelednek.

Ebben a tanulmányban, akár a sztoikusokkal foglalkozóban, Joja akadémikus olyan elvi kérdéseket vet fel, melyeket a többi gondolkodónak elmélkedés tárgyául ajánl. Az igazság (alétheia) értelmének ontológiai megközelítésére gondolunk elsősorban, amely az ógörögben többet jelent, mint *veritas* vagy *Wahrheit*. A hangsúlyozott gondolat nem gyanított adalékokat tartalmaz a filológiai, filozófiai, logikai és ontológiai vizsgálat számára.

Meg kell említenünk egy másik kiemelést is, amely kérdés formájában található: „Vajon a logika megszűnik-e új látásmódok felé fejlődni?” Ez a kérdésnek a metateória síkján végrehajtott megközelítése szükségességét veti fel, ami lehetővé tenné számunkra annak kutatását, hogy mi a tudomány és melyek rendszerezésének módozatai. S mindez *A tudományok rendszerezéséről* címet viselő tudománylogikai, módszertani és tudományfilozófiai tanulmányban indítványozott irányvonalak alapján. Egy ilyen probléma felvetődése a mai filozófus és tudós vizsgálódásának azt az igényét mutatja, hogy feltárják „a tudomány egységét a különböző tudományok tömegében”. Az ebben a tanulmányban foglalt eljárás (amelyet Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának 1967-ben rendezett kollokviumán is bemutattott) biztosítja a marxista dialektika helyes megközelítését (*A marxista dialektikára vonatkozóan*).

A kérdést megmagyarázva leszögezi, hogy azért van ez így, mert a „marxista dialektika megértése a gondolkodás (a logosz kifejeződése az ethoszban, vagyis az emberi, a társadalmi) értelmének és megvalósításának tudományos megközelítésére kötelez egy objektív módszer síkján, amely a tényektől azok kapcsolatait, törvényeit felé halad — így járt el Marx, Engels és Lenin is a maga korában”. Ebben a tanulmányban a szerzőt mindannak a logikai-formális értelme foglalkoztatja, amit a dolgok igazságára utalva kifejezünk, ugyanakkor nem kerüli el figyelmét a tudományos kutatás metodológiai értelme sem, mivel mind a két oldal beletartozik az igazság megközelítő kialakításába, és egy olyan módszer alkalmazását követeli meg, amelynek „hatékonysága az objektív-dialektikus valóságban gyökerezik”.

Hogy Joja akadémikus szüntelen Arisztotelészre hivatkozik — akár a sztoikus, az eleai vagy a héralkeitoszi szakaszt vizsgálja, akár a formális logika történelmi értelmével vagy a tudományok rendszerezésével és a marxista dialektikával foglalkozik —, nem meglepő. Nem azért, mert a jeles román logikus a „stagiriai” művének egyik legalaposabb ismerője, hanem mert egy marxista gondolkodónál ezt természetes kell tekintenünk. Ez csendül ki megállapításából, amely szerint „Arisztotelész formális és univerzális logikája... szükséges marad a matematikai logika bámulatos fejlődése ellenére, mivel a reális gondolkodási folyamatokat tanulmányozza, s abból a filozófiai feltételezésből indul ki, hogy a gondolkodás az objektív valóságot tükrözi, tehát az igazság alapvető fogalmát veszi alapul”.

A nagyon gazdag logikai ismeretek birtokában Joja akadémikus bejárhatja olyan kultúrák sajátos

voltuknál fogva nemigen tarthatnak számot nagyobb népszerűségre, ugyanis alapos elmélyedést, a Mű részletekbe menő ismeretét igényelik. Az utóbbi időben azonban, úgy látszik, megváltozott a helyzet, s az olvasó bejelentette igényét az alkotók műhelytitkainak ismeretére, fűrkészésre. Leonardo da Vinci vázlatfüzeteiben műalkotások csirái, tudományos ötletek, vizsgálódások izgalmas dokumentumai váltak közismertté. Goethe hátrahagyott jegyzetei sok tekintetben gazdagították a művészetéről és világnézetéről alkotott képünket. Jókai „emlékkönyvei”, 27 noteszbe foglalt feljegyzései között nemcsak műveikhez készített értékes jegyzeteket találunk, hanem olyan, látszólag köznapi jelentéktelenségű feljegyzéseket is, amelyek bevilágítanak az író érdeklődési körébe, belső világába.

Mihai Eminescu jegyzetfüzetei mind ez ideig kiadatlanok, s a 44 füzetet kitöltő feljegyzés-anyagot csak a kutatók némelyike használta fel. A feljegyzések iskolai tanulmányainak anyagára, olvasmányaira vonatkoznak, akadnak közöttük latin nyelvgyakorlatok, feljegyzések a mosásba adott fehérneműről, fogalmazványok, iskolai matematikai feladványok, fordítás-részletek Kantból, versek, gondolatok. Érdekeségük az anyag összességében van, hiszen az olvasó kellő türelemmel és szeretettel sokkal inkább elmélyedhet majd általuk a nagy költő világában, mint ha csak verseit, prózai műveit ismeri. Az élő ember táru fel belőlük a maga mindennapi foglalatosságai közepette, érdeklődésének alakulásában. Érthető az a lelkesedés, amellyel a jegyzetfüzetek közkinccsé tételét sürgeti a Gazeta literară cikkírója, Constantin Noica.

téka

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. kötet (A—Gy)

A kolozsvári egyetem egykori végzettje, Benkő Loránd szerkesztette hatalmas nyelv-történeti kiadvány az utóbbi évek magyar tudományos életének egyik legkiemelkedőbb eredménye. A munkát, amelynek első kötetét most kezünkben tartjuk, három kötetre tervezik, és valószínűleg több mint másfél évtized múlva fejezik majd be. Ez lesz az első nagyszabású és a magyar szókincs egészére kiterjedő etimológiai szótár. A tervek szerint mintegy 12 000 szócikkben több mint 60 000 szó történetéről és eredetéről tájékoztatja majd az érdeklődőket. Nemcsak a nyelvész szakemberek számára nélkülözhetetlen, hanem mindazok is haszonnal lapozgathatják, akiket érdekel szavaink eredete, nyelvünk múltja. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Saeculum Weltgeschichte

A nagynevű nyugatnémet történeti folyóirat, a Saeculum tizenöt kötetre tervezett világtörténetének végre, hosszú előkészületek után, megjelent a négy első kötete. A kötetek és a fejezetek, bár különböző szerzők munkái, mégis valamennyit egységes történelmi fejfogás és elv hatja át. Ezek közül a szerkesztő bizottság különösen kettőnek az érvényesítését tartotta elengedhetetlennek: az ún. „érintkezési évet” és a történelem társadalmi és szellemi meghatározottságának eszméjét. Az előbbi szerint a világtörténelem kulcskérdését a kultúrák találkozása és szétválása jelenti, a második minden korban azonos tematikai keretet tételez fel, amelybe a kornak az emberről és istenről, a föld-

világát, amelyek az emberi gondolkodás egyetemes-ségéhez vezethetnek, akár a sztoikusokra vagy eleaiakra utal, akár a román gondolkodást és szellemiséget vizsgálja. Az általános logikáról és filozófiáról az antropológia és a kultúra filozófiájának kérdésére történő átmenet — a kötet utolsó két tanulmányában — természetesnek tűnik.

A román filozófia történetével foglalkozó írás azt a megfelelést kutatja és mutatja ki végkövetkeztetéseiben, mely „a román nép realista, megfontolt és világosságot szerető jelleme... és a román filozófia ésszerű és realista jellege között fennáll”. Ez a tanulmány — mely a román gondolkodás története filozófiai átgondolásának elvi ismertetése — egész sor jelentős elméleti és módszertani utasítást tartalmaz a filozófiai gondolkodás síkján kifejeződő román szellem helyes megközelítésére. Talán még ennél is többet, azt, hogyan kellene tudományosan megalkotni a román filozófiai gondolkodás történetét.

Ha ugyanis igaz, hogy „a román nép szellemi profilja eredetileg a Görögország, Róma, Bizánc teremtette logosz látókörében gyökerezik, akkor megmagyarázható az arisztotelészi tan jelenléte és állandósága a román gondolkodásban. *Eredettől fogva* megmagyarázható az emberi méltóság etikája, a román kultúra kozmikus és antropológiai kicsengésű eredményei az irodalom, a képzőművészet, a zene, a filozófia terén... Nem hatásról, hanem inkább a dákrómai ethosz és logosz, valamint a román valóság és szubsztancia kialakulásának évszázados története közötti interferenciáról van szó”. Hangsúlyoznunk kell, hogy e két tanulmány révén — amelyeket a közönség már a *Logosz és ethosz* című kötetben való közlésüket megelőzően is ismert, és amelyek élénk visszhangra találtak a hazai filozófiai és kulturális közvéleményben — Joja akadémikus meghirdeti a román nép szellemi értékeinek kutatási programját, ám teljesen más koordinátákban, mint amilyenekkel olyan filozófusoknál és történészeknél találkozhatunk, mint C. R. Motru, D. Drăghicescu, M. Vulcănescu, C. Noica, Lucian Blaga.

Új kötetével Joja akadémikus nagymértékben hozzájárul a román filozófiai tudat formálódásához és fejlődéséhez. Munkáinak olvasásakor bámulattal tölt el szabatosága és az igazságnak legjobban megfelelő kifejezőmód megteremtése; ezt mélyreható klasszikus műveltség és az oly sokat vitatott gondolati problémákban való biztos tájékozódás tette lehetővé.

Valeriu Streinu

Az újítók szociológiája

A szociológiai kutatásoknak szinte kimeríthetetlen lehetőségei vannak. Társadalmi valóságunk igen bonyolult, s a mai szinten végzett hazai szociológiai vizsgálódások még csak a társadalmi kérdések igen kis részét helyezték a szociológus-kémcsőbe vegy-

elemzés céljából. A „még nem elemzett“-ből — ebből a tengerből — kiválasztani azt a cseppet, amely valóban érdekes, időszerű, és főleg a társadalmi hasznosság szempontjából egyáltalán nem közömbös következtetések lehetőségét sejtetni: egymagában is félsiker. A Mihail Cernea felelős szerkesztő irányításával íródott és egy nagyobb kollektíva munkáját prezentáló könyv* az újítómozgalom szociológiai vonatkozásairól már témaválasztásában is jelzi ezt a félsikert. S a nagy körültekintéssel és apparátussal végzett vizsgálódás biztosítja a siker másik felének nagy részét is.

A munkaközösség jól koordinált hadirendben, egy-egy harci taktikával, a különböző fegyvernemek — statisztikai leírás, összehasonlítás, interjú, ankét — együttműködésével, a megfelelő haditechnika — az adatok feldolgozásához szükséges apparátus — birtokában az üzemekben az újítómozgalommal foglalkozók és maguk az újítók aktív támogatásával s a hadműveletek területének térben és időben történő pontos elhatárolásával indította meg a szociológiai probléma meghódítására irányuló akciót. A haditerv kidolgozásakor figyelembe vették az eddigi (világviszonylatban is elég gyér) tapasztalatokat. A támadást frontálisnak is nevezhetjük, ugyanis az ország üzemében tevékenykedő újítók széles sávját felölelték, nem is beszélve arról, hogy az összehasonlítások a globális munkaközösségeket — mintegy 33 000 dolgozót — is vizsgálati körükbe vonták. (Ezt a hatalmas munkát nyilván csakis az összesített adatok birtokában levő központi intézmények segítségével lehetett elvégezni.)

A rengeteg adat és összefüggés, összehasonlítás és következtetés bemutatásán vörös fonálként húzódik végig egy igen egyszerű gondolat: az újító is ember. Jogos a kérdés, miért szükséges ezt az evidens tézist ilyen nagy erőfeszítéssel s ennyi oldalról igazolni. A fáradság nem vezetett kárba. A tétel (amely egyébként ilyen megfogalmazásban nem jelentkezik a könyvben, de mégis az egész felmérésnek az éltető eleme) két vonatkozásban is lényegbevágó: egyrészt, az újító ember, nem pedig „superember“, aki rendkívüli képességei révén a közrendüektől elszigetelt kasztot alkot, másrészt, az újító ember, nem pedig iratcsomó.

Az első oldalt meggyőzően mutatják be a szerzők. Az újításhoz szükséges tényezők számbavételekor például az újítók saját megítélése szerint nem a különleges műszaki tehetség a döntő, hanem mindenképpen a magas képesítés és a hosszás munkatapasztalat. S jellemző, hogy a nem újító munkások nagy tömegei is ezt a két utóbbi feltételt jelölik meg alapvetőnek. A tehetséget nem lehet „beszerezni“, a magas képesítés és a gazdag tapasztalat azonban a dolgozók nagy tömegei számára is elérhetők. Vagyis az újító és nem újító közötti határsávokat nem elsősorban valamilyen, az általánostól eltérő adottság

ról és a világegyetemről vallott felfogása, tudományos és technikai ismeretei, uralmi formái, gazdasági, társadalmi rendszerei, irodalma, művészete tartoznak bele. A műben a kultúr- és a szellemtörténet elvei érvényesülnek, bár a gazdasági és a társadalmi kérdések sem maradnak a háttérben. Az első kötet az ember kialakulásától kezdve, „az első magas kultúrák“ megjelenéséig, a második a római birodalom koráig terjedő időszakot, a harmadik és a negyedik a világvallások kialakulásának korát, vagyis a III—XI. századot tárgyalja. (Herder, Freiburg — Basel — Wien, I — 1965, II — 1966, III—IV — 1967.)

Vintilă Mihăilescu

Geografia teoretică

Néhány év óta örvendetesen megelénkült földrajzi szakirodalmunk területe. A korszerű, színvonalas egyetemi és főiskolai tankönyvek mellett egymás után látnak napvilágot a komoly tudományos igényű tájmonográfiák, földrajzi kézikönyvek, tudományos módszertani munkák. Vintilă Mihăilescu Délkeleti Kárpátok (Carpații sud-estici) című kiűnő munkája után most az Elméleti földrajz (Geografie teoretică) terjedelmes kötetét tehetjük könyvespolcunkra. A könyv azok számára íródott, akik a földrajztudományokkal kapcsolatos általános elméleti álláspontok iránt érdeklődnek. A 254 oldalas munka a földrajz mint tudomány legfontosabb ismeretelméleti kérdéseit egy kötetben foglalja össze, miközben egységes áttekintést nyújt a földrajztudományok rendszeréről, azok kutatási módszertanáról. Örömmel hívjuk fel rá minden földrajztanár figyelmét: nem

* Mihail Cernea — Marin Micu — Victoria Dumitrescu: *Miscarea inovatorilor. Studiu sociologic. Editura politică, București, 1967.*

téka

egyszeri olvasásra, hanem gyakori tanulmányozásra való könyv (Editura Academiei, 1968.)

Györi János

Áprily Lajos

Az Arcok és vallomások újabb kötete a XX. századi magyar líra egyik népszerű, vonzó egyéniségének állít emléket; Áprily Lajos életútját követi nyomon a brassói Hoszszú utcától a Kútvolgyi kórházig. Feleleveníti a Parajdon és Kolozsvárt töltött diákéveket, megidézi a havasi séták emlékeit, a nagyenyedi tanítóéveket, a költőnek a kolozsvári Ellenzéknel, majd az Erdélyi Helikonnál vállalt szerkesztői munkáját, azokat az éveket, melyek a költő fejlődésének gyümölcsöző vagy éppen meddő szakaszait jelentették. A kis tanulmánykötet — mindössze 186 lap — változatos, gazdag képanyaggal hozza emberközelebe irodalmunk egyik legrokonszenvesebb lírikusát. (Szépirodalmi Kiadó, 1967.)

Palocsay Zsigmond

Kakukkfuvola

Már címével is emlékeztet ez a szép kiállítású (Árkossy István fantáziányitó, mégis tartásos kollázsaival díszített) verskötet a két évvel ezelőtti indulásra: a Forrás-sorozatban megjelent Kórérmuzsika szintén a szerző kettős ihletforrását, a természetet és a zenét idézte olvasói tudatunkba. A közben eltelt évek azonban nemcsak bizonyos lehiggadást hoztak ebben az érdekes, nem-minden-napi költészetben, hanem a társadalmi lét és tudat, a felelősség világosabb távlatait is. A Tévedsz, mester, az Át-szerelve, A hét bükkfalevél

húzza meg, s ezek a válaszvonalak nagyon is viszonylagosak. A szerző egyik érdeme az, hogy a szocializmus körülményei között tömegmértévé váló újtómozgalomnak ezt a sajátosságát sok szempontból tudatosítják, s anélkül, hogy az újtók érdemeit, képességeit csökkentenék, bemutatják: nem feltétlenül a születéssel szerzett tehetség-előjogok ajánlólevele alapján lehet bekerülni a köznapi-rendkívüli emberek kasznak nem is nevezhető társaságába.

De ott van a másik oldal is: az újtó a „szuper” elhagyásával nagyon is ember, nem egyszerű iktatószám vagy aktacsomó. A könyv másik érdeme ennek a gyakorlati jelentőségű gondolatnak ugyancsak sokrétű alátámasztása. Az újtómozgalom térhódítása tekintetében nem közömbös az, hogy e folyamatot *szubjektív, emberi* oldalára sokkal több figyelmet fordítsanak. Az igazság ugyanis az, hogy gyakran inkább e tevékenység objektívizálható *tárgya*, nem pedig az objektívizáló *alany* kerül a figyelem fókuszpontjába. Az újtással intézményesített formában foglalkozó műszaki kabinetek rendszerint akkor kezdenek foglalkozni az újtással, amikor az már túljutott a terv fázisán, amikor iratsomó formájában „nyoma van”. A szerzők minden kétséget kizárva igazolják az objektívizált újtás gazdasági hatékonyságát, nemzetgazdasági értékét. Nagyobb érdemük viszont az, hogy kiemelik a *szubjektív tényezők* szerepét is ebben a folyamatban.

Ennek alapján körvonalazódik az újtómozgalom egyik szociológiailag, filozófiailag és pszichológiailag még nem kimerítően elemzett ellentmondása: az újtás lényegében *spontán, szubjektív* hozzájárulásból fakadó tevékenység, de ugyanakkor *szervezett* formában, *intézmény* — a műszaki kabinet — irányításával folyik. A spontán, a szubjektív a véletlenszerűt termeli ki, a szervezett pedig a tervszerűen végbemenőnek, a szükségszerűnek az útját egyengeti. Összeegyeztethető-e a kettő, lehet-e *tervszerű* a spontán, *irányítható-e* a *szubjektív*? A szerzők, anélkül, hogy a végleges válasz igényével lépnének fel, a konkrétumok birtokában meggyőzően érvelnek amellett, hogy e két oldal összhangban lehet.

*

A dicséretes kezdeményezés, a pontos és nagyarányú felmérés s a meggyőző érvelés nem zárja ki, hogy az olvasóban bizonyos kérdések tárgyalása kapcsán ne merülne fel hiányérzet. A szerzők zsinór-mértékként jelölik meg azt a követelményt, hogy az üzemek újtással kapcsolatos kimutatásai, számadatai mögött meg kell látni az embert. A „számok mögött ott az ember” elvet azonban saját elemzéseikben nem mindig alkalmazzák következetesen, gyakran eluralkodnak a személytelenített számszerű összefüggések, holott lehetőség nyílt az egyes ember közelebb hozására is. (Nem segít ezen az sem, hogy újtó-portrékat is megrajzolnak.)

Nem tartjuk indokoltnak, hogy az újtómozgalom készüledésében jelentkező nehézségeket rövidke fejezetben külön tárgyalják, s ezzel azt a benyomást keltik, mintha csupán ezek az akadályozó tényezők

téka

működnének. A könyv egyébként számos más fejezetben elszórta elég sok további fékező elemet is bemutat.

A szerzők minden köntőrfalazás nélkül nyúlnak (nem az említett fejezetben) olyan negatív jelenségekhez is, mint amilyenek például az újításba „betársulás” visszasságai, a csak aláírásukkal résztvevő fiktív-társ szerzők esetei. Az ilyen elvszerűtlen kapcsolatok fékező jellegét azonban nem értett volna több oldalról bemutatni. Hogy csak egyetlen összefüggésre utaljunk: a szerzők más helyen elemzik azokat a nehézségeket, amelyekbe az újítók újítás megvalósításakor ütköznek (a rajzok és a prototípus elkészítése, számítások). Vajon a két kérdés között nincs kapcsolat, a „betársulók” nem használják-e ki ezeket a nehézségeket?

Az újítómozgalomnak vannak más visszasságai is, amelyek a szociológus-kollektíva figyelmének peremére kerültek, vagy még oda sem. Vajon a műszaki fejlesztéssel hivatásszerűen foglalkozók — akiknek mintegy a „normájukban” van az újítás — néha egy kis „csúsztatással” nem teszik-e a külön javadalma-zott újítások dossziéi közé azokat a műszaki tökéletesítést szolgáló leírásokat, amelyek elkészítése funkciójuknál fogva egyébként is feladatuk? Az ilyen kérdések alaposabb elemzése hasznosan kiegészítette volna ezt a szociológiai tanulmányt.

Az újítómozgalomban kialakult emberi kapcsolatok erkölcsi oldalának a megvilágításával általában adósok maradtak a szerzők. Holott például a fiktív-társ parazitizmusa, az információt elrejtő egyén önzése, a nyereszkedésért betársuló alany mentalitása, az elvtelen összeköttetések keresése az újítás sikere érdekében nem csupán az újítómozgalom ballasztja, hanem egyben elítélendő erkölcsi magatartás is.

Végül hadd említsünk meg olyan nyitva hagyott kérdést, amely a „be nem avatottakban” felmerülhet. Akinek vajmi kevés műszaki ismerete van, az is tudja, hogy újítani főleg ott kell, ahol lehet. Az újítás feltételezi a *kevésbé tökéleteset*, amelyet tökéletesebbé lehet tenni. Pusztán csak a logikára támaszkodva is meg lehet állapítani: abban az üzemben, amely a világtechnika legmagasabb szintjén áll, sokkal kevesebb lehetőség van az újításra, mint abban, ahol a műszaki eljárások számos javítást igényelnek. Vajon az újítások számának a növekedése milyen összefüggésben van ezzel a fordított aránnyal (magasabb műszaki szint — kevesebb újítás)? A szerzők a perspektívák szemponjából nem fogalmaznak meg pontos választ erre a kérdésre.

A szocializmus „aranyalapjáról” — az újítómozgalomról — írt szociológiai értekezés minden nyitva hagyott és részben megoldott problémája ellenére hasznos tájékoztatást nyújt nemcsak a szociológia szakembereinek, hanem az üzemek, vállalatok vezetőségének is arra vonatkozóan, hogy mit kell még tenni ennek az aranybáznak a növeléséért.

Balázs Sándor

szerzője túllát már erdön-mezőn, és ezt a gondolati többséget meg is tudja láttatni velünk. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Marcel Saraş

Mijloacele tehnicé audio-vizuale

A technikai eszközök fokozottabb felhasználása gyökeres változást ígér a nyelvoktatásban. A hagyományos-verbális módszereket nemsokára már csak klasszikus íróink műveiből tudjuk reprodukálni; a korszerű tudomány meghatározta mai eljárásaink a beszélt nyelv strukturális felfogásán és napjaink gyermeklélektani kutatásain alapszanak. Ezek jórészt az audio-vizuális eszközök használatában öltönek testet. Saraş, a kérdés egyik legjobb hazai ismerője, bőséges nemzetközi könyvészetre támaszkodva ismerteti a nyelvészeti laboratóriumok működésének elvi és berendezésének gyakorlati kérdéseit. Könnyen gyűmölcsözethető útbaigazítást ad a technikai eszközöknek a hagyományos oktatásban való felhasználására. A bőséges francia és angol nyelvi példák, a programozás, kezdeti lépéseinek leírása növeli a könyv hasznosságát. (Editura didactică și pedagogică, é. n.)

Sinka István

Mesterek utcája

Testi kórral küzdő, nagybeteg költő küldi üzenetét olvasóhoz a felszabadulás utáni harmadik kötetében. Újabb írásainak Kondul a harangvirág című ciklusa az egykori szalontai fekete bojtár keserű ifjúságát, a pásztorok sanyarú sorsát, nemkülönböztettségét és lázadásba fordulását idézi. „Emlékeim kéri-

tőlem — az évek, s im, itt adom" — s felsorakoznak a népköltészetbe oltott, korszerű verselésű friss alkotásaiban az „álmok, pillangók, ábrándok, emberek". A könyv háromnegyed részét egy verses elbeszélés, a néprajzi leírás hűségét és a ballada izgalmát, szépségét egyaránt megcsillantó Mesterek utcája tölti ki. Akárcsak lírájában, itt is egy múltba tűnő világnak, a falu szegénysorán sínylődd kézműveseknek, éhes inasoknak, álmódózó segédeknek és a hozzájuk hasonlóan nehéz életű, munkájú kisiparosoknak állít felejthetetlen emléket. (Magvető, 1967.)

G. Balogh Attila

Gesztenyék és ecetfák

Fiatal kolozsvári író első novelláskönyve ez az új Forrás-kötet, ennek ellenére kialakult, határozott lelki sajátosságokkal rendelkező egyéniségnek érezzük. Nem a külső világ eseményeit, történeteit tárja elénk — az egyénekben zajló lelki folyamatok izgatják. Azért ír, mert le akarja vetközni a lelkében felgyülemlett szorongásokat, gátlásokat. Figuráinak alapvető problémája az életbe való beilleszkedés. Az alkotói tudatosság és a mögötte rejtőző, szinte aggályosságig menő erkölcsi felelősségérzet emeli ki G. Balogh Attilát legfiatalabb írotársai közül. Határozott arcélű, lélektani kutatásra hajlamos, meleg erkölcsiségű író ígér ez az első könyv. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Fekete Gyula

Csördülő ég

A kétszeres József Attila-díjas író legújabb regénye új szémszögből igyekszik megközelíteni a nyilas korszak vég-

Kísérletezés és újítás jelszavaitól hangos esztek öta irodalmunk. A lírában polgárjogot nyert a képzettársítások szabadsága; a novellába bevonult az egyén és valóság még földolatlan ellentmondásait tudatosító groteszk, s leíró, elbeszélő elemek mellett a jelkép-hatásokra törő líraiság; a regényben az idő határai a lelki történések mozgástartamához igazodtak, a példázat-értékű cselekmény az emberi összeköttetések általános etikai tartalmait egyenrangúsította közvetlen társadalmi vonatkozásaikkal — hogy csak a leginkább szembeötlő eredményeket említssem. A kísérletezésnek ezt a látát — ha akadtak is elkerülhetetlen túlzásai — az egészséges növekedés anyagcseréje fűtötte; leszámolás volt ez egy végső következményeiben epigonizmust hirdető esztétikai normarendszerrel, s formavilága — java példáiban legalább — visszahódította az irodalom ősi jogait: az igazság keresésének szenvedélyét, felmutatásának megrendült áhitatát.

Mindez köztudomású. Meglepő azonban, hogy e törekvésektől a „legigazmondóbb" műfaj maradt úgyszólván érintetlen: az irodalmi riport, amely a fásasztó kísérletezés, téma- és formakeresés helyett a kényelmesebb kimúlást választotta. Erről meggyőződni elég egy futó ellenőrzés: 1967-ben az *Igaz Szó* egyetlen riportot sem közölt; a *Korunkban* — amelyben a filozófia és a szaktudományok eredményeit népszerűsítő cikkek mellett a riport jelenléte csak alkalmi — természetesen nem az irodalmi, hanem a tudományos, szociológiai hangvételű riport az uralkodó; az *Utunk* pedig (melyet irodalmi hetilap volta e műfaj ápolására leginkább kötelezne) ugyanebben az évben 52 számában tizenöt riportnál többet nem közölt. (A „Szülőföld"-pályázat nagyrészt más műfaji igényű írásait nem számítom, akárcsak napilapjaink riportjait; ez utóbbiakat — a kifejtendő gondolatmenet értelmében — egyedi esetekre vonatkozó tudósítás-jellegük miatt választottam el „irodalmi" ikertestvérüktől.)

Az alábbiak tehát nem jelenthetnek számbavételt. Csak megkísérlem — a rendelkezésemre álló gyér számú példa alapján — vázolni, hogy miért nem — vagy csak részben irodalmi érték e műfaj címkéjével jelentkező írások zöme, s hogy milyen sajátos feladatkör marad betöltetlenül e műfaj holtponton rekedésével.

Az irodalmi riportot a *dokumentáris szépirodalom* kategóriájába szokás sorolni: dokumentáris, mert a valóság tényeiről tesz hiteles bizonyosságot, és szépirodalom, mert e tényanyagot művészi formában, írói mondanivalót szolgálva állítja az olvasó elé. A riport e kétarcúságát azonban szerzőink legtöbbször valami összeadási műveletnek vélik, amelynek során a tények „szürkeségéhez" hozzá kell adni az irodalom „színességét".

A legkényelmesebb megoldása ennek a számtani alapműveletnek a lírai (gyakrabban csak lírainak szánt) riport; a *Kilencszáz ifjúmunkás* szerzője, Mikó Ervin például (*Utunk*, 1967. január 6) meglátogatja a galaci kohászati kombinátot, összeírja a rávonatközö legáltalánosabb adatokat, s lírai hatásra törő tájképet szö közéjük, mint a befejezés: „Másnap lehull az eső hó. Vad szél süvölt, befújja fehérrel a várost, vattafüggöny lobog a Duna fölött, a tél beköltözik az utcákra, a terekre, a házak közé. Odakinn az építőtelepen mindenki a helyén van. Fenn a magasban kavargó hópolyhek őrvényében nyomulnak mind feljebb az építőállványokon a kohóépítők...“ Amely lelkesedés kétségtelenül irodalmi célt szolgál: az építők heroizmusáról akar képet adni. Ez a kép azonban annyira plakátszerű, hogy a munka az állványokon, a metsző téli szélben, „kavargó hópolyhek őrvényében“ — valóságos majálisnak tűnik. A helyenként felvillantott portrékban is az irodalmiság legfontosabb ismérve, az emberre irányuló figyelem sikkad el: „állá alá kötött füles sapkájából éppen csak a keskeny, mongolvágsú szem pár villan elő“ — írja az egyik brigádosról, s a riporter legalább ebben „ténytisztelő“; ha csak ennyit lát belőle, miért írjon többet? Ugyanez a „műfaji tudathasadás“ munkál Szilágyi István *Befejezetlen teremtésében* (*Utunk*, 1967. augusztus 18) is; a riporternek megvan a maga penzuma — bizonyos számú adatot kell közölnie a galaci kombinátról —, s ezt „olvasmányossá“ igyekeznek tenni egy olyan hangulat-kerettel, amely a maga konvencionális kellekeivel bármelyik hasonló munkatelepre bizvást alkalmazható.

Ezt az összeadási műveletet félreértésnek mondotam, a riportírás legjobb hagyományai ugyanis nyilvánvalóan bizonyítják, hogy a riport irodalmisága nem a tények ellenére valósul meg, hanem éppen általuk; a jó riport éppen azért lesz irodalmi, hogy tényeket közöl. Hogy visszatérjek az idézett galaci példára: ha a riporter nem lelkendezne az építők hősiességéről, hanem egyszerűen közölné, hogy hány fok a hideg (Celsiusban), hány m/sec sebességgel fúj az a bizonyos „fullánkos crivát“, majd pusztá kísérletképp megpróbálna két óra hosszat dolgozni az állványokon, s leírná, hogyan érzi magát közben, az egésznek a végén pedig közölné összehasonlításoképpen, hogy milyen éghajlati viszontagságoknak és fizikai erőpróbáknak van kitéve egy déli-sarki időjárás-kutató, akkor ezek a tények az idézett líránál sokkal meggyőzőbben bizonyítanák a helytállás férfiasságát. (Az ajánlott módszer különben nem új; melegebb égöv alatt, de ezt alkalmazta például Hemingway is *Az öreg halász és a tengerben* — meglepő irodalmi hatással.) Persze, e módszer megkövetelné, hogy az ember — kit egy hajdani költő „a poézis első tárgya“-nak nevezett — maga is előlépjön a tények rangjára. „Az épület belső terében jókora templom férne el kupolástul, tornyostul. Ilyen méretek mellett nem csoda, ha alig vehetők észre a barna műanyagsisakos emberek“ — írja Szilágyi. S riportja végén: „Ha pedig ezek a roppant csarnokok, a hazai modern nagyipar elsősülöttei saját merész vonalaik szerint alakítják, formálják megépítőiket,

napjait — részleges sikerrel. A budai temető védelmére összetoldozott csonka zászlóalj parancsnokának kinevezik Skultéthy Gábor polgári iskolai magyar—történelem tanárt mint régi nyilast. Mindenki menteni próbálja bőrét, az összeomlás nyilvánvaló, a tanár mégsem hajlandó tudomást venni a valóságról, fanatikusán hisz eszményei diadalában. Sorsa — egészen az értelmetlen halálig — kitűnően példázta, ahogyan az alapjában véve rendes, lelkiismeretes, jóhiszemű kispolgár kegyetlen, vérengző fenevaddá válik, ha egy olyan eszmét tűz zászlajára, mint a fasizmus. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Friedrich Dürrenmatt

Dramák

Fölötte kockázatos vállalkozás az utókor nevében jósolni, ítélkezni egyes, még alkotó írói nagyságok utóélete fölől. Mégis, ma legalábbis úgy tűnik, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy századunk 50-es, 60-as éveit drámairodalmának reprezentánsa a svájci Dürrenmatt. Egy évtizede hódította meg nálunk is a színpadot és az olvasóközöniséget egyaránt.

Gyűjteményes kötete 5 legismertebb színpadi művét tartalmazza: A nagy Romulus, Angyal szállt le Babilonba, Az öreg hölgy látogatása, A fizikusok, A meteor című történelmi és jelenkori komédiát.

Dürrenmatt sikerének „titka“ az, hogy korunk legégetőbb intellektuális és erkölcsi problémáit szóltatja meg modern s mégis ezer szállal az elődei eljárásaihoz kapcsolódó, a mai néző és olvasó számára közérthető formában. Korunk nagy színpadismerőjének zürichi gyűjteménye, amely a

téka

jelen fordításkötet alapjául szolgált, a Kömedien címet viseli, nem véletlenül. „Dürrenmatt az a bohócsapkát öltött próféta, aki lankadatlanul hirdeti Ninive pusztulását” — írja a magyar kiadás utóavában Ungvári Tamás. (Európa, 1967.)

Claude Mauriac

Felejtés

François Mauriac, a mai francia irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, jól ismert a magyar olvasó számára. Fia, Claude Mauriac, kisregényével a francia prózairodalom érdekes és tehetséges kísérletezőjeként mutatkozik be. E különös „lélektani detektívregényben” egy személyben jelentkeznek a nyomozó, a tettes, a kommentáló író s a olvasó — csak formailag különíti el őket Mauriac, helyenként kétvagy háromhasábos tördeléssel. Az eljárás, amint az utószó szerzője, Bajomi Lázár Endre írja, „leki cinéma vérité” módszert idéz. A fő „cselekményszál” a nyomozás az időben, a harc a feledéssel s az erre fordított szellemi és lelki erőfeszítés, az idő szerkezetének boncolgatása. Nemhiába mondja a főhős: „Csak egy téma van: az idő.” Claude Mauriac kísérletének fontosságát talán éppen a Proust óta központi jelentőségűnek érzett időkérdés tovább-boncolása jelzi. (Európa, 1968.)

Zaharia Stancu

Mezítláb

Ez a regény központi helyet foglal el a mai román próza kiemelkedő egyéniségének műveiben: lírája, korábbi epikája ezt készíti elő, s az író az első megjelenés (1949) óta is mindigre visszatér azóta a XX.

úgy tíz, húsz esztendő múlva nehezen vállalkozhatunk arra, hogy képelettel fölérjük ennek az új rajnak akkori álmait.” Itt van a riport eltemetve! — mondanám a közmondás után szabadon, mert először is a szerző a jelen álmait sem igen igyekszik írásában „képzelettel föérni”, másrészt e ek a „megépítők” nyilván nemcsak a tíz, húsz évnyi jövőben fognak formálódni, hanem a tíz, húsz évnyi múlt-hoz képest formálódtak is. A különbségek a munkabért, az életszínvonalat, a munkaviszonyokat tükröző statisztikákon mérhetők, van azonban, amit semmilyen statisztika nem mér: az ember erkölcsi tartása, életfelfogása, belső igényei, boldogsága vagy elégedetlensége — ehhez kell az írói látás, ez az, amit a tényekből, a tények nyelvén ki kellene bontania a riportternek.

Persze, nem a jelenlegi munkamódszerrel: „A rendelkezésemre álló idő kevésnek bizonyult... alig is szállhattam ki a gépkocsiból.” Mint köztudomású, Egon Erwin Kisch nem ezzel a sietséggel érdemelte ki a „száguldó riportter” nevet!

Tények nyelvéről szoltam az előbb, s szeretném a szót jelzőhöz kötni: szociográfiai tényekre gondoltam, vagy a tények szociográfiai szemléletére.

Amiről a riport ír, az lehet termelési, népességi, művelődési vagy egyéb adat — irodalmivá akkor válik, ha a maga tényszerűségével emberi viszonyokat testesít vagy határoz meg, ha adatból szociográfiai adalékká válik. Adalékká — tehát önmagán túlmutató érvényűvé. Az irodalmi riport a tények funkciójában különbözik hírlapi ösétől. A riport eredetileg beszámolót — maibb szóval tudósítást — jelent; tények helyszíni megfigyelésen alapuló közlését. A tény itt önmagában ismeretgazdagító, oktató vagy szórakoztató — tartalma a riportnak. Az irodalmi riportban a tény *formaelemmé* válik — annyiban érdekes, amennyiben emberi jellemelek és sorsok villannak fel benne (az egyénre mutató „ábrázoló” funkció!), s amennyiben a maga különösségével elarúl valamit a társadalom általános struktúrájáról, amelyből vétetett (a társadalomra mutató általánosító, megismerő funkció!)

Amelyik riport-adatnak nincs ilyen emberi-társadalmi megismerést szolgáló funkciója, az éppolyan íráshiba, mint a rossz rím vagy a fölösleges jelző.

Ami persze nem az adatok bőségét, gazdagságát akarja kifogásolni. Szilágyi István *Tanügyiiek gondja falu* című írásában (*Utunk*, 1967. március 24) kiténő probléma-látással villant pillanatképeket a falusi értelmiségi életfeltételeiről s ezen keresztül a falu művelődési életének megoldatlan kérdéseiről. Néhol még statisztikaszerű adatsorral, általános következtetésekkel is kísérletezik. Hogy következtetései többnyire kérdés-értékűek, az éppen annak tulajdonítható, hogy adatai inkább példa-ízűek, s nem elegendők a mondott szociográfiai általánosításhoz; a problémák mögött nincs megnyugtató összkép, mely az adatok társadalmi érvényességének a körét pontosan meghatározná. Ami viszont szervelesen összefügg a riport irodalmi értelemben vett mondanivalójával. E mondanivaló jelenti a tények sugallta állásfoglalást,

valóság-értékelést. Jellegénél fogva a riportban ezt az értékelő állásfoglalást, elítélést vagy helyeslést — akár közvetlenül szólal meg az írásban, akár az adatok összefüggéseinek logikáját tartalmazza, kimondatlanul és félreérthetetlenül — a riport nyújtotta valóságkép igazolja, s egyben e valóságkép méri társadalmi súlyát, objektív erkölcsi értékét is. R riportírásunkra viszont jellemző, hogy amennyiben bátran nyúlt a társadalmi élet tipikus kérdéseihez, rendszerint „novellásított” formában tette, azaz az egyedi esetben próbálta felmutatni — az eset többé-kevésbé novellisztikus kikerekítésével — a társadalmi érvényűt, a közérdekűt. Ez esetben a tények kiválasztása lesz döntő jelentőségű; ahogy Kovács János írja e riporttípusról: „... a novella felé törekvő riport eszmei-észletikai értéke akkor valósul meg, ha az egyedi eset önmagában is tipikus.” (Korunk, 1967. 8.) Hozzátenném: e tipikusság lemerése nyilván csak viszonyítás eredménye lehet, ezért a szociográfiai érvényű ténygyűjtés dönti el: a bemutatott, megírt jelenség mint kirívó vagy mint általános eset jelenít meg nagyobb összefüggéseket. Ami végső soron a riportokban megtestesülő állásfoglalás értékmérője.

Raadásul e novellisztikus riportban éppen a *tényhűség*, a dokumentum-jelleg válik másodrendű fontosságúvá, hiszen az egyedi eset mindenképpen a valóság lehetőségét jelzi csupán (semmivel sem jelent más minőséget a szépirodalmi fikciónál), a riport sajátos föladata viszont szerintem éppen az, hogy a lehetőséggel (szépirodalom) szemben a létezőben mutassa föl a törvényszerűt.

*

Egy másik riporttípust kell itt említenem, a világszerte művelt nyomozó riportot, melynek nálunk egy sajátos, „kérdésföltevő” válfaja dívik. Két jellegzetes példát hoznék föl: Jagamas Iona *Zárt tárgyalás?* (Utunk, 1967. január 27) és Kiss János *Valami hiányzik* (Utunk, 1967. április 14) című írását. Mindkettő a magánélet társadalmi érdekű problémáira világít: az első a családi élet felbomlásáról, a másik az alkoholizmus személyiségromboló, a környezetet szerencsétlenségbe döntő hatásáról ír. Jellemző rájuk, hogy az egyéni élet kátyúba zökkenésének magyarázatát a környezet tagjaiban, a riporthősök életviszonyaiban is keresik, a kollektív és az egyéni felelősség kérdését vetve fel. De jellemző rájuk az is — és fő fogyatékoságukat látom ebben —, hogy nem jutnak túl a „mik vannak” tudatosító döbbenetén; a tény elszigetelt jelentésű marad, az állásfoglalás alkalmisága nem szélesedhet a társadalmi élet nagyobb összetevői — közösségi magatartás, életforma, erkölcs — fölött mondott itéletté. Legjobb esetben lelkiismeret-ébresztők ezek az írások, de nem ösztönzik ezt a lelkiismeretet a cselekvésre.

Mi volna hát a riporter feladata? Nem egyszerűen az emberi torzulások regisztrálása s a felháborodás vagy elérzékenyülés — erre több-kevesebb tudatossággal minden ember képes. Nyomozni azt kell,

századi román falu regényeposzává fejlesztett művéhez. 1907 gyermekeskózzal látottat véres tragédiája nem egyszerű epizód számára, hanem az emberjogaiért küzdő román parasztság sorsának valóságos jelképévé nő, jelképévé az elnyomásnak, amely kegyetlen megtorlással felelt a jogok követelésére, s a tragédia gyermekhőseiben ígéretes jelképévé az igazságért való s a felszabadulásban értelmet nyerő küzdelemnek. Szemlér Ferenc az első változattól nyomon követte a formálódó élményanyagot, s most a IX. (1964-ben megjelent) román kiadás alapján átdolgozott fordításban, művészi igényességgel tolmácsolja Stancu művének kemény tárgyilagosság és áradó líraiság együtteséből szőtt nyelvet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Louis Aragon

Az omnibusz utasai

A modern francia irodalom formálódását végigkövető regényciklus, a Való világ e kötetete az 1889-es párizsi világkiállítás idejéről indítja s az első világháborúba vezetí hőseit. A béke és a virágzás kora ez, legalábbis látszólag, amellyel azonban a francia polgárság nem tud mit kezdeni. Modern, nyugati változatú Oblomovja, Pierre Mercadier azonban már hiájával van azoknak a nemes akarásoknak is, amelyek Goncsarov hősét oly szomorúan rokonszenven egyéniséggé avatták. Akaratnélkülisége önmaga elől való menekülés is, s kérielhetetlenül vezet individualizmusa csődjéhez, amelyben züllése egy osztály halálraitélségének bizonyysága. A Horizont-sorozatban megjelent kötetet Lányi Viktor fordította. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

téka

Bernhard Capesius

Sie förderten den Lauf der Dinge

A jeles erdélyi szász tudós nemzetiségének nagy humanista hagyományait idézi ebben a feltűnően szép kiállítású bukaresti kiadványban. A szerző tollából már 1957-ben közölt a Korunk tanulmányt a reneszánsz erdélyi német íróiról, s most örömmel lapozzuk gazdag szemelvénytöredékét, melyben Szászsebes, Medgyes, Brassó, Nagyszeben, Beszterce, Gyulafehérvár 16. századbeli humanista latin-német tudósait, történetíróit és emlékiróit vonultatja fel. A bevezető tanulmány nemcsak a bemutatott művek realista jellegére utal, hanem alkotóik „nemzetközi vonására” is a környező román és magyar népiséggel való kapcsolataikban. Erdély és Moldova egykorú leírásával találkozunk ezekben az írásokban, melyek a török veszedelem torkában is életigenlést, újjáépítést, műveltséget sugároznak. Honterus 1543-as Brassói Iskolai Szabályzata például évente két színi előadást ír elő, Schesäus pedig, a Noé békegalambját címerül választó medgyesi eposzíró, saját korának történetéből merít 1571-ben erkölcsi tanulságokat. (Literaturverlag, 1967.)

Fáskérthy György

Az ember, aki bükkfa volt

Az 1940 és 1965 között írt elbeszélések legjobbjai kismimizett és félrecsúszott életű embereket mutatnak be. A címadó írás mindenképpen szeretne kitűnni, azonban bükkfává változva is középszerű marad. Az újságírói-riporteri rutinnal megírt események, részletek, sajnos, nemigen állnak össze szilárd szer-

ami a valóságban, a köz- és magánéletben előidézi, vagy legalábbis lehetővé teszi e torzulásokat. Mint ahogy a pozitív, az új típusú humanizmust jelző emberi vonások éppen e visszahúzó erőkkel való küzdelemben, a velük ellentétes — ugyancsak a valóságban munkáló — tendenciák hatásaképpen mutatkoznak. Ne a felszínen sodródó ágacska legyen az ember e riportok valóságvizsgálatában, hanem mélyvízi áramlások jelzője is.

Ez a fajta, egyént és társadalmat a maga mély, de tényszerű és adatolt összefüggésében látó riport válhat egy korszerű erkölcsi magatartás építőjévé. Az ember felszabadulásáról a szocializmusban sokat és joggal beszélünk — ez a felszabadulás azonban tömeges és intézményes. Mindenki része valamilyen formában annak a közös erőnek és hatalomnak, mely az embert valóban úrrá teszi természet és termelés felett, cselekvő részt adva neki létének irányításában. Mindenkinek megvan azonban a maga valóságköre, melyre minden cselekedete kihat, s amelyen belül a cselekvés társadalmi érvényű érték-normái sajátos formában, konkretizálva érvényesek. E konkretizálásban az egyén nem mint vezetett, irányított társadalmi lény, hanem mint a cselekvés egyetlen felelős megválasztója szerepel — helyes döntése, embersége elsősorban e valóságkör tudatos és igaz értékelésétől s a tárgyilagos önismerettől függ.

A riport tényvizsgáló, e kis valóságköröket a nagy egészhez kapcsoló s az egyéni magatartásformák értékelését nyújtó nyomozó munkája e területen lehet a szó etikai — és esztétikai — értelmében megismeréssé, a valósághoz felelősséggel viszonyuló ember belső szabadságának kifejezőjévé.

*

Befejezésül hadd idézzek egy példát arra, hogy e valóságkutató szándék, e ténybiztosítást és szociográfiai tartást valóban nem eltéríti a riportot az irodalmi kifejezéstől, hanem közelebb viszi hozzá. Szabó Gyula utolsó előtti novelláskönyvét (*Fűhúzó április*) egy régebbi faluképhez kapcsolódó ábrázolási mód miatt kifogásolta bíráló minőségében éppen e sorok írója — utalva arra, hogy a falu életének, emberi viszonyainak és pszichikumának a változásait Szabó Gyula milyen pontosan feltérképezte *riportjaiban* — a tényekben látva azt, aminek írói megjelenítésére nem mindig vállalkozott. Szabó Gyula új kötete (*Szerelmünk havában*) éppen az ábrázolás modernségével jelentett újdonságot az író pályáján. Hogy e modernizálódás elemei már a régi novellákban fölsejlettek, s hogy erre a bíráló nem volt eléggé érzékeny, az a kritika kritikájára — vagy önkritikájára — tartozik. A fontos itt az, hogy Szabó Gyula novellisztikájának formai gazdagodását egy ilyen valóság-felmérő, valósággal számot vető tudatosulás előzte meg — hogy tehát a korszerűbb formákat egy ténylegből leszűrt, korszerűbb valóságkép parancsolta írásaiba.

Persze, az író útja az élmény megformálásához alkattól is függ, az irodalmi élet egészében ez a folya-

mat író és riporter munkamegosztásának jótékony eredménye is lehet; kétségtelen azonban, hogy irodalmunk csak nyerne vele, ha az írói állásfoglalásban fokozottabban érvényesülne a valóság tényeinek a vonzási reje.

Láng Gusztáv

Páll Lajos versei

A név ismerős és jó csengésű a *Korunk* olvasói előtt. Viselője több mint egy évtizede mutatkozott be, mint fiatal költő — Szilágyi Domokossal, Lászlóffy Aladárral, Jancsik Pállal egyvívűsü — az *Utunk* hasábjain. Azóta rangot, megbecsülést vívott ki magának (és szülőföldjének) a fiatal képzőművész-nemzedék legerőteljesebb egyéniségei között.

Célunk nem is a bemutatás tehát, inkább a személyazonosság megállapítása, amolyan esztétikai igazolás, melynek eredményeképp tüstént nyilvánvaló lesz: a kerámikus, a festő, a grafikus Páll Lajos nemcsak mint személy azonos a költő Páll Lajossal, hanem mindenekelőtt mint személyiség, mint művészi alkat, mint alkotói jelenség, mint egyazon világ ecsettel-tollal egyaránt jellegzetes képviselője is.

Páll Lajos hosszú éveikig — mialatt nem közölt verset — képeivel biztosította lírája folytonosságát. Lírát mondunk, megszokásból, holott Pál Lajos költőnek is, festőnek is alapvetően epikus alkat. Balladás világ az övé, akár verseit, akár képeit szemléljük, a székely-képzőlet és a székely valóság, vagyis a szülőföld kínálta hagyományok mitikus fogantatású, mégsem korszerűtlen tolmácsolása. Sosem pusztán keret, a székelység sajátos szellemi termékeiben az egzotikumot keresők izléséhez hígított díszítőelem az, amit Páll Lajos szűkebb pátriája szemléletmódjából, formakultúrájából átment a modern költészetbe, képzőművészetbe. Visszavezethető ugyan keletkezése helyére, mégsem „helyi érdekű”. A legősibb kultúrákat felidéző jelrendszer elemeit ismerjük fel szófűzésében, kompozícióiban, a képes beszéd eredetiségének hitelét itt is, ott is, azonos funkció biztosítja, teszi egyetemes szárnyalásúvá.

A művészetben minden lehetséges. E gátlástalan tudás egykor, a művészet mágikus korszakában, a közösség, ma pedig a legmerészebb kifejezés módok teremtőinek biztosít teljes szabadságot. Páll Lajos tudatosan kezeli örökölt jussát: tudja, hogy a medve akár kék is lehet, a tehén zöld, a boszorkányok — quae non sunt — azért szédítő táncot járhatnak a festményen, a versben pedig „hold korongján fazaknak”.

Verseiben, akárcsak képein, a funkció nem vált el jelzésétől. Szülőfaluja, Korond ősi mestersége, a fazakasság, a művesség agyagból támadt csodáinak nemcsak ihlető példáit kínálja, hanem azt a pompás fényűzést is, mely a hasznosból fakadva s azon túl-emelkedve, a szép önmagáért való hasznát, az embe-

téka

kezetbe. A leírásokat pedig banális magyarázkodások tartják és torzítják. A kötet szerzője egy kicsit úgy járt, mint embere, aki bükkfa volt. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Apulum VI. Acta Musei Apulensis

A gyulafehérvári múzeum ezúttal több mint 700 lapra terjedő kiadványa sok értékes régészeti, ó-, közép-, új- és legújabbkori történeti, numizmatikai és etnográfiai tanulmányt, anyagközlést és cikket tartalmaz. A régészeti anyagközlések (Horedt, Vlassa és másokéi) mellett különös érdeklődésre tarthatnak számot a római emlékműveket, tárgyakat és feliratokat bemutató tanulmányok (Popa, Grammatopol, Pop, Tudor, Bujor írásai), a Batthyaneumban őrzött, eddig ismeretlen Ovidius-kézirat (Lascu), középkori pénzletelek, medallionok, céhpecsétek ismertetése (Chirilă, Milea, Grefner, Gyulai Pál, Bunta Péter), a Horea, Cloșca és Crișan felkelésére vonatkozó újabb kutatások és D. Radunak a múzeum történetét áttekintő cikke. (Editura științifică, 1967.)

Tudor Arghezi

A virágáruslány

A Papp Ferenc fordításában megjelent regény a századfordulón játszódik le, és cselekménye egy idegen tőke kezén lévő romániai cukorgyárba vezet. Igazi félgymarmati világ ez, mintegy jelképe az ország akkori gazdasági kiszolgáltatottságának, ahol az önző és kapzsi politikusok cinikus cinikosságának háttérében haszonleső külföldi vállalkozók, a néptől és a földtől idegen, azzal megbarátkozni képtelen külföldi szakemberek, éhbéért dolgozó üzött, kiszolgáltatott munkások külön birodalma kavarog. Ebben

téka

a világban áll helyt két fiatal: a virágárus Lina és Ion Trestie laboráns, akik erkölcsi tisztasága, embersége, megalkuvásra nem hajlandó szilárdsága kellő biztosíték arra, hogy egy új, emberi világ megvalósításának ígéretét hordozzák magukban. (Irodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Ferdinand de Saussure

Bevezetés az általános nyelvészetbe

Az újabbnakori nyelvtudományt forradalmasító mű, az 1916-ban megjelent Cours de linguistique générale magyar fordítása. Mindaz, ami a mai nyelvészetben újítás, az végső soron, közvetve vagy közvetlenül, Saussure nyelvelméletére vezethető vissza. Érthető, miért olyan nagy az érdeklődés fél évszázaddal később is Saussure munkája iránt. A német, orosz, japán, spanyol és lengyel fordítás után magyar nyelvű tolmácsolása is el nem avult érdekességét és korszakos hatását bizonyítja. (Gondolat, 1967.)

Kubinszky Mihály

Adolf Loos

A példás kiállítási mű a modern építészet e jelentős előfutárának életével, irodalmi és építészeti tevékenységével, értékelésével foglalkozik. Loos 1898-ban csatlakozik a bécsi szecesszióhoz, de egy év után szakít e mozgalommal, mely — szerinte — a képzőművészetek s az építészet új útjait a díszítés, a külső reformjában látja. Életpályája szakadatlan harc az eklektikus és szecessziós építészetfelfogás ellen. Mind épületei, mind irodalmi munkái igen jelentősek a modern építészet kibontakozásának folyamataiban. A könyvben számos fénykép és rajz mutatja be a legjellegzetesebb alkotásait. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

ri teremtő akarat és képzelet talán legnemesebb vívmányát jelenti.

Mert minden jelent valamit. Ha egyebet nem, hát azt, hogy élünk, itt vagyunk, bánatunkban-örömlünkben erősebbek vagyunk nyomorúságnál, vérontásnál, halálnál, mert mindenben meglátjuk a törvényt, mindenből kigyöngyöztetjük a szépséget... Ahogy Páll Lajos írja, forog az agyag, melyből vétettünk, akárcsak a fazék, a bokály, a korsó, formává lankadunk, minden remekbe korongolt fazékkal, korsóval, bokállal, s a költő elmondhatja az élettelen anyag, és az élő, de olyan ékesen, mint ő, szólni nem tudó ember helyett: „Tűzbe fehéredem — Tűzbe vörösödöm — Tűzbe keményedem — s lobot vet félelmem.”

Mert féltünk attól, hogy jobbakké lehetünk, mint vagyunk, hogy szebbet teremthetünk, mint amilyenek vagyunk. Mi féltünk. A művész — a költő, a festő, a fazakas — nem fél. Vagy ha fél is, nem térhet le útjáról.

Manapság — a szakosodás korában — gyanús a sokoldalúság. Ki-ki a maga mesterségét folytassa — így szól az iratlan, s valljuk meg, általában igazságos törvény. De vannak kivételek, dacolnak a törvénnyel. A tehetség mindig kivétel a nagy átlaghoz képest. S minden igazi tehetség — új törvényeket teremt. Ha Páll Lajos verseit olvassuk — nem egy festő verseit ízeletgetjük. Ha képeit nézzük — nem a poéta képeiben gyönyörködünk. Kit zárt magába Páll Lajos, aki „így dörömböl?” Egy ikerpárt, egyik festő, másik költő, egyik sem alábbvaló a másiknál, megszólalásig — s azon is túl — hasonlítanak egymásra. Mégis önálló, társa karjára nem támaszkodó egyéniség mindkettő. Ugyanarról szólnak, két formanyelven. Mégis megértik egymást. Mégis megértjük őket. Csoda? Talán az. De a művészet világában az értékek helyet cserélnek, s a csoda válik természetessé, a csoda, az emberiség örök álma. Mert ahogy a költő mondja:

Erőt az álma aláz

S álmat aláz aki gyenge.

Szilágyi Júlia

Vonat vonatot takar

Csak le kell ásní egy kicsit, és világok bukkannak elő, csillagrendszerek alakulnak, az ember úgy érzi, ereiből, idegvégződéseiből új, finom, szétágazó antennák nőnek ki...

JEAN ROUSSELOT

A költő Jean Rousselet-t versolvasóink ismerik. Eddig 21 verseskötete jelent meg, nyolc regénye, novelláskötete, rengeteg tanulmánya és cikke.

Ezúttal a prózaíró Rousselet-val ismerkedünk meg. A karkai szintézisben mozgó *Un train en cache un autre* 1965-ben jelent meg Párizsban, most pedig

magyarul, Farkas Márta fordításában.* Prózája minden mondatán érzik a költői látásmód képek halmozása. A modern ember analitikus filozofáló gondolkodása. A költő és prózaíró Rousselot világában mindig ott van a vonat; „Vigyázat, a vonat mögött másik szerelvény tartózkodhat” — ez a vissza-visszatérő motívum. A vonat szót úgy értelmezik, ahogy akarják. „Jelentheti a halálveszélyt, ha szfinxekre, cerberusokra és istenekre bízunk magunkat, vagy a tények és álmok, gondolatok és szívdobbanások, mint csigolyák szapora szétágazását a mélység felé és minden irányba, de jelentheti a végtelenségig egymásra fényképezett, maguk-álmódó, megtörtendő, létező, romlásnak induló vagy megszűnő dolgokat, bennünk vagy a világban, a mások vagy a magunk emlékezetében; mindegyik ráfényképezés egyszerre tíz, száz, ezer összegabalyodó vagonosor alkotórése, ugyanakkor újabb vonatsozlop kezdete is.” Tehát a *train* szó tulajdonképpen az élet eseményeit, a sorsot, életmódot jelenti — ami bennünk van —, s ami csak akkor jön mozgásba, ha a tóba követ dobunk; gyűrűzik-hullámozik a teljesedő gondolat.

A regény egy 30 milliót elsajátító könyvelő vonatával indul. Állomásai a legkietlenebb vidékeket is elénk villantják. Nagy kitérőket tesz, elvezet a gyermekek vízióihoz „a lekvár és pirított kenyér” illatú világba. Az emlékképek zuhataga életre kelti halott őseit. A környező világ ezer és ezer képek vetülete jelenik meg. „Az ember a Követel rovattal kezdí és a Tartozikkal végzi.” Számunkra szokatlan az író szokimondása; a nevének nevezett dolgok minden álszeméremtől mentesek. A szagok, színek, folytonos kísérői az eseményeknek (egy könyvben sem olvastam annyit a mályvaszínről). Kettősség fut végig a könyvön, regényírás közben másik regény születik. A könyvelő Léon Hirson-Christian Chaumet vállán át bepillantunk az író Rousselot való világába: „Naponta nyolc-tíz óra, még több is, kezemben toll, szemem a könyveken”...

Nehéz, küzdelmes ifjúsága nem égeti ki; mély humanizmusa átsüt írásain: „Túl sok a néma, az önző, túl sok a feledékeny is”... Ez a költői vallomás a mai francia irodalomban Gide óta ismeretes. Hatalmas körmondai szinte a fáradság határáig viszi az olvasót, mikor egy szokatlan fordulat, kép hatványozottan csigázza fel újra képzeletét. Benne van a modern ember mindennapjának gondolata, sőt azon túl, mindaz, amiről nem szokás beszélni; maga az író is közvetlenül, ezer kusza gondolatával jelenik meg előttünk. E könyv egy része Illyés Gyula plátánjai alatt született; a Balaton selymes habja simogatta és ihlette a nagy francia költőt, és tette gazdagabbá a francia—magyar irodalmi kapcsolatokat.

Pozsár Gabriella

* Jean Rousselot: *Vonat vonatot takar*. Európa Kiadó, Budapest, 1967.

téka

László Gyula

Hunor és Magyar nyomában

Könnyeden és művésziesen s mégis tudományos hitelességgel, a ma követelményeinek megfelelően írni a magyar nép őstörténetéről s a hun-magyar mondavilág mozzanatairól — a csodaszarvacsról, a turulmondáról és „Isten kardjára”-ról — a régész tud, aki egyben művészettörténész is (sőt: ő maga művész). László Gyula a krónikák anyagát az ásatások eredményeivel hasonlítja össze, s őseink örökségét egy régi eurázsiai kultúra változataként mutatja be. Külön becse a könyvnek, hogy elsősorban a messze múlt munkás életét — „a hétköznapiak mélyén formálódó humánizmust” — tárja fel őstörténeti tallózásában. A gazdag képanyag egyrészt magának a szerzőnek az „elképzelte vázlat”. (Gondolat, 1967.)

Robotos Imre Szárnybontás

A szerző „elbeszélő meditációnak” nevezi ezt a kisregényt, amelyben egy diáklány életének sorsdöntő eseményét követve keresi viselkedésének nyitját, s próbál választ találni az új nemzedék szexuális erkölcsének problémáira. Robotos nem moralista, aki elvont kategóriákkal dolgozva ítélkezik emberi tettek fölött, őt a tettek társadalmi-lélektani-közösségi-erkölcsi összefüggései érdeklik. Az egyedi eset körül így bontja ki az okoknak egy olyan szövevényét, amelynek szálai átfogják a lány családjának és iskolai környezetének egész életterét, s a lány környezetében találja meg azokat a pozitív és negatív fogódzókat, amelyek ismeretében egy felelősége tudatától áthatott, de nem itélkezni, hanem szeretettel segíteni akaró osztályfőnöknő megadhatja a korántsem könnyű kérdésre a feleletet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

TALLÓZÁS

A marx-i és a sartré-i szabadságelmélet különbsége

(Revista de filozofie, 1967. 12.)

Az utóbbi időben megfigyelhetjük, hogy a marxizmus és a sartré-i filozófia ismételt összevetése egyrészt rokonításukat, másrészt szigorú elkülönítések eredményezte. A vélemények különböző, sokszor ellentmondásos jellege Sartre társadalmi-politikai fejlődésének útvesztőiben keresendő. Ez a fejlődés nem törésmentes — állapítja meg Simone de Beauvoir nyomán Ana Katz *Problema libertății în gândirea marxistă și la Sartre* című tanulmányában. Belső logikája azonban vitathatatlan. Azok, akik tagadják ezt a fejlődést, csupán két tényezőt vesznek figyelembe: szubjektívizmusát, és azt, hogy Sartre a dialektikus és történelmi materializmus egységében jelentkező marx-i gondolkodást nem fogadja el maradéktalanul.

Különös, hogy Sartre-nak a történelmi materializmushoz közeljáró konklúziói nem az egyén és a környező világ kölcsönhatásának, hanem az önállósított emberi szubjektivitásnak az eredményei. Mindezek ellenére — ha filozófiai összetevékenységét tartjuk szem előtt — felmerül a kérdés: hiteles-e az a meglátás, amely szerint a bölcselő szabadságelmélete a tagadás aktusában, a világtól való elszigetelődés negatív jelenségében merülne ki? Nem. Mert a tagadás gondolkodói tevékenységének csak az egyik oldala, kezdeti állapota. A másik komponens — és ez még kiértékelésre vár — az emberi valóságnak a társadalmában való „elmerítése”. Sartre így közeledik a marxizmus felé, de sohasem emelkedik a modern filozófiai antropológia alapjait létrehozó marx-i szintézisig.

Marx felfogásában az ember bioszociális totalitás, és nem az elidegenedett egyén absztrakciója. Lényegét a társadalmi viszonyok összessége alkotja. A polgári társadalom vizsgálatakor Marx megállapít-

ja, hogy az objektíválódás folyamatának szükségszerű velejárója az elidegenedés. A munka pozitív jelentése öncsonkítás, teherre válik. A dehumanizált ember „dologivá” merevedik: adás-vétel tárgya lesz. Innen a lét és tudat közötti szakadék, a szorongás és a magány érzete. Az elidegenedett emberi egzisztencia a társadalmi gyakorlat sajátos eseteként adódik — csak az antagonista osztálytársadalmakban szükségszerű —, míg az objektíválódás az alkotó lény önmegvalósulásának egyetemes és sajátosan emberi jelensége. Az elidegenedés nem végzet-szerű, hanem a forradalmi gyakorlattal — tehát a társadalmi lét síkján — megszüntethető.

Mind ezek ismeretében a tanulmány rögzíti a sartré-i szabadságelmélet időrendileg egymást követő mozzanatait; a tudat egyetemesen tagadó jellegű, a lét-tel szemben a szorongás és nyugtalanság életérzése dominál; a tagadás motívumát felváltja a szabad választás tényezője, és mert az egyén dönt abban, melyiket választja a lehetőségek közül, felelősséget vállal embertársai iránt; az egyént már konkrét „helyzetben”, a függő választás állapotában találjuk, a folyamat eredménye — a „másokra”-találás. A szorongást így felváltja a szolidaritás gondolata. Ipso facto — a lét abszurditása megszűnt.

A felvázoltakból kiderül, hogy a társadalmi viszonyok elemzése absztrakt, metafizikus síkra tevődik át, mely kizárja a reális történelmi kapcsolatokat. A társadalom a választási aktusok kaotikus játéka marad. Bizonyos — vonja le a tanulságot a cikkíró —, hogy Sartre fejlődése az objektív valóság és szükség-szerűség megértésén alapul és halad.

Adalékok Körösi Csoma Sándor életrajzához

(Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1967. 1. és 1968. 1.)

Körösi Csoma Sándor élete és munkássága éppen hősiesség kitartása és erőfeszítése, de romantikus színezete miatt is mindig az érdeklődés középpontjában állott. Ennek ellenére a sok monográfia, tanulmány, cikk, regényes életrajz, amely róla szinte évenként megjelenik, távolról sem merítette ki a könyvtárakban, levéltárakban rávonatkozó, még ismeretlen forrásanyagot, nem beszélve arról, hogy indiai működése, az egykori helyi és angol lapok értesítései jóformán teljesen ismeretlenek.

Csetri Eleknek, a kolozsvári egyetem tanárának most megjelent tanulmánya és adatközlése azt mutatja, hogy még a hazai levéltárakban is sok történelmi adat lappang, amelyek gyakran csak lepatant forgácsok, morzsák ugyan egy nagy ember életpályájáról, mégis hozzájárulhatnak egyes kevésbé ismert időszakok, események tisztázásához és felderítéséhez. Csetri Elek adatközlései éppen ilyen hiányzó láncszemeket vagy ellentmondásos értesítéseket pótolnak, illetve tisztáznak.

Sok vita folyt Körösi Csoma Sándor göttingai tanulmányútjának kezdetéről. Ismeretes, hogy az enyedi kollégium végbizonysítványának elnyerése után, 1815 és 1818 között, Németországban tanult. Eddig egyik önéletrajzi adatára támaszkodva az volt a felfogás, hogy Németországba 1815. augusztus 1-én indult el. Csetri levéltári kutatásai során rábukkant azokra a felterjesztésekre, melyeket a kollégium előjárósága az iskolafenntartó hatósághoz küldött Körösi Csoma katonai felmentésével, külföldi útjával és útlevelével kapcsolatban. Ebből az anyagból kétségbevonhatatlanul kiderül, hogy Körösi Csoma útlevelét csak 1816. január 28. után kapta meg, következképpen csak az év telutóján indulhatott el Németországba. Ez az időpont teljesen egybehangzik a göttingai egyetem anyakönyvével, amelyben őt csak 1816. április 11-én jegyezték be.

A levéltári adatok következő csoportja Máramaroszigetre vonatkozik. Ezekből az derül ki, hogy visszatérte után az ottoni egyházközség papjának és az iskola tanárának hívta meg, a meghívást azonban nem fogadta el.

Perzsiából érkező beszámoló levelei és kérései kedvező visszhangra találtak. Erdély-szerte, de az országrészen kívül is a vármegyék és a különböző közületek gyűjtést indítottak útjának segélyezésére. A tanulmány a már régebről ismert adatok mellett kimutatja, hogy Teleki József, a neves történész, a Tudományos Akadémia későbbi elnöke 100 váltóforintot adományozott a „Perzsiába utazó Körösi Sándor számára“.

A következő források az utazó család hiányát követik. Ezek szerint a nagyenyedi kollégiumhoz 50 aranyat küldött letétbe azzal a meghagyással, hogy halála esetén adják azt át Gábor testvérének. Egy szép napon azután a testvér — akiről Csetri kimutatja, hogy részt vett a napóleoni háborúban — jelentkezik is az összegért. Az iskola elől-

járósága egyelőre elutasítja, s főhatóságához fordul azzal a kéréssel, vajon nincsen-e tudomása, hogy a tudós közben másképpen rendelkezett volna. A főconsistorium a guberniumtól kér felvilágosítást, ez pedig az osztrák császári követ útján egyenesen Londonhoz fordul. Az így kapott felvilágosítás alapján a gubernium közli, Körösi Csoma egész vagyonát az Asiai Társaságnak hagyta, és hogy a „székel yalag katona Körösi Gábor“ részére az 50 arany kifizethető. Az aggalyskodó pontosság nemcsak erre az esetre, hanem az egész akkori erdélyi iskolai ügyvitelre jellemző.

Érdekesek azok az adatok, amelyeket Gyulay Lajos, a szenvedélyes naplóvezető (140 kötet!) jegyez fel Körösi Csoma és tudós tanára, Hegedűs Sámuel, kapcsolataira. Az eddigi szakirodalom „bensőséges, baráti kapcsolatról“, közös célkitűzésekről beszél, amit Hegedűsnek *Egy hazafi szó és baráti könyv Körösi Csoma sirja fölött* című cikke látszólag alá is támasztott. A naplóból azután kiderül, hogy Hegedűs a nagy utazót sohasem szerette, és „fanatikus bolondnak“ tartotta.

Mi és a modern líra

(Hermannstädter Zeitung, 1968. 16.)

Nagyszébenben a lapkiadásnak régi hagyományai vannak, újabban azonban a visszaesés tünetei jelentkeztek a szombati publicisztikában. Az idei tavasz azonban kedvezett a nagyszébeni újságírásnak. A *Hermannstädter Zeitung* a többi megyei lappal együtt született. Leginkább talán a *Megei Tükörhöz* lehetne hasonlítani; tizenkét oldalon jelenik meg, egyelőre hetilap, de úgy tervezik, rövidesen napilappá alakul át.

A legjobban megszerkesztett része talán a művelődési oldal. E rovat vezetője Astrid Connerth költőnő, akit a hazai német versbarátok már jól ismernek. Két szép tanulmányt írt a német, illetőleg a hazai szász népköltészetéről, verskötete, a *Sonnenräume* (Nap-terek) pedig az utóbbi évek egyik könyvsikere volt. Connerth asszony igyekszik megszerezni lapjának minden fiatal tehetséget. A 10. számban beszélgetést kezdeményezett *Mi és a modern líra* címen. E beszélgetésben Michael Markel, a kolozsvári német tanszék tanársegéde, két diák s egy diáklány vett részt, mindhárman kolozsvári német szakos hallgatók. Itt született meg

az ötlet: jó lenne a diákságot aktívan is bekapcsolni a lapszerkesztésbe. S néhány számmal később meg is jelent a felhívás: „német szakosok: költők, írók, műbírák, a vers szerelmei, kapcsolódjatok be munkánkba. Új rovat indul: megkezdjük verselemző sorozatunkat. Szeretnők bemutatni az egyetemes német és a hazai modern líra minden jelentős alakjának legalább egy költeményét.“

Az interpretációk meg is kezdődtek. Elsőnek Michael Markel tanársegéd Hugo von Hofmannstahl *Manche freilich...* (Egyesek természetesen...) című versét elemzte, majd egy harmadéves német szakos hallgató Rilke-költeményt interpretált; ezt követte egy-egy Stefan George-, Brecht-, Enzensberger- és Paul Celan-elemzés. S már el is jutottunk a hazai német líráig, amelynek ismerete a szerkesztők szerint lehetetlen a hagyományok feltérképezése nélkül.

Olyan vállalkozás ez, melyhez foghatót a hazai publicisztika nem ismer. Nem válnék kárára egyetlen megyei lapunknak sem, ha a nagyszabenyiekhez hasonlóan, bevonná az egyetemi hallgatókat ilyen jellegű akciókba, hiszen amint a *Hermannstädter Zeitung* felhívása is hangsúlyozza: szükséges feloldanunk azt az ellentétet, ami az új költők kifejezési módja és a nem éppen modern gondolkozású olvasók között van.

A költemény világa

(*Gazeta literară*, 1968. 16—22.)

A dialógus, amelyet George Călinescu kötetben meg nem jelent írásaiból tesz közzé a lap, mind tárgyánál, mind formájánál fogva felkelti az érdeklődést. A cél: egybevetni a való világot és a költészet világát benépesítő tárgyak, élőlények, jelenségek sokaságát, megvizsgálva, hogy ezek milyen funkcióváltozáson mennek át a költészetben, s a költészetnek milyen sajátos törvényszerűségei határozzák meg ezt a funkcióváltozást. A módszer pedig a professzor és a tanítvány párbeszéde, mely így nemcsak az egyes kérdések pontosabb, tömörebb megválaszolását teszi szükségessé, hanem megtanítja az olvasót *kérdezni*, megadva ezzel számára a költészet tanulmányozásához a problémafelvetés kulcsait.

Călinescu megállapítása szerint, bár elvben a való világ bármilyen tárgya részévé válhat a költészet világának, ez a lehetőség valósággá csak akkor és ott lehet, ahol a tárgy az emberiség (vagy konkrétan az ÉN) sorsához fűződő jelké-

pes jelentést kap. „Jelképen — mondja — éppen azt értem, ami az én sorsomhoz viszonyul, s úgy vélem, hogy költői bármely dolog, amely énrólam beszél.“ Az egyes fejezetek (*A tűz, A víz, Az álatvilág, A növényvilág, A képzelet szüleményei, Az angyalok, Az ember anatómiája, Az élelmiszerek*) s a bennük sorra vett tárgyak, élőlények vagy képzeleti teremtmények kapcsán nem egyszerű tárgytörténeti képet nyújt bőséges s a világirodalom tág körét átfogó példaanyagával, hanem ennek a jelképpé válásnak a sajátos eseteit kíséri végig, figyelmeztetve a költőiség és dekorativitás megkülönböztetésének szükségességére, az ellentétek kedvelésére, amely a költői kép alkotásának egyik lényeges eleme, valamint ama tendenciájára, hogy a világmindenséget alkotó anyag megjelenési formái közötti kapcsolat és összefüggés érzékeltetésére felhasználhatókat részessítse előnyben. A fejtegetések kapcsán érdekesen rajzolódik ki a költészet problémáiban elmélyült esztéta alakja, aki — mint ez az írása is bizonyítja — nagy kedvelője a paradoxonoknak.

Változatok a szocialista nemzetfogalom körül

(*Perspectives polonaises*, 1968. 3.)

Jerzy J. Wiatr tanulmánya abban különbözik a nemzet problematikájáról szóló többi írástól, hogy a szerző nem ad kész meghatározást a nemzetről, mert — véleménye szerint — minden kész formula dogmatikus magyarázatokhoz vezet.

„A marxista felfogás szerint — úgymond — a nemzet reális, objektív módon kialakult társadalmi kapcsolatokon nyugvó közösség. Forrásai a közös történelemből fakadnak, s ez nagyon gyakran többek között a nyelv, a gazdaság, a terület, a politikai élet történelmileg kialakult közösségét jelenti. Valószínűleg lehetetlen e történelmi sorsot hordozó közösség valamennyi tényezőjét felsorolni, mivel a történelem útjai különbözőek, s ami az egyik nemzet számára a történelmi egybeforrottság lényeges tényezője, az lehetséges, hogy más nemzet történelmében semmiféle szerepet sem játszott. Fontosabb, hogy a nemzetet történelmi sorsközösségen alapuló közösségként határozzuk meg, mint hogy négy vagy öt közös jellemvonását felsoroljuk...“

És valóban, a számos tényező közül, amely a történelmi sorsközösség kialakítására alkalmas, egyesek különös jelentő-

ségre tesznek szert, s a nemzet születésében szerepet játszó tényezők értékelése aszerint különbözik, hogy a nemzetben kultúrközösséget vagy politikai valóságot lát-e valaki. Egyes marxista szerzők a nemzet születésének főként politikai vonatkozásait domborították ki, e folyamatnak az osztályharchoz fűződő kapcsolatát, valamint a rendszerváltozásokat.

Ezzel kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kérdés ily módon való felvetése — továbbra is elsőbbséget adva a gazdasági és politikai tényezőnek — egyáltalán nem tagadja a tudat szerepét, mint *amelyben a nemzeti kötelek kialakulásának folyamata tükröződik*, s amely ugyanakkor a nemzet megerősödésének döntő tényezője.

Marxista felfogás szerint a nemzeti öntudat kivételes funkciót végez: ez mutatja meg empirikus úton, hogy a nemzet alakulásának folyamata eléggé előrehaladt-e?

Tanulmánya végén a szerző magyarázatot fűz a *Kommunista Kiáltvány* ama közismert kifejezéséhez, hogy a proletariátusnak nincs hazája, s Leninre hivatkozik, aki szerint a munkásosztály csak úgy tud megerősödni, ha „a nemzet határai között szervezkedik”. Lenin természetesen a munkásosztály nemzetközi szolidaritását is hangoztatja, de ennek nem mond ellent az a tény, „miszerint — írja Wiatr — az érett proletariátus »nemzeti osztállyá lesz«, erős vonzalmat érez országa és nemzeti állama iránt, amelynek keretében először az uralmon levő osztály ellen harcol, hogy aztán építhesse a szocializmust. A proletariátus »nemzetivé válása« — bocsássák meg nekem ezt a kifejezést — nem egyéb, mint ez az érési folyamat, s ennek során a proletariátus nemcsak a más oldalról jövő uralmi kísérletek megghiúsítására lesz alkalmassá, hanem idővel az egész nemzet vezető erejévé válhat... A szocialista állam és a szocialista nemzet ennek a folyamatnak az eredménye”.

A Ku-Klux-Klan vezére

(*The Times*, 57 230.)

Godfrey Hodgson angol újságíró érdekes riportot közöl a Ku-Klux-Klan vezéről, Robert Sheltonról, akit közvetlenül Martin Luther King meggyilkolása után látogatott meg, amikor az FBI emberei szinte óránként keresték fel, mert alig van faji gyilkosság Amerikában, amelyben a Klan keze ne volna benne.

A szervezet az 1860—65. évi polgárháborúk idején alakult, azóta feltűnő formában, állati kegyetlenséggel harcol a négerrek befolyása és érvényesülése ellen. Ma sem tekinthető a múlt végelgyengülésben levő maradványának, és a faji válság idején különösen két szempontból veszélyes: nemcsak Délen, hanem az ország egész területén a faji előítéleteket oltja a politikailag elmaradt fehér amerikaiakba; brutalitásával nemcsak a négereket, hanem a haladásért küzdő fehéreket is állandó rettegésben tartja. Ma már a bűntettek egész sorát írják a Klan rovására: így a selmai tüntetés alkalmával Liuzzo asszony meggyilkolását, Penn néger repülőes ezredes lelövését, az 1963. évi alabamai birminghami templom bombázását, amikor négy néger lány halt meg, Philadelphia mellett négy szociális dolgozó megölését, de ezenkívül számlájára írható sok ember megsebesítése, megcsonkítása, megkínzása és házának felgyújtása.

A Klan vezére természetesen mindezt tagadja, és a faji harcokban is csak Liuzzo asszony meggyilkolásában hajlandó elismerni a KKK cinkosságát. Shelton Tuscaloosa külvárosában, hatalmas kert közepén levő kényelmes házban lakik. Házat két mérges cerberus védelmezi, irodája polcain revolverek hevernek, rádió-felvevők és -leadók biztosítják kapcsolatát a világgal. De tele van röpiratokkal, népellenes plakátokkal s mindenfajta szennyes propagandanyaggal. Az egyikben állapotos néger lány, alatta a felirat: *I went all de way wif L. B. J.* (Végig L. B. Johnsonnal ment.) Szívesen beszél a Klan gazdagságáról, kényelmes, ikermotoros repülőgépéről, 91 teljes fizetést alkalmazottjáról, az évenként megtartott közgyűléséről.

Shelton 1961 óta elnöke a legnagyobb szervezetnek, de ezenkívül még 14 szervezet, bár nevét nem viseli, tekinti magát a KKK leszármazottjának. Ujjain hatalmas gyűrűket visel, az egyiken gyémánt-betét, rajta a szervezet címere. Negyvenegynéhány éves, húsz éve tagja a Klannak. Belépése azzal kezdődött, hogy a Klan egyik tüntetésének szónokában munkástársának a hangját ismerte fel. Állítása szerint a szervezet sorai különösen azóta erősödtek meg, amikor Johnson elnök 1965-ben feloszlásával fenyegetőzött. A Klan nyílt politikai propagandát is kifejt, különösen támogatta a volt alabamai kormányzót, George Wallace-t és feleségét. Tagjai között a társadalom minden rétege és foglal-

kozási ága megtalálható: orvosok, rendőrök, ügyvédek, tanárok.

Shelton nagyon panaszkodik a Klan-ellenes megnyilatkozásokra, és azt állítja, hogy a szervezet csak önvédelemből alkalmaz erőszakot: „Ha valaki a tyúkszemre lép — mondja —, előbb udvariasan arra kérem, hogy távozzon. Ha nem teszi, leütöm. Az én házam az én váram, ha valaki hivatalosan házamba jön, erőszakkal lépek fel ellene, lelvőm.” Shelton szövegei megtevesztően hasonlítanak a hitleri propagandához. Az amerikai faji zavargások elindítóját „az oroszországi bolsevik mozgalom forradalmi akcióbizottságában” látja. A XX. század e szégyenletes szervezetében a sovénizmus, faji elfogultság, antiszemitizmus párosul a bornírtsággal és az uszító politikai propagandával.

Väinö Linna a finn ifjúságról

(*Vuikkosanomat*, 1968. 18.)

Väinö Linna, a magyarra is lefordított trilógia, *A sarkcsillag alatt*, szerzője, aki azonban a világsíkert *Az ismeretlen katona* (Tuntematon sotilas) című, színpadra is átrt és filmre vitt regényével aratta, a finn ifjúság radikalizálódásával foglalkozik a Helsinkiben megjelenő legnagyobb példányszámú képes hetilapban.

A fontosabb egyetemi központokban, Helsinkiben és Jyväskyläben a diákmozgalmak során gyakran meglobbant a vörös zászló. A magas tandíj miatt az egyetemisták nagy része kölcsönökből él, nyáron külföldön vállal munkát. Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban kereste fel a legnagyobb finn író két diák. A beszélgetés előbb az írói alkotó munka műhelyproblémáiról folyt, majd átcsapott a finn társadalmat érintő kérdésekre. Arra a kérdésre, vajon hat-e a társadalom élete egy regényíró, adott esetben Väinö Linna művészetére, az író így válaszolt: „Természetesen hat, elsősorban a társadalmi kérdések feszültsége alatt írok, a szegénység nyomása alatt, de ez nem elegendő, a belső írói egyéniség is hat, amely bizonyos akadályok és ellentmondások hatása alatt van. Műveim azonban természetesen elsősorban azoknak az eseményeknek a számadásai, amelyeket az utóbbi évtizedekben annyira finn testvéremmel együtt átéltem.”

A beszélgetésben azután a szerelem, házasság és a nemiség kérdései kerültek előtérbe. Finnországban is, akárcsak a nyugati államokban, gyarapodóban van

azoknak a „radikális” fiataloknak a száma, akik szerint a házasság nem más, mint a nemiség funkciója. Vannak olyan hangok is, hogy a házasság és udvarlás jelentősége eltűnik a modern ember életében. Linna határozott véleménye az, hogy az ember nem hajlandó elcserelni társát. A szerelem két síkon: a nemi és a lelki élet síkján mozog. A pusztán nemiségen alapuló szerelem annyira primitív, hogy nem is nevezhető szerelemnek. A nemiséghez kapcsolódik a biztonságérzet. „Nem hiszek a szexuális kábulatban — mondja Linna. — Hiszem, hogy egy embernek csupán egy élettársra van szüksége.”

A jövő társadalmának elénk táruló képét vázolja, az író szerint a technika jelenkori fejlettsége lehetővé teszi számunkra, hogy városaink valódi családi tűzhellyé váljanak. A vallásos embert csak mély esztétikai műveltségű, a modern ideológiával felvértezett ember válthatja fel. A társadalmi nevelés feladata az emberekben kifejleszteni a szép iránti érzéket, és ez a nevelőmunka a jövőben még hangsúlyozottabb lesz. Így rendezhetünk majd például olyan heteket, amelyek egyes korszakok (például a barokk, rokokó, klasszicizmus) erkölcsét, ruházatát, szokásait mutatják be. Az emberiség jövőjét azonban az dönti majd el, hogy melyik ideológia győzedelmeskedik.

A diákság jövőjéről szólva Linna hangsúlyozta: meg kell oldani a finn egyetemisták nehézségeit. A finn főiskolákon, egyetemeken a reformok bevezetése elodázhatatlan. A diákok legnagyobb része szegény, sokgyermekes családból származik, ahol még egy ember taníttatása is túlságosan költséges. Ösztöndíjak és az ingyenes oktatás lehet az egyedül helyes megoldás.

Az interjú befejezésében Linna azzal a rendkívül izgalmas kérdéssel foglalkozik, miként tudják megvalósítani a fiatalok ifjúkori álmaikat az életben. Sajnos, „a korosság szürke csuhája” az évek számának gyarapodásával mindinkább rátelepszik az emberekre. Leginkább a szellemileg legérzékenyebb művészek: írók, festők, költők őrzik meg az ifjúság lendületét. Az idősebb nemzedék így egy bizonyos idő után a fejlődés gátolójává is válhat. A két nemzedék közti ellentéteket elemezve, Väinö Linna végkövetkeztetésként vonja le: „Mi szülők aligha vagyunk jogosultak arra, hogy tanácsainkkal nyúzzuk a fiatalságot, hiszen tőlünk negyven millió emberi holttest-hegye ered.”

Adatfeldolgozó gépek és a humán tudományok

(Le Nouvel Observateur, 1968. 182.)

Az automatizálás korszakában, amikor az emberi kar izommunkáját mindinkább átveszik az önműködő berendezések, a gépesítés hullámai a legkevésbé gépesíthetőnek tűnő partokat — a társadalomtudományokat — is elérték. A *Le Nouvel Observateur* — abból kiindulva, hogy a szaknyelven digitális számítógépeknek nevezett adatfeldolgozó gépek igen hasznosak a társadalmi jelenségeket vizsgáló szaktudományokban is — ankétjában megszólaltatott három különböző területen dolgozó társadalomkutatót ebben a kérdésben. (Raymond Boudon szociológus, aki a Sorbonne-on a társadalomtudományok módszertanát adja elő, s számos munkája jelent meg a matematika és a szociológia kapcsolatáról; Emmanuel Le Roy Ladurie történész, a híres *Annales* folyóirat köré tömörült történelemszociológus munkásságának folytatója és Henri Mitterrand nyelvész, Zola-szakértő, aki a nagy francia regényíró első munkáit elemezte lexikai-strukturális szempontból az új információs módszerek segítségével.)

A *szociológiában* nem lehet tudományos tevékenységet folytatni adatok nélkül. A gép itt „meggyorsítja az időt”, mentesíti a kutatót számos hosszadalmas elemi művelettől. De mit is „tud” az adatfeldolgozó? Bizonyos *logikai, matematikai és logikai-matematikai* műveleteket végez, persze a megfelelő programozás alapján. Az ilyen típusú kérdésekre: hány x ugyanakkor y is, hány x ugyanakkor y és z is, hány x ugyanakkor y és z is, anélkül, hogy z is lenne, milyen mennyiségi arányok vannak az így kapott csoportok között — a gép pillanatok alatt „felel”. A szociológusoknak nagy szükségük van az ilyen arányok, összefüggések ismeretére. Ha például nyomon követjük, miként jutott Durkheim bizonyos szociológiai általánosításokhoz az öngyilkosság társadalmi jelenségével kapcsolatban, azt találjuk, hogy az említett egyszerű összefüggések segítségével: hány öngyilkos ilyen vagy olyan korú, hány katolikus, hány protestáns és így tovább. Végül fokon minden szociológiai felmérésben m számú információ van n személyről, s ezeket kell elrendezni logikailag a „hány x ugyanakkor y ” típusú felosztás szerint. Grosso modo tehát a szociológiai vizsgálódás ebből áll: a) megállapítani az osztályo-

kat, b) elemekre bontani a tényezőket az osztályokba tartozás alapján, c) a kapott csoportokat összehasonlítani.

Az adatfeldolgozó gép a szociológiában a modell funkcióját is betölti. Azt például, hogy egy járvány miként terjed, a modellen vizsgált „tettett” járványon is meg lehet figyelni. A valószínűségszámítás alapján meg tudjuk határozni, mennyi a valószínűsége annak, hogy x egyén elkapja a betegséget. (Persze, a járvány terjedésével vagy csökkenésével a valószínűség változik.) Ezt átültetve a gépbe, az egész járványt „meg lehet játszani”. Egyes társadalmi jelenségek elterjedése gyakran ilyen „járványszerű”, így a szociológus számára a digitális számítógép fontos segédeszköz. Svédországban végeztek ilyenyszerű kísérleteket egyes mezőgazdaságban használatos tárlalmányok elterjedésének valószínű arányaira vonatkozóan.

A *történelemtudományban* hasonlóképpen sok adattal kell dolgozni. Az információk sokasága egyes esetekben napjainkig „hallgatott”, s csak az adatfeldolgozó gépek segítségével „szólt meg”. Fennmaradt például 1427-ből egy firenzei telekkönyv, amely nem kevesebb, mint 50 000 családra vonatkozóan tartalmaz adatokat. Ennek a hatalmas mennyiségű információnak az átírása a gépek számára „olvasható szalagra” számos új kapcsolat birtokába juttatott.

Az adatfeldolgozó gépek különös szolgálatot tesznek a demográfiai ismeretek bővítésében. Az egyes családokkal, a születéssel, elhalálozással, házassággal kapcsolatos adathalmazból — a feldolgozás eredményeként — értékes konklúziók származnak a népszaporulatra vonatkozóan. Azzal kapcsolatban, hogy a XV. században valóban gazdasági föllendülés volt-e, és a XVII. század tényleg a válság százada-e Franciaországban, fontos támpontokat adott a párizsi lakosok adófizetésével kapcsolatos korabeli kimutatók feldolgozása.

A megkérdézett történelemtudós szerint a historiográfiában az erudíció kora véget ért, a jövő történetírása csakis a programozott historiográfia lehet.

A nyelvtudományban a vizsgálódás tulajdonképpen az írásmű „atomjaira” vonatkozik. Nem lehet elemezni valamilyen irodalmi munkát anélkül, hogy számba vennénk annak nyelvi, formai „atomjait” is. Ebben pedig az adatfeldolgozó gépek rendkívüli segítséget nyújtanak. Franciaországban számos kollektív foglalkozik ilyen kérdésekkel, egy lelkes munkacsoport elkészítette Rous-

seau, Diderot és Montesquieu munkáinak ilyen lexikális leírását. A neves nyelvész arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gépesített adatfeldolgozás a nyelvtudomány továbbfejlődésében fontos szerepet tölt be, a szövegek „felszetelezése és elemeinek összefüggéseikben történő vizsgálata új eredményekhez vezet.

A három tudós egyöntetűen állította, hogy az adatfeldolgozó gépek használata a társadalomtudományokban igen előnyös, e gépek „erénye“ a pontosság, biztonság, gyorsaság, a nagy teljesítő képesség, de az ilyen szerkezetek semmit sem változtatnak meg, csak *rendszeresnek*, tehát nem szabad eltúlozni szerepüket. Tökéletes eszköz az ilyen gép, de csak akkor, ha termékeny hipotézisek, jól átgondolt programozás alapján működik. Egyébként az elért eredmény: közhely. (Egy történész például a gépesített adatfeldolgozás módszerével vizsgálta, kiből állt II. Guillaume, XVI századi németalföldi államofőnöke. A lyukkártyákra ültetett számos életrajzi adatból a gép megadta a közhely-választ: „legfőképpen arisztokratákban“.)

A gépesített társadalomvizsgálat felforgatja a kutatás pszichológiai és társadalmi feltételeit, új gondolkozásmódot követel, és sokkal nagyobb mértékben szükségessé teszi a csoportos munkát. Az ankétot végző lap meggyőződése szerint a francia társadalomvizsgálat jövője nagymértékben attól függ: a régi intézmények milyen gyorsan tudnak alkalmazkodni a tudományos kutatás új feltételeihez.

Régi és új hullámok taraján

(*Iaşul literar*, 1968. 3.)

Minden korszak irodalmában izgalmat kelt a felfedezett valóság újszerű kifejezésének lehetősége és igénye, hogy mindig is voltak és lesznek nyugtalan lázadók, akik épp az eddigi szokással szembe szegülve a világban elsősorban önmaguk tisztázására töreksenek. De a kifejezésformák megújítása mellett ugyanilyen természetességgel mindig jelen van a törekvések elődeikkel mérő, elődeikhez viszonyító és velük igazoló szándék is. A hagyomány és újítás örök dialektikája az irodalmi fejlődés lényegétől elválaszthatatlan, s akár elfogadják, akár tagadják olykor, ez a fejlődés döntő problémája.

A mai román próza körül gyűrűző eszmecsere — elméleti és gyakorlati sikon

egyaránt — szintén ez a probléma határozza meg. Az újítás mai aktualitását lehetőségeit keresik, s az újítók elődeikhez kapcsolódó szárait, hazai talajba eresztett gyökereit követik mindenütt: Sergiu P. Dan a *Tribunában* (1968. 10.) a fantasztikum határterületeiről szólva, Alexandru Ivasiuc — különben maga is egy rendkívül érdekes regény szerzője — az új román próza eredményeit elemelve (*Gazeta literară*, 1968. 11.), D. Tepeeneag a balzaci típusú hős idejétmúltságáról elmélkedve (*Viaţa românească*, 1967. 5.), vagy Paul Georgescu nagy érdeklődést keltett könyvében (*Polivalenta necesară*), a realizmus új kritériumait keresve.

Ennek az erjedésnek — amely izgalmas új művek sorában állította élére az irodalomkritika sok, eddig megnyugtatóan tisztázottnak tartott kérdését — elméleti összegezésére, a román regény körüli viták összefoglalására vállalkozik R. Zamfirescunak a *Iaşul literar*ban megjelent tanulmánya (*Discuţii teoretice despre roman*), de nemcsak összege, hanem tovább is viszi a vitát, végső konklúzióként leszögezve, hogy az eszmecsere jelentőségének mértéke az lesz, mennyiben segíti elő a román regény megújulását. Válasza, épp az utóbbi évek román prózai termésének ismeretében, biztató.

A beatról — még egyszer

(Élet és Irodalom, 1968. 16.)

Kétségtelen, hogy a beat nem tartozik hazai művelődésünk, irodalmi életünk központi kérdései közé, s hogy ez így van, azt a Székely János cikke nyomán támadt polémia is bizonyította, többek között épp bizonyos fogalmak tisztázatlanságával. Vitányi Iván cikke (*Beat*), bár elsősorban a beat zenei vetületeivel foglalkozik, e széles körű érdeklődést kiváltott hazai vitához is szolgált néhány érdekes és meggondolkoztató megállapítást.

Székely János mint veszedelemre figyelmeztetett arra, hogy a beat kultúráként lépett fel. „Irodalmat, ideológiát, zenét teremt, és befolyása alá vonja a születő új irodalmat, zenét, ideológiát.“ Ez a ténymegállapítás Vitányi cikkében is elhangzik, de korántsem vészharangszerű kongással, ugyanis ő a beat-zenét mint létező jelenséget elemzi, s nem is elvetendő céllal. „Sok híve forradalmat lát a beat jelentkezésében — állapítja meg. — A laikus zenélés forradalmát. És kétségtelen is, hogy a beat min-

denekelőtt a laikusok zenei mozgalma.“ E tényből érthető meg a beat-zene jellege: forma- és harmóniarendjének egyszerűsége is, de az is, hogy a közönség zenei tudásának színvonalán álló kollektív műfaj. Jelenléte ugyanúgy tömegigényt elégít ki, mint néhány évtizeddel e. előtt a dzsessz, különösen, hogy emez a maga útján eljutott már a hangversenydobogóra is. De összehasonlításuk azért is jogos, mert a beat *sz'nvona'as* alkotásaiban (amelyeket el kell különíteni a tisztán kereskedelmi igényeket kielégítő tucat-művektől), amint Vitányi megállapítja, jelentkeznek a komoly zenévé válás igényei. Rámutat a beat-zene legkiválóbbjainak (köztük elsősorban az angol Beatles-együttesnek) a népi zenével való kapcsolatára, s az új magyar beat-zenében is kimutat olyan szerzőket, együtteseket (a Tolcsvay-trió „folk-beat”-számai, az Illés-együttes, Szórényi Levente), akiknek alkotásaiban ugyanez fedezhető fel tudatos törekvésként.

Vitányi ebben, valamint a Bartók-zene harmóniai, melódiai, ritmikai újításainak

hasznosításában látja a fejlődés további lehetőségeit, s egyben annak az útját is, hogy ez az új irányzat a magyar zenében is gyökeret eresszen.“ ... kísérletezni lehetne mindezzel. Nem pusztán nemzeti önrérzetből (mert hiszen ugyanezeket az eszközöket fel lehet fedezni és fel lehet használni a népdaltól függetlenül is), hanem legalább annyira a korszerűség, az újítás, a fiatalság jegyében ...“

A beat — ez kétségtelen — nem egyértelmű jelenség, s az elkülönüléseket nemcsak az irodalom és zene összevetésében lehet felfedezni, hanem abban is, hogy más és más tartalmakat hordozva jelentkezik Nyugaton és a szocialista országokban. De — a divaton túlmenően — nálunk is van közönsége, s erre tekintve, az ingerült reakciókat kiváltó bírálat helyett talán célravezetőbb az a megközelítés, amely Vitányi cikkében így fogalma-ódik meg: „A beat-mozgalom, mint minden műfaj, irányzat, stílus, csak *keret*, melyet különböző *tartalommal* lehet kitölteni.“ Lehet? Kell is.

HIBAIGAZÍTÁS. László Attila *Östörténet és nyelvtudomány* című cikkében a szerkesztőség hibájából tévesen jelent meg Harmatta János bibliográfiai adata (*Korunk*, 1968. 657). A helyes utalás: (*Az indo-európai őshaza problémája és az őskutatás. Antik Tanulmányok XIII. 2. Budapest 1966. 247—248*).

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

A Brassói Lapok a húszas években

(Levél a szerkesztőséghez)

Bátor vagyok a *Korunk* idei 2. számában megjelent és a *Brassói Lapok* haladó hagyományaival foglalkozó írásuk olvasása közben támadt gondolataimat összefoglalni és közölni. Az élénk visszhangot kiváltott cikk nagy hibája, hogy a lapnak csak *egyik* korszakát ragadta ki: pályafutását csak 1932-től kezdve elemzi. Így teljesen mellőzte — különösen az „Élő történelem” rovatban hiba ez —, a *Br. L.*-nek (a lap csak *így* publikálta saját névbetűjét) éppen azt a szakaszát, amikor a Cenk-aljai városból a lap utat taírt a tömegek szívéhez.

E város hagyományából szinte valószínűtlenül kibontakozó magyar napilap számait alig győzték az ország, de különösen a Székelyföld legkülönbözőbb pontjai felé irányítani. A munkatársaknak bizony már akkor harcos publicisztikát kellett kifejteniök, a Kőműves Géza ismertette későbbi sajtóviszonyoknál bizonyára semmivel sem kedvezőbb sajtóviszonyok közepette. Jőmagam ifjú hévvel, de már Aradon és Budapesten szerzett újságírói gyakorlattal, még a húszas évek elején bekapcsolódtam a lap legregebb dolgozótársainak szerkesztőségi csoportjába, s maradtam vele szoros együttműködésben, a Népszövetség aranykorszaka alatt kifejtett genfi tevékenységemet is beleértve, a harmincas évek közepéig.

Megjegyzendő, hogy a sok szerkesztő-csere után éppen a lap tulajdonosainak bizalmát elnyert, hosszú évekig Brassóban élő Móricz Miklósnak, a lap tényleges szerkesztőjének sugalmazására indultam ki Genfbe 1928-ban. Úgy mondta és írta nekem Móricz Miklós, hogy ne maradjak vidéken „ifjú titán”, hanem a messizi idegenben rám váró, acélozó erőpróbák közepette bontsak szárnyat. Mielőtt kitérnék a genfi időszakra, legyen szabad szöpké pillantást vetnem a brassói Kapu utca „kopott padlójú” szerkesztőségi szobái felé. A helyiségek Szele Béla főszerkesztő ügyvédi irodájával voltak szomszédosak. A lap még az ő konzervatív beállítottságát viselte magán, de már kerestek új szerkesztőt, hogy a lapba új életet öntsön.

Ez volt a lapnak, főnállása óta, mondhatni az első fénykora. Halász Gyula kezében szokatlan könnyedséggel siklott a toll, amíg vezércikkeit róttá a beküldött panaszokról vagy a nemzetközi élet aktualitásairól. Fia is ott dolgozott, ifjabb Halász Gyula, akinek akkoriban egy kolozsvári irodalmi lapban megjelent *A fehér falu* című verse nagy feltűnést keltett, s aki később Párizsban szerzett magának nevet, mint a természet titkait fürkésző fotóművész.

Főleg a Székelyföld falta ezt az újságot. A szerkesztőség ajtaján nagy nevek hordozói kopogtattak: járt itt Móricz Zsigmond (fivére, Móricz Miklós, csak per „Zsiga” emlegette, s meggyőzően kiállott írásai mellett), meglátogatott Somlyó Zoltán (de rég volt, mikor jeles lírikusunk itt szívta cigarettáját a Korona-kávéházban és az egyik márványasztalnál személyemhez szóló versével örvendeztetett meg), Kisbaconból levelezett a lappal Benedek Elek, mindennapi vendégünk volt a komoly, vörhenyes bajuszú Horváth Henrik, aki Ibsen drámáit Brassóban kezdte magyarba ültetni, munkatársunk volt Moly Tamás és Turnowsky Sándor, akiket Marosvásárhelyen kerestem fel, Huzella Ödön, aki Nagyvaradon át küldette testvérével költői megszólalásait, s befutottak már Molnár Ferenc, Emőd Tamás és mások kézíratai is.

Úgy érzem tehát: ez a *Br. L.* is említést érdemelt volna. Az akkor még fiatal riporter munkája bizony nem volt könnyű. Egyetlen — rajzsal közölt — cikkemet idézem csak vissza, melyet Gyárfás Jenő jeles festőművész sepsiszentgyörgyi műtermében tett látogatásom nyomán írtam. *A Tetemrehívás és V. László esküje a Hunyadi-háznak* című festmények alkotóját élete alkonyán szölkáltattam meg.

Mikor Genfbe kerültem, olyan személyiségeket, mint Titulescu, Romain Rolland, Josephine Baker, Thomas Mann, Stefan Zweig, Ferrero és Forel, kerestem fel, s beszélgetéseinket továbbítottam a lapnak. A kisebbségi élet jogorvoslati szerveként kialakult *Brassói Lapok* jelentősége már akkor nemcsak abból állott, hogy ostromolni merete a közéleti kilengéseket, hanem abban is, hogy kitekintést nyújtott a nagyvilágra.

Arad, 1968 május havában.

Seidner Imre tanár.

Sumar

* * *	Aici și acum	939	VIATA INTERNAȚIONALĂ	
<i>Vasile Rebreanu:</i>	Gînd la Moldova (în ungurește de Kántor Erzsébet)	941	<i>Martin Luther King:</i>	Împotriva urii și a violenței 1037
<i>Mikó Imre:</i>	Orbán Balázs — iubitor al patriei	943	<i>Mircea Oprișan:</i>	Strategia competi- tivității 1042
<i>László Béla:</i>	Constructori pe malul Tirnavei Mari	951		
<i>Kányádi Sándor:</i>	Cîntecul scărilor de la Kufstein (versuri)	957	TRIBUNA	
<i>Páll Lajos:</i>	Maestrul, Versuri, Por- tretul din mozaic al mamei (ver- suri)	958	<i>Mihai Popa:</i>	„Operație avangar- distă“ 1048
<i>Lőrinczi László:</i>	Iubim Europa	960	<i>Sift Sándor:</i>	Pe drumurile lumii materiale, spre realitatea spiri- tuală 1053
<i>Szász János:</i>	Deplasare în Occident	968		
<i>Tóth István:</i>	Dialog la Paris despre poezie	971		
<i>Jean Roussetot:</i>	(Iunie, versuri, în ungurește de Tóth István)	973	ISTORIE VIE	
<i>Kántor Lajos:</i>	Familiei mari	976	<i>Bodor András:</i>	Invățătura lui Ia- cob Palaeologus despre tole- ranță 1057
<i>Herbert Marcuse:</i>	Cultură unidi- mensională	980	<i>Iacob Palaeologus:</i>	Catechesis Christiana 1060
<i>Mircea Boloș:</i>	Echilibrul dinamic om—mașină și ergonomia	985		
<i>Lázár József:</i>	Reflexii despre crimi- nalitate	991	TINERET—EDUCAȚIE	
<i>Szabó T. Attila jun.:</i>	Spre sinteza vieții	998	<i>Economia timpului liber în va- canța de vară</i>	1065
<i>Király László:</i>	Monument neregle- mentar (versuri)	1004		
<i>Sütő András:</i>	Rîsul și tristețea lui Ábel	1010	RECENZII	
<i>Nicolae Mărgineanu:</i>	Solitudinea pictorului Nagy István	1018	<i>Gáll Ernő:</i>	Marcuse și studenții 1069
	OGLINDA		<i>Valeriu Streinu:</i>	Logos și ethos 1073
<i>Gazda László:</i>	Fabrică de textile și urbanizare	1052	<i>Balázs Sándor:</i>	Sociologia inovato- rilor 1076
<i>Keszi Harmath Sándor:</i>	Muncă și odihnă rațională	1027	<i>Láng Gusztáv:</i>	Realitatea: unitate de măsură morală 1080
	NOTE		<i>Szilágyi Júlia:</i>	Poeziile lui Páll Lajos 1085
<i>Lázár József:</i>	Ce lipsește din spec- trul moral?	1032	<i>Pozsár Gabriella:</i>	Trenul tren aco- peră 1086
<i>Szilágyi Domokos:</i>	Meditație sub pretextul unei cărți	1034	RERACTORI—CITITORI	
<i>Gáll János:</i>	Memoriei lui Halász József	1035	<i>Seidner Imre:</i>	Brassói Lapok în anii celui de al doilea deceniu 1096

Felhívás diákelőfizetések megváltására

Tisztelt Szerkesztőség,

egyetemi és főiskolai hallgatónk nehezen tudnak előfizetni a Korunkra, de tudom, hogy szeretik s nagy szükségük van rá.

Engedjék meg, hogy felajánljak 100 lejt egy diák Korunk-előfizetésére 1968 októberétől 1969 októberéig, azzal a feltétellel, hogy az illető tanulmányainak elvégzése után előfizet a lapra, s megfelelő jövedelem esetén maga részéről is megváltja majd egy fiatal diák-olvasó előfizetését.

Úgy gondolom, akadnak társaim, akik hasonlóképpen hajlandók a diákok Korunk-előfizetésére évi 100 lejt áldozni, s így ifjúságunk élő marxi—lenini szellemben való, korszerű művelődéséhez hasznosan járulnának hozzá.

Marosvásárhely, 1968. július 16-án.

Eltársi üdvözlettel
Dr. CSÖGÖR LAJOS
egyetemi tanár

A SZERKESZTŐSÉG ÖRÖMMEL FOGADJA A
DIÁKELŐFIZETÉSEK MEGVÁLTÁSÁNAK GONDO-
LATÁT, S A PÉLDA KÖVETÉSÉT VÁRJA.